

İBN SÎNÂ

EL-URCÛZE FİT-TİP

HAZIRLAYANLAR
PROF. DR. ÖMER ANLAR
DR. ÖGR. ÜYESİ ALİ BEKRAKİ

EL-URCÛZE FİT-TİP
İBN SÎNÂ

SAĞLIK BİLİMLERİ
ÜNİVERSİTESİ

Sağlık Bilimleri Üniversitesi Yayınları No: 35

Eser
İBN SÎNÂ

Yayının Adı
EL-URCÛZE FÎT-TİP

Hazırlayanlar
Prof. Dr. Ömer Anlar
Dr. Öğr . Üyesi Ali Bekraki

Editör
Kevser Topkar

Son Okuma
Ebrar Çetindil

Grafik Tasarım
Sağlık Bilimleri Üniversitesi
Sağlık Kültür ve Spor Daire Başkanlığı

ISBN
978-605-72950-4-0

Baskı
Mavi Ofset
Ziya Gökalp Mah. Süleyman Demirel Bulvarı,
İş Modern B Blok Kat: 1 No: B22, 34490 İkitelli Osb/Başakşehir/
İstanbul

İSTANBUL 2023

İÇİNDEKİLER

EL-URCÛZE FİT-TİP	19
EL-URCÛZE FİT-TİBB'IN ARAPÇA VARYANTI	86
EL-URCÛZE FİT-TİBB'IN ÖZBEK TÜRKÇESİ VARYANTI	182

ÖNSÖZ

Türk-İslâm medeniyet havzasında yetişen pek çok entelektüel; aynı anda bilim adamı, sanatçı, şair, tarihçi, hekim, siyasetçi gibi birkaç özelliği bir arada bulundurmalarıyla meşhurdurlar. Çok yönlü kimlikleriyle tanınan bu insanlar, aynı zamanda toplumu ilmi anlamda aydınlatıcı bir misyonun da sahibidirler. Konuşmaları, yazıları ve yorumlarıyla toplumun önünde olan bu insanlar; tecrübeleri, donanımları, çalışkanlık ve üretkenlikleri, dünya görüşleri ve insanlara verdikleri değerlerle da-ima çağdaşlarının fevkinde olmuşlardır. İşte bunlardan biri de Türk-İslâm tıbbının meşhur hekimlerinden İbn Sînâ'dır.

İbn Sînâ, Türk-İslâm düşünce tarihine damgasını vurmuş ve tartışmasız bir otoriteye sahip âlimlerin başında yer alır. İslâm dünyasında İbn Sînâ künyesiyle meşhur olup bilim ve felsefe alanındaki eşsiz konumunu ifade etmek amacıyla Orta çağ âlim ve düşünürleri tarafından kendisine verilen “eş-şeyhü'r-reîs” unvanı ile de bilinir. Ayrıca “hüccetü'l-hak, şerefü'l-mülk, ed-düstûr” gibi vasıflarla da anılmıştır. Batı'da genellikle Avicenna olarak bilinmekte ve “filozofların prensi” diye nitelenmektedir.

Büyük bir filozof olduğu kadar ünlü bir hekim olan İbn Sînâ, bu alandaki eserleriyle Türk-İslâm dünyasıyla birlikte Avrupa tıp geleneğini de derinden etkilemiştir. Onun Batı'daki etkisinin XVII. yüzyıla kadar sürdüğü ve eski Yunan tıp otoriteleri olan Hipokrat ile Galen'in şöhretini gölgede bıraktığı kabul edilmektedir. Nitekim ölümünden yüzyıl sonra, bir tıp şaheseri olarak bilinen *el-Kânûn fi't-Tıbb* adlı eserinin İspanya'da Latinceye tercüme edilip XIII. yüzyıldan itibaren Avrupa üniversiteleri tıp fakültelerinde ders kitabı olarak okutulması ve XVII. yüzyılda Vallodolid Üniversitesi'nde bir İbn Sînâ (Avicenna) kürsüsünün ihdas edilmesi bunu göstermektedir. İbn Sînâ'nın tıbbı dair yazdığı kitapları hem genel hem de özel konulara tahsis edilmiştir.

İki yüze yakın eser kaleme alan İbn Sînâ'nın en meşhur eseri az önce bahsettiğimiz *el-Urcûze fi't-Tıp* adlı manzumedir. İbn Sînâ'nın *el-Kânûn fi't-Tıbb*'ının bir bakıma özeti olan eser, temel tıbbî bilgilerin kolaylıkla zihinde tutulması amacıyla “urcûze” geleneğine uygun olarak nazmedilmiştir. İki bölümden oluşan eserin ilk bölümü unsurlar, mizaçlar ve bazı hastalıklar gibi teorik, ikinci bölümü genel sağlık kuralları, beslenme, ilâçlar ve çeşitli tedavi yöntemleri gibi pratik konulara ayrılmıştır.

Sahasında örnek gösterilebilecek şekilde hazırlanmış bir eser olan *el-Urcûze fi't-Tıp*; Aristo mantığına kendi felsefî anlayışını da ekleyerek yeni bir kalıba koyan

Farabî'den sonra İbn Sînâ özellikle sistematik çalışmalarıyla dikkatleri üzerine çeken bir düşünürdür. Yetişmiş olduğu dönemin şartlarını da göz önüne alırsak İbn Sînâ'nın düşünce dünyasındaki konumunu ve üstlenmiş olduğu misyonu daha rahat anlama imkanına kavuşabiliriz.

Sağlık Bilimleri Üniversitesi olarak en büyük idealimizin “kalıcı”, “güvenilir” ve “kaynak” eser özelliği taşıyan Osmanlı ve İslâm dünyasına ait kadim tıp metinlerini yayınlamak olduğunu bu vesileyle tekrar ifade ediyor, eserin bilim çevrelerine; Osmanlı ve İslâm tıbbı üzerinde çalışanlara yararlı olmasını diliyorum.

Sağlık Bilimleri Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Cevdet ERDÖL

SUNUŞ

Sağlık Bilimleri Üniversitesi Yayınevi olarak İslâm tıbbının temel kaynaklarını günümüze aktarmak üzere yayına hazırladığımız eserlere İbn Sînâ'nın *Tıp Urcuzesi*'ni de kazandırmış bulunuyoruz. İslâm tıbbının dünyaca meşhur hekimi İbn Sînâ'nın, tıp eğitiminin kolay öğrenilebilmesi için hazırlamış olduğu 1326 mısralık *Tıp Urcuzesi* Arapça metninden Türkçeye çevrilerek yayına hazırlanmıştır.

Bu çalışma, alanında uzman Prof. Dr. Ömer Anlar ve Dr. Öğr. Üyesi Ali Bekra-ki tarafından Arapça metinlerden Türkçeye çevrilerek hazırlanmıştır. Eser, yayına hazırlayan iki hocamızın ortak çalışmalarının ürünü olup Doç. Dr. Aynur Feyzioğlu tarafından temin edilen Özbekçe nüshası ilave edilmiştir. Türkçe metinle birlikte çevirisi yapılan Arapça metnin de yer aldığı eserde, yayına hazırlayanlar tarafından hangi nüshalardan istifade edildiği ve hangi metotların kullanıldığına dair önsözleri de yer almaktadır.

Dünya tıbbının öncülerinden olan İbn Sînâ'nın *Tıp Urcuzesi*, Feridun Uzluk tarafından Osmanlıcadan transkript edilmiş şekliyle Feridun Uzluk *Kolleksiyonu*'nda da yer almaktadır. Eseri yayına hazırlarken Osmanlıca metnin aslına ulaşamamış olduğumuzdan bu çalışmaya ilave edemedik. Transkript metin üzerinde yaptığımız çalışmada eseri Türkçeye çevirerek katkıda bulunan yazarlarımızın yayınlamakta olduğumuz ortak metinleri ile uygunluk içinde olduğunu söyleyebiliriz.

İslâm Tıbbının Babası olarak tanınan İbn Sînâ'nın bu kadim tıp eğitimi metnini Türkçeye kazandırmış olan Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Sayın Rektörümüz Prof. Dr. Cevdet Erdöl'ün talep ve telkinleriyle bu eseri yayınlamıştır. Emeği geçen herkese yayınevimize adına teşekkürü borç bilirim.

Sağlık Bilimleri Üniversitesi

Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanı

Kevser Topkar

TAKDİM

Urcuze, Arapça manzume veya kaside demektir. Tıp, dil bilgisi, fıkıh ve tefsir gibi değişik konularda alimler, bilgilerin akılda tutulması ve kolayca tekrar hatırlanması için manzumeler yazmışlardır. İbn Sînâ'nın Tıp Urcuzesi de bunlardan bir tanedir.

Aslında, İbn Sînâ yedi adet urcuze yazmıştır. Bunlar;

1. Anatomi Urcuzesi.
2. Sağlığı Koruma Urcuzesi.
3. Tıbbi Öğütler Urcuzesi.
4. Tıbbi Denemeler Urcuzesi.
5. Mevsimlerde Beslenmek Urcuzesi.
6. Libido ile ilgili Urcuze.
7. Tıp Urcuzesi.

Şüphesiz İbn Sînâ'nın en ünlü ve en uzun olan urcuzesi, Tıp urcuzesidir. Bu urcuze 1326 mısradan oluşan bir manzumedir. Bu manzume aslında beş ciltten oluşan el kanun fi't-tıbb kitabın özetidir. Manzume haline getirilen bu dev eser, tıp öğrencileri tarafından, belki de İbn Sînâ'nın arzu ettiği gibi, kolayca anlaşılır ve hatta ezberlenir hale gelmiştir.

Her ne kadar Arap âlemi İbn Sînâ Arap'tır ya da İranlılar İbn Sînâ Pers kökenlidir demelerine rağmen o, Endülüs'ten Buhara'ya kadar uzanan İslâm medeniyetinin yetiştirdiği Orta Asyalı büyük Türk filozof ve bilim adamıdır. İbn Sînâ'nın gerçek adı el-Hüseyn bin Abdullah'tır. Avrupa'da Avicenna olarak bilinir. İbn Sînâ Özbekistan-Buhara'da 980 yılında doğmuş ve 1037 yılında İran-Hamadan kentinde vefat etmiştir. Zengin ve ünlü bir ailenin çocuğu olan İbn Sînâ'nın babası Kur'an-ı Kerim ve dinî bilimler yanı sıra diğer bilimleri öğrenmesi için hep oğluna özellikli hocalar tutmuştu. İbn Sînâ kısa süre içerisinde hocalarından kaptığı bilgileri geliştirip onlarla yarışır hale gelmişti. İbn Sînâ on yaşında Kur'an-ı Kerim'i ezberledi. Daha sonra matematik, fizik, kimya, astronomi ve tıp bilimine ilgi göstermeye başladı. On yedi yaşına geldiğinde tıp eğitimi ve tedavi konusunda bir hayli ün kazandı. Hastaları maddi karşılık beklemeden tedavi ederdi. O yıllarda hastalanan bölge sultanını da tedavi etti. Tedaviden memnun kalan ve şifa bulan sultan, İbn Sînâ'ya ödül vermek istediğinde İbn Sînâ, sadece sultanın zengin kütüphanesini kullanma talebinde bulundu. Bu sayede İbn Sînâ'nın ilmi kat kat artmaya başladı. İbn Sînâ bu kütüphanede dünyanın meşhur âlimlerinin kitaplarını inceleme fırsatını bulmuş

oldu. İbn Sînâ yirmi bir yaşına geldiğinde birçok emir, hükümdar ve sultan tedavi için ona başvurmaya başladı. El-Kanun fi't-Tıbb kitabı haricinde İbn Sînâ birçok tıp kitabı yanı sıra; felsefe, fizik, matematik, kimya ve astronomi ile ilgili kitaplar yazdı. El-Kanun fi't-Tıbb kitabı İbn Sînâ'nın en önemli kitabıdır. Belki de tıp ile ilgili dünyanın en ünlü eski tıp kitabıdır. El-Kanun fi't-Tıbb kitabı yazıldıktan sonra Latinceye çevrilmiş ve (Canon Medicinae) ismi altında Avrupa üniversitelerinde bir ana tıp kitabı olarak yaklaşık 400 yıl okutulmuştur.

Hekim ve okur arkadaşlara şu hususu belirtmek isterim. Biz hekimler günümüzde bile birkaç sene önce doğruluğundan şüphe edilmeyen ve altın standart olarak kabul edilen bazı bilgi ve tedavi yöntemlerinin seneler geçtikçe yanlış olduğuna şahit olmaktadır. Bu nedenle, İbn Sînâ'nın bin yıl önce yazdığı El-Kanun fi't-Tıbb kitabı ya da Tıp urcuzesinde geçen her bilginin doğru olduğunu kabul edip, modern tıp imkânlarını bir tarafa atmak doğru bir yaklaşım olamaz. O dönemlerde uygulanan bazı tedavi yöntemleri ve ilaçların ciddi yan etkileri ve hatta öldürücü etkileri vardır.

El-Kanun fi't-Tıbb kitabı ve Tıp urcuzesi İbn Sînâ tarafından bin sene önce o günün Arapçası ile yazılmıştır. Dolayısıyla birçok terim ve ilaç ismi günümüzde kullanılmamaktadır. Bu terimler İbn Sînâ'ya ait kitap çevirilerinde olduğu gibi yazıldığı için, çevirmenin istediği manayı okurlara ulaştıramadığını görmekteyiz. Buna örnek olarak salgı anlamında olan “hılt” kelimesini söyleyebilirim. Ayrıca kitapta ve urcuzede birçok yerde geçen “şarap” kelimesi Türkçedeki şarap anlamına gelmemektedir. Çünkü “şarap” kelimesi, Arapçada içilecek her sıvı için kullanılır.

Urcuzenin çevirisini yaparken hekim arkadaşlar tarafından kolay anlaşılabilmesi için, üslubumun mümkün olduğu kadar günümüzde Türkiye’de kullanılan medikal terminolojiye uygun olmasına özen göstermeye çalıştım. Selam ve saygılarımla.

Prof. Dr. Ömer Anlar

KAYNAKLAR

Eserimizde aşağıdaki el yazmaları esas tutulmuştur:

1.Urcûze

1752 Cezayir B.N. 1.

2943 Paris B. 1.

3038 Paris B.N. 1.

Fas'ta Şeyh El Kettani'den elde edilen birine ait bir nüsha.

2. Açıklamalar

1953 B. Cezayir, Arapça İbn Rüşd.

831 Escorial, Arapça İbn Rüşd.

B. R. Cezayir, Muhammed b. İsmail b. Muhammed (Arapça).

6931. Paris, Latince (İbn Rüşd Tercümesi).

Baskılar:

1.Urcûze

Arapça:

Kalküta Baskısı, 1829.

Luckmow Baskısı, 1845.

Latince:

1522 Baskısı, Lyon, Jacob nezdinde, Armengaud de Blaise tercümesi.

1556 Baskısı, Jean Hervagius nezdinde Bâle Armengaud de Blaise tercümesi olup Alpagus Bellunensis tarafından gözden geçirilmiştir.

1562 Baskısı, Apud Juntas, Venedik B. N. Madrid. Yukarda ismi geçen kişi tarafından tercüme edilmiştir.

1630 Baskısı, Jean Faucher tarafından manzum olarak tercüme edilmiştir. Nîmes'de Pierre Gillet nezdinde. Bir nüshası Toulouse Belediye Kütüphanesinde bulunmaktadır.

1649 Baskısı, Antonius Deusingius tarafından. Groningue'de Jean Nicolas nezdinde.

2. Açıklamalar

1520 baskısı, B.N.Paris, İbn Rüşd. Armengaud de Blaise tarafından Latinceye tercüme edilmiştir. Teknik tabirlerin tayininde aşağıdaki eserlere müracaat edilmiştir:

1. Glossaire sur le Mans'ûri de Razès. XIII.yüzyılda İbn al-H'achcha a rafından. Colin, Renaud tarafından tertip edilmiştir. Rabat,1941.
2. Dozy'nin Supplément aux Dictionnaires Arabes. İki cilt. Leyde, 1881.
3. Tuhfat al-Ahbab (Glossaire de la Matière Médicale larocaine). Renaud et Colin tarafından. Paris, 1934.
4. Siggel, Arabisch-Deutsches Wörterbuch der Stoffe.-Berlin, 1950. Bazı muğlak noktaların aydınlatılmasında İbn Sînâ'nın Kanun'un dan çok faydalandık. Kamun'un Boulag baskısı,üç cilt, Arapça, 1873.

1522 Baskısı, Jacob Lyon. Gérard de Crénon, Latince tercümesi.

1556 Baskısı, Jean Hervagius Bale, Andrea Alpagus. Bellunensis tarafından yazılmıştır. Latince dir.

1608 Baskısı, Aput Juntas. Venedik (Latince), Ambroise Paré'nin asarı V.Baskı 1614.) Fransızca olarak ilk defa eski Grek ve Arap hekimlerinin olup kendisinin de kabul ettiğı teorileri izah etmiştir.

L. Bourgey, Observations et expérience chez les Médecins de la collection Hippocratique, Vrin Kütüphanesi, 1953,Paris, isimli tezi.

GİRİŞ

Bugün metnini, (tercümesini) yayımladığımız İbn Sînâ'nın bu eseri, bütün Orta çağ boyunca haklı olarak ün yapmış, itibar kazanmıştır. Doğuda Arapçası, Avrupa'da Latince tercümesi XIV. yüzyılda, hatta bazı üniversitelerde daha sonraki tarihlere kadar tıp öğretiminin günlük kitabı olmuştur.

Eserin müellifi aruz bahislerinden racaz veznini kullandığından eser *El-Urcûze Fit-Tıp* ismini taşımaktadır. Buna, Manzume-i Tıp mısralarının toplamı 1326'yı geçmekle beraber alf-bin'e nisbet edilerek "Alfiyya" dahi denilmiştir.

Eserin Latince mütercimleri ona "cantica" veya "canticum", "Poèmes (şiiirler)" veya "Poémé (şiiir)" ismini vermişlerdir.

Bu eser bize o devrin (X. yüzyıl sonları) Müslümanlarınca pek sevilen öğretici şiiirin mükemmel bir örneğini vermekte, hocaların, öğrencilerinin ezberlediği bazı mısraları kendi incelemeleri, kendi tecrübeleri yardımı ile şerh etmeleri şeklindeki üstatça tıp dersi anlatışlarını hayal etmemizi mümkün kılmaktadır.

Esasları ihtiva eden, herkese kendi kişiliğini ilave etmek imkanını veren bu pedagoji usulünün misalleri, kültürün başka şubelerinde dahi görülmektedir.

Bu eser tıp sanatının prensiplerini ve bizzat bunun daha önce Ali İbni Abbas al-Macusi (384/994) tarafından yazılmış olup El-Sultani ismi verilen, filozof Etienne tarafından tercüme, Michel de Capella tarafından tahşiye edilerek 1523'te Lyon'da neşredilen "Kâmil as-Sînâ" isimli kitabın da kabul edilmiş olan teorik ve pratik kısımlarını birkaç mısra ile göstermek iddiasında bulunan, ekseriyetle bunu tahakkuk ettiren izahın özlü, sentetik şeklini ispat etmektedir.

Urcûze, İbni Sînâ'nın Kanunu'ndan daha küçüktür, onun özeti sayılabilirse de bu kitap, herkes tarafından takdir edilmiştir. O kadar ki Avenzoar (İbn Zühr) bunu Kanun'a tercih ediyor, Muhammed İbn İsmal'in rivayetine göre bunun, ilmin bütün prensiplerini ihtiva ettiğini, bir kitap koleksiyonundan daha değerli olduğunu söylüyor!

Urcûze, muhtemelen XII. yüzyılda orta çağ Avrupa'sının eski Yunan felsefesini, ilim mirasını tercüme eden Araplardan aldığı tercümelerin merkezi olan Tolède'de Gérard de Crémone tarafından Latinceye tercüme edilmiştir. H. Pérès, bunun İbn Zühr tarafından yapılan şerhi dahi Montpellier'li Armengaud de Blaise tarafından tercüme edilmiştir. Bunun 1260'ta Mose b. Tibbon tarafından İbranice tercümesi (British

Museum 893.-B.N. Madrid 338. Escorial 826 ve 836) de malumdur. Eser Grenade’li Salomon b. Ayyub b. Yusuf tarafından 1251’de İbraniceye manzum olarak, Chayyim İsrail tarafından İbraniceye (in Die hebraischen Übersetzungen des Mittelalters, Berlin 1893’te) tercüme edilmiştir.

Bu nanzumedeki beyitlerin manaları talebeler tarafından şerhi lazım geldiğinden istifade edilmek üzere birçok Arapça şerhler yazılmıştır. Bunların en meşhuru İbni Rüşd (1126-1198) olup gerek Arapça ve gerek Latince etütü hakkıyla nam kazanmıştır

Biz, kim olduğu bilinmeyen fakat İbn Rüşd’üne benzeyen eseri ihtilafı mısraların tercümesinde kaynak olarak dayanmağa müsait bazı izahları mümkün kılan Muhammed b. İsmail b. Muhammed’ in eserinden istifade etmek fırsatını bulduk. Aşağıdaki şerhten istifade edemedik:

Hekim Musa b. İbrahim b. Musa b. Muhammed tarafından XIII. yüzyıl başlarında yazılmış P.N. Bouyges’in İbn Rüşd metinleri listesindeki nota nazaran İstanbul’da Süleymaniye Kütüphanesinde bulunduğu kaydedilen “Cavahir al-nafis şarh urcuzat al-Şayh al-Rais”.

Alcira’lı Muhammed b. Tumlus da bir şerh yazmış, H.P.D Renaud bunun Sala’de Fakih b. Ali al-Dukkalı kütüphanesinde 1863/ 1279 tarihli bir nüshasını okumuştur. Ahmed b.Muhammed b. al-Muhanna yazmış olduğu Kitab al-İzah va’l-Tatmim’de Tétouan’de doktor Renaud tarafından tercüme edilmiştir. Şarif al-Sakallı’nın (796-838/1394-1434) bir eserinin de Tunus’ta Büyük Cami Kütüphanesinde bulunduğu Dr. Hasan Husni Abdulvahab tarafından bildirilmiş, buna dair bazı malumat verilmiştir.

Urcûze, Hindistan’da 1244/1829’da Kalkuta’da, 1261/1845’te Lucknow’da Arapça olarak neşredilmiştir; biz bu iki eseri gözden geçirebildik.

İbn Sînâ’nın Urcûze Fi Al-Tıp’ta İfade Ettiği Teoriler Hakkında Açıklayıcı Notlar

Urcûze’nin esasında öğrencilerin ezberlemeye mecbur oldukları ve profesörün dersi esnasında geliştirdiği bir özet, bir pratik eğitim metodu olduğunu hatırlamak lazımdır.

Fakat pedagojik bakımdan pratik olan bu usulü son derece kısaltılmış metin yüzünden çok defa bu kısaltmanın sıkıntısını bazı muğlaklıklarla ödemektedir.

Ona biraz açıklık getirmek üzere, bir taraftan bizzat Kanun-ı Tıp’a, diğer taraftan İbn

Sînâ'nın ilmi hakkındaki bilgiler için Grek kaynaklarına müracaat etmemiz lazım gelmiştir.

Milet Mektebi şefi Thales (M.Ö 630 yıl önce) dünyaya yeni bir fizik bilgisi getirmişti. Eşyayı tekamüle götüren niteliklerin sürekli dönüşümü ve hareketi suretinde bulunan birlik prensibi!

O, bu prensipte bütün tabiat üstü olanlara muhaliftir. Ona göre Physis sudur. En ilk olan sudan; hava, toprak, ateş çıkmıştır. Her şey sudan gelir, suya gider. Hissedilen eşya demir, odun, uzuvlar bu unsurun değişebilen görünüşleridir. Anaksimène göre bu ilk unsur artık su değil hava idi.

Pythagere (M.Ö 585-500) ise her şeyi doğuran on esası tarif ediyordu. İkili koordinatlar birbirine muhalefet eden zıtlar; sonlu ve sonsuz, çift ve tek, birlik ve çokluk, sağ ve sol, erkek ve dişi, sabit ve hareketli, düz ve eğri, aydınlık ve karanlık, iyi ve kötü, düzgün ve düzgün olmayan.

Empédocle (M.Ö V. yüzyıl ortaları) bunlardan yalnız ikisini fark ediyordu. Sıcak ve kuru ve bunların zıtları, soğuk ve nemli... O, bunların ateş, hava, toprak ve sudan ibaret kökler dediği dört unsurun niteliksel faktörleri olduğunu beyan ediyordu.

Bu anlayış vücudun salgılarına uygulanınca ateş, hava, toprak, su niteliksel faktörler olan sıcak, soğuk, kuru, nemli ile meşrut olduklarından bunlar da bu defa vücudun dört salgısını; balgam, sarı safra, kan, kara safrayı meydana getiriyorlar. Charles Singer'in biyoloji kitabından (Payot, 1934) iktibas ettiğimiz aşağıdaki şema fikrimizce bu malumatı mükemmel surette temsil etmekte, unsurları, salgıları, sağlık veya hastalığı idare eden muvafık, muhalif halleri canlı surette tebaruz ettirmektedir.

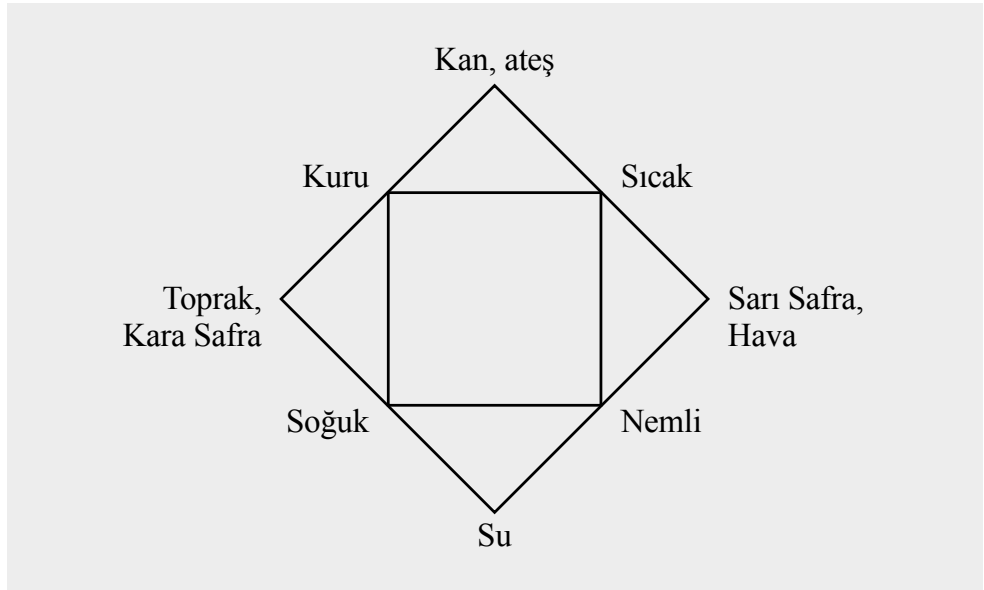
O halde beşerî fonksiyonlar sıcakla soğuk, kuruyla nemli arasında ebedi bir karşılıklı değişime irca edilmiş oluyor. Crotone'lu Alcmeon (M.Ö 500'ler), sağlıklı fizik bir dengenin aranmasıdır demiştir. Bu zat 2000 yıl önce Eustache adını taşıyan nefiri tarif etmiştir. Fakat Hüneyin b. İshak tarafından Arapçaya tercüme edilen Hipokrat külliyyatını ve Gerek Galen'in (M.S 130-200) Abbasilerin altın devrindeki mütercimler mektebi delaletiyle İbn Sînâ bu kadim üsdatların fikirlerini tanımış ve Urcûze'de o zamandan beri hippocratic olan unsurlar teorisini izah etmiştir.

İbn Sînâ, sıcak, soğuk, kuru ve nemlinin birleşimi ve dört ekstremeler arasındaki denge ile dokuzuncu olmak üzere mizaçlar fikrini kabul etmektedir. Fakat ilerdeki metnin mütalaasından anlaşılacağı üzere mizacın insan tekamülünün belirli bir anında nazarı

dikkate alınan umum fonksiyon faaliyetinin meydana gelme şekli olduğunu kabul ediyor. Esas itibariyle dinamik olan bu görüş, zaman ve ahval ile değişiyor. Onu terapötik, hususi mizaçlara sahip ilaçlara ve gıdalara tabi bir hale sokuyor.

Fakat o, daha sonra mizaci salgılara bağlayan ve kan, safra, balgam ve kara safra tarzında tarif eden Galen’in fikrini de kabul etmiştir.

Empédocle’nin “benzerler birbirini çekerler”, “zıtlar birbirini iterler” umumi formü-

lünden ilham almış ola Hipokrat, terapötik noktasından “ağrılar zıtları ile şifa bulurlar” ve daha sonra “benzerlerin tatbiki hastalığı sağlığa çevirir” diye yazmış ve bu iki formülü birbirine eklemekle yetinmiştir. Bu tıp sanatı düşünmek arzusu ile onu formlere irca etmek ve diğer taraftan emprismenin zaferi ile aklın fevkalade gelişmesi arasındaki zıtlık hakkında Hipokratik düşüncesini gösteren mükemmel bir numunedir.

Galen terapötike bir formüle irca etmeyi denemiştir; “zıtlar zıtları ile şifa bulurlar”.

Hipokrat bir hekim, Galen ise bir hoca idi. İbn Sînâ’nın Urcûze’sindeki 990 beyit, kelime kelime Galen’in formülünü tekrar eder. İlaçların özellikleri ile ilgili bölümleri izah Urcûze’de anlaşılması en güç faslı teşkil ediyor.

Bu izah ilaçların tesirine ait eski anlayışlara bağlıdır. Skolastik izahlar için mükemmel bir numunedir. İlaçların dört özelliği vardır. İbn Sînâ ancak ilk üçünden bahseder.

Ambroise Paré bir ilacın tesirinin dört unsurdan (su, ateş, toprak, hava) birinin tesirinin raptettiğini söylüyordu. Bu suretle bu ilaç için sıcak, soğuk, kuru, nemli olacak hakiki bir mizaç tahakkuk ettiriyordu.

Tek bir unsura bağlı ilaca, basit, iki veya üç unsurdan oluşan bir ilaca mürekkep denilir. Basit ilaçlar bahsinde bir sınıflama esastır. Zira buna denk olarak her hastalıkta bir mizaç olduğundan ve her hastalık, sıcak, soğuk, kuru veya nemliyle meydana geldiğinden Galen'e göre kuru bir hastalığa nemli bir tedavi (zıtlar kanunu) tatbiki uygundur.

Bundan başka basit ilaçların her sınıfında sıcak, soğuk, kuru, nemli olmak üzere dört derece bulunur (sıcak, soğuk, kuru, nemli). Hekimin klinik sezişi mesela soğukla husule gelmiş hastalıklarda bunların derecesini anlamaya ve bu suretle üçüncü derece soğuk bir hastalığa üçüncü derecede soğuk bir ilaçla karşı koymaya imkân verir.

A. Paré, genel ve kat'î olmak üzere misaller gösteriyor.

Genel misal:

Ilık su, mutedildir, biraz sıcak su, birinci derecedir. Aşıkâr sıcak, ikinci derecedir. Şiddetli sıcak, üçüncü derecedir. Eğer yakarsa dördüncü derecedir.

Sıcak ilaçlar için benzer misaller:

Birinci derece: Pelin otu şurubu, lahana.

İkinci derece: Amonyak, afyon, safran, bal.

Üçüncü derece: Anason, süsen çiçeği.

Dördüncü derece: Sarımsak, soğan.

A. Pare'ye göre ikinci özellik "birinci özelliğin tesirlerini takip eder." Bu bir ilaçtan, birinci hassadan beklenen şeyi belirtiyor. Yelpaze şeklindeki bu tesirlerden her ilaç, şu veya bu suretle özellik ve farklar kazanabilir. Bu suretle ilk özelliği sıcak olan ilaçlar hafifleştirmeye, çekmeye, açmaya, azaltmaya, yumuşatmaya, temizlemeye yarayacaklardır. Esas kuru olanlar ise sertleştirirler ve gererler.

Buraya kadar önsel ve tamamıyla skolastik olmayan bir şey yoktur. Orta çağ hekimlerinin en hafif bir ilacı yazmaya cesaret etmeden önce çözmek zorunda oldukları güçlükleri kolayca canlandırabiliriz.

Üçüncü özellik ile tıbbi hakikat bir dereceye kadar görünebilmektedir. Burada ilk ikisinde bulunması şart olmayan bir tesir bahis konusudur. İlaçların bu üçüncü özelliklerinin çoğu o iki tesiri meydana getirirler. Fakat çoğunlukla bunlarda yalnız tecrübe ile tanınan ve canlandıran pıhtılaştırıcı, sikatrize eden ve ağrıyı teskin eden idrarı davet eden veya durduran açıklaması güç bir özellik zuhur eder.

İbn Sînâ'nın, tekrar edelim, sadece bir muhtıra olan Urcûze'de izahını yapmadığı dördüncü özellik müessesesinde daha sonraları ilmi farmakoloji olacak olan şey belli olacaktır. Bu özellik, öncekilerden farklı olup, onlara tabi değildir. Ve umulan olmayabilirler (halbuki diğerleri umulandırılar). Ve az çok elektifdirler. Bunlar tecrübe ile hissedilirler, tesirleri o kadar tuhaftır ki ilaç sakinleştirdiği uzvun ismini alacaktır.

Bunlardan sefalik (beyin ile ilgili); kitre, mercanköşk, ada çayı, solunum sistemi ilaçları, kardiyak ilaçlar ve sindirim sistemi ilaçları gibidir. Daha dikkat çekici olan bütün asırlar boyunca hekimler bazı ilaçları bu dördüncü özelliğe göre gruplandırmaya devam etmişlerdir. Mide ilaçları, öksürük ilaçları, diüretikler ve ateş düşürücüleri bilmiyor muyuz?

Elhasılı bu dört özellik, ilaçları sınıflandırma tarzından başka bir şey değildir.

1. Evvela Hipokrat'ın dört unsur teorisine göre,
2. Sonra bunlardan olan tesirlere göre (skolastik cinas).
3. Daha sonraları bazı özelliklerin memul tahmin dışı oldukları görülmüştür.
4. En son pratik bir dördüncüye cevaz veriyor; o da asırlar boyunca tercih edilen özelliktir.

Dr. Öğr. Üyesi. Ali Bekraki

MUKADDİME

NESİR

(Escorial kütüphanesinin 831 nolu el yazmasından)

Hekimlerin reisi Abu Ali b. Abdullah İbn Sînâ şöyle söylemiştir:

Filozoflar, ilim ve irfan erbabı için hükümdarlara, emirlere, halifelere, vezirlere, kadı ve fakihlere ithafen düz yazı veya şiir olarak sanata, ilme ve fenne ait kitaplar ve bil-hassa tıbbi şiirler yazmak adetinde idiler.

Hekimlere gelince bunlar racaz vezninde şiirler yazarlar ve belagat sahibi bir kimseyi belagat sahibi olmayandan, ehil bir kimseyi ehil olmayan bir kimseden ayırt etmeye imkân veren risaleler yazarlardı. İşte hükümdarlar tıbbî ve felsefî malumatı bu suretle elde ederlerdi.

Ben bazı memleketlerde tıp sanatına dair ne hastanelerde ne de mekteplerde münakaşa ve tartışmalar yapıldığını gördüm. Tetkikatta bulunmadan, ilmi esaslardan ve tıp kanunlarına bütün bilgiden ve fikri teşekkülünden mahrum kimselerin tababetle iştigal ettiklerini gördüm. Bu suretle derin bilgi sahibi olmayan insanlar üstad diye ortaya çıkmışlardır. Ben eskilerin ve filozofların izinden yürüdüm ve efendimiz vezir, kadı ve sahib-i sadr-ı ali (Cenabı Hak ömrünü uzun, kadir ve şerefini yüksek, hasid ve düşmanlarını mahvetsin) efendimize tababetin bütün kısımlarından bahseden Urcûze ismindeki manzume ile hizmet ettim.

Bu Urcûze'yi dikkatli bir surette bölümlere ayırdım ve onu mükemmel ve latif bir libasla süsledim. Eserin kolayca anlaşılması için sade bir üslup ve basit beyitler halinde yazılmıştır.

Efendimiz eseri esaslı surette gözden geçirdiği ve eserin kitaplarının yanında yer aldığı zaman hacmi küçük olmakla beraber bu harikulade ilmi elde edecektir. O zaman o hakiki bir nesneyi değersizinden, acemiye ustadan ayırt edecektir.

İbn Sînâ'nın Tıp Manzumesi

Giriş

Bismillah Velhamdülillah Vesselatü Vesselamü Alâ Resulillah

1. Kâinatın sahibi tek ve göklerin rabbi olan Allah-u Teâlâ'ya hamd ve sena olsun.
2. Mevcudatı yoktan var eden ezeli Hak Sübhanehû'ya hamdolsun.
3. O, kendi nurunu insan oğlunun aklına dökmüş ve bilinmeyen şeyleri aklımız sayesinde meydana çıkarmıştır.
4. Fazl ve keremiyle insanı yaratmış ve onu akıl ve lisanla mümtaz kılmıştır.
5. Sezgi, şuur ve idrak ile ilimleri ona açmıştır.
6. İnsan akli vücuda şüphe götürmez surette sabit canlı bir ruha bağlıdır.
7. Cenâb-ı Hak akli, sezgiyi, şuur ve hayatı bütün mahlukata adalet ile tahsis etti.
8. Bütün varlığı tabiata bağladı ve böylece Allah'ın yüce hikmeti belli oldu.
9. Böylece kim ki ruhundan fenayı uzaklaştırır, fazileti elde edebilmiştir.
10. O insanı gerek ellerinin sanatıyla gerek diliyle hayvanlardan ayırmıştır.
11. İnsanların en iyisi işlerini hakkıyla icra eden ve tatlı sözler sarf edenlerdir.
12. Onlar vücutlarına itina ederler ve vücuda ancak meşru zevki tattırırlar.
13. Şairler lisanın, hekimler vücudun hükümdarıdır.
14. Şair ifade gücü ve belagatla ruha güzellik ve parlaklık verir, hekimler tavsiyeleri ile vücudu şifaya götürürler.
15. Bu Urcûze'de teorik ve pratik olmak üzere bütün tıp dahildir.
16. İşte ben ilimde hafızamda tuttuğum şeyleri böylece manzum olarak kaleme aldım.

Tıbbın Tefsiri Hakkında

17. Tıp sağlığı muhafaza ve netice olarak vücuda arız olan hastalığı tedavi etme sanatıdır.

Tababetin Kısımlara Ayrılması

18. Tıp, teorik ve pratik kısımlardan ibarettir. Teori ise üç konuyu ele alır.
19. Bunlardan birincisi: yedi tabiat ve ikincisi altı zaruriyettir.
20. Bunlardan üçüncüsü, kitaplarda yazılan hastalıklar, belirtiler ve sebeplerdir.
21. Pratik iki kısma ayrılır; birincisi elle yapılır (cerrahi tedavi).
22. Diğeri ilaçlar ve gıda ile ilgili perhizlerdir (tıbbi tedavi).

BİRİNCİ BÖLÜM: TEORİ

KISIM I

GENEL MALUMAT: FİZYOLOJİ (Yedi konudur)

Birinci Konu: Temel Unsurlar

23. Tabii terkip ediciler vücudun asli teşkil edici faktörleridir. Yedi doğal bileşenden birisi unsurlardır ki onların birbirine karışmasından bedenler vücuda gelir.
24. Bunlar hakkında Hipokrat'ın sözü doğrudur ki: İnsan vücudu; su, ateş, toprak ve havadan oluşmaktadır.
25. Bu konuda Hipokrat'ın delili, bir beden öldüğünde, kaçınılmaz olarak aynı [dört unsura] dönmesidir.
26. Eğer bu unsurların sahip olduğu karakterler aynı olsaydı hastalık diye bir şey olmazdı.

İkinci Konu: Mizaç (Yapı)

27. Mizaç bilgisi hastalıkların tedavisinde yardımcı olur.
28. Mizacın dört özelliği vardır. Doktorlar bunları ayrı ayrı veya birlikte belirtebilir.
29. Bunlar sıcak, soğuk, kuru veya yumuşak olabilir, Dokunma ile hissedilir özelliklerdir.
30. Mizacın dört özelliği unsurlarda, mevsimlerde, yetişip büyüyen varlıklarda ve mekânlarda bulunur.
31. “Madde” vücudun ilkel unsuru ve aslî cevheridir.
32. Sıcak ateşte ve havada, soğuk toprakta ve sudadır.
33. Kuru, ateş ile toprak arasında; nem ise, su ile bulutlar (hava) arasındadır.
34. Vücudu teşkil eden unsurlar bir arada da bulunabilir, ayrı ayrı da bulunabilir.
35. Bu unsurlar birbirinden farklı olmaları için ayrılmış ve tamamen farksız olmamaları için de birleşmiştir.
36. Bu unsurların birleşmesi sayesinde biz bir kimsenin mizacı hakkında fikir ediniyoruz ve ona hâkim olan vasfı veriyoruz.
37. Mizaçta dört özelliğin de bir arada bulunması mutedil mizacın niteliğidir ve bu

kanun olarak kabul edilir.

38. Bu özellikler mutedil mizaçta belli bir miktarda toplanmıştır. Bu nedenle kaide ve ölçü olarak kabul edilmiştir.

39. Mutedillikten uzaklaşan ve zıt tarafa meyleden her bir mizaç.

40. Kuvvetinden bir şey kaybetmez, lakin kuvvetini kullanamaz.

41. Mizaç; ateş, toprak ve sudan hangisinin vasfı hâkim ise onun ile adlandırılır.

42. Ve hava mizaç. İşte bunlar tıp tabirleridir.

43. Ben mizacın dokuz çeşidini tarif ettim ve bunu kendiliğimden söylemedim.

Mevsimlerin Mizaçları

44. Mevsimler hakkında söyleyeceğim şeyler tahminidir. Zira bunlara kesin bir sınır çizmek mümkün değildir.

45. Kışın balgam hakim olur. İlkbahar ise kanı tahrik eder.

46. Sarı safra yazın, kara safra sonbaharda vaki olur.

Gıdaların Tasnifi

47. Gıdalar; mineral, bitkisel ve hayvansal olarak tasnif edilir.

48. Vücudun hastalıklarını iyi eden şey ilaçtır; büyüten şey ise gıdadır.

49. Gıdanın dahi bir mizacı vardır; bu tadından belli olur. Bu fikir doğru ve gerçektir.

50. Tatlı, tuzlu ve acı, kuru mizaçlar için, keskin acı ise sıcak mizaçlar için doğrudur.

51. Ve tüm acı, ekşi ve buruk tatlar, soğukluk ve kuruluk için uygundur.

52. Sulu ve kokusuz olan her şey dengelidir.

53. Yağlı olan her şey sıcak ve lezzetsizdir. Latif olan her şey soğuk ve nemlidir.

Yaşlarda Görülen Mizaçlar

54. Her canlı mahlukun yaşına göre mizacı değişir. Fakat ben sadece insandan bahsedeyim.

55. Çocukların ve gençlerin mizacı sıcak, birbirine yakındır.

56. Gençlerde daha çok kuruluk, çocuklarda ise hissedilir derecede rutubet vardır.

57. Erişkinler soğuktur, yaşlılar daha çok soğukturlar.

58. Her ikisinde de kuruluk vardır. İhtiyarlarda salgılar hamdır.

Erkek ve Kadın Mizacı

59. Erkeklerde hararet ve kuruluk, kadınlarda soğuk ve rutubet vardır.

60. Şişman ve yaşlı vücudun mizacı soğuk ve nemlidir.
61. Cılız ve zayıf görünüşte olanların mizacı kurudur.
62. Damarları belli olanlar sıcaktırlar.
63. Bunun aksi olanlar ise soğukturlar.
64. İkisinin ortası, dengeli mizaçtır.

Renklere Göre Mizaçlar; Öncelikle Ten Rengi

65. Eğer cildin rengi memleketin tesiri ile meydana gelmişse bundan bir hüküm çıkarma.
66. Zencilerde iklimin sıcaklığı cildin rengini değiştirmiştir. O kadar ki onların cildi simsiyah kesilmiştir.
67. Slavlar açık renktedir. O kadar ki bembeyaz olmuşlardır.
68. Eğer sen yedi iklimi bilersen onların muhtelif mizaçlarını da bilmiş olursun.
69. Dördüncü iklim dengelidir (mutedil). Ora ahalisinin rengi mizaçlarına bağlıdır.
70. Sarı renge safra, koyu esmer renge kara safra hakimdir.
71. Kırmızılık çok kandan ileri gelir. Fildişi beyazlık balgamı belirtir.
72. Kırmızılıkla karışık beyaz renk dengesi mükemmel bir mizacı gösterir.

Saçların Renginden

73. Saçları ak olanların mizacı soğuktur. Sıcak mizaçta olanların ise saçları siyahtır.
74. Mizaçları daha az soğuk olanların saçları sarıdır. Az sıcak olanların ise kıızıdır.
75. Dengeli mizaçta saçların rengi sarı ile kızıl karışıktır.

Gözlerin Renginden

76. Gözdeki lens ve ön kamara küçük ve parlak,
77. Göz dışarıya doğru çıkıntılı, rengi şeffaf ve açık ise,
78. Göz mavidir, aksi şartlarda siyahtır.
79. Vital güç zayıflamış ise göz siyah ile mavi renklerin karışımını alır. Vital güç fazla ise göz ateş gibi parlar.

Üçüncü Konu: Hıtlar (Salgılar)

80. Vücut, farklı renk ve mizaçtan oluşan salgılardan müteşekkildir.
81. Bunlar balgam, sarı safra, kan ve kara safradır.

82. Doğal balgam tatsız ve mutedil soğukluktur.
83. Bunun dışında camısı, koyu ve soğuk mizaçta olan bir türü vardır.
84. Başka bir türü de tatlı olup harareten mahrum değildir.
85. Tuzlu denilen başka bir türü daha vardır ki hararete ve kuruluğa meyillidir.
86. Başka bir türü ekşidir, bu en soğuktur. Bu hasta midede bulunur.
87. Sarı safra çeşitli renkler gösterir. Bunlardan biri duman rengi görünüşündedir.
88. Başka bir çeşidi yeşil pas ve pırasaya benzer. Bu çok bozuk olanıdır.
89. Başka bir türü yumurta sarısına benzer. Zararlı değildir.
90. Başka bir türü kırmızı renktedir. Safra kesesinde bulunur. Bunların hepsi sıcak mizaçtır.
91. Kanın kaynağı karaciğerdir. Damarları yolu ile vücuda girerler.
92. Onun bir kısmını da kalp toplar. Karakter olarak sıcak ve nemlidir.
93. Kara safranın yatağı dalaktır. Bu fikir doğru olsa gerektir.
94. Kara safranın doğal olanı bulanık ve koyudur. Böyle değilse doğal değildir.
95. Bu öbür salgıların karıştırılması ve yanması sonucu oluşur.

Dördüncü Konu: Organlar

96. Vücudun temel organları dördtür. Öbürleri ağaç dallarına benzeyen yayılmalarıdır.
97. Bunlardan biri Karaciğerdir. Vücudun beslenmesi ona bağlıdır.
98. Kalp vücuda hayat verir. O olmazsa insan bir bitki gibidir.
99. O yaşayan vücut için bir esastır. O kanı aortaya gönderir.
100. Beyin, omurilik ve sinirler vasıtasıyla kalbin yanmasına engel olur.
101. Eklemlerin hareketi bu ikisi ile olur. Testisler üreme organlarıdır.
102. Nesiller bunlarla devam ederler. Bunlar olmazsa insanlık yok olur.
103. Et, yağ ve muhtelif türdeki bezler vücut fonksiyonunun ajanlarıdır.
104. Kemikler, zarlar ve bağlar vücudun destekleri ve koruyucusudurlar.
105. Şekil ve bünyenin tamamlanması için bunlar esas organların yardımcılarıdır.
106. Tırnaklar etrafın (ekstremitelerin) uçlarında alet gibidirler. Kılıllar posaları, fuzuli maddeleri atarlar ve vücudu süslerler.

Beşinci Konu: Güçler

107. Doğal güç mükemmel ve saf bir buhardan meydana gelir.
108. Kalpte bulunan vital güç hayatı devam ettirir.
109. Psikolojik güç beyinde meninksler içerisinde şekil alır.
110. Bu muhtelif çeşitler beyin ventriküllerinde tekamül ederler. Duyuların ve düşüncenin yeri de burasıdır.
111. Bu ruhlardan her birinin kendine ait özellikleri vardır.

Altıncı Konu: Kuvvetler

112. İnsanın doğasında çeşitli görüşlerde yedi kuvveti vardır.
113. Bir tanesi semeni etkileyen bilinen kuvvettir.
114. Başka biri cenini vücuduna şeklini, boyunu ve organların sayısını belirler.
115. Bir başkası çekici ve olgunlaştırıcıdır. Başka biri tutar ve ihraç ederek atar.
116. Bir başkası besinlerde kendisine uygun geleni vücudun kısımlarına dağıtır.
117. Vital güç iki tanedir. Tesirleri de iki türdür.
118. Biri atardamarların genişlemesi ve büzülmesi ile nabza tesir eder.
119. Diğer de hareketleri doğuran hisleri idare eder.
120. Sevgiyi, kini ve ruhun düşüş veya yükselişini doğuran hisleri gibi.

Ruhun Melekeleri

121. Ruhta dokuz özellik vardır. Bunlardan beşi duyu organlarıdır.
122. Bunlar; işitme, görme, koklama, tatma ve dokunmadır.
123. Biri kaslara gider. İnsan bununla eklemlerini hareket ettirir.
124. Başka biri eşyayı bir aynada görürcesine gösteren hayal gücüdür.
125. Başka biri de düşünceyi ve hafızayı idare eder.

Yedinci Konu: Aksiyonlar (Eylemler)

126. Aksiyonlar bunların etkisi altında sayıca eşit kuvvetlere sahiptirler.
127. Bunlardan her biri uygun bir isim taşır; çekme, değişme, tutma gibi.

128. Mesela yutma ve iştah böyledir. Zira çekme tek bir kuvvetin idare ettiği (ve yutmağa müşahede eden) basit bir kuvvettir.

129. Beslenme arzusu iki aksiyondan meydana gelir: Açlık hissi ve içten gelen çekme.

130. Hissetmek ve defetmek aksiyonları, gıda geçişini meydana getirirler.

Lüzumlu Faktörler

1. Faktör: Hava

131. Güneş havaya tesir eder. Bu, mevsimlerde ve hava koşullarında belli olur.

132. İklimlere de tesir eder. Bundan evvelce bahsettik.

Yıldızların Güneşle Birlikte Havaya Tesiri

133. Hava yıldızların menzillerine, doğuş ve batışlarına göre değişir.

134. Güneş bir kuyruklu yıldızla yaklaştığı zaman havayı ateşler.

135. Bu o kadar açıktır ki, kuyruklu yıldız kaybolunca havanın hemen soğumaya başladığını görürsün.

136. Eğer uğursuz yıldızlar çıkarsa bunlar insanlara ölüm fermanı okurlar.

137. Aksine uğurlu yıldızlar görünürse mutlaka sağlık getirirler.

Memleketler ve Dağlara Göre Hava Değişimleri

138. Eğer bir şehir dağ üstünde kurulmuşsa bu yüzden daha soğuktur.

139. Aşağılarda olursa daha sıcaktır.

140. Güneye doğru açıksa güney rüzgârıyla daha sıcak olur.

141. Güneyinde bir dağa yaslanmışsa kuzey rüzgârı onu soğutur.

142. Batıya karşı açıksa havası daha ağır olacaktır. Doğuya doğru ise aksine hava daha hafif olacaktır.

Havanın Denizlere ve Rüzgârlara Göre Değişimleri

143. Denizlerin tesiri malumdur. İlim erbabı böyle bildirmişlerdir.

144. Rüzgârlar havada, güneş menzillerinin yaptığı gibi değişikliğe sebep olurlar.

145. Güney rüzgârı sıcak ve nemlidir. Bu yüzden çürüme meydana gelebilir.

146. Kuzey rüzgârı soğuk ve kurudur. Öksürük yapar.
 147. Doğu rüzgârı sıcak ve latiftir. Batı rüzgârı soğuk ve yoğundur.

Havanın Toprağa ve Suya Yakınlığına Göre Değişmesi

148. Toprağı ıslak ve etrafında bataklık olan her bölge nemlidir.
 149. Eğer şehirlerin etrafında tatlı su gölü varsa hava nemlidir.
 150. Aksine civarda kayalık ve tuzlu su varsa hava kurudur.

Meskenlere Göre Hava Değişmeleri

151. Birçok açıklıkları bulunan mesken bütün rüzgârları alır.
 152. Burası kışın çok soğuk, yazın sıcaktır.
 153. Toprak altında bulunan bir mesken için bunun aksi geçerlidir.

Elbiselere Göre Sıcaklık Değişmeleri

154. İpek ve pamuklu kumaşlar sıcak tutarlar. Cilalı ve keten elbiseler soğuk tutarlar.
 155. Devetüyü ve yün elbiseler sıcak tutarlar. Fakat bunlar biraz kurudur.

Kokuların ve İtirların Mizacı

156. Bütün aromatik bitkiler ve bütün çiçekler sıcak mizaçtırlar.
 157. Bunlardan beşi müstesnadır. Mersin ağacı, söğüt ağacı ve nilüfer,
 158. Güzel koku yayan gül ve menekşe soğuktur.
 159. Sıcaklık kokularda ve kokulu ağaçtır. Sandal ve kafur müstesnadır.

Renklerin Görme Üzerindeki Tesirleri

160. Görme için en güzel renkler siyah ve yeşildir.
 161. Parlak beyaz ve sarı, gözleri yorar. Zira onlar gözleri kamaştırır.

2. Faktör: Yiyecek ve İçecek

162. İyi biliniz ki, büyümeye uygun olan vücudu büyüten gıdalardır.

163. Vücutta miktar olarak azalan çözünenleri anında çözerek yerine koyar.
164. Gıdaların en makbulü temiz kan üretendir.
165. Mesela ince pirinç unu ekmeği, piliç eti gibi.
166. Ve bunlardan horozibiği gibi. Bunlar hastalara iyi gelir.
167. Gıdalardan bazıları koyudur. Pirinç unu, eti lezzetli olan iki yaşındaki kuzu gibi.
168. Kayalık yerlerdeki balıklar kuvvet sarf ederek çalışanlar için uygun koyu bir gıdadır.
169. Gıdalardan hardal, soğan, sarımsak gibi tadı hoş olmayan fakat faydalı olan gıdalar da vardır.
170. Bunlar sarı safra yaparlar. Ancak ilaç olarak alınabilirler.
171. Kara safra yapanlar da vardır ki bunlar bazı insanları hasta yaparlar.
172. Mesela yaşlı tekeler, yaşlı öküzler, tozlu topraklı buğdaydan yapılan ekmek. Bunlar zararlıdır.
173. Balgam yapanlar da böyledir. Sert balık ile süt gibi.

İçeceklerden Su Vesaireye Ait Kurallar

174. Nehirlerin tatlı suları orijinal rutubeti muhafaza ederler.
175. Bunlar vücuttan tortuları atarlar ve gıdayı damarlara götürürler.
176. En iyisi yağmur suyudur. Zira bunda zararlı hiç bir şey yoktur.
177. Bazı sular tabii özelliklerini kaybetmişlerdir ve kendine karışan maddenin özelliklerini almışlardır.
178. Bunlar besin değeri olan şarap, alkol ve süt gibidir.
179. Ballı sirke şerbeti gibi içecekler de içildiğinde vücuda kendi özelliklerini verirler.

3. Faktör: Uyku ve Uykusuzluk

180. Uyku vücudun gerek hareket ettiren gerekse duyularını sağlayan kuvvetlerinin dinlenmesidir.
181. Gerçekten uyku içi ısıtır ve bu yüzden besinler daha mükemmel hazmedilirler.
182. Bununla birlikte uyku uzarsa salgılar başın içini doldururlar.
183. Aşırı uyku vücudu nemlendirir, gevşetir ve onu canlandıran harareti söndürür.
184. Ölçülü ne çok fazla ne de çok az uyanıklık. Duyular onun içinde hareket eder

ve eylemlerini aktif olarak yaparlar. Orta derecede uykusuzluk, hisleri harekete getirir ve onları daha çevik bir hale sokar.

185. Hareketlere enerji verir ve vücudu posalardan temizler.

186. Fakat uykusuzluk uzar ise sıkıntı ve üzüntü verir.

187. Böylece vücudu ve ruhu zayıf düşürür. Benzi ve rengi soldurur.

188. Gözler çukura batar, hazmı bozar, muhakeme kuvvetini azaltır, zayıflatır.

4. Faktör: Hareket ve İstirahat

189. Bedenin fiziki egzersizleri arasında mutedil olanlar vardır, bunlara rağbet etmelidir.

190. Bunlar kirleri ve posaları atarak vücudu dengeli bir hale sokarlar.

191. Bunlar yetişkinler için iyi beslenme ve küçükler için de iyi gelişip büyüme faktörleridir.

192. Aşırı vücut egzersizleri yorgunluğa neden olur ve ruhun kuvvetlerini bozup gevşetirler.

193. Tabii harareti israf edip vücudun rutubetini boşaltırlar.

194. Aşırı hareketten doğan ağrının şiddetinden sinirler zayıflar ve vücut vakitsiz yaşlanır.

195. Dinlenmenin aşırısı da seni aldatmasın. Bunun aşırısında hiç bir fayda yoktur.

196. Bu vücudu zararlı salgılarla doldurur. Vücudun aldığı besinlerden istifade etmesine engel olur.

5. Faktör: Boşaltma ve Dolma

197. Bedendeki organların ve beynin boşalmaya ihtiyacı vardır.

198. İlkbahardaki kan almalar ve ilaçlar insanlara çok faydalıdır.

199. Kusturucular yazın verilmelidir. Kara safra sonbaharda çıkarılmalıdır.

200. Dişlerin ve damağın temiz kalması için gargara yap ve misvak kullan.

201. İdrarı çıkarmaya bak. Yoksa assit olur. Zarara uğramak istemezsen adet kanlarını at.

202. Müshil kullan. Bunlar sayesinde sancılardan kurtulursun.

203. Pislikleri atmak için yıkan, avare kalma.

204. Teninin bütün gözeneklerinden, vücuttan pislikleri uzaklaştırmak için yıkan.
205. Gençler için cinsel ilişkileri kısıtlamadan salıver. Böylece onlar habis hastalıklardan korunmuş olurlar.
206. Bunun aksine bu işi zayıflara ve yaşlı kişilere menet.
207. Yemekten sonra cima yapanlara gut hastalığı ve ağrıların geleceğini söyle.
208. Cinsi münasebetlerde aşırı gitmek vücudu zayıf düşürür ve ona her türlü derdi getirir.

6. Faktör: Psikolojik Olaylar

209. Öfke hararet verir ve bazen hastalık getirir.
210. Korku soğukluk verir. O kadar ki bazen aşırısı öldürebilir.
211. Çok sevinme vücudu geliştirir. Bu zararlıdır. Zira şişmanlık yapar.
212. Üzüntü zayıflar için uğursuz olabilir. Zayıflamak isteyenler için faydalıdır.

Normal Durumdan Sapma Halleri

Önce Birbirine Benzeyen Kısımlardan Mürekkep Organlarda Beliren Hastalıklar (Sistemik Hastalıklar)

213. Bazı kısımları birbirine benzeyen organlara ait hastalıklar vardır.
214. Bazıları zararlı salgı olmaksızın hararet yüzünden meydana gelir; verem ve vücudun erimesi gibi.
215. Bazıları da salgıların hararetle birleşmesinden meydana gelir; kokuşuk humma gibi.
216. Hararet yapmayan soğuk hastalıklar da vardır; soğuktan donma gibi.
217. Salgıların meydana getirdiği hastalıklar da vardır; soğuk ile çok miktarda balgamla birlikte ortaya çıkan felç gibi.
218. Salgısız nemli olanlar da vardır. Vücut böyle hallerde gevşer.
219. Salgılarla birlikte nemli olanlar da vardır; karnın asit ile şişmesi gibi.
220. İrinli kuru hastalıklar da vardır; kanser ve hıyarcıklar gibi.
221. Ve salgısız kuru olanlar da vardır; kasılmalarla birlikte spazmlar, kanser ve hıyarcıklar gibi.

Uzuvların Hastalıkları

222. Her organizmada fiziki değişimler vardır. Embriyolojik gelişim sırasında kötü bir seyir söz konusu olursa:
223. Organın hacmine arız olan bir nevi hastalık; büyük bir baş gibi büyüme, küçük bir midede olduğu gibi küçülme buna örnektir.
224. Malformasyon halinde sepet gibi bir baş görebilirsin.
225. Bunun gibi boşluklarda dahi değişimler olabilir; ayak tabanı boşluğunun etle dolması gibi (düztaban).
226. Kanalları tıkayan bir şey bulunması vaki olabilir; böbrek taşları gibi.
227. Buruşuk olması lazım gelen bir organ düz olabilir; çok zayıf ve gevşek bir mide gibi.
228. Ve bunun aksine düz olması lazım iken, kuruyan farinks gibi.
229. Sayıca değişiklik de olabilir; altı veya dört parmak gibi.
230. Bazen iki parmak bitişik olur, bazen çeneler birbirine fena halde kenetlenebilir.

Bütünlüğün Bozulması

231. Basit veya organlarda bütünlüğün bozulması meydana gelebilir.
232. Komplekslere misal; kol çıkığı, veya ayağın veya elin ampütasyonu gibi.
233. Basitlere misal; kemiklerde kırık, zarlı dokular ve damarlarda yırtılma.
234. Yaralanma ya da kontüzyon sonucu sinirlerde uzunluğuna veya enliliğine göre olan lezyonlar.
235. Bağlar veya tendonlarda kopma ya da yırtılma gibi bozukluklar.
236. Eğer kaslarda olursa yaralanma, daha derine giderse ülserleşme,
237. Kaslar seviyesinde ise aşınma, ciltte ise sıyrık adını alır.

KISIM II

NORMAL OLMAYAN FAKTÖRLER: HASTALIKLARDA SEBEPLER

238. Sebepler harici olur; vücudun yüzeyine ulaşanlar gibi.
239. Ateş, kar, alınan bir darbe etkisi, sıçrarken vaki olan yırtılma gibi.
240. Ve dahili olur. Bunlar birkaç türdür;
241. Çürüme denilen hummayı meydana getiren enfeksiyonlar gibi.
242. Vücutta herhangi bir retansiyon meydana gelirse muhakkak ve öncül sebepler vardır.

Salgıların Yer Değiştirmesi

243. Hastalık sebepleri arasında bir organın mizacının bu organa bir salgının akmasıyla değişebileceği kabul edilmektedir.
244. Burada şunlar dikkate alınır: Salgının atma kuvveti, alıcının zafiyeti ve habis salgının çokluğu,
245. Damarların çapı, beslenmenin azlığı. Bunlar her şeyi izaha kafi gelir.
246. Eğer bu salgının tesiri altında kalmış ise uzvun zıddına doğru mizacın değişeceğini göreceksin.

Sıcak Hastalıkların Sebepleri

247. Hararet meydana getiren şeyler insan vücudunda büyük değişiklikler yaparlar.
248. Güç halinde hararet vardır; sarımsakta olduğu gibi. Fiil halinde hararet vardır; sam yelinde olduğu gibi.
249. Sebepler arasında kızgınlık gibi ruhi sebepler ve yorgunluk gibi vücutla ilgili sebepler vardır.
250. Bozulma (çürüme), gıda azlığı ve soğuk rüzgâr gibi cildin bütün gözeneklerini kapayan her şey.

Soğuk Hastalıkların Sebepleri

251. Organizmaya soğukluk getiren her şey birlik çözülmesine yol açabilir.

252. Mesela, ban otu yenmesi veya karlı havada kalma şeklinde dış etkene maruz olma gibi.
253. Açlık nedeniyle ruhsal güçlere ait gıdanın tükenmesi, kandildeki yağın tükenmesi gibidir.
254. Patlayıncaya kadar çok yemek de harareti bozar.
255. Şiddetli ve uzun süreli hareketler ruhu boşaltır, bedeni soğutur.
256. Duman alevi nasıl söndürürse bizzat istirahat da vücudu soğutur.
257. Fazla şişmanlık tâ kî sönüncüye kadar harareti hapseder.
258. Cılız vücut soğur. Öyle ki hararetini saçtığını sanırsın.

Nemli Hastalıkların Sebepleri

259. Rutubete sebep olan şeylerin tamamı beştir. Bunlar tarif edilmiş ve sıralanmıştır
260. Biri bilfiil yumuşaklık getirir ki bu vücuda ılık, tatlı, bol su dökülmesidir.
261. Biri de etkisi ile yumuşaklık getirir ki o da süt, balık ve taze peynir tüketmektir.
262. Bir başkası vücudun rahatı; biri aşırı doyma, biri de vücutta rutubetin birikmesidir.

Kuru Hastalıkların Sebepleri

263. Kuruluğa sebep olanlar ise beştir ki bu da malumdur.
264. Dışarıdan etki yapan ve kuruluğa neden olan kuzey rüzgârları. Kullanılması sonucu gücü ile kuruluk yapan hardal.
265. Açlık vücudun rutubetini tüketir. Bütün zor hareketler de böyledir.
266. İshal gibi çözülmeden de kuruluk hasıl olabilir.

Organlarda Fiziksel Değişikliklere Bağlı Hastalıklar

267. Organların büyümelerindeki aşırılığın sebepleri beslenme sağlayıcı ve teşkil edici kuvvetten ileri gelmektedir.
268. Organların küçülmesinin sebepleri ise bunun zıddıdır.
269. Şekil bozukluklarının sebepleri şunlardır:
270. Rahmin kötü ve zayıf yapısı veya meni uygunsuzluğu,
271. Veya çocuk doğmasında güçlük, bunun neticesi bükülme ile şekilde değişiklikleridir.

272. Bazen bu çocuğu kundaklamayı, emzirmeyi veya onu doğru yatırmayı bilmeyen sütanesi de buna sebep olabilir.
273. Çocuğa yedirmede aşırılık göstermek veya onu vakitsiz süten kesmek de buna sebep olabilir.
274. Bazen anne bakımsızlıktan dolayı çocuğu düşürür, çocuğun bacağı veya ayağı kırılır.
275. Burnu üstüne düşünce burnu yassı kalır. Buna hekim bir şey yapamaz.
276. Eğer bir kırıktan sonra kırık kavuşmadan sabır gösterilmez ve kemik hareket ettirilirse, organ şekli bozulur.
277. Bu bazen lepra hastalığında salgıların aşırı derecede fazlalığından veya kronik veremde eksikliğinden kaynaklanabilir.
278. Sinirin gevşekliğı sonucu yüz felci veya kas kasılması sonucu boynun bir tarafa doğru yamulması. 279. Çıbanların ve yaraların kapanma izleri bazen dış görünüşü bozar.

Kanalların Tıkanıklık Sebepleri

280. Ben bunları, kanalların tıkanık olmalarının çeşitli sebeplerini bir arada zikrederek belirtiyorum.
281. Bunlar: Tutucu kuvvetin artması ve atma kuvvetinin azlığı sonucu olur. Soğuk da kanalları daraltır.
282. Kuruluk da bunu yapar. Sımsıkı bağlamak da bu etkiyi gösterir.
283. Bir tümörün baskısı buna sebep olabilir. Bir organın burkulması ve kabızlık verici bir ilaç da böyledir.
284. Bu hal bir yaranın kapanmasından sonra ortaya çıkabilir. Siğiller veya etli dokunun büyümesiyle de vaki olabilir.
285. Keza salgılar, cerahat, donmuş kan veya donmuş süt ve suyun birikmesi ile de olur.
286. Yassı kurt, solucanlar, taşlar, kuru dışkılar ve gazlar da bunu yaparlar.

Kanalların Açılma Sebepleri

287. Bunlar atma gücünün aşırılığı ve tutucu gücünün azlığıdır.
288. Açıcı ilaçlar, sıcak ve neme maruz kalmak.

Sayıda Değişmeler Yapan Hastalıkların Sebepleri

289. (Organların veya azaların) sayısını arttıran her şey maddenin ifratından ileri gelir.
290. Eğer madde yararlı ise mesela fazla parmak olur. Eğer madde kötü ise mesela bir kurbağacık hastalığı olur.
291. Sayıda eksiklik yapan şey yukarıda söylediğim şeylerin aksinedir.

Sertlik veya Yumuşaklığın Sebepleri

292. Rutubeti gideren şey sertlik yapar.
293. Mesela bir salgı, duman, toz, kabızlık verici gıda ve bazı ilaçlar böyledir.
294. Yapışkan bir salgı ve yağlı olan her şey yumuşaklık yapar.

Anatomik Yapıyı Bozan Nedenler

295. Anatomik olarak ayrı olan organların patolojik şekilde birleşmesi.
296. Buna örnek olarak bir organ yüzeyinde bulunan bir yaranın kavuşması sonucu istenmeyen durumun hasıl olmasıdır.
297. Bu durum, değiştirici kuvvetin artması ve şekil verici kuvvetin azalması sonucu gelişir.
298. Ve anatomik olarak birleşik dahi olsa ayrılma özelliği olan her şey ayrılır.
299. O tabiatta öyle de olsa organlardaki hastalıklar da bunda etkilidirler.
300. Bu ise birliğin çözülmesi yüzündendir. Organların sayısına etki eden sebepler işte bunlardır.

Birliğin Çözülmesinin Nedenleri

301. Yakıcı etkisi olan bir salgı ya da nekrotik veya parçalayıcı bir kokuşma.
302. Yakıcı veya yırtıcı bir ağırlık veya eklemleri gevşeten sümüksü bir salgı.
303. Doku parçalanmasına neden olan bir sıçrama ya da kırık veya kontüzyon yapan bir taş çarpması.
304. Aşındıran ve yakan ilaçlar veya bölücü ve kesici aletler.
305. Genişleyerek kopmaya neden olan gazlar ve cildi yakan ateş.

KISIM III

NORMAL OLMAYAN FAKTÖRLER: BELİRTİLER (SEMPTOMLAR)

306. Bazı belirtiler vücudun fonksiyonlarında ve vücudun bazı hallerinde,
307. Mesela vücuttan çıkan feçes; tükürük, ter ve idrar gibi şeylerde olabilir.
308. Doğal bir işlev üç muhtelif tarzda değişikliğe uğrayabilir;
309. Zafiyet, yok olma ve değişiklik. Her birinin izahı vardır.
310. Bir fonksiyonun zayıflığı; görme için misal ışığı hissetmenin azalması. Bu fonksiyonun yok olması körlüktür.
311. Fonksiyonun değişmesi için misal; olmayan bir şeyin görülmesidir.
312. Bu misallere kıyas ederek bütün fonksiyon bozukluklarında hükmünü ver.

Vücutun Halinden Çıkarılan Muhtelif Belirtiler

313. Bazı anlarda vücudun muayenesinden çıkarılan belirtiler;
314. Bunlar arasında gözle görülen sarılık ve şişme vardır.
315. Asitte kulakla işitilen karında çalkalanma sesi gibi.
316. Kokuşan yaralardan pis kokusundan anlaşıldığı gibi belirtinin koku ile çıkarılması da vardır.
317. Ağızdaki ekşilik gibi tat ile belli olanlar da vardır.
318. Bazıları dokunma ile belli olur; kanser katılığının belli olması gibi.

Vücuttan Çıkarılanlardan Anlaşılan Belirtiler

319. Vücuttan çıkanlardan anlaşılan belirtiler beş duyu ile anlaşılabilir.
320. İdrar kırmızı veya siyah olabilir. Balgam kanlı veya köpüklü olabilir.
321. Bunlardan gaz, aksırık, hıçkırık gibi dışarı atılanlardan da çıkarılan işaretler vardır.
322. Kusma ekşi, acı veya buruk olabilir.
323. Eğer idrar kokuyorsa mesanede bir ülserle delalet eder.
324. Tere gelince; bu soğuk, ince veya yapışkan olabilir.
325. Bu belirtiler hastada hastalık olduğunun işaretidirler ve hekimler için kanıt teşkil

ederler.

326. Ben bunları yukarıda özet olarak söyledim ve şimdi de teferruatına gireceğim.

Genel Olarak Belirtiler

327. Her belirtinin geçmişte, şimdide ve gelecekte bir değeri vardır.

328. Geçmiş belirtilerine misal; terin deride bıraktığı rutubettir.

329. Bu işaretlerden biri tek başına bir şey ifade etmez ve bizde bir kanaat getirmeye kâfi gelmez.

330. Hâlihazırda bir şeye delalet eden bir belirti gelecek için de bize bir delil olabilir.

331. Bu mutlaka lüzumludur ve hekimliğimize yardım eder.

332. Belirtiler arasında genel olarak delalet edenler ve özel olarak delalet edenler vardır.

333. Bu sonunculardan daha sonra tıp pratiği bölümünde bahsedeceğim.

Hâlihazırda Mevcut Olan Genel İşaretler

334. Genel belirtiler önemli organların tutulumu ile ilişkilidir ve onlarda aranmalıdır.

335. Bu organlar başlıca karaciğer, beyin ve kalptir.

Beyin Fonksiyonlarından Çıkarılan İşaretler

336. Sağlam bir akıl; doğru bir hayal gücü, mantık ve hatırlamaya sahiptir.

337. Sağlam vücut hareketleri ve duyular beynin sıhhatini gösterir.

338. Bunlardaki değişiklikler beyin hastalığının işaretidirler.

Kalbin Fonksiyonlarındaki İşaretler

339. Kalbin vuruşu düzenli ise durum, güvenlik ve sıhhati ifade eder.

340. Anormal nabız bir bozukluğa delalet eder.

341. Nabızdaki düzensizlikler hastalık göstergesidir.

Nabızın Çeşitleri ve Önce Genişleme Derecesi

342. Bu neviler yalnız mahir hekimler tarafından ayırt edilebilir ve sayılır. Bunların sayıları ondur:

343. Birincisi genişlik derecesi ile aşırılığı veya kısıtlılığı gösterir.

344. Büyük nabız muayenesinde büyük önem arz eder ve kalbin kuvveti hakkında bilgi verir.

345. Küçük nabız kuvvet hususunda onun aksidir. Bunun haricinde bir uzun, bir de kısa nabız vardır.

346. Bir dar, bir geniş, bir yüksek ve bir de engin nabızlar vardır.

Nabızın Frekansı

347. Kalbin frekansı çeşitli özelliklerle ilgilidir.

348. Hızlı ve sık atan nabız, kuvveti ve harareti gösterir.

349. Yavaş ve gevşek atan nabız ise, zayıflığı ve soğukluğu ifade eder.

Nabızlar Arasında Sükûnet Dönemi

350. Nabız atışları arasındaki aralığın derecesi çeşitli ihtimalleri ortaya koyar.

351. Düzenli, kesiksiz atanı zayıflık ve harareti gösterir.

352. Aksine kesikli olan gevşeklik ve soğukluğu ifade eder.

Nabızın Kuvveti

353. Bunun kuvveti iki çeşit nabızın tanınmasına imkân verir: Birinin vuruşu büyüktür,

354. Öbürü bunun aksine olup zayıf ve hafif vurur.

Atardamarın Kıvamı

355. Dokunma ile damarda sertlik hissedilirse kuruluşu ifade eder.

356. Yumuşaklık hissedilirse rutubete işaret eder.

Damarın Isısı

357. Damarın ısısı mizaç hakkında doğru bilgi verir:

358. Soğuk bir damar soğuk bir mizaç, sıcak bir damar ise sıcak bir mizaç ifade eder.

Damarın İçeriği

359. Damar dolgunluğu, içindeki salgılar hakkında fikir verir.
360. Dolu bir damar, içini dolduran fazla salgıları, boş olan ise aksini gösterir.

Nabız Atmasının ve Dinlenmesinin Devirleri

361. Damarın atma ve dinleme dönemlerine göre çeşitleri vardır. Bunlar palpasyonla bilinir.
362. Mükemmel ve dengeli nabız, yaşa göre değişir.
363. Ayrıca mevsimler ve memleketlere göre nabızlar mutad olarak atar.
364. Bahsedilen nabızlara uymayanlar vardır ki bunlar normal olmayan nabızlardır.

Nabızlarda Nicelik

365. Nabızlar uyumlu veya zıttı olan uyumsuz olarak ikiye ayrılır.
366. Uyumlu olan nabız düzenlidir. Uyumsuz olanı ise düzensizdir.

Damar Atımlarının Sayısı

367. Damar atımlarının frekansı çok büyük farklar gösterebilir.
368. Pek çok değişik atımlar vardır. Bunlar ikiye ayrılır.
369. Biri intizamsızlığında ritmik, diğeri değildir ve o şahıs bunu hissetmez.
370. Ritmik olanda izah edeceğim şekilde bir döngü vardır:
371. Bu ritimde atımların biri hafif, öbürü kuvvetli olarak nöbetleşirler.
372. Başka bir intizamsızlık türü de fare kuyruğu (filiform) denilendir.
373. Hatta tek bir atımda dahi değişiklik olabilir ki bu dokunma ile his edilir.
374. Bazı nabızlar nam kazanmışlardır, bazılarında nam yoktur. Birincilerden bahsedeceğiz.
375. Biri kesikli, biri sürekli, biri alçak, biri yüksek;
376. İki defa vuran vardır, daha çok vuran vardır, bu derin apseleri ve tümörleri ifade eder.
377. Bazılarına kurtvari (vermiküler), bazılarına testere dişi denilir: Biri titrer, öbürü dalgalanır;

378. Başka birine titrek, başka birine bitkin denilir.
379. Nabzın her türü iki zıt çeşide sahip iki kategoriye ayrılır.
380. Bunların arasında doğru ölçüde dengeli olanı vardır.
381. Fakat aşırı derecede olan türler bundan uzaklaşırlar.
382. Ne o ne bu tarafa meyil göstermezse dengeli nabız olduğu anlaşılır.
383. Görev dışında olan her nabız o şahsın mizacındaki değişme ile ilgilidir.

Yaş, Memleket, Mevsim, Mizaç, Genel Görünüş ve Cinsiyet Bakımından Nabız

384. Bil ki yaşlara, mevsimlere, ülkelere,
385. Mizaçlara, şahıslara, renklere, cinsiyetlere (erkek-kadın) göre muhtelif nabızlar vardır.
386. Hararet nabızı hızlandırır, gençlikte ve erkeklerde hâl böyledir.
387. Güney ülkelerinde, zayıflarda, gebelikte ve yazın da böyledir,
388. Soğuk ülkelerde nabız yavaştır, kışın ve yaşlılık çağında dahi böyledir.
389. Ve kadınlarda, yumuşak etli şişmanlarda, kuzey ülkelerinde böyledir.
390. Bütün kuruluk durumları sert nabza, bütün rutubet halleri yumuşak nabza neden olur.
391. İlkbahar nabızı dengeli bir mizacın nabızı gibidir.
392. Dördüncü iklim ülkelerinde nabız dengelidir.
393. Çocuğun nabızı hızlı ve yumuşak, büyüklerde yavaş ve serttir.
394. Vücudu salgılarla dolu bir kimsenin nabızı çok doludur.
395. Vücutta salgı maddeleri az olursa nabız da nabız boş olur.

Balgamdan Çıkarılan İşaretler

396. Göğüs ve akciğerler teneffüs organlarıdır; bunlar sağlam iseler hayat emniyettedir.
397. Eğer bunların fonksiyonu normal değilse kalp tutuşur.
398. Göğüs hasta oldu mu balgamda olan değişiklik onu belli eder.
399. Göğüs iltihabında balgamın yokluğu, balgamın olgunlaşmadığını düşündürür.
400. Akıcı ince balgam çıkarma, hastalığın olgunlaşmasının başladığını gösterir.
401. Eğer orta derecede ise hastalığın yükselme safhasının ortasında olduğunu gösterir.

402. Bol miktarda, koyu balgam olgunlaşmanın sonunu ifade eder;
 403. İnce balgam, ince bir salgının cerahat ile karıştığını gösterir.
 404. Bu demektir ki kuruma süratli olacaktır, eğer koyu ise durum bunun aksidir.
 405. Siyah balgam iltihabın şiddetini gösterir.
 406. Yeşil balgam pırasa rengine bir safraya delalet eder,
 407. Parlak sarı renkli balgam, yumurta sarısı safraya işaret eder.
 408. Beyaz sekresyon balgamı, kırmızı sekresyon ise kanı gösterir.
 409. Kokuşmuş sekresyon akciğerde bir kokuşma olduğunu ispat eder.
 410. Balgamda kokunun olmayışı göğüs içinde bir kokuşma olmadığını ifade eder.
 411. Eğer balgam yuvarlak şekilde ise ve hastada ateş varsa,
 412. Bu işaretlerden anla ki hasta plöreziye uğramıştır.
 413. Eğer ateş yoksa bitkinlik var demektir.
 414. Olgunlaşmış balgam öksürmeden çıkar;
 415. Beyaz, koyu, yeknesak ve başlangıçta kokusuzdur.

Karaciğerin Faaliyetlerinden Çıkarılan Sonuçlar

416. Salgıların kaynağı karaciğerdir, onlar orada çoğalıp vücuda dağılırlar.
 417. Her organ onun sayesinde vazife yapar, faaliyet yalnız ona mahsustur.
 418. Ruh onun buharından olur, vücut onun varlığı ile sağlam olur.
 419. Eğer salgılar sağlam ise vücut da sağlıklıdır. Salgı da ancak karaciğerin sağlıklı olduğu zaman sağlam olur.
 420. Su, karaciğere besini taşır. Orada su ile hakim olan salgılar karışır.
 421. Karaciğer su ile onunla karışık olan bir miktar salgıları ayırır ve atar.
 422. Bu suyun (idrar) rengi çeşitlidir. İçerisinde hangi salgı varsa onun rengi görülür.
 423. Benim söylemiş olduklarımdan ve bilginlerin onaylarından anlaşılır ki
 424. İdrar hastalığının tanınmasında sadık bir rehberdir.

İdrar Çeşitleri

İdrar Rengi Bakımından

425. Beyaz idrar, fazla alınan gıda ve içileceklerden olabilir.
426. Veya hazımsızlık, balgam, soğuk, inkontinans veya karaciğer tıkanıklığından olabilir.
427. İdrar rengi biraz sarı ise, belirli miktarda safra bulunduğunu gösterir.
428. Ateş renkli idrar, çok miktarda sarı safra bulunduğuna işaret eder.
429. Kırmızı renk olmadan parlak sarılık bol sarı safra olduğunu gösterir.
430. Safran yememiş bir insanda idrarın koyu kırmızı oluşu,
431. Hiçbir ateş, ne de sancı yoksa kan ihtiva etmesindendir.
432. Önce koyu, sonra siyah olursa hastanın çok üşümüş olduğunu gösterir.
433. Önce kıpkırmızı sonra da siyah olursa salgıların fena halde yanmasını gösterir.
434. Hastanın renkli gıda almamış olması şartıyla, hastalığına idrarın renginden hüküm ver.
435. Bazı sebzeler, sinameki ve baharat gibi besinler idrarı boyarlar.

İdrarın Yoğunluğu Bakımından

436. İdrarın inceliği hazmın yetersizliğine işarettir.
437. İdrar bazen hazımsızlıktan sonar veya karaciğer tıkanıklığından veya bir tümör yüzünden de ince olabilir.
438. İdrarın koyuluğu iyi bir hazma veya vücutta aşırı balgam bulunduğuna delalet eder.

İdrarda Çöküntüler Bakımından

439. İdrardaki beyaz çöküntü şifayı gösterir.
440. Sarı ise safranın şiddetini gösterir.
441. Büyük kertenkele kanı gibi ise kan hastalığının fena olgunlaşmamasındandır.
442. Eğer böyle bir çöküntü hiç değişmeden sürer giderse karaciğer apsesi bulunduğunu ifade eder.
443. Evvela koyu kırmızı olur sonra siyahlaşırsa, hele bu hastanın zayıf düşmesinden

sonra olursa,

444. Yüzeyde yüzdükten sonra dibe çökerse, canın köprücük kemiğine dayandığına işarettir.

445. Artık ne doktorun ne de üfürükçünün duası fayda etmez, salgıların aşırı derecede yanmasından ölüm yakındır demektir.

446. Eğer çöküntü koyu renkten sonra siyahlaşırsa ve bu da şiddetli bir hastalık esnasında değilse,

447. Hele bu durum iyi bir işaretle aynı zamanda ise

448. Ve hastalığın kökeni de kara safradan ise, hastalığın sona erdiğine işaret eder.

Çöküntü Yeri Bakımından

449. Eğer şişenin üst tarafında bir bulut yüzer gibi görülürse hastalığın hamlığını gösterir.

450. Eğer idrarda bir dereceye kadar olgunluk var ise bir gaz çöküntüyü yüzeye çıkarır.

451. Eğer çöküntü orta yere kadar kalkmışsa bu gazın az miktarda olduğunu ifade eder.

452. Eğer çöküntü evvela beyaz, sonra sarı renk alırsa ve koyu olmaksızın yapışık ise,

453. Ve dibe çökerse değişik renk (beyaz sarı arası) belirir ve hastalığın olgunlaştığı anlaşılır.

Çöküntünün Kıvamı Bakımından

454. Daimi olmayan bir çöküntü hastanın zayıflığını gösterir.

455. Eğer idrarda arpa ununa benzer unsurlar bulunursa bu damarlardan soyulan parçaları ifade eder.

456. Eğer çöküntü kepeğe benzer ve fena kokarsa bu mesanede bir yara olduğunu gösterir.

457. Eğer çöküntü çelik tozuna benzerse bu durum parçalanma ve delinmenin işaretidir.

458. Eğer şişede cerahat görünürse bir ampiyemin açıldığını gösterir.

459. Eğer çöküntüde çürümüş kan bulunursa bu flegmonlu bir apseye işaret eder.

460. Eğer dibe çöker ve meniye benzerse bu çiğ, henüz olgunlaşmamış bir balgama delalet eder.

461. Eğer idrarda kum görülürse bil ki taş vardır.

İdrarın Kokusu Bakımından

462. Eğer idrarın hiç kokusu yoksa, bu durum idrarın olgunlaşmadığını veya ham bir yemeğin sindirilmesi sonucu ortaya çıkar.

463. Kokuşmanın derecesi idrar kokusunun şiddetiyle uyumludur.

464. Eğer bu koku tuhaf ise bil ki hastalık mesanededir.

465. İşte muhtelif idrarları söylemiş bulunuyorum; bunların terkipleri hakkında ne söyledimse ona göre hareket et.

Dışkıdan Çıkarılan İşaretler:

Önce Dışkı Miktar İle İlgili

466. Dışkı; mide, bağırsaklar ve karaciğerin durumu hakkında bize bilgi verir.

467. Eğer dışkı miktarı az ise besin organlara gitmiştir.

468. Yahut midenin boşaltma gücü zayıflamış veya bir hastalık dolayısıyla tutma gücü artmıştır.

469. Bu durum hastanın vücudunun zararlı atıklarla dolu olduğunu gösterir.

470. Eğer dışkı bol miktarda olup insan vücudu gelişmiyorsa besinlerin faydalı olmadığı gösterir.

471. Veya midenin çekme kuvveti zayıftır ve bir hastalık dolayısı ile dışarıya atma özelliği kuvvetlidir.

472. Eğer dışkı rengi beyaz ise safra yollarında tıkanma veya beze vardır.

473. Bu durumu gözle görülen ikter ve sarı idrar destekler.

474. Veya balgamdan veya pek soğuk bir mizaçtan dolayı bir hastalık neticesi vücut fena bir haldedir.

475. Eğer dışkı kırmızı veya ateş rengine ise aşırı derecede sarı safradandır.

476. Eğer bunlar pırasa rengine veya yeşil pas rengine ise vücutta habis bir hastalık vardır.

477. Dışkı siyah renkte ise hastanın vücudunda kronik ve şiddetli bir üşütme olduğunu gösterir.

478. Eğer bu durum şiddetli bir hastalık esnasında meydana gelirse ölüm yakındır.
479. Katı dışkı maddeleri, emilim gücünü gösterir.
480. Veya bu yakıcı bir hararet veya peklik verici bir gıda yüzündendir.
481. Yumuşak ve ince olan dışkı emilim gücünün azlığını gösterir,
482. Veya vücutta onu değiştiren bir soğuk vardır, ya da gıda ishal vericidir.
483. Eğer dışkı gecikirse bu bağırsaklar için hazım zorluğu olmasındandır.
484. Veya defetme gücünün azlığından veya üşütmekten, yahut bağırsakta meydana gelen bir tıkanıklıktandır.
485. Çabuk çıkartılan dışkı gıdanın kaygan olduğunu ve oyalanmadığını gösterir.
486. Yahut bu dışkıya dökülen sulu salgıların aşırı derecede olmasındandır.
487. Veya mezanterin emilim gücünde azalma ve bağırsaklarda tutulma.
488. Bağırsak ülseri, sindirim bozukluğu veya başka hastalıklar gibi.
489. Eğer dışkı gürültü şeklinde çıkıyorsa bu bağırsakta çok gaz olduğunu gösterir.
490. Eğer dışkıda cerahat bulunursa bu bağırsaklarda iltihap olduğunu gösterir.
491. Dışkı çıkarıldığı sırada kan görünürse bu ülser ya da sıyrıklara delalet eder.
492. Eğer dışkı kokusu aşırı derecede ise fazla kokuşma var demektir.
493. Eğer dışkı üstünde yağ benzeri madde varsa bu vücut yağlarının erimesine delalet eder.
494. Sirke gibi kokusu varsa bu ekşi balgama işaret eder.

Terden Çıkarılan Belirtiler

495. Rutubetli hastalıklarda bol terleme bu tür hastalıklar için bir semptomdur.
496. Bu kuvvetli bir mizacın işaretidir, diğer durumlardaki terlemeye benzemez.
497. Aşırı derecede terleme ve hastanın kuvvetinin gittikçe düşmesi,
498. Doğasının yorulmuş olmasındandır, bu ölümün yakın olduğunu bildirir.
499. Hastalıklar esnasında az ter, gözeneklerinin kapandığını,
500. Salgıların yoğunluğunu, defetme gücünün zayıflığını, gıdaların olgunlaşmadığını ve hastanın vücudunda rehavet olduğunu gösterir.

Terlemenin Şekilleri

- 501. Eğer bir hastalığın seyri esnasında ter beyaz ise bu hastalık balgamlıdır;
- 502. Sarı ise sebep sarı safra, siyah ise kara safradır;
- 503. Kırmızı, kan hastalığını gösterir; tadı dahi bir delil olabilir.
- 504. İnce ter, salgıların inceliğini, yoğun ise salgıların yoğunluğunu gösterir.
- 505. Eğer bu tüm vücudu kaplarsa iyi bir işarettir, bir yere özelse ise fenadır.
- 506. Eğer hastalığın evresine uygun zamanda veya kriz döneminde ise,
- 507. Bu iyi ve makbul bir işarettir; aksi takdirde iyi olmaktan uzaktır.

Uyarıcı Genel İşaretler

- 508. Bunlar arasında sıhhati tam olanlarda ortaya çıkmaya eğilimli bir hastalığı gösterenler vardır.
- 509. Ve seyir halinde bulunan bir hastalık hakkında malumat verenler vardır.
- 510. Birinci şıktaki deliller şunlardır:
- 511. Vücudun ve beynin bütün kısımlarında dolgunluk (artma) veya boşalma (eksilme),
- 512. Dolgunluğu hareketsizlik ve aşırı şekilde besin tüketmek tetikler.
- 513. Az yıkanmak ve az spor yapmak da dolgunluk hastalıkları yapar.
- 514. Bunun zıttı olan durumlar, boşalma hastalıklarına neden olur.

Dolgunluk İşaretleri

Önce Kuvvetler İle Münasebetleri Bakımından

- 515. Dolgunluğu çeşitleri insanın kuvvetleri ile münasebettedirler.
- 516. Dönüştürücü kuvvet etkilenirse iştahı kaybolur,
- 517. İdrarda belirgin olgunlaşma olmaz, dışkı yumuşak olur.
- 518. Hareket ettirici kuvvet tutulursa hastanın hareketleri zor olur.
- 519. Nabız kuvveti etkilenirse nabızları zayıf atar.
- 520. Bu kuvvetlerin azalması, zayıf bireyde kimüse karşı intoleranstır.
- 521. Ayrıca, vücut boşluklarının boş olması başka bir nedendir.

Boşlukların durumuna göre Dolgunluk

522. Dolgunluğunun başka bir çeşidi boşlukların içeriği ile ilgilidir.
523. Bu içerik, temiz kan, safra veya balgam olabilir.
524. Bazı kimselerin sıhhati pek mükemmeldir ve kimüs bunları ağırlaştırmaz.

Kanın Hakimiyetini Gösteren İşaretler

525. Salgılardan kan hakim olursa, uyku veya şiddetli baş ağrısı olur.
526. Damar şişmesi ve kızarma olur ve hatta düşüncelerde dağınıklık baş gösterir.
527. Başta ağırlık, duyularda azalma, tembellik ve vücutta hararet olur.
528. Omuzlarda ağırlık, esneme, bazen yanlarda ağırlık olur.
529. Burun kanamaları, gerinmek, hafif ishal.
530. Rahat bir hayat, tatlı rüyalar, çeşitli zevkler ve neşe aranır.
531. Flebotomi yerinde kaşıntı ve gözlerde anormal kırmızılık olur.
532. Vücutta sivilceler ve kabarcıklar olur. Hasta rüyalarında tatlılar yer.
533. Hasta sanki tatlı yemiş gibi ağzında bir tat bulur.
534. Eğer bu arazlar ilkbaharda ve tam gençlik çağında görülürse,
535. Kan hastalıklarına delalet ederler: Ben bunlardan (bu manzumenin) pratik tıp bölümünde bahsedeceğim.

Safra Hakimiyetinin İşaretleri

536. Eğer safra hakim olursa hastanın derisi sarı renk alır.
537. İştahı azalır, ağızda acı tat olur.
538. Midede yanmalar, safralı kusmalar, şiddetli ishal olur.
539. Uykusuzluk, gözlerin çukura çökmesi, ağız ve dilde kuruluk olur.
540. Bu arada idrar sarıdır, hastaya bayılma gelir, tüyler diken diken olur,
541. Kederli olur, susar, rüyasında alevler görür.
542. Nabız zayıf atar, vücudu ateş içindedir. Sık sık sıcak banyolar yapar.
543. Bunları yorgunluklar takip eder. Bu durum güney ülkelerinde ve gençlerde daha sıktır.
544. Bilhassa yazın baharatlı yemeklere düşürür.

Kara Safranın Hakimiyetini Gösteren İşaretler

545. Eğer kara safra hakim bulunursa vücudun rengi solgundur.
546. Hazin düşünceler, yemeğe düşkünlük, ağızda acı tat duyulur.
547. Hastanın canı sıkın ve suratı asık olur, nabız yavaş ve sert atar.
548. Hasta kabızlık duyar, vücutta kara lekeler görünür, ıstırap ve uykusuzluk hissedilir.
549. İdrar beyaz, sulu ve ham olur. Dışkı da olgunlaşmamıştır.
550. Kuru gıdalar sonunda ise endişe, devamlı keder ve hüznü duyulur.
551. Hasta rüyalarında tehlikeler ve her türlü korkunç şeyler görür.
552. Bu son baharda erişkinlerde ve kuzey memleketlerinde (bilhassa) zayıf insanda ortaya çıkar.

Balgam Hakimiyetini Gösteren İşaretler

553. Eğer balgam hakim ise başta ağırlık olur, uyku uzun sürer.
554. Tembellik, iştahsızlık vardır ve kuvvete kıyasla kan dolgunluğu barizdir.
555. Hasta yavaş yürür, zekası azaltmıştır ve anormal bir rehavete meyillidir.
556. Ağızdan salyası akar, yüzü şişer, benzi soluktur.
557. Nabız yavaş ve kalındır, idrar koyu, ham ve çiğdir.
558. Balgamin tuzlu ve kokuşmuş olması hariç susama azalmıştır.
559. Bu halin sebebi soğuk ve nemli besin alma, yaşlılık, kış,
560. İdmansızlık, sıcak hamam yapmamak, bir de oburluktur.
561. Akar suları çok nemli bir memlekette ikamet etme de bunun bir başka sebebidir. Flegmatik bir hasta rüyasında denizler görür.
562. Kabuslardan şikayet eder ve hazmı bozuktur.⁹
563. Eğer hastalığı açık surette ilan eden belirtileri görürsen,
564. Sıhhati iyi kimselerde bunları gidermeğe gayret et.

Hastalık Sırasında İhtar Edici İşaretler

565. Bunlardan ölüme işaret edenler olduğu gibi şifayı haber verenler de vardır.
566. İşte biz bunları anlatıyoruz, çünkü bilginin başı şunlardır.
567. Hekim ilmi sayesinde bu işaretleri görecektir. Hastanın ölüp ölmeyeceğini, onu

tedavi etmekten kaçınıp kaçınmayacağını bilecektir.

568. Keza onu tedavi edip edemeyeceğini bilecek ve bunu bildirecektir.

569. Öncelikle ona hastalık devirlerini ve bunların tehlikelerini öğretmek lazımdır.

570. Bunların uzun, kısa sürelerini, kötü veya iyi olup olmadıklarını öğrenmek lazımdır.

571. O çeşitli devirlerde belirmesi mümkün halleri tanımaya dikkat etmeli ve krizi önceden kestirmelidir.

Hastalık Devirlerinin Tanınması

572. Her hastalıkta ölüm ve şifa ile son bulan devirler vardır.

573. Bir başlangıç, bir yükselme, bir de duraklama devri vardır ki hepsinde de ölüm mümkündür.

574. Bir dördüncü gerileme devri vardır ki bu devirde hata yapılmazsa ölüm tehlikesi yoktur.

475. Başlangıç devrinde fonksiyonlar bozuktur, organlar işleyişlerinde zayıflar.

476. Bu o kadar doğrudur ki mesela tahliye edilen posalarda balgam, dışkı maddele-ri ve idrarda hazım bozukluklarını göreceksin.

477. Yükselme devrini ateş nöbetleri ile fonksiyonların seyrindeki işaretlerle tanıyacaksın.

578. Bu halden sonra görülen olgunlaşma hastalığın son devresidir.

579. Humma nöbetleri artık artmaz, belirtiler stabil hale gelir.

580. Sonra hastalık hafiflemeye başlar. Bu dördüncü devredir, bazen bu devre şifa verici bir krizle sona erer.

581. Bu işareti görürsen hastaya iyi olacağını mücadele.

582. Eğer tedavide bir hata yoksa gerileme devrinde ölüm olmaz.

583. Veya salgın bir hastalık yahut ta başka genellikle harici bir hastalıktan doğan bir zarar meydana gelirse ölüm gene mümkündür.

584. Hastalığın başlangıç devresini bilip ona göre hafif beslenme rejimi uygulanmalıdır.

585. Hastalığın yükselme devresinde orta dereceli bir rejim tatbik etmelidir. Bu rejim uygun ve uğurlu olursa hastaya yardımcı olacaktır.

586. Hastalığın sonuna varınca yemek rejimi çok hafif olmalıdır.

Hastalıkların Süresi

587. Her hastalığın bir süresi vardır: Kızasına akut denilir.
588. Bu az zamanda öldürür veya olumlu bir krizle sona erer.
589. O süratle olgunlaşır, süreleri birbirine çok yakındır ve çok tehlikeli halleri vardır.
590. Onu kısa süren başlangıç evresi ile tanıyacaksın. O zaman hastaya uygun bir rejim uygulayacaksın.
591. Ona kuvvetini ağırlaştıracak bol gıda veya besin değeri çok düşük olan rejim uygulama.
592. Yoksa hastanın kuvveti başlangıçta düşecek sonuna kadar varamayacaktır.
593. Ona verilecek gıda, yolcuya verilecek günlük azık gibi akıllıca ölçülmelidir.
594. Eğer kötü haller, tehlikeli işaretler ve ağrılar görürsen,
595. Ve hasta kuvvetten düşer, şuuru karışır, hezeyan ederse,
596. Hastalığa tahammül edemez halde ise, hastalık sona ermeden önce ölümün geleceğini haber ver.
597. Bil ki ölüm bu kötü işaretler ve sarılık ile seyreden hastalıklarla kendini gösterir.
598. Kronik ismi ile tanınan ve organizmayı yavaş yavaş değiştiren hastalıklar vardır;
599. Fakat bunlar bitkinlik, verem, kanama ve kilo kaybı ile hastayı öldürürler;
600. Ya da bu hastalıklar uzun süre gelişmeden sonra olgunlaşma ve çözülme yoluyla geçebilir.
601. Bu hastalıkları hafif belirtilerinden ve soğuk olmalarından tanıyacaksın.
602. Hastayı pek aç bırakma, yoksa o kuvvetten düşecektir.
603. Bu iki çeşit hastalık arasında ne kısa ne de uzun süren orta hastalık daha vardır.
604. Bu durumda gıda rejimi miktar ve kuvvet itibarıyla ortada olmalıdır.

Krizin Tanımlanması

605. Kriz, hastanın durumunda süratli bir değişiklik olduğunu bil.
606. Burada belirtiler ağır olur, hastalıkla hasta arasındaki sanki bir savaş vardır.
607. Bu az bir zamanda ya ölüme ya da şifaya götürür.

608. Kuvvetlerle hastalık arasında öyle şiddetli bir mücadele vardır ki, bu hakiki bir savaş gibidir.

609. Eğer kuvvetler galip gelirse, kriz iyidir, hayat ve emniyet vardır.

610. Eğer hastalık galip gelirse, bu insanın ölümü demektir.

Krizin Çeşitli Görünüşleri

611. Krizin gelişmesinde altı çeşit görünüş vardır.

612. Biri ağır, biri seridir. Hasta az zamanda şifa bulur.

613. Bu müsait çözülmeden önce iyi işaretler görünür. Bu iyi ve uğurlu krizdir.

614. Uğursuz bir akıbeti götüren süratli başka bir değişiklik de vardır.

615. Bu hallerde hekimin durumu güçtür. Çünkü bu öldürücü bir krizdir.

616. Üçüncü görünüş şifa ile sona eren yavaş bir gelişmedir.

617. Bu hakiki kriz değil, fakat hastalığın tedrici olarak kaybolmasıdır.

618. Dördüncüsü hastayı tehlikeli bir kapıya götüren ağır bir gelişmedir.

619. Bunda kuvvetlerin çözülmesi değil, organizmanın bitişi vardır.

620. Beşinci uğursuz gelişmeler arasında ortadadır.

624. Altıncısı vasat bir devre içinde şifaya götürür.

622. Bu son iki krize kompleks kriz denir ve birbirlerine zıttırlar.

623. İyi bir kriz hastanın bütün kuvvetlerini muhafaza etmesiyle birlikte hastalığın tam olgunlaşmasından sonra vaki olur.

624. Bunun zıttı hastalığın yükselme zamanında olur ki bu kötü krizdir.

Krizi Tanıttıran İşaretler

625. Krizde üç şeyi bilmeye ihtiyacın vardır.

626. Bunlar haber verici işaretler, kriz günlerini ve bunların uğurlu veya uğursuz manalarını bilmek.

627. Bu sana bütün hastalıkları ile ilgili krizlerin akıbetini öğretecektir.

Krizi Haber Veren İşaretler

628. Aşağıdaki belirtilerin şiddetlenmesi krizi habercisidir.

629. Aklî ve hissî karışıklıklar, kulak veya baş ağrısı.
630. Gözlerden yaş akması, endişe, az uyku.
631. Düzgün olmayan hareketler, uykusuzluk, göğüste ve boyunda ağrılar.
632. Sıkıntılı bir uykudan sıçrayarak uyanma, gözde hareket ve kırmızılık.
633. Dişlerin gıcırdaması, burnun kuvvetle kaşınması.
634. Dudaklarda spazm veya emme hareketi,
635. Hızlı ve düzensiz solunum yanı sıra serin hava alma ihtiyacının duyulması.
636. Nabızda sık sık hızlanma, boğazda hırıltılı öksürük.
637. Sürekli çarpıntı ve baygınlık, hastanın yatağından kalkıp yürümeğe kalkışması.
638. Boğaz ve yemek borusunda ağrı ile sıkıntı ve uzun süren baygınlık.
639. Böğürlerde ve kaburgalarda şiddetli ağrılar, sızılar, batmalar.
640. Midede daimi bir ağrı ve hastanın dalağından ve karaciğerinden şikayet etmesi.
641. Karnında, kasığında, keza böbreğinde ve mesanesinde ağrı duyması.
642. Anüste, peniste veya rahimde aşırı derecede ağrılar olması.
643. Veya bütün eklemlerde ya da bazı dış veya iç eklemlerde ağrı duyulması,
644. Kriz günlerinde bu işaretlerin şiddetlendiğini görürsen,
645. Hele bu hastalık olgunlaştıktan sonra görüldü ise bu iyi bir krizdir. Yoksa aksi manayı ifade eder.

Kriz Günleri

646. Krizin sebebi, eğer söylenenler doğru ise Ay'ın hastalıklar üzerindeki tesiridir.
647. Çünkü o seri hareketlidir ve yolunu kısa zamanda kat etmektedir.
648. Bazen güçlü, bazen zayıftır. Bu astronomide malumdur.
649. Gerek uğurlu olsun gerek uğursuz, onun tesiri duyularla belli olmaz.
650. Halbuki şekli, içine aldığı güneş ışığı miktarına göre göze görünür.
651. Gerek büyüyen, gerek küçülen dörtte birler (hastalıkta) dörtleri, yarısı ise bir haftada aydınlanırlar.
652. Ay başka uğursuz yıldızlarla birlikte başlarsa hastalık uğursuzdur.
653. Eğer hastalık ayın uğurlu yıldızlarla birlikte bulunduğu zaman devam ederse hasta yaşar ve ömrü uzun olur.

654. Eğer uğursuz yıldızlarla birlikte devam ederse hasta ölür, ömrü kesilir, zamanı dolar.

655. Krizler dörtte birlerde ve bazen yedilerde olursa.

656. Bu halde kriz iyidir ve krizle birlikte buna delalet eden haber verici işaretler ve olgunluk görülür.

657. Bu dörtte birler ve yediler kesin devirlerdir.

658. Bunların dışında bilinmeyen bir sebeple sabit bir devir yoktur. Ah bunu bilmek ne kadar güçtür.

659. Bu hastalıkların ne olgunluğu ne de haber verici işaretleri yoktur. Çok da tehlikelidirler.

660. Bunlar kriz yapmazlar. Eğer yaparlarsa bu vahim bir nüksetme olur.

Krizin Sonunu Haber Veren İşaretler

661. Eğer sen zor, şiddetli, sarsıntılı, fena, kanlı bir hastalık görürsen,

662. Belirtileri beyinde başlayıp diğer duylara yayılırsa,

663. Burunda kızarma ve kaşınma olursa, kriz burun kanaması ile sonlanacaktır.

664. Eğer belirtiler alttan başlayıp göbeğe doğru ağrı ile devam ederse,

665. Daha önce de adet kötü bir şekilde düzensiz ise, kriz normal adetler ile sonlanacaktır.

666. Eğer ağrılar vücudun yukarı taraflarında değil de yanlarda ise,

667. Ve eğer hasta karaciğerinden şikayetçi ise ve ağrı makada doğru yayılıyorsa

668. Basur memelerinden bir kan geldikten sonra şifayı ilan etmekte bir hata etmiş olmazsın.

669. Hastalık sarı safradan geliyorsa ve düşüş döneminde ise,

670. Zihinsel karışıklık ve baş ağrısı varsa,

671. Endişelenme. Çünkü bu kriz burun kanaması ile bitecektir.

672. Daha önce karaciğerden rahatsızlanmış bir hastada semptomlar midesinde yer alıyorsa,

673. Aşırı bulantı ve sıkıntı oluyorsa, kriz kusma ile sonlanır.

674. Baş ağrısı yoksa ve hasta karın ağrısından şikayetçi ise,

675. Göbeğinde şişlik belirmişse ve kabızlık varsa,

676. Uyanık ol, kriz gaita çıkışı ile sona erecektir.
677. Eğer karın ağrısı ve ciddi belirtiler yoksa,
678. Ancak terleme olmaksızın biraz sıkıntı ve uykusuzluk varsa,
679. Ve hastalık kasık altında ağrılarla beraber şiddet göstermeksizin gelişme kaydediyorsa,
680. Benim şu doğru sözümü hatırında tut; kriz idrar çıkışı ile sonlanacaktır.
681. Eğer hastada dizüri ve kasıkta bir şikayeti yoksa,
682. Ve eğer gözenekleri açıksa, şiddetli ağrılar yoksa,
683. Ne şiddetli kuruluk ne de uykusuzluk hali bulunmuyorsa kriz terle sona erecektir.
684. Eğer bezlerde ağrılar varsa kriz bunların iltihabı ile sona erecektir.
685. Hastanı ölüm veya şifayı gösteren işaretlerden hareketle hüküm verip tedavi et.

Ölümü Haber Verici İşaretler

Önce Hareketlerden Çıkarılan İşaretler

686. Işıktan rahatsız olma (fotofobi), göz kapaklarının aşırı kırpması ile gözden yaş akması, gözlerde kayma,
687. Bir yandan gözde küçülme ve ağzın esnemeksizin açılması,
688. Hastanın arka üstü vaziyette yatması, ellerin, ayakların gevşemesi,
689. Eğer hasta yatağından çıkar, ayaklarını ve ellerini açarsa,
690. Manzarası fenalaşır, üstünü başını yolmağa başlarsa,
691. Kolları, bacakları ağırlaşır, gözünü bir noktaya dikerse,
692. Anormal bir şekilde dişlerini gıcırdatır, ellerini yastığa geçirirse,
693. Kendisini öldürmek isteyen küçük siyah bir insan görürse,
694. Bu da akut bir hastalık esnasında olursa ölüm yakındır.
695. Eğer her zaman suskun olan hastamız saçma sapan konuşmağa başlarsa ve devamlı olarak sakin olan hastamız huzursuzluk göstermeğe başlarsa,
696. Bir şey görmediğinden ve işitmediğinden şikayet ederse ve çektiği acı ile kuvvetten düşerse,
697. Uykusunun sonlarında üzerine karlar yağmağa başladığını görürse,
698. Düzensiz ve soğuk nefes alma olursa, bu kötü bir işarettir.

699. Eğer gece uyumaz, gündüz uyursa veya hiç uyumazsa,
 700. Uyku hastanın durumunu kötüleştiriyorsa, hastalık vahimdir.
 701. Kaidelere (kanunlara) göre yapılan tedaviden sonra da iyileşme görülmezse bu da kötü bir işarettir.

Vücutun Hallerinden Çıkarılan Ölüm İşaretleri

702. Hastanın yüzü ölü yüzü gibi, fenalık nedeniyle şakakları kuru,
 703. Kulaklar soğukluk nedeniyle kıvrılmış, gözler dönmüş ve çukura batmış,
 704. Gözlere ayrıca kızarmış veya siyahlanmış ya da yerinden fırlamış ve donuk renk almış,
 705. Sabit bir noktaya dikilmiş, donuk, veya göz kapakları dışa çevrilmiş,
 706. Burun incelmış ve bir tarafa kaymış, dudak kenarında spazm gelişmiş,
 707. Kollar ve bacaklar soğumuş, dilde ülserasyon ve siyahlıklar,
 708. Bütün bunlara huzursuzluk ve çırpınma da eklenirse,
 709. Vücutta siyah lekelerle birlikte tırnaklarda kırmızı veya yeşil renk olursa,
 710. Ve yedinci günden evvel böğürlerde çöküntü ile birlikte sarılık görülürse,
 711. Eğer vücutun yüzeyi soğuk, içi sıcak ise,
 712. Ve bu özellikle temel organların hizasında ise,
 713. Eğer yüzde, kollar ve bacaklarda ikinci haftanın sonundan önce şiş görülürse bu kafi bir işarettir.
 714. Hasta iki haftadan önce ölecek demektir.
 715. Keza humma krizsiz olarak kesilir veya her iki günde arttığını görürsen yine böyledir.

Vücuttan Çıkan Maddelere Ölümün Yakın Olduğunu Gösteren İşaretler

716. Siyah, yeşil, kırmızı, kokmuş ve yağlı,
 717. Sulu veya yağlı, beyaz dışkı maddelerinin hepsi kötüdür.
 718. Başka renkte dışkı maddeleri krizsiz ölümü gösterirler.
 719. Eğer aşıkâr surette safraya ait bir hastalık esnasında hastanın iştahı olmadığını görürsen,
 720. Eğer kan pıhtıları çıkarır, sonra da et kazıntıları çıkarırsa

721. Ve bütün bunlar safralı dışkı maddelerinden sonra görülürse, her defasında pek yakıcı ağrılar duyulur.
722. Ve bir hastalık sonrası vücutta aşırı zayıflık ve siyah dışkı olursa, bu kötü bir işarettir.
723. Şiddetli bir humma esnasında kabızlık var ise bu beyni rahatsız eder.
724. Eğer ihtiyatlı bir kimse alışkanlıklarına aykırı olarak gürültülü gazlar çıkarırsa bu fena bir işarettir.
725. İnce siyah ve pek az miktardaki idrar ölüm işaretidir.
726. İdrarın azalması ile birlikte gelen hezeyan felaketlerin en fenasıdır.
727. Kusma, burundan siyah ve kokuşmuş kan gelmesi vücudun fesadını gösterir.
728. Veremde az balgamla birlikte sık öksürük gelmesi kötü bir işarettir.
729. Öksürükle birlikte çeşitli renkte olan zorlu balgam çıkarma ve öksürük, yakın bir ölüme işarettir.
730. Baş terlemesi, terlemeye rağmen hastanın durumunda düzelme olamaması da kötü işarettir.

Şifayı Haber Veren İşaretler

731. Eğer hastanın benzi sıhhatte olduğu zamandaki gibi görünürse şifa aşikârdır.
732. Eğer dengeli bir hararet görünürse ve böğürlerde zayıflama olmazsa,
733. Eğer yedinci günden sonra bir sarılık başlar ve akli başında olursa tehlike yoktur.
234. His ve hareketlerde kuvvet ve bütün vücutta bir hafiflik duyulması iyi bir işarettir.
735. Eğer normal olarak uyuyor ve gece uykusunu alıyorsa,
736. Ve günün büyük bir kısmında uyumuyorsa ve uykudan sonra rahat ise,
737. Uyku ağrılarını ve hezeyanını dağıtmış ve rahat etmiş ise bu iyi bir işarettir.
738. Beynin ve bununla ilgili organların hastalığında,
739. Eğer artık devamlı hezeyanlar yok ise hasta kolayca kurtulacaktır.
740. Eğer hezeyan esnasında aksırma vuku bulursa bu şifa işaretidir.
741. Baş hastalığı esnasında burun ya da kulak kanaması vücut için şifa vericidir.
742. Ne sık ve ne de ağır olmayan muntazam nefes alma en iyi işarettir.
743. Nefes alıştıraki intizamsızlıkta, gürültülü nefes almak ta iyi bir işaret değildir.
744. Nabız dolgun olup sık atmıyorsa, hastanın soluğu da sıcak değilse bu iyi bir

işarettir.

745. İştahın açılması, iyi bir sindirim ve dışkının normal kıvamda olması,

746. Normal sarı, ne koyu siyah, ne de yeşil olmaması,

747. Krizin bir gününde atılan salgı ile dışkı maddelerinde solucanların bulunması iyi bir işarettir.

748. Bu surette hastalığa neden olan salgının atılması hastalığın da geçmesini sağlamış olur;

749. Eğer safra atılırsa sağırılık düzelir ve beyin hastalığında olan ağrılar sona erer.

750. Basur memelerinden atılan kan, dalak hastalıkları ve melankoliye iyi gelir.

751. Su ve balgamin çıkarılması, assit hastası için şifayı işaret eder.

752. Safranın çıkarılması, göz hastalığının şifasını hızlandırır.

753. Eğer kabın dibinde beyaz bir çöküntü ile birlikte ağaç kavunu rengine idrar görürsen,

754. Ve eğer devamlı bir humma esnasında orta derecede bir terleme görürsen,

755. Ve eğer bir anjin esnasında boyunda bezler şişerlerse bu şifa işaretidir.

756. Kronik öksürük esnasında testislerin şişmesi şifa alâmetidir.

757. Akciğer hastalıklarında ayak veya inguinal bölgesinin şişmesi de böyledir.

758. Üç gün hummasında burun veya dudak ülserasyonu şifayı gösterir.

759. Varis, alopesi areata, karın ve dalak hastalıklarını iyi eder.

760. İshal hastalığında ekşi geçirmeler, gıdaların tutulması için iyi bir şeydir.

761. Spazmalar veya epilepsi esnasında meydana çıkan humma şifayı haber verir.

762. Hastada görülen hıçkırık ve aksırık iyi belirtidir.

Hastadaki Belirtilere Göre Yapılacak İşler

763. Hastanın hali hakkında bir hüküm vermek istediğin zaman değişik belirtiler arasında dengeyi bul.

764. Bunlar arasında kuvvetlerin iyi halde olduğunu gösteren deliller olduğu gibi aksini gösterenler de vardır.

765. Beynin muayenesinden çıkarılan delillere mutlak bir değer koy.

766. Şüpheli olmayan bir işaretin aynı hastada, bunun tersi ile bir arada bulunduğunu görmeyeceksin.

767. Zayıflamış bir hastada belirtiler çelişkili olursa bunların değeri büyük değildir.

768. Eğer yalnız kötü işaretler mevcut ise bu ölümdür.

769. Eğer birbiriyle çelişen işaretler hafif iseler şüphe hali devam eder,

770. Hükümünü muhafaza et, bunu ilan için bekle.

771. Eğer işaretler dengede iseler biraz daha bekle, terazi bir tarafa meylettği zaman hâkim olan işaretlere göre hükmet.

İKİNCİ BÖLÜM: TATBİKAT VE KISIMLARI

772. İşte ben teori kısımda (bu manzumenin) söylediklerimi beyitlerle izah ettim.
 773. Maksadım da (baştan itibaren) bu idi, şimdi ise pratiğini izaha başlıyorum.
 774. Bu bölümde neler söylemek lazım geleceğini eserimin başında belirtmiştim.
 775. Pratik iki kısımdır: Biri ellerle yapılır,
 776. Öbürü uygun ilaçlarla ve gıda rejimi ile.
 777. Gerçekte rejimle elde edilen şey küçümsenemez.
 778. (Tıbbî olanı) iki nevidir; biri sağlığın koruması,
 779. Öbürü hastalığın tedavisidir, bu da yemin ederim ki hekimlerin gayesidir.

KISIM I

SAĞLIĞIN KORUNMASI

780. Gerçekten sağlam insanda sağlığın korunması hekimler için en iyi şeydir.
 781. Sağlığı yerinde olmayan bir kimse için iki hal düşünmek gerek:
 782. Biri hastanın bütün organizmasıyla ve her zaman müptela olduğu haldir.
 783. İhtiyar, hastalıktan yeni kalkmış kimse ve çocuklar,
 784. Bir de senin bir hastalıktan şüphe ettirecek işaretler gördüğün kimse böyledir.
 785. Öbürü hastalığı cildinde, etlerinde veya kemiklerinde yer almış olan hastadır.
 786. Meselâ midesi doğal olarak zayıf ve soğuk olan kimse,
 787. Rahminden hasta, altı parmağı olan veya tümörü olan kimse,
 788. Belirli bir yaşta veya yılın belirli bir zamanında hasta olan kimse,
 789. Gençliğinde zayıf ve ince, yetişkinlik devrinde kuvvetli olan
 790. Veya kuru mizaçta olup son baharda zayıflayan, ilkbaharda iyileşen kimse.

Sağlıklı Kimsenin Özellikle Yazın ve Genellikle Bütün Mevsimlerde Bakımı

791. Sağlığı korumak için doktorlukta iki uygulama vardır:

792. Eğer sen bir kimsenin mizacını iyi bir halde korumak istiyorsan ona uygun gıda ver;
793. Eğer bir organizmanın doğasını değiştirmeye karar verirsen ona mizacının zıddını ver.
794. Bu insanda sağlam ne varsa onu o vaziyette korumaya çalış,
795. Ona dördüncü (mutedil) iklimde ve havası iyi olan yerlerde kalmayı tavsiye et.
796. Çölün doğuya doğru yüksek yerinde hava daha yumuşaktır;
797. Yazın dağları ve kuzeye açık yerleri seç;
798. Geceleyin (evinin) yukarı odalarında, gündüzleri aşağı odalarında bulunsun.
799. Yünlü ve pamuklu elbiselerden kaçın, ince keteni tercih et,
800. Gül yağı ve reyhan gibi soğuk ıtriyaat kullan;
801. (Gözlerini) tozdan koru, dumanlardan ve zararlı buharlardan sakın
802. Güneşin ışığından sakın, sam yelinden, (günün ortasında) cehennemi sıcaktan kaç,
803. Uzun süre, ince harfleri, pek küçük yazıları ve zor yazıları okuma.

Özellikle Yaz Mevsiminde Olmak Üzere Gıda Rejimi

804. Gece ve gündüz içinde en az bir öğün yemek yenilir.
805. En çok iki öğün, bunun ortası ise iki günde üç öğündür.
806. İyi bir hazım için lokmayı uzun çiğnemeli ve yemek yeme süresini uzatmalıdır.
807. Çiğnemesi güç olan her şeyin hazmı da güçtür.
808. Hazmı güç bir gıda yediğin zaman,
809. Onu değiştirecek bir şeyler al; onu o gıdanın mizacına zıt gelen şey değiştirir.
810. Bazı kötü dengeli mizaçlar vardır ki, bunlar anormal bir gıda ile beslenerek düzelirler.
811. İnsan alışkanlıkları bir güç haline gelir; arzunuzu tatmin etmeyi ihmal etmeyiniz.
812. Size zarar veren her alışkanlıktan yavaş yavaş kurtulun.
813. Nemli yemekleri önce, kabızlık yapan gıdaları yemek sonunda ye. Ekşi yiyecekleri tatlı şeylerle karıştır.
814. Kuru olanı (gıdanın) ıslaklıkla, soğuk olanı sıcaklıkla düzeltiniz.
815. Eğer yemek sıcak ise onu soğukla karıştır, nemli ise onu tersi ile karıştır.

816. Yağın sağlık için zararlı ve hazmı güç olacağından korkuyorsan,
817. Ona tuz ve acı ilâve et, bu ikisi onu hafifletecektir.

Yemek Saatleri

818. Yemeği spor yaptıktan ve büyük abdest ettikten sonra yemelidir.
819. Yemen için rahat bir zamandan istifade et, serin ve havadar bir yer ara.
820. Serin bir saatte olsun, bu hususlara özen göster.

Yazın Beslenme Rejimi

821. Yazın gıdaların miktarını azalt, hafif gıdalar ara,
822. Ağır etlerden sakın, sebzeleri ve sütlü yemekleri tercih et,
823. Taze balık, oğlak ve genç kuzu eti,
824. Tavuk, piliç, keklik ve çil yavrusu etleri,
825. Kişniş, koruk suyu, baharatlı sirke ile terbiye edilmiş bütün etler hafiftir.
826. İncir hurma ile yapılmış yağlı unla yoğrulmuş tatlı yemeklerden, pırasalı omletlerden ve yumurta sarısından sakın.
827. Jel ağırlıklı yemeklerle ısırgana yönel. Mercimek çorbası ve sirkeli balık ve tavuk gibi hassas etler ye.

İçecekler

828. Eğer hastalıktan sakınmak istersen gıdanı üç kısma ayır:
829. Üçte biri hava (boşluk), üçte biri gıda, geri kalanı su için olsun.
830. Biraz soğuk su susuzluğu teskin eder, ılık sudan daha iyidir.
831. İçeceklere çok buz koymak sinirlere zarar verir,
832. Bunu yalnız şişmanlara, eti kanlı canlı ve sıkı dokulu olanlara müsaade et.
833. Boğulur gibi olmak dışında sofrada su içmemelidir.
834. Yemekten ve hamamdan sonra da içmemelidir,
835. Ve ne de şiddetli spordan ve cinsel ilişkiden sonra içmelidir, bu tehlikeli olabilir.
836. Mecburiyet halinde elinden geliyorsa az iç.
837. Midenin alt kısmında hazım olduğu zaman,

838. Susuzluğu giderecek miktarda su ve içecek iç.
839. Fakat doygunluk üstüne su ve içecek içip hararetini teskin ettikten sonra,
840. Tekrar susarsan artık içme; bu yalancı bir susamadır.

İhtimar Etmiş İçkiler

841. Şarapta ifrata varma, az miktarla yetin.
842. Her gün ve aç karnına değil,
843. Hafif ve ekşi bir yemekten sonra da değil.
844. Her daim sarhoş olma; eğer başından geçerse ayda yalnız bir defa olsun.
845. Az miktarda alınan şarap faydalıdır; çok miktarda alınırsa tehlikelidir.
846. Onun kolayca sersemlettiği, ısıttığı ve sarhoş ettiği kimseye,
847. Ona güzel kokulu içeceklerden ver ve o aynı zamanda ekşi nar yesin;
848. Ayva, salatalık yesin; Şerbetlerine su kat.
849. İçeceğin gaz yaptığı kimseye onu saf halde ver.
850. En iyi içecek sarı renkli olandır. Bunu tuzlu yemeklerle almak muvafıktır.
851. Yazın beyaz, hafif ve ince içecekler içmek tercih edilir;
852. Bunu su ile karıştır, ekşi yemekler ye, sonra kabızlık verici yemekler ye.

Uyku Rejimi

853. Uzun müddet uyuma. Bu akla zarar verir. Çok uykusuz kalma, bundan sinirlerin zayıflar.
854. Hazmı güç bir yemekten veya bir hazımsızlıktan sonra uykuyu uzatmak uygundur.
855. Aç olduğun zaman çok uyuma, reflüden çıkan buharlar beyne kadar giderler.
856. Yemekten sonra, yediğin yemekler hazımda yerlerini alsın diye başın yüksek olarak uyu.

Egzersizler

857. Şiddetli spor yapma. İstirahate de çok düşme, ikisi ortasını muhafaza et.
858. Organlarının fena salgılarını çıkarmasına yardım etmek için egzersiz yap.
859. Onları soluk soluğa gelinceye kadar güreşle, yürümeyle hareket ettir.

860. Cılız kimse zafiyetini artırmamak için vücut hareketlerinden sakınmalıdır.
861. Aksine bu hareketleri şişmanlara tavsiye et ve bunların karınları büyük ise, kemer takmalarını öğüt.
862. Yazın yorgunluğu azalt, zira terleme insanı çözebilir.
863. Vücut için uygun rejimi teori kısımda söylemiştim;
864. Posaları atmak, bulunması icap edenleri tutmak ve psikolojik bozuklukları tedavi etmek için başvurulacak tedbiri de orada zikretmiştim.

Yılın Mevsimlerine Göre Alternatif Beslenme Rejimi

865. Yaz rejimi ve bunun uygulanması hususunda söylediğim şeyleri uygula,
866. Sıcak mizaçlılara, genç kimselere ve güney ülkelerinde uygula.
867. Kış mevsiminde soğuğun şiddeti ile mücadele için bunun aksini yap.
868. İlkbahar ve sonbaharda, kış ile yaz arasında, vasat bir hareket takip et.
869. İlkbaharda kıştakinden daha az, sonbaharda daha nemli, yaş bir rejim kullan, kurudan sakın.
870. İlkbahar sonunda ve sonbahar başında yaz rejimi yap.
871. İlkbaharın başı sonbaharın sonuna benzer,
872. Kışın olduğu gibi rejim uygula. Isı veren yemekler ye.
873. Yukardaki rejimler evinde olanlar içindir, yolculukta olanlar için aşağıda gösterilen şeyleri yap.

Yolcunun, Bilhassa Deniz Yolcusunun Bakımı

874. Karada ve denizde yolculuk yapanlar için,
875. Kışın deniz yolculuğundan, yağmurlarda kara yolculuğundan sakınmak gerek.
876. Deniz yolcusu yanına çok su almalıdır ve suyunu iyi kaplar içinde bulundurmalıdır.
877. Ona yolculuğunda yaş ve yumuşatıcı gıdalar ver;
878. Deniz tutmasından korkuyorsa ona laksatif ver ve
879. Kabızlık verici mayilere karıştırılmış ekşi şuruplar ver.
880. Kirlilikten korunması için ona temiz yedek elbiseler ver.
881. Yolculuk esnasında bitler çoğalırsa ve bunlardan yakasını kurtaramaz ise;
882. Eline yün al, bundan bir ip yaparak onu cıvaya batır ve vücuduna sür

883. Ve bunu bitler düşünceye kadar boynunda taşısin.

884. Eğer kara yolculuğu yaparsa, soğuktan korumaya çalış.

Kara Yolculuğu Sırasında ve Özellikle Soğukta Bakım

885. Donmalardan korunmak için onu kara karşı koru,

886. Açlıktan ölmek için bol yemek yemeli,

887. Eğer üşüyorsa sıcak hamam yaptır ve onu kanı sıcak olanlara yan yana getir;

888. Eğer don onun gözlerini karartıyorsa yüzüne siyah bir bez koy;

889. Elinde bol miktarda siyah renkler olsun, hep ona baksın,

890. Ellerine ayaklarına udi hindi yağı sürerek soğuktan muhafaza et

891. Ayakkabısını giymeden evvel ayaklarını bol bol bez ile sar.

892. Eğer donmadan sonra hasta ayaklarında acı duymuyorsa, soğuk onları etkilemiş demektir,

893. O zaman sargıyı çöz, ayaklarını ovuştur veya ısıt;

894. Bunun için de sıcak hardal yağı sür ve onları sar.

895. Eğer ayaklar siyahlaşmış ise onlara hacamat yap; eğer çürüme varsa temizle,

896. Eğer çürüten kısım ayrılmış ise onu kes; ölmüş kısmı kes demek istiyorum.

897. Yorgun olan kimseyi yağlarla ov, ona hafif yiyecekler ver;

898. Onu sıcak banyoya koy, bütün vücudunu ov. Daha sonra birkaç gün istirahat ettir.

Sıcakta Yolcu Bakımı

899. Sıcakta yolculuk eden kimse gidiş ve dönüşte bakımını ile ilgilen.

900. Sam yeli estiği zaman seyahatine müsaade etme. Yoksa o yelin sıcağından humma gelişir.

901. Ona bol miktarda flebotomi yap. Bu şekilde iltihaplardan korumuş olursun.

902. Kuvvetli safralı bir kimsenin susuzluğa uğrayacağından şüpheleniyorsan. Safrayı boşaltan müşhil ver.

903. Yola çıkmadan önce onu (safrayı) şuruplarla söndür, zira hararet tehlikelidir.

904. Ona az miktarda soğuk sebzeler ver ve bir defada ona çok su içir,

905. Ve ona elinden geldiği kadar sinirlenmeden istirahat etmeyi sağla.

906. Gölgelekler kullansın, başını örtün, bağırmasın, çok konuşmasın;
 907. Münakaşa ve kavgaya etmesin, ve uzun müddet güneşin hararetinde kalmasın.
 908. Yolda çok susarsan,
 909. Ağzında küçük bakla büyüklüğünde kafûr tabletleri tut.
 910. Semiz otu suyu ve su katılmış koruk şurubu iç.
 911. Eğer güneşle renginin değişeceğinden korkuyorsan, çünkü o lekelerle çirkinlik yapar,
 912. Beyaz mumda eritilmiş yağ kullan.

Henüz Ana Rahminde Olan Çocuk Bakımı

913. Çocuğun başına zararlı bir şey gelmemesi için anasının karnında korunur (muhafaza edilir).
 914. Gebe kadının beslenmesine dikkat et; onun iştahı bozulmasın diye tedbir al.
 915. Böylece gebe kadının kanı kaliteli olur, zararlı atıklar atılı ve o temiz kandan bebek gelişir.
 916. Eğer bir süt anne tarafından beslenecek ise, bebeği belli bir yaşa kadar ona emanet et.
 917. Eğer hamilenin kanı çok artarsa ondan kan alma: onu soğuk tut ve hararetini söndür.
 918. Eğer hamilede bozuk bir salgı hareket gösterirse, müşhil verme, o salgıyı çözecek işlemleri yap.

Doğum Sürecindeki Bakım

919. Doğum anı geldiği vakit doğumu kolaylaştıracak şeyler kullanmalıdır.
 920. Sıcak bir hamamda hamilenin yanları ve genital bölgelere yakın yerleri ovulmalıdır.
 921. Sinirler gevşesin diye ve doğumda yorgunluk olmasın diye yağla ovulmalıdır.
 922. Onun gıdası yağlı maddelere dayanmalıdır, ona yağlı et suyu içir.
 923. Onu gürültüden, korkudan, bağırmalardan ve çarpmalardan korusun.
 924. Eğer doğum güç ise süt ile pişirilmiş hurma suyu içsin,
 925. Ve ona acımadan ayaklarını uzatacak,
 926. Sonra onu bir kavrayışta oturtacak ve maharetle karnına basacak zeki bir ebe seç.

927. Ciddi miktarda kan kaybı halinde ona kehribar hapları ver;
928. Eğer az kan geliyorsa (doğumdan sonra) sarı mür hapları kullan.
929. Eğer plasenta inmiyorsa gevşetici ilaçlarla tütsü kullan;
930. Sarı mür, katran, kara ardıç, kükürt ve Ebu cehil karpuzu gibi.

Süt Anne Seçimi

931. Orta yaşta bir süt anne seç.
932. Etli canlı, gergin ciltli, dengeli mükemmel mizaçta,
933. Vücudu kuvvetli, büyük göğüslü, başı ve gözleri sağlıklı olmalı.
934. Dahili bir hastalığı olmamalı, kolları, bacakları ve eklemeleri sağlam olmalı.
935. Sütü ne çok sulu ve ne de çok koyu olmalıdır.
936. Rengi beyaz, şekerli, lezzeti hoş, güzel kokulu ve döküldüğü zaman homojen olmalıdır.
937. Ona tatlı ve yağlı gıdalar ver, (zeytinyağı ile yapılmış) taze balıklar ver.

Çocuğun Hususi Bakımı

938. Çocuğu kundaklamadan önce cildi sertleşinceye kadar onu gerginleştirici ya da gerdirici şeylerle ov.
939. Sonra kirleri temizlemek üzere sıcak su ile yıka ve kundağını orta derecede sık.
940. Hazımsızlıktan korumak üzere annesi onu aşırı emzirmesin, ateşi çıkmasın diye de çok uzun süre emmekten mahrum etmesin.
941. Onu sinirlendirecek, uykusunu kaçırarak, bozacak bir şey yapmasın.
942. Uyku için onu karanlık bir yerde yumuşak bir yatağa yatır.
943. Eğer bir hastalık yüzünden uyuyamıyorsa gıdasına biraz haşhaş kat.
944. Uyandığı zaman ışığı, gökyüzünü ve gökyüzündeki yıldızları görebilsin.
945. Gündüzleri onun görme fonksiyonunu geliştirmek için bol renkleri şeyler görsün.
946. Onu konuşmaya alıştırmak için ninni yüksek sesle konuş,
947. Ona bal yalattır, ondan damağına ve diline sür;
948. Bu bala biraz miyan kökü şurubu, günlük kat ve onu ağzında bırak,
949. Burnunu temizlemek için oraya damlalar damlat.

950. Bu onun duyularını ve sesini düzeltir ve kolay nefes almasını sağlar.
 951. Ergenlik çağına kadar ne ona müşhil verilir ve ne de ondan kan alınır.
 952. Eğer deride çıban sivilceler olursa çekici ilaçlardan sakın.

Nekahat Dönemindeki Bakım

953. Hastalıktan yeni kalkmış kimseler önce sağlam iken sonra zayıf düşmüş kimselerdir. Bunlar zamanın kahrına uğramış abidelere benzerler;
 954. Bunlar canlılıklarını kaybetmişlerdir, kanları zayıflamıştır.
 955. Bunlar için şunları göz önüne almalıdır: Eğer hastalık uzun sürmüştü, aşırı zayıflığa uğramışlarsa
 956. Onları acele etmeden yavaş yavaş besle;
 957. Eğer hastalık kısa sürmüş ise çok gıda ver.
 958. Fakat bunu yaparken vücut iyileşinceye kadar ölçülü ve kademeli olarak yap.
 959. Onlara miktarı az fakat besin değeri kuvvetli gıdalar ver.
 960. Onları rahatlık ve sükûn içinde bulundur, zira onların organları zayıf düşmüştür.
 961. Güzel sözlerle ve iyi arkadaşlıkla onların maneviyatını yükselt.
 962. Onlara kokular ve kokulu çiçekler ver.
 963. Onlara neşeli ortamlar sağla, şarkılar dinlet, onları kötü kötü düşünmekten ve yorulmaktan koru.
 964. Sıcak suya ve hamama girsinler, ancak orada uzun süre kalmasınlar.
 965. Onları ılık suda oturt, kol ve bacaklara yağ ile masaj yap.
 966. Onları yormamak için ne şiddetli vücut hareketleri yaptır, ne de kuvvetlice ov; aksi halde hastalıkları nükseder.

Yaşlılarda Bakım

967. Yaşlılar güçlerinin kaybolduğunu ve hallerinin her gün daha düştüğünü görürler.
 968. Onlara organlarını zorlamayan az miktarda kuvvetli besinler ver.
 969. İshal yapmak gerekirse safrayı atan müşhil verilmemelidir. Çünkü safra onların vücutlarında kalırsa ilaç gibi davranır.
 970. Kan alma alışkanlığı olan varsa bu alışkanlığı bozma.
 971. Altmış yaşından sonra kanlı ve kuvvetli kimselerden,

972. Senede iki defa kan alınmalı ve bu yalnız iki mevsimde olmalıdır.
973. Kafadaki sefalik damardan kan almaktan sakınmalı ve tedbirli olmalıdır.
974. Kişi yetmiş yaşına gelince senede bir kere kanı alınmalı, daha fazla değil.
975. Bu kişi kanı fazla gibi görünse de yılda birden fazla yapma, koldaki orta venden kan alma.
976. Eğer beş yaş daha büyürse el sırtındaki venden kan al. Ancak iki senede iki defa olacaktır.
977. Bu yaştan sonra kan almaktan vazgeç, bu yaşlı için felaket olabilir.
978. Dışarıdan görünen hastalıkları içeriye itme, dışarıya çekmeye ve çıkarmaya da çalışma.
979. Onun vücudunu ovmalarla, terletme ile temizle ve arada sırada yağlı maddeler kullan.
980. Onları yumuşatıcı gıdalarla arındır ve onlara ilaç vermekten sakın.

Başka Organlardan Değil de Yalnız Bir Organdan Sıkıntılı, veya Her Zaman Değil de Belli Bir Zamanda Hasta Olan Kimse İçin Alınacak Tedbir

981. Belli bir zamanda hasta olan kimse (hastalığın) dönmesinden(belirtisinden) önce tedavi edilmelidir.
982. Ona zıt ilaç ver. Hastalık yine sebat ederse aynı tedaviye devam et.
983. Bir organın zafiyetinden şikayetçi olan kimseyi,
984. İyi oluncaya kadar her hastalık için söylediklerime göre tedavi et.

Haber Verici Bir Belirti Gösteren Hastalık Hakkında Alınacak Tedbir³¹

985. Eğer haber verici bir işaret görürsen hastalığı beklemeden tedavi et.
986. Hastalık onun vücudunda saklanmış olduğundan onun görünmesini beklemeden davran.
987. Ben bu haber verici işaretleri evvelce söyledim.
988. Hastayı hastalığın türüne göre tedavi et ve sebeplerini ortadan kaldır.

KISIM II

HASTALARI İLAÇLARLA VE GIDA REJİMİ İLE TEDAVİ ETME

989. Sağlık korumasından bahsettikten sonra şimdi de hastalığın şifasından bahsedeceğim.
990. Bu da tek bir prensip ile özetlenir: Hastalığı zıddı ile iyi etmek.
991. Sıcaklık ile meydana gelen hastalık soğukla tedavi edilir. Soğuktan ise bunun aksi yapılır.
992. Eğer yumuşaklıktan ise kuruluk ile, kuruluktan ise aksi ile tedavi et.
993. Dolgunluğu beyinden ve sair organlardan boşaltma ile tedavi et.
994. Kapalı olan şeyi açmak ve fazla olan şeyi ortadan kaldırmak muvafıktır.
995. Açılmış olan bir şeyi mükemmel hale döndürünceye kadar tekrar kapamak lazımdır.
996. Pürtüklü hale gelmiş şey düz hale, düz hale gelmiş olanı pürtüklü hale getirmek lazımdır.

İlaçların Değişik Çeşitleri

997. Şimdi (zararlı) salgıları dışarı atan ilaçları zikredeceğim:
998. Bir mizaca hâkim olanlar, salgıyı çıkaranlar,
999. Tıkanıkları açanlar veya yumuşatanlar, yakanlar, çürütenler,
1000. Olgunlaştıranlar, katılaştıranlar, kapayanlar, çekenler,
1001. Temizleyenler, gevşetenler, eti üretenler, yaraları kapayanlar var.
1002. Bunların ikinci hatta üçüncü tesirlerini söyleyeceğim.

Müşhiller ve İlk Önce Sarı Safrayı Çıkaranlar

1003. Bigöz otu (Mahmude oyu) sarı safrayı güçlü bir şekilde çıkarır.
1004. Miktar üçte birden bir kırata kadar, salgılar üzerinde büyük tesir icra eder.
1005. Bunun mide ve karaciğere olan zararlarını hafifletmek için ayva ile karıştır;
1006. Aloe vera şurubundan bir dinar, icabında iki misli olarak ilaçlarla verilir:

1007. Eğer ondan fazla vermişsen onu kitre ve kevren zımkı ile dengele.
1008. Sarı helile yiyeceklerle bir ukiyye alınır, menekşe de böyledir.
1009. Sınameki özü ve demir hindi de böyledir, fakat ifrata kaçmamalıdır.

Balgamı Dışarı Atanlar

1010. Kitre ile ıslah edilmiş Ebu cehil karpuzu içinden iki danik alınır.
1011. Keza eşek hıyarını da eşit miktarda münasip ilaçlarla karıştırmalıdır;
1012. Her birinden yarım dirhem olmak üzere tuzla karışık olarak borik asit verilir;
1013. Keza (içeceklerle) iki dirhem veya yiyeceklerle iki miskal türbit kökü verilir;
1014. Hiç değilse bir dirhem ağaç mantarı ve sabah sefası tohumları da verilir.

Sarı Suyu Dışarı Atanlar

1015. İki danik yaban defnesi ve bir danik taze sütleğen kullanılır.
1016. Aloe vera gibi hazırlanmış bir danik sütleğen,
1017. Bir dirhem kantaron kullan. Bütün bu ilaçlar suyu dışarı atarlar.

Kara Safrayı Dışarı Atanlar

1018. Senna, rezene, küsküt ve siyah helile kabuğu içir.
1019. Aynı amaçla şahtere otu, bir miktar boğa dili ver.
1020. Bütün bu ilaçlardan yarım ukiyye bu tesiri verir.
1021. Yarım dirhem lacivert taşı kara safrayı atmak için birebirdir.
1022. Keza Ermenistan taşı da burada çok tesirlidir.

İlaçların Yapımı ve Başlıca Etkileri Hakkında Prensipler

1023. Etkisi hakkında bir hüküm verinceye kadar basit ilaçlar verilmelidir.
1024. Ve ancak aşağıdaki sebeplerle bileşik (birkaç maddeden yapılmış) ilaçlara baş-
vurulur:
1025. Bizzat hastalık mürekkep ise ancak o zaman da ilacı tatlı yemekler vererek
dengelemelidir,
1026. Ve eğer nüfuz edemezse⁴⁷ tesirini arttırmak üzere buna bir şeyler katmalıdır;

1027. İlacı alırken yutulmasını veya dışkıların atılmasını kolaylaştırmak için.
 1028. Bileşik ilacı vermeye karar verdiğinde, prensiplere göre bu ilacı hazırla.
 1029. Her laksatif ilaçtan bir doz⁴⁸ al, dozları say, bir şey ihmal etme.
 1030. Her basit ilaca onu düzeltebilecek şey kat ve miktarlarını hesap ederek karıştır;
 1031. Sonra bunları alınacak miktarlara böl ve bileşik ilaçlar için de böyle yap.
 1032. Bunu birkaç defada içmek için ver; kalanını daha sonrası için sakla.

İlaçların Özellikleri

1033. İlaçlar birinci ve ikinci dereceden özelliklere sahiptirler,
 1034. Ve kazalara sebebiyet verebilecek üçüncü dereceden özellikleri de vardır.
 1035. Birinci dereceden özellikleri sıcak, soğuk, kuru, yumuşak.
 1036. Soğutan ilaçlardan başlayacağım.

Gerektiğinde Soğutan ve Tutan İlaçlar

1037. Mersin, sumak, helile, demir tozu, kara helile,
 1038. Asya, çobanaldatan, amla meyvesi, Ermeni toprağı, kurt üzümü,
 1039. Zeytin talaşı, dragon kanı, mazi, amla, Cynomorium mantarı,
 1040. Kavrulmuş bambu ile nar çiçeğı karışımı, arek cevizi, kuru kişniş,
 1041. Sınır otu ile karıştırılmış tarçın: Bu ilaçlar tutucu etkiye sahiptir.
 1042. Mazi, kuzukulağı, uşkun, soğuk ve kabızlık vericidirler.

Isıtan Fakat İshal Etmeyen İlaçlar

1043. Bil ki ısıtan ve tecrübe edilmiş olan ilaçlar şunlardır:
 1044. Çöğen, günlük, biber, kakule ve kırmızı biber,
 1045. Yabani safran, nane, sakal otu, tarçın, yabani kiraz, kapari,
 1046. Pelin otu, ısırgan, kekik, yosun, kara günlük ağacı ve amber,
 1047. Udi hindi, eğır otu, sarı yonca, zencefil,
 1048. Centiyan, bazurec (reyhan türü), şakayık, lak zamkı, ravand (ışgın),
 1049. Tarçın, ladin, defne, yavşan otu, mısır anasonu, Hint servisi

1050. Dere otu, Hint yağı bitkisi, zufr, pirinç unu, kızılıkök, mür bitkisi,
1051. Sarı yonca, köpek otu, kasnı otu zamkı, anason.
1052. Kimyon ile Frenk kimyonu, sedef otu ve maydanoz,
1053. Sünbül, venus saç, yabani kekik, keçiboğan,
1054. Tarçın, havlıcan, kedi otu, koptis,
1055. Kara sakız, zufa otu, katran, nezle otu, pelsenek,
1056. Mercanköşk, şeytan otu, gelincik,
1057. Fagonya, rezene, Hint kamışı, papatya,
1058. Çörek otu, şeytan tersi zamkı, Antep fıstığı, kükürt,
1059. Çadır uşağı zamkı, hardal, nef yağı, sarımsak, Hint biberi, kostus.

Kuru ve Yaş ve Basit İlaçların Özellik ve Derecelerini Nasıl Anlamalı

1060. Bütün soğuk ve sıcak ilaçlar kuru veya yaş olabilirler.
1061. Kuru buruşturucu ve yaş yumuşatıcı olmasıyla tanınır.
1062. İlaçların özellik dereceleri hakkında hekimler arasında anlaşmazlık vardır:
1063. Hastanın mizacını dengelemesi lazım gelen ilacın etkisi özelliğın birinci derecesini temsil eder.
1064. Hislerle duyulan ve dokunmakla sert olmayan bir değışiklik husule getiren her şey
1065. Aşıkâr surette ikinci derecedendir.
1066. Hasta organda bir zarar vermeden önemli değışiklik yapan
1067. Ve mizaca dokunmayan üçüncü derecedendir.
1068. Yakıcı sıcaklığı veya uyuşturuculuğı ile organda zarar veren her şey için
1069. Yanılmadan dördüncü özellik derecesinde olduğunu söyleyebilirsiniz.

Olgunlaştıran Basit İlaçların İkinci Özellikleri

1070. Şunu bil ki olgunlaştıran her ilaç sıcak ve yapışkandır.
1071. Isıyı olgunlaşmasını arzu ettiğın organın ısısına eşit olmalıdır.
1072. Meselâ, yağ, ceviz, çam sakızı veya bal mumu ile karışık zeytinyağı,
1073. Sıcak su ile çalkanmış yağ ve yağ ile pişirilmiş buğday gibi.

Yumuşatıcı İlaçlar

1074. Yumuşatıcı denilen her ilaç tedavi edilecek olan organdan daha sıcaktır,

1075. Fakat dokunun çözülmesini gerektirmemek için ondan fazla sıcak değildir.

1076. Bu ilaçlar şunlardır: Kasnı otu zamkı, çadır uşağı zamkı, pelesenk, günlük ağacı zamkı, geyik bacak kemiğinin iliği.

Katılaştırıcı İlaçlar

1077. Bunlar soğuk ve yaşırlar; meselâ, tilki üzümü veya yosun gibi.

Tıkayıcı İlaçlar

1078. Tıkayıcı diye tanınan şeyler ne ısıtır ne de soğutur,

1079. Ve temas ettiği organı aşındırmaz, toprak kıvamında veya yapışkandır.

Açıcı İlaçlar

1080. Açıcı diye tanınan bütün ilaçlar parçalar ve çözer.

1081. Tadı borik aside benzer veya acıdır. Ada soğanı ve acı badem gibi.

1082. Süsen kökü, nergis kökü, borik asit, kapari ve acı bakla gibi.

1083. Kabızlık verici ve açıcı ilaç dışardan kullanılmalıdır.

1084. Fakat şurup olarak alınırsa karın içindeki tıkanıklıkları açar.

Temizleyici İlaçlar

1085. Bu adı taşıyan ilaçlar öncekilerden daha az incedirler, meselâ, bakla

1086. Ve tatlı olanlar arasında bal ve tatlı badem gibi.

Genişletici İlaçlar

1087. Genişletici bulduğun her şey ılımlı hararettedir.

1088. Hint yağı, papatya yağı, sedef yağı ve rezene gibi.

Vazodilatatör İlaçlar

1089. Damarların açıklıklarını, cerrahın yaptığı gibi, açtığı bilinen her şey
1090. Şiddetli hararete sahiptirler, sarımsak, soğan, safra gibi.

Vazokonstrüktif İlaçlar

1091. Bir damarı kapamakta faydalı olan ilaç yakıcı olmaksızın büzücüdür.

Yakan İlaçlar

1092. Kabarcık yapan ilaçlar son derece şiddetli hararete ve kıvama maliktirler.

Küfleyici İlaçlar

1093. Küfleyici ilaçlar büyük bir hararete maliktirler, ince ve yakıcı tabiattadırlar.

Aşındırıcı İlaçlar

1094. Etleri aşındıran ilaçlar öncekilerden daha zayıftırlar fakat yaraları kapatırlar ve kuruturlar.

Çekici (cezbedici) İlaçlar

1095. Çekici ilaçlar bezoar taşı ve müşhiller gibi.
1096. Bu cins ilaçlar sıcak ve incedirler.
1097. Çadır uşağı otu ve pelesenk gibi yapılarıyla veya gübre gibi hararetle küfleyicidir.
1098. Bezoar taşı, gerek kendi yapısı ile veya gerek özellikleri ile çekicidir;
1099. Bazıları ishal etmekle, bazıları doğrudan doğruya karşı hücumla geçmekle tesir ederler.
1100. Bunları sağlık durumunda kullanmamalıdır, bilgisiz kimse buna aldanabilir.

Ağrı Kesici ilaçlar

1101. Ağrıyı yatıştıran ilaçlar ısıtıcı, kesici ve yumuşatıcıdırlar.
1102. Bu ilaçlar arasında uyuşturucular da vardır; afyon ve benzerleri gibi.

Basit İlaçların Üçüncü Dereceden Özelliği

1103. İlaçların üçüncü dereceden özelliği hakkında söyleyeceğim şeyler:
1104. Böbrek taşlarının parçalanması gibi eritici ilaçlara,
1105. İncelten veya yumuşatan ilaçlara sınırlar. Bunlarda belli bir ısı yoktur;
1106. Meselâ kuş konmaz kökü, kemiş kökü, kavrulmuş cam tozu, yabani kiraz;
1107. Bu gibi ilaçlar bir dereceye kadar ısı ve neme sahip olduklarından akciğerlerden balgamı çıkarmayı kolaylaştırırlar.
1108. Dengeli sıcaklıkta olanlar süt yapıcıdırlar.
1109. Balgam çıkarmayı kolaylaştıran şey âdet kanamasını da çıkartır,
1110. Bütün bu ilaçlar diüretik etki yaparlar, tadı keskin olanlar en iyileridir.

İlaçların Kullanılış Şekli

1111. İlaçların özellik ve mizaçlarını söyledikten sonra bunların kullanılışından bahsedeceğim.
1112. Bunların verilmesi şekli ya içerden olur yahut dışardan.
1113. Meselâ kaplama, haplar, şuruplar, tozlar gibi;
1114. Ve merhemler, ovma ilaçları, aromatik banyolar, dövmele, boyanmalar ve yıkanmalar gibi;
1115. Göz damlaları, macunlar, sargılar, misvak, diş ilaçları,
1116. Losyonlar, merhemler, tozlar, sürmeler, enfiyeler, tıbbi damlalar,
1117. Fitiller ve içilen laksatifler,
1118. Lavmanlar ve tütsüler ve nebüller gibi.

Mizaç Değişikliklerinin Belirtileri ve Tedavisi

1119. Hastalıklar hakkında baştaki saçlardan ayaklardaki tırnaklara kadar söylediğim şeyler,
1120. Bütün vücuda veya yalnız bir organa sınırlı olabilirler.
1121. Salgılardaki değişikliğe uymayan hastalığı def etmeye uğraşma,
1122. Tedbirli ol, tedavi mizacı (hastalığın) zıddı ile tedavi et.
1123. Bir salgının retansiyonundan ortaya çıkan bir hastalığı ferasetle ayırt etmek lazımdır.

1124. Ve bunun en küçük işaretini tanımak lazımdır.
1125. Eğer ilaç fena geliyorsa bu o demektir ki hastanın mizacı ilacının aynısıdır;
1126. O zaman hastalığa sebep olanın zıddı bir ilaç vermelidir.
1127. Palpasyon ile organların yetersizliği hakkında sağlam bilgi alınabilir,
1128. Bunların ve dışkı maddelerinin anormal görünümlerinden.
1129. İdrarda çöküntü yoksa, nabız dengeli değilse,
1130. Ve vücutta retansiyon yoksa, bilakis bu çeşit hastalıktan uzak ise,
1131. Ve ağrı bir bölgeye sınırlı oluyorsa bu hastalığın lokal olduğunun bir kanıtıdır.
1132. Kanıt ararken hastanın yaşı, mizacı, rengi,
1133. Mevsim, zaman, mesken ve şehirleri de dikkate alınmalıdır.
1139. Tedbirler hakkında daha önce söylediklerim de nazar-ı dikkate alınmalı, bütün bunlar şifaya yardım ederler.

Soğuk Kötü Mizaçlarda Meydana Gelen Hastalıkların Tanınması

1135. Eğer hasta soğuk mizaçta ise onu üşüten her şey zararlıdır.
1136. Isıtan her şey ona fayda verecektir ve soğukluğu dokunma ile anlaşılır.
1137. İdrarı kısmen beyazdır, nabızı yoklayınca ağır ve yavaş atar,
1138. Susuzluktan ve uykusuzluktan şikâyet etmez, eğer başına bunlar gelse huzursuzluk duymaz.
1139. Teni alçı gibidir, etleri gevşektir. Bu durum ihtiyarlık çağında, kışın, kuzey ülkelerinde,
1140. Ve daha önce zikredilen üşütücü ve delili şaşırtıcı olan sebepler neticesinde olur.
1141. Onu tedavi için ısıtıcı ilaçlar kullan, felci dahi böyle tedavi et.

Sıcak Kötü Mizaçlarda Meydana Gelen Hastalıkların Tanınması

1142. Eğer mizaç sıcak ise ve sen de ısıtıcı ilaçlarla tedavi edersen bu zararlı olacaktır.
1143. Sıcaklığı dokununca anlaşılır, idrar kırmızıdır, nabız devamlı surette hızlıdır.
1144. Hasta susuzdur, sıkıntılıdır, uyumaz, zayıftır ve teni sapsarıdır,
1145. Bu durum güney ülkelerde, gençlikte, yazın ve daha önce zikredilen sebepler

neticesinde olur.

1146. Onun hummasını ve bütün hastalıklarını sıcakla tedavi et.

1147. Gıda rejimi kuvveti ve iştahı ile uyumlu olmalıdır.

Kötü Yaş veya Kuru Mizaç Hastalığının İşaretleri

1148. Eğer hastalık bu mizaçların birinden mütevellit ise iki şık düşünülür:

1149. Mizaç kuru ise hasta zayıf olur; yaş ise etleri gevşektir.

1150. Yaş mizacı tedbirli ve ılımlı şekilde kurutmaya çalış.

1151. Sıcakta da, soğukta da kuru zıddı ile iyi olur.

1152. Kısaca tesirli bir tedaviye girişmeden önce sebepleri ortadan kaldırmak lazımdır.

Kan Dolgunluğu Hastalıklarının Tedavisi ve Boşaltma Şartları

1153. Kan dolgunluğu hastalığı halinde tek ilaç boşaltmadır.

1154. Her boşaltma on şarta dayanmalıdır; eğer bunlar bulunmazsa boşaltma doğru değildir.

1155. Birincisi belirtilerin incelenmesidir ve bir kan dolgunluğu hastalığı bahis konusudur.

1156. Bundan sonra hastanın yaşı, kan alma alışkanlığı ve hastanın sağlık gücü,

1157. İlkbahar veya sonbahar mevsimi bulunulan memleketin ikliminin genel olarak mutedil olması,

1158. Günün saati, mizacın sıcak, yaş ve görünüşünün kanlı olup olmadığı dikkate alınmalıdır.

Boşaltmanın Çeşitleri

1159. Boşaltmak istediğin şeyi bizzat o organdan,

1160. Veya zıt organlardan yahut da benzeyen organlardan çek.

1161. Bazen hastalıkla ortak olan organı boşaltacaksın ki

1162. İşte bu suretle rahimdeki bir kanamayı durdurmak için memeye hacamatlı bir vantuz koyacaksın.

1163. Kan dolgunluğu işaretlerini ve onu boşaltan ilaçları daha önce söylemiştim.

Kan Alınmasını (Flebotomi) Gerektiren Kan Hastalıkları: Önce Bunlardan Flegmonik Denilen Tümör

1164. Galen ancak kimüs arttığı zaman bir damardan kan alıyordu.
1165. Vücutta kandan işaretler gördüğü zaman, bilhassa şişlik olduğu zaman.
1166. Böyle bir halde kan al. Fakat bunu ancak kanlılarda yap,
1167. Onun yaptığını yap. O neden kan almışsa sen de ondan al.
1168. Kan hastalığının kesin işaretini gördüğün zaman, nerede salgı toplanmışsa onu kesip boşalt.
1169. Bunu baştaki ve eklemlerdeki iç ve dış hastalıklarda yap.
1170. Kulakların altındaki şişlerde, gözlerde konjonktivite bağlı şişlerde,
1171. Dilin, dış etlerinin, boğazın ve küçük dilin iltihaplarında yap,
1172. Bademcikler ve bitişik bölgede, anjinlerde, nezlelerde,
1173. Zatülcenp ve zatürrede, memedeki ve inguinal şişlikte,
1174. Karaciğerin, midenin, bağırsağın, makatın,
1175. Dalağın, testislerin, mesane ve böbreklerin şişliğinde;
1176. Keza rahmin, göbeğin şişliğinde, yılancıkta, başka kırmızı kabarcıklarda yap.

Çıban ve Kabarcıkların Olduğu Yerlerde Kan Alma

1177. Baş ve göz çıbanlarında, tinea ve kulak yaralarında,
1178. Yayılan ülserlerde, akciğer, ağız ve çiçek ülserlerinde kan al.
1179. Bunu bağırsak hastalıklarında, tomurcuk veren tümörlerde de yap.
1180. Aynı suretle ve umumiyetle bütün kabarcıklarda, yaş uyuz hastalığı görünür görünmez uygula.
1181. Ağız kabarcıklarında, göz kapaklarında ve böğürlerde görülen kabarcıklarda da böyle yapılır.

Damarların Dolgunluğunda ve Kanamalarda Kan Alma

1182. Damarların dolgunluğunda, burun kanamasında, burun varislerinde kan al.
1183. Dış etlerinin, kulakların kanamasında,
1184. Basur memelerinin kanamasında, âdet kanamasında irin çıkarmada⁸¹

1185. Keza ağızda ve rahimdeki varislerde yap.

Başka Hastalıklarda Kan Alma

1186. Baş ağrısı ve baş dönmesinde, nefes kokmasında, diş ağrılarında ve saç dökülmesinde,

1187. Keza organdaki ezilmede, uyku orgazmında, eklem ağrılarında ve nezlede,

1188. Ve epilepside, kornea kalınlaşmasında, konjoktiva altındaki ekimozda, göz kapaklarındaki papillomada ve iştahsızlıkta,

1189. Makat fissürlerinde, siyatik ve mide ağrısında,

1190. Keza batıcı karaciğer ağrısında ve karaciğer tıkanıklığında kan alınır.

Kan Hastalıklarının Tedavisi

1191. Bu hastalıkları Sunuhus'un yaptığı gibi tedavi et:

1192. Kan aldıktan sonra sarı safrayı ishal ile çıkar ve beslenme için soğuk şeylere meylet.

1193. Sıcak gıdalardan ve kan miktarını arttıran şeyden kaçın.

1194. Kabızlık verici, ekşi gıdalar ve asitli gıdalar ara.

1195. Bu hastalıkları tanımak için kanın hakimiyetini gösteren işaretleri ara.

1196. Soğut veya kurut, bu mahir ve tecrübeli bir hekimin işidir.

Sarı Safradan Mütevellit Hastalıklar

1197. Sarı safranin sebep olduğu hastalıklar arasında bağırsak ülserleri ve çölyak hastalığı,

1198. Zihnî karışıklık (hezeyan, delirium), histeri, üç gün humması, siyatik, bağırsak kanaması,

1199. Öksürük, baş ağrısı, vücuda yayılan bir iltihap,

1200. Şiddetli kulak ağrıları, göz kapaklarında kaşınmalar,

1201. Şiddetli ağrılarla birlikte eklemlerde yara ve şişlikler,

1202. Parmak çatlaklarında, dolamada, mercimek benzeri kabarcıklarda,

1203. Sararan dişlerde, mesane ağrısında,

1204. Bayılmada, kanamada, fistül, sarılık, ve kabarcıklarda, sivilcelerde,

1205. Ciltte küçük siyah lekelerde, karaciğer tıkanıklığında,
1206. Rahim urlarında, gazlı karın şişliklerinde, dizanteri ve iştahsızlıkta,
1207. Baş dönmesinde, dudak çatlamasında, küçük dilin ağrılarında, kolerada,
1208. Yayılan ülserde, ampiyemlerde, makatın sertleşmiş apsesinde,
1209. Şiddetli kaşıntıda, kızamıkta, karıncalanmada, yılancıkta, ve akciğer ülserinde de sarı safra etkilidir.

Safra Kökenli Hastalıkların Tedavisi

1210. Bu hastalıkların tedavisinde üç gün humması için söylediklerimizi tatbik et.
1211. Kan almadan bu sarı safrayı dışarı at ve soğuk gıdalara git,
1212. Yukarıda zikredilen kan hastalıklarında olduğu gibi. Zira bu hastalıklar bilhassa nemlendirilmelidir.
1213. Bunlar hararetin hâkim olması ile kan hastalıkları ile birleşmişlerdir, hastanın ağrıları aynıdır; 1214. Safranın hakimiyeti babında bunları ayırmaya imkân veren işaretleleri ara.

Balgamdan Mütevellit Hastalıklar

1215. Bu sınıf hastalıklarda özellik olarak rehavet,
1216. Felç, etlerin gevşekliği, soğuktan kaynaklanan baş ağrısı, bayılma,
1217. Kabuklu uyuz, tenesmus, boyunda sıraca denilen tümör,
1218. Çakma denilen deri hastalığı, hafıza kaybı, kulakların ağrılı üşümesi,
1219. Vitiligo, sarı kırmızı lekeler, inme, yumuşak öksürük, ağzın çarpılması (fasyal paralizi),
1220. Fil hastalığı, iştahsızlık, bitlenme, makatın sertleşmesi,
1221. Katarakt, göz bebeğinin genişlemesi, koltuk altlarının kokması,
1222. Karın hastalıkları, çölyak, bağırsak solucanları,
1223. Doğum güçlükleri, plasenta tutukluğu,
1224. Böbrek ağrısı, günlük humma, dalağın veya karaciğerin üşümesi,
1225. Göbekte şişme ve safra ihtilafından mütevellit hastalık,
1226. Eklem ağrısı ve siyahlaşması, ya da yeşil ve toprak rengi alması,
1227. Assit; kistik, tümörlü veya gazlı çeşitleri.

Balgamın Sebep Olduğu Hastalıkların Tedavisi

1228. Bu hallerde soğuk ve yaş mizaçlarda olduğu gibi hareket et,
 1229. Ve bunun için tedavinin seyrinde balgam hakimiyetinin işaretlerinden faydalan.
 1230. Bu gibi hallerde boşaltma hususunda safrayı boşaltan ilaçlar kullan.
 1231. Boşaltmadan sonra vücudu ısıt.
 1232. Kurutan şey kullan, sıcak ve uygun gıda ver.
 1233. Kısaca bu hastalıkları içten ve dıştan ısıtıcılarla tedavi et.
 1234. Felce gelince kokuşmuş haplarla ve başka yumuşatıcı ilaçla tedavi et.

Kara Safranın Sebep Olduğu Hastalıklar

1235. Siyah safranın sebep olduğu hastalıklar arasında;
 1236. Siğiller, dört gün humması, basur memeleri, epilepsi,
 1237. Burunda tümörler, polipler, spazmalar,
 1238. Karın sancıları, kanser, vitiligo, yüz lekeleri, baş ağrısı, uykusuzluk,
 1239. Sert tümörler, cüzzam, gıdaların bozukluğundan gelen her şey,
 1240. Kuru öksürük, karında gaz toplanması, dalak sertleşmesi,
 1241. Melankoli, akıl hastalığı, idrar tutukluğu,
 1242. Kolik ağrı, saçkıran, kuduz,
 1243. İmpetigo, vücutta sütün pıhtılaşması, karaciğer üşümesi,
 1244. Şiddetli iştah, makat çatlakları,
 1245. Böbrek ve mesane taşları, kasık üstü ağrılı şişleri,
 1246. Karında, böğürlerde, başta ve kulaklarda şiş,
 1247. Göz kapaklarının tersine çevrilmesi, ayaklarda gut.

Kara Safradan Kaynaklanan Hastalıkların Tedavisi

1248. Bu çeşit hastalığın tedavisi için ilaç hususunda cüzzamda olduğu gibi hareket et.
 1249. Bunları tanımak için kara safra hakimiyetini gösteren işaretler kullan;
 1250. Küsküt veya besbaye vasıtasıyla boşalttır.
 1251. Isıtıcı ve nemlendirici ilaçlar kullan, bunlarla maksadına nail olursun.

PRATİK TEDAVİ (CERRAHİ)

Üç kısma ayrılır:

1252. Tedavide faydalı olan ilaç tedavisinden bahsettim. Şimdi el ile yapılan işlere başlayacağım, bunlar:

1253. Birincisi; büyük ve küçük damarlar üzerinde yapılanlardır.

1254. İkincisi; yumuşak dokular, üçüncüsü de kemikler üzerinde yapılanlardır.

BİRİNCİ KISIM

DAMARLAR UZERİNDE YAPILAN CERRAHİ MÜDAHELE

KAN ALMANIN (FLEBOTOMİ) FAYDASI

1255. Damarlardan bazılarını delersin. Bazılarını çizer ve bazılarını tam kesersin.

1256. Bütün baş ve göğüs ağrılarında ve onların iltihabında ön kol orta damarından kan alınabilir.

1257. Sefalik venden baş ağrısı ve burun kanamasında nazıkçe kan alınabilir.

1258. Basilik venden göğüs ve akciğer hastalıklarında kan alınır.

1259. Maziyan denilen damardan (ön kolda bir ven) karaciğer ve dalağın kötü hastalıklarında kan alınır.

1260. Basilik ven bulunmadığı zaman kolun başka bir damarından kan alınır.

1261. Baştta devamlı ağrı olduğu zaman şakaktaki damarlardan kan alınır.

1262. Kulağın arkasındaki damarlar migren ve baştaki kronik yaralar için açılır.

1263. Göz hastalığında gözün köşelerinde olan damarlardan kan alınız.

1264. Kafa tasının üst noktasında olan damar ise ülser ve tümör içindir.

1265. Jügular venden birçok ağırlı durumda ve bilhassa cüzzamda alınız.

1266. Alın damarını; göz hastalığı, devamlı baş ağrısı ve tinea kapitis için açarız.

1267. Başın arka tarafında olan damarı kronik baş ağrısı ve baş dönmesi vakasında açarız.

1268. Burun ucundaki damardan yanaklardaki yaralar için kan alınır.

1269. Dil altı damarını anjin boyun iltihapları için açarız.

1270. Dizdeki damarı göbek altı olan iç organların hastalığında açarız.
 1271. Bacaktaki safen ven ise uyluk hastalıklarında açılır.
 1272. Siyatik damar siyatik ağrılarında, ayaktaki damar ayak hastalıklarında açılır.

Atar damarlara yapılan Müdahaleler

1273. Atardamarlar baş ağrısı ve göz ağrılarında yarılmalıdır,
 1274. Bu hastalıkların şiddeti nedeniyle katarakt olacağı endişesi hasıl olduğu zaman.
 1275. Atardamar açıldıktan sonra bir şişlik oluşur ve ondan kan akmazsa,
 1276. Onu yar ve kes veya onu çek ve aç, istersen hepsini kes at,
 1277. Ve bağlamakla veya dağlamakla kan kaybına mani ol.
 1278. Sonra onu yara kapanıncaya kadar cerrahi olarak tedavi et.

İKİNCİ KISIM

YUMUŞAK DOKULARA YAPILAN CERRAHİ MÜDAHELE

(İlk önce çizme)

1279. Yumuşak dokular şunlar yapılır: Çizme, kesip çıkarma, dağlama ve yarma.
 1280. Çizme tedavisinde kan akıttırılır ya da kan vantuzla çekilir.
 1281. Ülser ve yara olanlarda kan hastalıklı yüzeyden akar.
 1282. Bazen bir salgının yerini değiştirmek maksadıyla hacamatsız vantuz uygularız.
 1283. Bazen vantuz boştur, bazen de içinde tutuşturduğumuz bir pamuk parçası bulunur.
 1284. Hacamatı vücutta bir yerin gazını çıkarıp almak ve organları ısıtarak tedavi etmek için yaparız.

Dokularda Kesip Çıkarma Tedavisi

1285. Bu tedavi; nasırlar, siğiller ve göz kapaklarındaki ters dönme için yapılır.
 1286. Ayrıca kol ve bacaklarda kangren ve burundaki çıkıntılar için uygulanır.
 1287. Fazla parmak, yapışık parmaklar, göz kapaklarındaki bitişiklikler,
 1288. Uveada kabarma, darlık yapan fimozis,

1289. Yaranın kötü hal alması, kangren olmuş doku çürüğü,
1290. Dil ve kulakta anormal fazlalıklar. Bunların hepsi çıkarılıp atılmalıdır.
1291. Bir cam parçasının, bir okun, bir bıçak yarası seviyesindeki yumuşak kısımlar alınmalıdır.
1292. Keza erkekteki büyüyen memeler ve bacaklardaki varisler,
1293. Basur memeleri ve enfekte olmuş fistüller,
1294. Siyahlaşmış yağ dokusu ile kangren olmuş dokular,
1295. Küçük dilin uzaması ve diş etlerinin büyümesi,
1296. Drakunkuliyaz (Gine solucanı hastalığı) ve kulağı tıkayan her şey,
1297. Gözün beyazında gelişen her şey, pterigiyum,
1298. Papillom, ektropion, tırnak altı granülom, erdişideki penis, göbek fıtığı,
1299. Sünnet derisinin siyahlanmış kısımları, makatı kapatan her şey;
1300. Kesmekte fayda bulduğun her şey, ve dışa doğru çıkıntı yapan uzantılar kesilip çıkarılmalıdır.
1301. Yara dikilmeli veya kapanmağa terkedilmelidir.

Dağlama Tedavisi

1302. Atar damar kanamasını kesmek için vücudu dağlarız,
1303. Veya açılan büyük damarlardan meydana gelen kanamayı hekim durduramadığı zaman dağlama yapılır.
1304. Islak dokuları kurutmak ve gevşek etleri sıkılaştırmak üzere dağlama yapılmalıdır.
1305. Soğumuş vücudu ısıtmak ve eski akıntıları kesmek için dağlama yapılır.

Yarma Tedavisi

1306. Bir salgı çıkarmak için,
1307. Bir apsenin cerahatini, birikmiş kirli kan,
1308. Kataraktı, şalazyon, başta biriken su, nodüller,
1309. Taşlar, bezelerde büyümeler, atar damarlar, hıyarcıklar,
1310. Assit, hidrosel ve dokuyu tutan benzeri durumlar.

ÜÇÜNCÜ KISIM

KEMİKLER VE ÖZELLİKLE KIRIKLARIN ONARIMI

1311. Kemiklerde yapabileceğin şey, kırıklarını onarmak veya çıkıkları yerine koymaktır.
1312. Bir kırığı onarmak için önce onun yerine iadesini gerçekleştirmelidir.
1313. Kırık parçalarını yerlerine dönecek şekilde düzenlemek, kesici noktaları kesmek en doğru yöntemdir.
1314. Bundan sonra ne çok sıkı ne de gevşek olmaksızın uygun bir sargı ile sarılır,
1315. Önce sargının ortasından başlanır, sonra yerinde tutmak üzere sıkılır.
1316. Sonra bütün bunların üzerine sarılı kompresler ve muntazam dizilmiş ateller konur.
1317. Yaralıya önce hafif yemekler ver sonra güçlenmesi için yoğun gıdalar ver.
1318. Evvela yaralıda sıcak (akut) iltihap olmasından sakın, çünkü kan oraya akar.
1319. Soğuk ilaçlarla kanın yaraya gelmesine bütün kuvvetinle mani olmaya çalış.
1320. Hasta düzelene kadar hareket etmesini menet. Uzun sürecek hareketsizlik döneminde hastanın sabırlı olmasını iste.

Çıkıkların Tedavisi

1321. Çıkık, çıkmış olan kemik yerine gelinceye kadar çekmekle tedavi edilir.
1322. Bundan sonra bir müddet bunu bu halde bulundurmak lazımdır.
1323. Peklik verici ilaçlar ve ekşi olan yiyecekler vereceksin.
1324. İltihap veya hematoma oluşmamasından emin olana kadar bu böyle devam edecektir.
1325. Şifa için en kısa süre bir ay, bazen on gün daha fazladır.
1326. İşte pratik tedavinin hepsi tamamlanmış ve sözüm sona ermiştir.

**EL-URCÛZE FÎT-TİBB'İN
ARAPÇA VARYANTI**

﴿ فاتحة الكتاب ﴾

بسم الله والحمد لله . والصلاة والسلام على رسل الله .

اشتهر عند المسلمين في القرون الوسطى وبعد ها تأليف المنظومات العلمية في جميع الفنون . وكان هذا الأمر يلذ للمشايع والأستاذين ويعتبرونه شيئا يسهل عليهم شأن التعليم : التليذ يحفظ المنظومة عن ظهر قلب والشيخ يشرحها كما يشاء وليست له قيود يتقيد بها فبشروحه التي يلقيها مشا فهة على حلقة مستمعيه تظهر معارفه واستنباطاته في اخراج معاني المتن الظاهرة والمشار اليها وتويعها وتوسيعها كيف يشاء وكما يطبق مع زيادة الاستطرادات القرية والبعيدة . ومن المعلوم أن هذا النمط أو هذه الكيفية كانت معروفة عند القدماء ووجدت عند الأمم الأوربية الى عهد غير بعيد . وفي اللغة الفرنسية كتاب كبستان الأصول اليونانية (وهو اذن كتاب مدرسي في اللغة) بقي يدرس الى أواسط القرن التاسع عشر الميلادي في المدارس الثانوية وصاحبه (لانصلو) عاش في القرن السابع عشر عصر لويز الرابع عشر الحافل بالعلوم والفنون بسائر أنواعها . ولكن المنظومات الفنية لم تشع في تلك اللغات شيوعها في اللغة العربية .

وأما ما يخص علم الطب فقد اشتهر في قديم الزمان وطول عصور منظومة أبي علي بن سينا المسماة بالأرجوزة الطبية لأنها من بحر الرجز . وقد تسمى أيضا بالألفية

ولوهي في الحقيقة تتجاوز ألف بيت بكثير. وقد ترجمت الى اللغة اللاتينية في القرن الثالث عشر الميلادي تحت اسم كاتيكوم أو كاتيكسا ومعناها الأغنية يعني القصيدة. حاول ابن سينا في هذه الأرجوزة أن يمرض باختصار مفيد صناعة الطب على قسمين وهما الطب النظري وإن شئت قلت الطب العلمي والآخر الطب العملي كما فعل قبله الطبيب علي بن العباس المجوسي المتوفى سنة ٣٨٤ هـ في كتابه كامل الصناعة الطبية المسمى أيضا بالملكي لأنه أهداه للأمير عضد الدولة من بني بويه. وقد رتب ابن سينا مسائل الطب في منظومته وربط بينها ربطا متينا ولهذا كان الطبيب الشهير أبو مروان عبد الملك بن زهر المتوفى سنة ٤٧٠ هـ يفضلها على كتابه القانون مع كبره وضخامته ويقول انها اشتملت على أهم قواعد الطب وانها تقوم مقام جملة كتب في هذه الصناعة. وقد شرحها عدة علماء. وفي الأقطار المغربية فأول من شرحها هو أبو الوليد محمد بن رشد المتوفى سنة ٥٩٥ هـ واشتهر شرحه شهرة عظيمة يدل عليها كثرة النسخ الخطية التي بقيت الى يومنا. وهنا يجب التنبيه على أن كتاب القانون وصل الى المغرب في زمان أبي العلاء بن زهر والد أبي مروان عبد الملك المذكور آتيا كما نص على ذلك ابن أبي أصيبعة. ويريد المشاركة بكلمة المغرب في ذلك الزمان الأقطار الافريقية وبلاد الأندلس. ومن الثابت اليوم في تاريخ التمدن العالمي أن الحركة العلمية الطبية وغيرها كالفلسفة دخلت الى أوروبا بواسطة المسلمين الأندلسيين وتأثيرهم ولاشك أن تونس وصقلية الاسلاميه لهما يد في هذا الشأن.

جعل ابن سينا مقدمة نثرية لأرجوزته وبعدها مقدمة شعرية وعدد ألياتها يختلف على حسب النسخ فاقصرنا على ما في نسخة مدينة فاس المحفوظة بالخرانة

الكتانية فأوردنا نصها برمته. وفي بعض النسخ الأخرى فإن المقدمة الشعرية فيها تطويل ونوع من الاضطراب وكأن بعض النُسخ أو الطلبة زادوا فيها أياتا تظهر عليها الصنعة والتكلف والاختلاق كأنهم قصدوا أن يبرثوا ناظمها من تهمة الميل عن السنة النبوية والعقائد الإسلامية وابن سينا في الحقيقة بعيد عن كل ذلك. ومن الجليل المستحسن أن نذكر هنا هذين البيتين في مدح الرسول :

وصلوات الله ذي الجلاله * على النبي الصادق المقالـه
محمد حباه بالرسالـه * فأقذ الناس من الضلالـه

وتقول انه من المعقول أن يمشى ابن سينا في تقسيم الطب كغيره من الأطباء العرب من مسلمين ونصارى ومن يهود في تلك العصور وبعد ها على طريقة الطبيب الشهير أبراط أو بقراط اليوناني الذي ترجمت المؤلفات المنسوبة اليه الى اللغة العربية كما ترجمت مصنفات جالينوس وهو أيضا طبيب يوناني عاش في القرن الثاني الميلادي الا أن الطب العربي زاد أشياء عليه وهذب ورتب واخترع ولو أنكر ذلك المنكرون ولهذا ترى ابن سينا يتحدث في منظومته عن الطبيعيات وهي الأركان والأمزجة والأخلاط والأعضاء والقوى والأرواح والأفعال وعن الضروريات وهي الهواء وما يؤكل وما يشرب والحركة والسكون والنوم واليقظة والاستفراغ والأحداث النفسانية وعن الأشياء الخارجة عن المجرى الطبيعي وهي المرض والسبب والعرض أي العلامة. واستعمل كلمة أسطُقُس المأخوذة من اللغة اليونانية ومعناها العُنْصُر والأصل وجمعها أسطُقُسات وهي الماء والأرض والهواء والنار التي تتكوّن منها المخلوقات.

وقد خدمنا متن الأرجوزة حسب طاقنا ولم نأل جهدا في تصحيحه وإخراجه
سألا من المفوت والأغلاط ولكنه يجب التنبيه على ما فيه من الضروريات
الشعرية التي لم يكن لابن سينا مناص من عدم استمالتها إذ هو مضطر إليها لإقامة
الوزن ومراعاة القافية فتراه يقصر الممدود مثلاً ويقلب الهجزة ياءً ويدغمسها.
وبينما تقرأ له أياتاً جميلة منسجمة تجده في أيات أخرى يسرد أسماء عقاقير ثقيلة
على اللسان العربي غالبها عجمي الأصل.

طبعت هذه المنظومة عند مسلمي الهند مرتين في أواسط القرن التاسع عشر
الميلادي. وقد تيسر لنا والله الحمد أن تكون هاتان الطبعتان النادرتان بين أيدينا
للمقابلة بينهما وبين النسخ الخطية التي تمكّن الحصول عليها. وقد أوردنا في التعليق
الانتقادي الروايات التي تستحق الذكر وأعقبناها بالشروح المختصرة بالقرنساوية
غالباً وبالعمرية أحياناً. ولم ننبه على ما هو محض غلط من النسخ.

استعنا لصنعنا بشرحين: أحدهما لابن رشد الشهير والتني عن التعريف
والتنويه والثاني لمحمد بن أسما عيل بن محمد وقد قال في آخره انه نهج سنة ثمان وثمانين
وتسمائة ٩٨٨ هـ. ولانعرف شيئاً آخر عنه.

وحاصل القول أن هذه المنظومة الطبية في غاية الحسن والطرافة: التعبير
فيها حلو واضح لمن له إلمام كاف بالطب العربي القديم ومعرفة اصطلاحاته وألفاظه
والآراء التي بني عليها. ويطول بنا المجال لو أردنا ترجمة الرئيس أبي علي الحسين
بن سينا المتوفى سنة ٤٢٨ هـ بمدينة همدان.

هذا هو العمل الذي قننا به محاولين أن يكون مرضياً مقبولاً عند القراء وأهل
الحبرة إحياء لذكرى رجل معدود من أفذاذ العالم الانساني. والسلام.

مُقَدِّمَةٌ

قال الشيخ الرئيس المتطبب أبو علي الحسين بن عبد الله بن سينا لما جرت عادة الحكماء وفضلاء القدماء بخدمة الملوك والأمراء والخلفاء والوزراء ورؤساء القضاة والفقهاء بصانيف المشهور والمنظوم، وتوايف الصنائع والعلوم، لاسيما شعراء الأطباء فانهم كثيراً ما نظموا الأراجيز وألقوا الكنايش ليعين ألكنههم من راجزهم، وماهرهم من عاجزهم، فأنتج ذلك اطلاع الملوك على القوانين الطبية، والمناهج الحكيمة ورأيت صناعة الطب بأرض فلانة عادية من محاضرات المجالس ومناظرات البيمارستانات والمدارس، وقد استباح الطب من لا مادة له من فنونه ولا معرفة له بقانونه ولا صورة له في نفسه لاسيما مع قلة درسه، فتصدر وتشيع، من لم يكن في الصناعة رسخ، فخرت على سَنَن القدماء، واتبعت سُنَن الحكماء، فخدمت حضرة سيدنا الوزير الفقيه القاضي الأجل السني المحل، أطال الله بقاءه، وأدام عزه وعلاءه، وكبت حسدته وأعداءه، بهذه الأرجوزة المشتملة من الطب على جميعه، ومن تقسيمه على بديعه، وكسوتها رداء الكمال وحلة الجمال، بسهولة الموضوعون، وخفة الموزون، لتكون أيسر طلباً وأقل تعباً، وهو اذا نظر إليها بفهمه، وحصلت في خزانة علمه، استعان منها على العلم الجليل بالجرم القليل، وميز بين الصانع والرعا، والمبتدي والمنتهي، والمحقق والمخرق، والى الله أرغب في المعونة الى ما يقرب اليه ويؤلف لديه، فهو المستعان، وعليه التكلان.

أرجوزة ابن سينا في الطب

بسم الله والحمد لله — والصلاة والسلام على رسول الله —

- 1 الحمد لله الملك الواحِد * رَبِّ السَّمَوَاتِ الْعَلِيِّ الْوَاحِدِ
- 2 سُبْحَانَهُ مُنْقَرِدًا بِالْقَسَمِ * مُخْرِجَ مَوْجُودَاتِنَا مِنْ عَدَمِ
- 3 يُفِيضُ نُورَهُ عَلَى عُقُولِنَا * حَتَّى بَدَا الْخَفِيُّ مِنْ مَعْقُولِنَا
- 4 قَدْ خَلَقَ بِفَضْلِهِ الْإِنْسَانَا * فَضَّلَهُ بِالنُّطْقِ وَاللِّسَانَا
- 5 يُوحِي إِلَيْهِ الْعِلْمَ بِالْإِحْسَانِ * كَمَا بَدَا الْخَفِيُّ بِالْقِيَانِ
- 6 وَاعْتَلَقَ الْعَقْلُ بِنَفْسٍ نَاطِقَةٍ * ذَاتِ حَيَاةٍ وَشُهُودٍ صَادِقَةٍ
- 7 وَقَسَمَ الْعَقْلُ عَلَى الْبَرِّيَّةِ * وَالْحِسَّ وَالْحَيَاةِ بِالسُّوِيَّةِ
- 8 وَاعْتَلَقَ الْجَمِيعُ بِالطَّبِيعَةِ * فَكَمَلَتْ حِكْمَتُهُ الْبَدِيعَةِ
- 9 فَعِنْدَ ذَلِكَ فَازَ بِالْفَضِيلَةِ * مَنْ نَزَهَ النَّفْسَ عَنِ الرَّذِيلَةِ
- 10 بِصَنْعَةِ الْيَدَيْنِ وَاللِّسَانِ * الْفَصْلُ بَيْنَ الْحَيِّ وَالْإِنْسَانِ
- 11 فَأَشْرَفَ النَّاسَ إِذْ أَحْسَنَهُمْ * صُنْعًا وَفِي مَقَالَةِ أَلْسِنَهُمْ
- 12 لِأَنَّهُمْ قَدْ شَغِلُوا بِالذَّاتِ * وَأَعْطَوْهَا الْاَوْكَادَ مِنَ لَذَاتِ
- 13 وَالشُّعْرَاءِ أَمْرًا الْأَلْسُنِ * كَمَا الْأَطِبَّاءُ مُلُوكُ الْبَدَنِ
- 14 هَذَا يَسُنُّ النَّفْسَ بِالْفَصَاحَةِ * وَذَا يَطْبُبُ الْجِسْمَ بِالنَّصَاحَةِ
- 15 وَهَذِهِ أَرْجُوزَةٌ قَدْ اكْتَمَلَتْ * فِيهَا جَمِيعُ الطَّبِّ عِلْمًا وَعَمَلًا
- 16 فَهَا أَنَا مُبْتَدِي بِنَظْمِ * مَثُورٍ مَا حَفِظْتُهُ مِنْ عِلْمِ

﴿ ذَكَرُ تَفْسِيرِ الطِّبِّ ﴾

17 الطِّبُّ حِفْظُ صِحَّةِ بَرٍّ مَرَضٍ * مِنْ سَبَبٍ فِي بَدَنِ عَنْهُ عَرَضُ

﴿ ذَكَرُ تَقْسِيمِ الطِّبِّ ﴾

18 قِسْمَتُهُ الْأُولَى لِعِلْمٍ وَعَمَلٍ * وَالْعِلْمُ فِي ثَلَاثَةٍ قَدْ اكْتَمَلَ

19 سَبْعُ طَبِيعَاتٍ مِنَ الْأُمُورِ * وَسِتَّةٌ وَكُلُّهَا ضَرْوَرِي

20 ثُمَّ ثَلَاثُ سَطَرَاتٍ فِي الْكُتُبِ * مِنْ مَرَضٍ وَعَرَضٍ وَسَبَبٍ

21 وَعَمَلُ الطِّبِّ عَلَى ضَرْبَيْنِ * فَوَاحِدٌ يُعْمَلُ بِالْيَدَيْنِ

22 وَغَيْرُهُ يُعْمَلُ بِاللِّدِّ وَآءٍ * وَمَا يَقْدَرُ مِنَ الْغِيَاثِ

﴿ ذَكَرُ الْأُمُورِ الطَّبِيعِيَّةِ وَأَوَّلًا فِي الْأَرْكَانِ ﴾

23 أَمَّا الطَّبِيعِيَّاتُ فَالْأَرْكَانُ * تَقُومُ مِنْ مِزَاجِهَا الْأَبْدَانُ

24 وَقَوْلُ بُقْرَاطٍ بِهَا صَحِيحٌ * مَاءٌ وَنَارٌ وَهَوَاءٌ وَرِيحٌ

25 دَلِيلُهُ فِي ذَابِئَانِ الْجِسْمَانِ * إِذَا تَوَيَّ عَادَ إِلَيْهَا رَغَمًا

26 وَلَوْ يَكُونُ الرُّكْنُ مِنْهَا وَاحِدًا * لَمْ تَرِ بِالْأَلَامِ حَيًّا فَالِيسِدَ

﴿ الثاني من الأمور الطبيعية وهو العلم بالمزاج ﴾

- 27 وَبَعْدَ ذَلِكَ الْعِلْمُ بِالْمِزَاجِ * إِحْكَامُهُ يُعَيِّنُ فِي الْعِلَاجِ
 28 أَمَّا الْمِزَاجُ فَقَوَاهُ أَرْبَعُ * يُفَرِّدُهَا الْحَكِيمُ أَوْ يَجْمَعُ
 29 مِنْ سَخِينٍ وَبَارِدٍ وَيَا بَسِ * وَلَيْنَ يَنَالُ حَسَّ السَّلَامِ
 30 تَوْجَدُ فِي الْأَرْكَانِ وَالزَّوَانِ * فِي الَّذِي يَنْمِي فِي الْمَكَانِ
 31 وَالْأَسْطَقْسُ أَخَذَ فِي الْغَائِيَةِ * مِنْ مُفَرِّدِ الْمِزَاجِ وَالنَّهَائِيَةِ
 32 الْحَرُّ فِي النَّارِ وَفِي الْهَوَاءِ * وَالتَّبَرُّدُ فِي التُّرَابِ ثُمَّ السَّمَاءِ
 33 وَالْيُبْسُ بَيْنَ النَّارِ وَالتُّرَابِ * وَاللِّينُ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالسَّحَابِ
 34 بَيْنَ جَوَاهِرِهَا اخْتِلَافُ * تَقْضِي لَنَا بِالْكُونِ وَآثِلَافُ
 35 اخْتَلَفَتْ كُنَى لَا تَكُونُ وَاحِدَةً * وَاثْتَلَفَتْ أَنْ لَا تَتَرَى مُضَادَّةَ
 36 وَمَا سِوَى الْعُنْصُرِ مِنْ مُرَكَّبٍ * فَوَضَعْنَا مِزَاجَهُ بِالْأَغْلَبِ
 37 مُعْتَدٍ لَا نَجْعَلُهُ قَانُونًا * قَدْ جَمَعَ الْأَرْبَعَةَ الْقُنُونَا
 38 اِمْتَزَجَتْ فِيهِ عَلَى مِقْدَارٍ * فَكَانَ كَالدُّسْتُورِ وَالْمِسْبَارِ
 39 وَكُلُّ مَا خُصَّ بِإِلَانِ حِرَافٍ * وَمَالٍ نَعُو أَحَدَ الْأَطْرَافِ
 40 فَلَنْ يَكُونَ خَالِيًا مِنَ الْقَوَى * لَكِنَّهَا فِيهِ عَلَى غَيْرِ السَّوَا
 41 يُدْعَى عَلَى الْأَغْلَبِ بِالنَّارِ * أَوْ التُّرَابِ بِي أَوْ السَّمَاءِ
 42 وَمِنْهُ مَا يُنْسَبُ لِلرِّيَاحِ * وَكُلُّهَا تُقَالُ بِاصْطِلَاحِ
 43 أَتَمَمْتُ أَصْنَافَ الْمِزَاجِ التَّسْعَةَ * وَلَمْ أَجِئْ فِيهَا بِقَوْلٍ يَدْعُوهُ

﴿ ذَكَرُ أَمْزِجَةِ الْأَزْمِنَةِ ﴾

- 44 أَقُولُ فِي الزَّمَانِ بِالتَّقْدِيرِ * إِذْ لَا سَبِيلَ فِيهِ لِلتَّحْرِيرِ
45 فَلِلشَّيْءِ قُوَّةٌ لِلْبَلْغِ * وَلِلزَّيْعِ هَيْجَانٌ لِللَّدِيمِ
46 وَالْمِرَّةُ الصَّفْرَاءُ لِلْمَصِيفِ * وَالْمِرَّةُ السُّودَاءُ لِلْحَرِيفِ

﴿ ذَكَرُ أَقْسَامِ النَّامِي ﴾

- 47 وَيُقَسَّمُ النَّامِي لِضَرْبِ الْمَعْدِنِ * وَلِلنَّبَاتِ وَلِحَيِّ الْبَسْدِنِ
48 مَا قَهَرَ الْجِسْمَ فَمِنْ دَوَاءٍ * مِنْهَا وَمَا أَنْتَى فَمِنْ غِذَاءٍ
49 مِزَاجُهَا يُنْذِرُكَ بِالْمِزَاقِ * وَبِالْقَاسِ الصَّائِبِ الْمِصْدَاقِ
50 أَلْحَلُّوْا وَالْمِلْحُ وَذُ وَالْمَرَارَةُ * لِلْبَيْسِ وَالْحَرِيفِ لِلْحَرَارَةِ
51 وَكُلُّ طَعْمٍ عَفِصٍ وَحَامِصٍ * لِلتَّبَرْدِ وَالْبَيْسِ وَكُلُّ قَابِصٍ
52 وَكُلُّ مَا يَنْبِي وَمَا لَا طَعْمَ لَهُ * فَإِنَّهَا أَمْزِجَةٌ مُنْعَدٌ لَهُ
53 وَكُلُّ ذِي دُهْنٍ فَحَارٌّ رَطْبٌ * وَالْبَارِدُ الرُّطْبُ تَفِيهُ عَذْبٌ

﴿ ذَكَرُ أَمْزِجَةِ الْأَسْنَانِ ﴾

- 54 وَالْحَيُّ يَخْتَلِفُ فِي الْأَسْنَانِ * كَلَامُهَا مِنْهُ عَلَى الْإِنْسَانِ
55 حَرَارَةُ الشُّبَّانِ وَالْأَطْفَالِ * مِزَاجُهَا مُقْتَرَبُ الْأَخْوَالِ
56 لِكُنْهَا الشُّبَّانُ لِلْيُوسُفِ * وَالطِّفْلُ ذُو طُوبَى مَحْسُوسُهُ

15

57 وَالْكَهْلُ بَارِدٌ مَتَى تَزِنُهُ * وَالشَّيْخُ مِثْلُهُ وَشَرٌّ مِنْهُ

58 كِلَاهُمَا الْيُبْسُ اغْتَرَى مِزَاجَهُ * وَالشَّيْخُ فِي أَخْلَاطِهِ فُجَاجَتُهُ

﴿ ذَكَرُ الذِّكْوَةِ وَالْأُنُوَّةِ ﴾

59 وَفِي الذِّكْوَةِ الْيُبْسُ وَالسُّخُونَةُ * وَفِي الْإِنَاثِ الْبَرْدُ وَاللُّدُونَةُ

﴿ ذَكَرُ السَّحَنِ ﴾

60 وَالْبَدَنُ النَّاعِمُ وَالسَّيِّئُ * الْبَرْدُ فِي مِزَاجِهِ وَاللِّينُ

61 وَالسَّحْنُ النَّحِيلَةُ الْقِضَافُ * فَتِلْكَ فِي مِزَاجِهَا جَفَافُ

62 وَكُلُّ مَنْ عُرِيقُهُ مِنْ سَخْنِهِ * وَاسِعَةٌ فَإِنَّ تِلْكَ سَخْنَتُهُ

63 وَكُلُّ مَنْ عُرِيقُهُ بِالضِّدِّ * فَإِنَّهُ مِنْ شِدَّةٍ فِي الْبَرْدِ

64 وَالسَّحْنَةُ الْقَوِيَّةُ الْمُعْتَدِلُ لَهُ * قَدْ نَزَلَتْ بَيْنَ الْجَمِيعِ مَنَزَلُهُ

﴿ ذَكَرُ الْأَلْوَانِ وَأَوَّلَا فِي الْبَشَرَةِ ﴾

65 لَا تَعْمَلِ الدَّلِيلُ بِالْأَلْوَانِ * إِنْ يَكُنِ التَّائِيْسُ لِلْبُلْدَانِ

66 بِالزَّنَجِ حَرْغَمِيرَ الْأَجْسَادِ * حَتَّى كَسَا جُلُودَهَا سَوَادًا

67 وَالصَّقْلُ ابْتَسَبَتْ ابْيَاضًا * حَتَّى غَدَتْ جُلُودُهَا بِيَضًا

68 وَإِنْ تَحَدَّ السَّبْعَةُ الْأَقَالِمَا * تَكُنْ بِأَنْوَاعِ الْمِزَاجِ عَالِمَا

69 فَالْعَدْلُ مِنْهَا الْمُسْتَقِيمُ الرَّابِعُ * وَاللُّونُ فِيهِ لِلْمِزَاجِ تَابِعُ

70 وَالْأَدَمُ الْأَصْفَرُ لِلصَّفَرَاءِ * وَالْعَمِيدُ الْأَغْبَرُ لِلْسُّودَاءِ

71 وَالْجَسَدُ الْأَحْمَرُ مِنْ فَرْطِ الدِّمِ * وَالْأَبْيَضُ الْمَاجِي فَهُوَ الْبَلْغَمِي

72 وَالْأَبْيَضُ الْمَشُوبُ بِأَخْمِرَارٍ * مِزَاجُهُ مُعْتَدِلُ الْمُقْتَدَارِ

﴿ ذَكَرُ أَلْوَانِ الشَّعْرِ ﴾

73 لِأَبْيَضِ الشَّعْرِ مِزَاجٌ أَبْرَدُ * وَشَعْرُ السَّخَنِ الْمِزَاجُ أَسْوَدُ

74 وَنَاقِصُ الْبَرْدِ بِشَعْرِ أَشْفَرَا * وَنَاقِصُ الْحَرِّ بِشَعْرِ أَحْمَرَا

75 مُعْتَدِلُ الْمِزَاجِ لَوْنُ شَعْرِهِ * أَشْفَرُهُ مُشْرَبٌ بِأَخْمَرِهِ

﴿ ذَكَرُ أَلْوَانِ الْعَيْنِ ﴾

76 إِذَا الْجَلِيدُ يَهُ وَالْبَيْضُ يَهُ * أَخْضَا مَهَا صَغِيرَةً مُضِيَّيَهُ

77 مَكَانُهَا نَاتٍ وَفِيهِ نُورٌ * صَافِي الْقَوَامِ مُشْرِقٌ مُبِيرٌ

78 وَإِنْ مَزَجْتَ سَبَبَ الْكُحُولِ * بِسَبَبِ الزُّدْقَةِ فَالْشُّهُوَ لَكِ

79 وَإِنْ تَقَلَّ الرُّوحُ كَانَ الْأَشْهَلُ * أَوْ كَثُرَتْ فِي الْعَيْنِ كَانَ الْأَشْعَلُ

﴿ الثَّالِثُ مِنَ الْأُمُورِ الطَّبِيعِيَّةِ وَهُوَ الْأَخْلَاطُ ﴾

80 الْجِسْمُ مَخْلُوقٌ مِنَ الْأَمْشَاجِ * مُخْتَلِفَاتِ اللَّوْنِ وَالْمِزَاجِ

81 مِنْ بَلْغَمٍ وَمِرَّةٍ صَفَرَاءِ * وَمِنْ دَمٍ وَمِرَّةٍ سَوْدَاءِ

82 فَالْبَلْغَمُ الطَّبِيعِيُّ مَا لَا طَعْمَ لَهُ * وَمَا لَهُ بُرُودَةٌ مُعْتَدِلُ لَهُ

- 83 ومنه ما يُعَرَفُ بِالزُّجَاجِي * وَهُوَ غَلِيظٌ بَارِدُ الْمِزَاجِ
 84 ومنه ما مَطْمَعُهُ كَالْحُلْوِ * وَلَيْسَ مِنْ حَرَارَةٍ يَخْلُو
 85 مِنْهُ بَلَنَمٌ يُسَمَّى مَالِحًا * لِلْحَرِّ وَالْيُبْسِ تَرَاهُ جَانِحًا
 86 مِنْهُ كَالْحَامِضِ وَهُوَ أَبْرَدُ * يَكُونُ فِي الْمَعْدَةِ حِينَ تَفْسُدُ
 87 وَالْمِرَّةُ الصَّفْرَاءُ فِي أَلْوَانِ * فَوَاحِدٌ يُعَرَفُ بِالذِّخَانِي
 88 مِنْهُ كَالزُّنْجَارِ وَالْكُرَّاثِ * وَهَذِهِ كَثِيرَةُ الْأَخْبَاثِ
 89 وَغَيْرُهُ يُعَرَفُ بِالْمُجَسِّي * وَلَيْسَ فِي قُوَاهُ بِالرَّدِي
 90 وَالْأَحْمَرُ السَّاكِنُ فِي الْمَرَادَةِ * وَكُلُّهَا تُنْسَبُ لِلتَّحَرُّادَةِ
 91 وَالدَّمُ مَا مَنَشَوهُ مِنَ الْكَيْدِ * يَنْفُذُ فِي عُرُوقِهَا إِلَى الْجَسَدِ
 92 مِنْهُ شَيْءٌ قَدْ حَوَاهُ الْقَلْبُ * وَالدَّمُ فِي قُوَاهُ حَارٌّ رَطْبُ
 93 وَمَسْكَنُ السَّوَادِ فِي الطَّحَالِ * هَذَا اغْتِنَادُ لَيْسَ بِالْمُحَالِ
 94 وَعَكْرِي الدَّمِ هُوَ الطَّبِيعِي * وَمَا سِوَاهُ لَيْسَ بِالْمَطْبُوعِ
 95 وَإِنَّمَا تَحَدَّثُ بِاخْتِلَاطٍ * وَبِاخْتِرَاقِ سَائِرِ الْأَخْلَاطِ

﴿الرَّابِعُ مِنَ الطَّبِيعِيَّاتِ وَهُوَ الْأَغْضَاءُ﴾

- 96 أَصُولُ أَغْضَاءِ الْجُسُومِ أَرْبَعَةٌ * وَغَيْرُهَا تُرَى مِنْهَا مُفَرَّعَةٌ
 97 فَوَاحِدٌ مِنْ هَذِهِ هُوَ الْكَيْدُ * وَهِيَ تَقُومُ بِالْفِئَاءِ لِلْجَسَدِ
 98 وَالْقَلْبُ يَنْفُذُ الْجِسْمَ بِالْحَيَاةِ * لَوْلَاهُ كَانَ الْجِسْمُ كَالنَّبَاتِ
 99 وَهُوَ لَحْيُ الْجِسْمِ مِثْلُ الْعُنْصُرِ * يَنْفُذُ مَا يَنْفِذُهُ فِي الْأَبْهَرِ

- 100 إِنَّ الدِّمَاغَ بِالنَّخَاعِ وَالْمَصْنَبِ * يَحْفَظُ نَارَ الْقَلْبِ أَنْ لَا تَلْتَهَبَ
 101 وَمِنْهَا حَرَكََةُ التَّفَاصِيلِ * وَالْأَنْثِيَانِ آلَةُ التَّاسِيلِ
 102 تَحْفَظُ فِي تَوَلِيدِهَا الْأَنْوَاءَ * فَإِنَّ فِي فَنَائِهَا انْقِطَاعًا
 103 وَاللَّحْمَ وَالشَّحْمَ وَأَصْنَافَ الْفُتْدِ * فَإِنَّهَا لِهَيْدِ تَجْرِى الْعُدْدِ
 104 وَالْعَظْمَ وَالنِّشَاءَ وَالتَّرِبَاطَ * دَعَائِمُ لِلْجَنِيمِ وَاخْتِيَاطُ
 105 لِكُنْيَتِهِمُ الشُّكْلَ وَالْقِيَامَ * وَلِلْأُصُولِ كُلِّهَا خُتَامُ
 106 وَالظُّفْرِ فِي الْأَطْرَافِ لِلنَّمُونَةِ * وَالشَّعْرِ لِلْفَضْلَةِ أَوَّلُ لِرَبْنَةِ

﴿ الْخَامِسُ مِنَ الطَّبِيعِيَّاتِ وَهُوَ الْأَزْوَاجُ ﴾

- 107 وَالرُّوحُ يَنْقَسِمُ لِلطَّبِيعِيَّاتِ * مِنَ الْبَخَارِ الطَّيِّبِ النَّقِيِّ
 108 وَلِلَّذِي فِي الْقَلْبِ قَدْ تَنَقَّسَ * وَهُوَ الَّذِي بِهِ الْحَيَاةُ تَبْقَى
 109 وَلِلَّذِي يَحْمِلُهُ الدِّمَاغُ * وَفِي النِّشَاءِ جَنَّةُ يَصَاغُ
 110 وَأَكْمَلَتْ أَنْوَاءَهُ الْبُطُونُ * فَالْحِسُّ وَالرَّأْيُ بِهِ يَكُونُ
 111 وَكُلُّ رُوحٍ فَلَهَا قَوَاهَا * فَلَيْسَ يَخْتَصُّ بِهَا سِوَاهَا

﴿ السَّادِسُ مِنَ الطَّبِيعِيَّاتِ وَهُوَ الْقُوَى وَأَوَّلَا فِي الطَّبِيعَةِ ﴾

- 112 سَبْعُ قُوَى تُخَسَّبُ لِلطَّبَاعِ * عَلَى اخْتِلَافِ الشُّكْلِ فِي الْأَنْوَاعِ
 113 قُوَّةُ تَغْيِيرِ النَّيِّبَا * وَلَيْسَ تَحْكِي عِنْدَ ذَلِكَ شَيْئًا
 114 وَقُوَّةُ تَصَوُّرِ الْأَجْسَادَا * الشُّكْلَ وَالْمِقْدَارَ وَالْأَعْدَادَا

- 115 وَقُوَّةٌ جاذِبَةٌ وَمُنْضِجَةٌ * وَقُوَّةٌ مُنْسِكَةٌ وَمُخْرِجَةٌ
 116 وَقُوَّةٌ تُلْصِقُ بِالْأَغْضَاءِ * مَا يُشْبِهُ الْجِسْمَ مِنَ الْغِذَاءِ
 117 وَالْحَيَوَانِيَّةُ قُوَّتَانِ * كِلَاهُمَا أَفْعَالُهَا قِسْمَانِ
 118 إِحْدَاهُمَا فاعِلَةٌ لِلنَّبِيضِ * يَبْسُطُ شِرْبًا نَاتِيهَا وَالْقَبِيضُ
 119 وَأَخْتُهَا تَنْفَعِلُ أَنْفَعَالًا * لِكُلِّ شَيْءٍ تُحْدِثُ الْأَفْعَالَا
 120 كَالْحَبِّ لِلشَّيْءِ أَوْ الْكَرَاهَةِ * أَوْذَلَةِ النَّفْسِ أَوْ النَّبَاهَةِ

﴿ ذِكْرُ الْقَوَى النَّفْسَانِيَّةِ ﴾

- 121 تَسْعُ قَوَى تُخَسِبُ لِلنَّفْسِيَّةِ * الْخَسُ مِنْهَا لِلْقَوَى الْحَسِيَّةِ
 122 أَلْسَنُ وَالْإِبْصَارُ ثُمَّ الشَّمُّ * وَالذَّوْقُ وَاللَّمْسُ الَّذِي يَمُّ
 123 وَقُوَّةٌ فِي الْعَضَلَاتِ وَأَصْلَانِ * بِهَا يُحَرِّكُ الْفَتَى مَقَاصِلَانِ
 124 وَقُوَّةُ التَّخِيلِ لِلْأَشْيَاءِ * فِيهَا كَمَا يَكُونُ فِي الْمَرَايِ
 125 وَقُوَّةٌ بِهَا يَكُونُ الْفِكْرُ * وَقُوَّةٌ بِهَا يَكُونُ الذِّكْرُ

﴿ السَّابِعُ مِنَ الطَّبِيعَاتِ وَهُوَ الْأَفْعَالُ ﴾

- 126 وَكُلُّ أَفْعَالِ الْقَوَى كَيْثَلُهَا * مَعْدُودَةٌ لِأَنَّهَا مِنْ فِعْلَيْهَا
 127 وَالْفِعْلُ قَدْ يُقَالُ بِأَشْيَرَاكَ * كَالْجَذْبِ وَالتَّغْيِيرِ وَالْإِسْكَالِ
 128 وَكَتَفُوذٍ لِلْغَذَا وَالشَّهْوَةِ * وَالْجَذْبُ فِعْلٌ مُفْرَدٌ لِلْقُوَّةِ
 129 وَشَهْوَةُ الْغِذَاءِ مِنْ فِعْلَيْنِ * الْحِسِّ وَالْجَذْبِ مَرَّ كَثِيرَيْنِ

130 فالحِسُّ والدَّفْعُ هُوَ النُّفُودُ * فذاك فِعْلٌ مِنْهُمَا مَا خُودُ

﴿ ذَكَرَ الْأُمُورَ الضَّرُورِيَّةَ وَأَوَّلًا فِي الْهَوَاءِ ﴾

131 لِلشَّمْسِ أَحْكَامٌ عَلَى الْهَوَاءِ * تَظْهَرُ فِي الْقُصُولِ وَالْأَنْوَاءِ

132 وَفِي الْأَقَالِيمِ لَهَا قَضَاءٌ * وَقَدْ جَرَى مِنْ ذِكْرِهَا انْقِضَاءُ

﴿ تَأْثِيرُ النُّجْمِ فِي الْهَوَاءِ مَعَ الشَّمْسِ ﴾

133 وَالْجَوُّ بِالْأَنْوَاءِ فِي تَغَايُرٍ * مِنْ كُلِّ نَجْمٍ طَالِعٍ أَوْ غَائِبٍ

134 فَالشَّمْسُ مَهْمَا تَذُنْ مِنْ شِهَابٍ * تَقْدَحُ فِي الْهَوَاءِ بِالنَّهَابِ

135 حَتَّى إِذَا قِيلَ الشِّهَابُ قَدْ بَعُدَ * مِنْهَا رَأَيْتَ الْجَوَّ شَيْئًا قَدْ بَرَدَ

136 وَإِنْ تَكُ النُّحُوسُ فِي الْإِشْرَافِ * تَقْضِ عَلَى النُّفُوسِ بِالْكَفَالِ

137 وَإِنْ تَكُ السُّعُودُ مِثْلَ ذَلِكَ * تَقْضِ بِكُلِّ صِحَّةٍ هُنَالِكَ

﴿ تَغْيِيرُ الْهَوَاءِ بِحَسَبِ الْبِلَادِ وَالْجِبَالِ ﴾

138 وَمَا عَلَى فَوْقِ الْجِبَالِ الْبَلَدُ * فَإِنَّهُ مِنْ أَجْلِ ذَاكَ أَبْرَدُ

139 وَإِنْ يَكُنْ مِنْ غَوْرِهَا فِي قَعْرِ * فَاقْضِ عَلَى مِزَاجِهِ بِالْحَرِّ

140 وَإِنْ يَكُنْ مِنْهَا عَلَى الْجُبُوبِ * قَضَتْ لَهُ بِالْحَرِّ فِي الْهَبُوبِ

141 وَإِنْ تَكُنْ جَنُوبَهُ الْجِبَالُ * قَضَتْ لَهُ بِتَرْدِهَا الشَّالُ

142 وَهُوَ كَثِيفٌ إِنْ تَكُنْ غَرْبِيَّةً * وَهُوَ لَطِيفٌ إِنْ تَكُنْ شَرْقِيَّةً

﴿ تَغْيِيرُ الْهَوَاءِ بِحَسَبِ الْجَارِ وَالرِّيَّاحِ ﴾

- 143 وَلِلْجَارِ ضِدُّ هَذَا الْحُكْمِ * فِيهَا بِهِ يَقُولُ أَهْلُ الْعِلْمِ
 144 وَتُحْدِثُ الرِّيَّاحُ لِلْهَوَاءِ * خُلُقًا كَمَا تَحْدِثُ بِالْأَنْهَوَاءِ
 145 فَلِلْجَنُوبِ الْحَرِّ وَاللَّدُونِ نَهْ * لِذَاكَ مَا قَدْ تَحْدِثُ الْمُفُونَهْ
 146 وَالتَّبَرُّدِ وَالْجَفَافِ فِي الشَّمَالِ * لِذَاكَ مَا تُضِرُّ بِالسُّمَالِ
 147 وَالْحَرِّ فِي الصَّبَا مَعَ اللَّطَافِ * وَالتَّبَرُّدِ فِي الدُّبُورِ وَالْكَثَافِ

﴿ تَغْيِيرُهُ بِحَسَبِ مُجَاوَرَةِ الثَّرْبِ وَالْمِيَاهِ ﴾

- 148 وَكُلُّ قُطْرٍ أَرْضُهُ تَرِيٌّ * وَحَوْلَهَا صَحَابٌ نَدِيٌّ
 149 وَبِرْكَ فِي مَا ثَبَا عُدُوبٌ * فَإِنَّ فِي مِزَاجِهَا رَطُوبٌ
 150 وَيَحْدِثُ الْجَفَافُ فِي الْهَوَاءِ * إِنْ جَاوَزَتْ صَخْرًا وَمِلْحَ مَاءِ

﴿ تَغْيِيرُهُ بِحَسَبِ التَّسَاكِينِ ﴾

- 151 وَالْمَسْكَنُ الْكَثِيرُ الْإِنْفِتَاحِ * مُنْكَشِفٌ لِسَائِرِ الرِّيَّاحِ
 152 فَبِالْشِّتَاءِ بَرْدُهُ كَثِيرٌ * وَفِي الصَّيْفِ حَرُّهُ غَزِيرٌ
 153 وَالْمَسْكَنُ الدَّهْلِيْزُ تَحْتَ الْأَرْضِ * يَضِدُّ ذَا الْحُكْمِ عَلَيْهِ فَاقْضِ

﴿ تَغْيِيرُهُ بِحَسَبِ الْمَلَائِسِ ﴾

- 154 وَالْحَرُّ فِي الْحَرِيرِ وَالْأَقْطَانِ * وَالتَّبَرُّدُ فِي الْمَقْمُولِ وَالْكَتَّانِ

155 والحرُّ في الأوبارِ والأصوافِ * لكنَّ فيها الشَّيءَ من جفافِ

﴿ تَفِيرُهُ بِحَسَبِ التَّمْشُومِ مِنْ رَيْحَانٍ وَطِيبٍ ﴾

156 وَكُلُّ رَيْحَانٍ وَكُلُّ زَهْرٍ * فَاقْضِ عَلَى مِزَاجِهِ بِالْحَرِّ

157 وَاسْتَنْتِ مِنْهَا خَمْسَةً سَتُنْذَكِرُ * الْأَسْ وَالْخِلَافُ وَالنِّلُوفُ

158 وَالْوَرْدُ فِي لَوْنِهِ وَالْبَنْفَسُجُ * فَإِنَّهَا يَبَارِدُ تَأَرْجُ

159 والحرُّ في الطِّيبِ وفي العَطِيرِ * مِثْلَ سَوَى الصَّنَدَلِ وَالْكَافُورِ

﴿ فَعِلُ الْأَلْوَانِ فِي الْبَصَرِ ﴾

160 وَأَنْفَعُ الْأَلْوَانِ فِي الْأَبْصَارِ * مَا اسْوَدَّ أَوْ مَا كَانَ ذَا اخْضِرَارِ

161 وَالْبَيْضُ وَالصَّفَرُ إِذَا مَا تُشْرِقُ * ضَرْفًا فَإِنَّ نَوْدَهَا يَفْشِرُ

﴿ الثَّانِي مِنَ الضَّرُورِيَّاتِ وَهُوَ التَّأْكُلُ وَالْمَشْرَبُ ﴾

162 وَأَعْلَمُ بِأَنَّ الْعُكْمَ فِي الْغِذَاءِ * يَنْمِي الَّذِي يَصْلُحُ لِلنَّمَاءِ

163 وَكُلُّ مَا يَنْقُصُ بِانْجِلَالِ * مِنْ بَدَنِ يَخْلُفُهُ فِي الْحَالِ

164 وَيَعْمَدُ الَّذِي يَكُونُ مِنْهُ * دَمٌ نَقِيٌّ يَسْتَحِيلُ عَنْهُ

165 مِثْلَ لَطِيفِ الْخُبْزِ مِنْ دَقَاقِ * وَاللَّحْمِ مِنْ فَرَارِجِ دِقَاقِ

166 وَكَالْتِمَانِيَّةِ مِنْ بُقُولِ * وَهَذِهِ تَصْلُحُ لِلْعِلِيلِ

167 وَمَنْهَا مَا يَكْثُفُ كَالسَّيْبِذِ * وَكَثْنِي الضَّائِنِ اللَّذِيذِ

- 168 وَالسَّكَّ الْمَعْرُوفُ بِالرَّ ضَرَا ضٍ * غِذَاءٌ مِّنْ يَتَنَبَّهٌ فِي أَرْثِيَا ضٍ
169 وَمِنْهُ مَا يَلْطَفُ مِّنْ مَّذْمُومٍ * كَخَزْدَلٍ وَبَصَلٍ وَثُومٍ
170 وَهَذِهِ تُؤَلِّدُ الصَّفَرَاءَ * وَرُبَّمَا قَدْ أَخَذَتْ دَوَاءَ
171 وَمِنْهُ مَا يُؤَلِّدُ السَّوْدَاءَ * يُخْبِتُ فِي بَعْضِ الْجُومِ دَاءَ
172 مِثْلُ الْمُسِينِ مِّنْ تَيُّوسٍ وَبَقَرٍ * وَخُبْزِ خُشَكَارٍ خَيْثُ فِي الضَّرَرِ
173 وَمِنْهُ مَا يُدَمُّ بِلَغْمَانِي * كَالسَّكِّ الْغَلِظِ وَالْأَلْبَانِ

﴿ أَحْكَامُ الْمَشْرُوبِ مِنْ مَاءٍ وَغَيْرِهِ ﴾

- 174 أَمَّا الْبَيَاهُ الْمَذْبُوءَةُ النَّهْرِيَّةُ * فَتَحْفَظُ الرُّطُوبَةَ الْأَصْلِيَّةَ
175 وَتُبْرِزُ الْأَنْفَالَ بِالتَّطْرِيقِ * وَتُرْسِلُ الْغِذَاءَ فِي الْمُرُوقِ
176 أَفْضَلُهَا الْخَالِصُ مِنْ مَاءِ التَّطَرُّ * فَذَاكَ لَمْ يَشْبُهُ مَا فِيهِ ضَرَرٌ
177 وَمِنْهُ مَا عَنِ الطَّبِيِّمِيِّ خَرَجَ * وَحُكْمُهُ كَحُكْمِ مَا بِهِ امْتَزَجَ
178 وَكُلُّ مَشْرُوبٍ فَمَا يَغْدُو الْبَدَنُ * مِنْ الْمُدَامِ وَالْيَبِيدِ وَاللَّبَنِ
179 وَمَا يُحِيلُ الْجِسْمَ نَحْوَ طَبْعِهِ * مِثْلُ السَّكَنِجِينِ عِنْدَ نَقْعِهِ

﴿ الْثَالِثُ مِنْهَا وَهُوَ التَّوْمُ وَالْيَقَظَةُ ﴾

- 180 أَلْتَوْمٌ رَاحَةُ الْقُوَى الْتَفِيَّةُ * مِنْ حَرَكَاتِ الْقُوَى الْحَيَّةِ
181 مُسَخِّنٌ لِبَاطِنِ الْأَجْسَامِ * بِذَا يُجِيدُ الْهَضْمَ لِلطَّعَامِ
182 وَإِنْ تَمَادَى النَّوْمُ بِالْأَفْرَاطِ * يَمَلَأُ بَطُونَ الرَّأْسِ بِالْأَخْلَاطِ

- 183 يُرَطِّبُ الْجُسُومَ أَوْ يُزَخِّبُهَا * وَيُطْفِئُ الْعَرَّ الَّذِي يُخَيِّدُهَا
 184 وَالْيَقْظَةَ الَّتِي عَلَى الْإِفْسَاطِ * تُحَرِّكُ الْإِحْسَاسَ فِي نَشَاطِ
 185 وَتَبْعُثُ الْقُوَّةَ فِي الْأَعْمَالِ * وَتُنْظِفُ الْجِسْمَ مِنَ الْأَنْفَالِ
 186 وَإِنْ تَمَادَتْ يَقْظَةُ كَانَتْ أَرْقَى * تُخَدِّثُ لِلنَّفُوسِ كَرْبًا وَقَلَقًا
 187 وَتُنْجِلُ الْأَرْوَاحَ وَالْأَبْدَانَا * وَتُفْسِدُ السَّخَنَاتِ وَالْأَلْوَانَا
 188 تُغَوِّرُ الْعَيْنَ وَتُزْدِي الْهَضْمَا * وَتُبْطِلُ الْفِكْرَ وَتَبْرِي الْجِسْمَا

﴿الرَّابِعُ مِنْهَا وَهُوَ الْحَرَكَةُ وَالسُّكُونُ﴾

- 189 أَمَّا الرِّيَاضَاتُ فَمِنْهَا الْمُعْتَدِلُ * وَتَنْبَغِي لِعَمَلٍ ذَا أَنْ يُقْتَنَلَ
 190 فَإِنَّهُ يُعَدِّلُ الْأَبْدَانَا * وَيُخْرِجُ الْأَنْفَالَ وَالْأَذْرَانَا
 191 يَهَيِّئُ الْجِسْمَ لِلَاغِتِ ذَا * وَيُصْلِحُ الصَّغِيرَ لِلنَّهَاءِ
 192 وَهُوَ إِذَا أَفْرَطَ يَسْمَى تَعَبًا * يَسْتَفْرِغُ الرُّوحَ وَيُولِي النَّصَبَا
 193 وَيُشْعِلُ الْحَرَارَةَ الْغَرِيبَا * وَيُفْرِغُ الْجِسْمَ مِنَ الرُّطُوبَا
 194 وَيُضْعِفُ الْأَعْصَابَ مِنْ فَرْطِ الْأَلَمِ * وَيُهْرِمُ الْجِسْمَ وَلَمْ يَأْتِ الْهَرَمُ
 195 وَلَا يَغْرُنَكَ إِفْرَاطُ الدَّعَا * فَلَيْسَ فِي الْإِفْرَاطِ مِنْهَا مَنَفَعَا
 196 قَدْ تَمَلَّأَ الْجِسْمُ بِخِلْطٍ كَالْقَدَى * وَلَا تُهَيِّئِ الْجِسْمَ شَيْئًا لِلْفِدَا

﴿الْحَامِسُ مِنْهَا وَهُوَ الْإِسْتِفْرَاغُ وَالِإِحْتِقَانُ﴾

- 197 وَالْجِسْمُ يَخْتِاجُ إِلَى اسْتِفْرَاغٍ * مِنْ سَائِرِ الْأَعْضَاءِ وَالِدِ مَاغٍ
 198 فَالْقَصْدُ وَالِدُ فِي الرَّيْبِ سِجٍ * لِلنَّاسِ فِيهِ غَايَةُ الْمَنَوعِ

- 199 وَالْقَنِيَّ يُسْتَعْمَلُ فِي الْمَصِيْفِ * وَتُخْرَجُ السُّودَاءُ فِي الْخَرِيفِ
 200 فَغَرِغَرْنَ وَاسْتَعْمِلَ السِّوَاكَا * تُنْظَفُ الْأَسْنَانُ وَالْأَخْنَاكَا
 201 وَأُطْلِقَ الْبَنُولُ وَالْأَفَالَحَبَّسْنَ * وَاسْتَخْرِجَ الطُّمْتُ مِنْ إِفْسَادِ الْبَدَنِ
 202 وَأَرْسِلِ الْجَنُوفَ مِنَ الْقَوْلَنْجِ * فَإِنَّ بِالْإِزْسَالِ مِنْهُ تَنْجِي
 203 وَاسْتَعْمِلِ الْحَمَامَ لِلْأَوْسَاخِ * وَلَا تَكُنْ عَنْ ذَلِكَ فِي تَرَاخِ
 204 لِيُخْرِجَ الْفُضُولَ مِنْ سَطْحِ الْبَدَنِ * وَتُنْظَفِ الْجِلْدَ مِنْ أَغْرَاضِ الدَّرَنِ
 205 وَأُطْلِقِ الْجِمَاعَ لِلْأَخْذَاتِ * لِيَسْلَمُوا بِذَلِكَ مِنْ أَخْبَاثِ
 206 وَلَا تُحَبِّبْهُ إِلَى النِّحَافِ * وَلَا إِلَى الْكُهُولِ وَالضِّعَافِ
 207 وَمَنْ يُجَامِعْ أَثَرُ الطَّعَامِ * فَعِنْدَهُ بِالنِّقَاسِ وَالْآلَامِ
 208 وَكَثْرَةُ الْجِمَاعِ يَضْعِفُ الْبَدَنَ * وَيُورِثُ الْأَجْسَامَ أَنْوَاعَ الْمَحَنِ

﴿ السَّادِسُ مِنْهَا وَهُوَ الْأَخْدَاتُ التَّفْسَانِيَّةُ ﴾

- 209 وَغَضَبُ النَّفْسِ يُهَيِّجُ الْخَافَا * وَتَارَةً يُورِثُ جِسْمًا ضَرَا
 210 وَفَرَحُ النَّفْسِ يُهَيِّجُ الْبَرْدَا * وَرُبَّمَا أَفْرَطَ حَسَنَى أَرْدَى
 211 وَكَثْرَةُ الْأَفْرَاجِ إِخْصَابُ الْبَدَنِ * وَمَنْ مَا يُؤْذِي بِإِفْرَاطِ السِّمَنِ
 212 وَالْحُزْنُ قَدْ يَقْضِي عَلَى الْمَهْزُولِ * وَيَنْفَعُ الْمُحْتَاجُ لِلنَّحُولِ

﴿ الْأُمُورُ الْخَارِجَةُ عَنِ الطَّبِيعَةِ وَأَوَّلًا فِي الْأَمْرَاضِ الْكَائِنَةِ فِي الْأَعْضَاءِ

الْمُتَشَابِهَةِ الْأَجْزَاءِ وَهِيَ الْعِلَلُ وَالْأَمْرَاضُ ﴾

- 213 وَتُوجَدُ الْأَمْرَاضُ فِي الْأَعْضَاءِ * الْمُتَشَابِهَاتِ فِي الْأَجْزَاءِ

- 214 بِفَضْلِ حَرِّغَيْرِ ذِي فُضُولٍ * كَمَرَضِ الدَّقِّ أَوْ الذُّبُولِ
 215 وَمَرَضِ الحَلِيطِ مَعَ السُّخُونَةِ * كَمَثَلِ الحُمَّى مَعَ العُقُونَةِ
 216 وَمِنْ بَارِدٍ وَمَا فِيهِ مِـــدَدٌ * مِثْلُ الجُمُودِ مِنْ جَلِيدٍ أَوْ بَرْدٍ
 217 وَمِنْ بَارِدٍ وَفِيهِ خِلَاطٌ * كَفَالِحِ التَّلْنَمِ فِي فَرْطٍ
 218 وَمِنْ رَطْبٍ لَيْسَ فِيهِ فَضْلُهُ * كَسُخْنَةِ حِينَ تَرَاهَا رَهْلُهُ
 219 وَمَرَضِ رَطْبٍ بِإِخْلَاطِ البَدَنِ * مِثْلُ امْتِلَاءِ البَطْنِ إِنْ كَانَ العَبَنُ
 220 وَمَرَضِ اليُبْسِ الَّذِي فِيهِ المِـــدَدُ * مِنْ فَضْلَةِ كَالسَّرَطَانِ وَالْفُـــدَدِ
 221 وَالْيُبْسِ دُونَ الحَلِيطِ فِي الأَبْدَانِ * مِثْلُ التَّشْنُجِ مِنَ النُّقْصَانِ

﴿ ذَكَرُ الأَمْرَاضِ فِي الأَعْضَاءِ الآلِيَّةِ ﴾

- 222 وَتَوَجَّدَ الأَمْرَاضُ فِي الآلِيَّةِ * إِذَا جَرَتْ فِي خِلْقَةِ بِلْيَةٍ
 223 إِنْ زَادَ مِثْلُ الهَامَةِ الكَبِيرَةِ * وَالنُّقْصِ كَالْمِعْدَةِ الصَّغِيرَةِ
 224 وَالشَّكْلِ إِنْ وَقَعَ فِي الأَمْرِ غَلَطٌ * رَأَيْتَ شَكْلَ الرَّأْسِ مِنْهُ كَالسَّفَطِ
 225 كَذَا فِي التَّجْوِيفِ إِنْ جَرَى سَقَمٌ * فَيَمْتَلِي بِاللَّحْمِ بَاطِنُ القَـــدَمِ
 226 وَإِنْ جَرَى شَيْءٌ عَلَى التَّجَارِي * كَالسِّدِّ فِي الكُلِيِّ مِنَ الأَخْبَارِ
 227 وَيَمْلَسُ المُنْتَاجُ لِلنَّخْشُونَةِ * كَمِعْدَةِ مُفْرِطَةِ اللُّدُونَةِ
 228 وَيَخْشَنُ المُنْتَاجُ لِلْمُلُوسَةِ * كَالْحَلْقِ حِينَ تَغْتَرِي يَبُوسَةِ
 229 وَيُخْرِجُ المَدَدَ عَنِ طِبَائِجِ * كَسَيْتِ أَزْكَاءِ رِيعِ الأَصَابِجِ
 230 وَرُبَّمَا يَتَّصِلُ آصَبَعَانِ * وَرُبَّمَا يَنْفَصِلُ القَـــكَّانِ

﴿ ذكر انحلال الفرد ﴾

- 231 أَلَا يُوجَدُ انْحِلَالُ الْفَرْدِ * فِي مُزَوِّجِ الْأَعْضَاءِ أَوْ فِي فَرْدٍ
 232 فَخُرُوجٍ مِثْلُ انْحِلَالِ الْعُضْدِ * وَمِثْلُ قَطْعِ الرَّجْلِ أَوْ قَطْعِ الْيَدِ
 233 وَالْفَرْدُ فِي الْعِظَامِ وَهُوَ الْكَسْرُ * وَفِي الْغِشَاءِ وَالْعُرُوقِ فَفَرْدٌ
 234 وَمَا انْتَبَرَى بِالطُّوْلِ أَوْ بِالْعُرْضِ * فِي عَصَبٍ كَالشَّقِّ أَوْ كَالرُّضِ
 235 وَالْهَتَكُ فِي الرِّبَاطِ أَوْ فِي الْوَتَرِ * مِثْلُ انْصِدَاعٍ فِيهِ أَوْ كَالْبَنْبَرِ
 236 وَمَا أَصَابَ اللَّحْمَ فَهُوَ جُرْحٌ * وَإِنْ تَمَادَى الْأَمْرُ فَهُوَ قَرْحٌ
 237 وَمَا اغْتَرَى عَظْلَةً فَفَسْخٌ * وَمَا أَبَانَ الْجِلْدَ فَهُوَ سَلْخٌ

﴿ الثاني من الأمور الخارجة عن الطبيعة وهي الأسباب ﴾

- 238 وَتُقَسَّمُ الْأَسْبَابُ نَحْوَ الْبَادِيَةِ * وَهِيَ عَلَى سَطْحِ الْجُسُومِ عَادِيَةِ
 239 كَالنَّارِ أَوْ كَالْتَّلَجِّ أَوْ كَالضَّرْبِ * أَوْ انْصِدَاعٍ يَغْتَرِي مِنْ وَثْبَةٍ
 240 وَبَيْنَ أَسْبَابٍ تُسَمَّى وَاصِلَةٍ * وَهِيَ لِهَذِهِ الضَّرُوبِ فَاصِلَةٌ
 241 مِثْلُ الْمُفَوَّنَةِ الَّتِي مَا دَامَتْ * فَإِنَّ حُمَى الْعَفَنِ اسْتَدَامَتْ
 242 وَبَيْنَ أَسْبَابٍ تُسَمَّى سَابِقَةٍ * لِكُلِّ جِسْمٍ مُمْتَلٍ مُطَابِقَةٌ

﴿ أسباب انصباب المادة ﴾

- 243 وَجُمْلَةُ الْأَمْرِ مِنَ الْأَسْبَابِ * مَا يُفْسِدُ الزَّجَاجَ بِانْصِبَابِ

- 244 قُوَّةٌ دَافِعٌ وَضَعُفٌ قَائِلٌ * وَكَثْرَةُ الْخَلِطِ الرَّدِّيِّ الشَّامِلِ
245 وَسَمَةُ الْمَجْرَى وَضَعُفٌ الْفَازِيَّة * وَهَذِهِ الْجُمْلَةُ فِيهَا كَافِيَّةُ
246 وَمَا تَرَاهُ يَغْلِبُ الْكَفِيَّةُ * فِي جَوْهَرِ الْجِسْمِ إِلَى الضَّيِّدِ

﴿ أَسْبَابُ التَّرَضِ الْحَارِّ ﴾

- 247 أَمَّا الَّذِي يُخْدِثُ فِيهِ الْعَرَا * جَرَّ عَلَى الْجِسْمِ الَّذِي قَدْ جَرَّ
248 فَالْحَرُّ بِالْقُوَّةِ أَخَذَ الثُّمُوم * وَالْحَرُّ بِالْفِعْلِ مِنَ السُّمُومِ
249 وَحَرَكَاتُ النَّفْسِ أَمْثَالُ الْغَضَبِ * وَحَرَكَاتُ الْجِسْمِ أَمْثَالُ التَّعَبِ
250 وَعَقْنٌ وَقِلَّةُ النِّدَاءِ * وَمَا يَسُدُّ الْجِلْدَ كَالْمُتَوَا

﴿ أَسْبَابُ الْأَمْرَاضِ الْبَارِدَةِ ﴾

- 251 وَكُلُّ مَا يُخْدِثُ فِيهِ الْبَرْدَا * وَرُبَّمَا يَحُلُّ مِنْهُ الْقَمَرْدَا
252 أَلْبَرْدُ بِالْقُوَّةِ أَخَذَ الْبَنَسَجِ * وَالْبَرْدُ بِالْفِعْلِ كَمِثْلِ الثَّلَجِ
253 وَالْجُوعُ إِذْ يُفْنِي غِذَاءَ الْأَرْوَاحِ * مِثْلُ فَنَاءِ الدُّهْنِ بِالْمِضْبَاحِ
254 وَالشَّبَعُ الْمَفْرِطُ فِي الْعَزَارَةِ * فَإِنَّ هَذَا يَغْمُرُ الْعَازِرَةَ
255 وَحَرَكَاتُ صَعْبَةٍ ذَاتُ مَدَدٍ * تَسْتَفْرِغُ الرُّوحَ قَبْرُودُ الْجَسَدِ
256 وَدَعَةٌ تَبْرُدُ بِالْإِنْسَانِ * كَلَهَبٍ يَطْفَأُ بِالْخَانِ
257 وَالْمَفْرِطُ الصَّعْبُ مِنَ التَّكْثُفِ * يَخْفَنُ نَارَ الْجِسْمِ حَتَّى تَنْطَفِئَ
258 وَالْجِسْمُ يَبْرُدُ مَتَى تَخْلَخَلَ * تَخَالُ فِيهِ الْحَرُّ قَدْ تَحَلَّلَا

﴿ أسباب أمراض الرطوبة ﴾

- 259 وكُلُّ مَا قَدْ يُخْدِثُ الرُّطُوبَةَ * فُخْصَةٌ مَكْتُوبَةٌ مَحْسُوبَةٌ
 260 فَالْلَيْنُ بِالْفِعْلِ هُوَ الْحَيِيمُ * يَعْذِبُ مَا صَبَّهُ عَمِيمُ
 261 وَاللَيْنُ بِالْقُوَّةِ أَخَذُ اللَّبَنِ * وَالسَّمَكَ الْمَذْبُورُ رَطْبُ الْجُبَنِ
 262 وَرَاحَةُ الْجِسْمِ وَإِفْرَاطُ الشَّبَنِ * وَحَقْنُ رَطْبٍ فِي الْجُسُومِ يَجْتَمِعُ

﴿ أسباب أمراض اليبوسة ﴾

- 263 أَمَّا الَّذِي قَدْ يُخْدِثُ الْيُبُوسَةَ * فُخْصَةٌ مَقُولَةٌ مَحْسُوسَةٌ
 264 أَلْيُسُ بِالْفِعْلِ كَرِيحُ الشَّمَالِ * وَالْيُسُ بِالْقُوَّةِ أَخَذُ الْخَزْدَلِ
 265 وَالْجُوعُ حَتَّى تَذْهَبَ الرُّطُوبَةُ * وَحَرَكَاتُ كُلِّهَا صُعُوبَةٌ
 266 وَالْيُسُ قَدْ يَغْرِضُ بِانْحِلَالِ * كَثِيلٌ مَا يَغْرِضُ مِنْ إِنْهَالِ

﴿ أسباب الأمراض في الأعضاء الآلية ﴾

- 267 وَسَبَبُ الْكَبَرِ فِي الْأَغْضَاءِ * لِقُوَّةُ التَّصْوِيرِ وَالْفِئَازِ
 268 وَالسَّبَبُ الْمُخْدِثُ فِيهَا لِلْمَنْزَرِ * يُضَادُّ الْمُخْدِثُ فِيهَا لِلْكِبَرِ
 269 وَالسَّبَبُ الْمُفْسِدُ لِلْأَشْكَالِ * يَكُونُ فِي أَعْدَادِ ذِي الْأَمْثَالِ
 270 يَسَبِّبُ فِي رَحِيمِ رَدِّي * أَوْ قَلَّ الْإِنْقِيَادُ مِنْ مَنِيِّي
 271 أَوْ مِنْ وَلَادِ سَاءٍ فِي الْخُرُوجِ * يُخْدِثُ سُوءَ الشَّكْلِ بِالتَّغْوِيَجِ

- 272 وَالظَّرُّ إِذْ تُسِيءُ فِي الْقِسْمِ * أَوْ رَضَاعٍ مِنْهُ أَوْ أَنْحِطَ طَائِرٌ
 273 أَوْ رُبَّمَا كَثُرَتِ الطَّعَامَاتُ * أَوْ رُبَّمَا أَسَاءَتِ الْفَطَامَاتُ
 274 وَيَقَعُ الْبَطْنُ بِضَعْفٍ إِنْ تَرِكَ * فَكَسُرَ الْوَقْعَةُ إِفْرِيزَ الْبُورِكِ
 275 وَتَشْدَخُ الْأَنْفُ قِيَمَرُوهُ الْفَطْنُ * وَلَا يَرُدُّ الطَّبُّ مَا قَدِ انْتَكَسَ
 276 إِنْ حَرَكَ الَّذِي يَقِلُّ صَبْرُهُ * عَظْمًا كَسِيرًا لَمْ يَنْتَمِ جَبْرُهُ
 277 وَكَثْرَةُ فِي الْخِلْطِ كَالْجَذَامِ * وَقَلَّةُ كَالسِّلِّ ذِي السُّدَامِ
 278 أَوْ لَقْوَةٌ مِنْ أَرْتَخَاءِ عَصَبَتِهِ * أَوْ مِثْلُ تَشْنِيجٍ يُبِيلُ الرِّقَبَتِ
 279 وَأَثَرُ الْأُذْرَامِ وَالْقُسْرُوحِ * قَدْ تُفْسِدُ الْأَشْكَالُ فِي السُّطُوحِ

﴿ أسبابُ انسدادِ المجاري ﴾

- 280 وَجِنْسُ مَا يُسَدِّدُ الْمَجَارِي * أَعْمَلْتُ فِي تَجْمِيعِهَا أَفْكَارِي
 281 قُوَّةُ إِمْسَاكِ وَضَعْفُ دَفْعٍ * وَالْبَرْدُ قَدْ يَقْضِي لَهَا بِجَنَاحِ
 282 وَالْيُبْسُ إِذْ يَقْبِضُهَا بِفَرْطٍ * وَالشَّدُّ إِذْ يَجْمَعُهَا بِضَغْطٍ
 283 وَوَرَمٌ يَضْغُطُ وَالنَّسْوَاءُ * وَقَدْ يَضُمُّ الْقَائِضُ السُّدُوءَ
 284 وَبِالنِّجَامِ الْقَرِيحِ وَالْشُّؤْلُولِ * وَاللَّحْمُ إِنْ زَادَ بِلَا تَخْصِيلِ
 285 وَالْخِلْطُ وَالْمَدَّةُ وَالِدِمَاءُ * وَلَسَبَنُ مُنْعَقِدٌ وَمَاءُ
 286 وَالْحَبُّ وَالِدِيدَانُ وَالْحَصْبَاءُ * أَوْ الْبِرَازُ الصُّلْبُ وَالْهَمَّوَاءُ

﴿ أسبابُ انفتاحِ المجاري ﴾

- 287 وَفَاتِحَاتُ بِالْمَجَارِي فَاتِكُنَّ * مِنْ شِدَّةِ الدَّفْعِ وَضَعْفِ الْمَاسِكَةِ

288 وَكُلُّ فَتَّاحٍ مِنَ الْمُقَارِ * وَالْحَرُّ وَاللَّيْنُ بِالِاضْطِرَارِ

﴿ أَسْبَابُ زِيَادَةِ الْعَدَدِ وَنَقْصَانِهِ ﴾

289 وَكُلُّ مَا يَزِيدُنَا فِي الْعِدَّةِ * فَإِنَّهُ مِنْ كَثْرَةِ فِي الْعِدَّةِ

290 وَإِنْ تَكُنْ طَيِّبَةً فَإِصْبَعُ * وَإِنْ تَكُنْ خَبِيثَةً فَضْفَعُ

291 وَكُلُّ مَا يَنْقُصُنَا فِي الْعِدَّةِ * فَهُوَ لِمَا ذَكَرْتُهُ بِالضَّرْدِ

﴿ أَسْبَابُ أَمْرَاضِ الْخُشُونَةِ وَالْمُلُوسَةِ ﴾

292 وَالسَّبَبُ الْحَدِيثُ لِلْخُشُونَةِ * فَهُوَ الَّذِي يَذْهَبُ بِالْمُلُوسَةِ

293 كَالْخَلِطِ وَالْدَخَانِ وَالنَّبَارِ * وَعَفِصِ الْغِذَاءِ وَالْمُقَارِ

294 وَسَبَبُ مُمْلَسٍ لِلْخُشُونَةِ * كَلِزْجِ الْخِلِطِ وَشَيْءٍ دَهْنِ

﴿ أَسْبَابُ الْإِتِّصَالِ وَالْإِنْفِصَالِ ﴾

295 وَكُلُّ مَا مِنْ شَأْنِهِ انْفِصَالُ * فِي الْوَضْعِ إِنْ كَانَ لَهُ اتِّصَالُ

296 فَيَالْتِحَامٍ قَرَحَةٍ لَا تَنْبَغِي * حَتَّى تَرَى فِي الْمَضْمُونِ مَا لَا يَنْبَغِي

297 وَشِدَّةٍ فِي الْقُوَّةِ الْمُغَيَّرَةِ * وَالضَّعْفِ مِنْ قُوَّتِهِ الْمَصَوَّرَةِ

298 وَكُلُّ مَا مِنْ شَأْنِهِ اتِّصَالُ * فِي الْوَضْعِ إِنْ كَانَ لَهُ انْفِصَالُ

299 فَهُوَ وَإِنْ كَانَ مِنَ الْوَضْعِيَّةِ * وَجُمْلَةِ الْأَمْرَاضِ فِي الْآلِيَّةِ

300 فَإِنَّهُ مِنْ انْحِلَالِ الْفَرْدِ * وَهَذِهِ أَسْبَابُهُ فِي الْعَدِّ

﴿ أسباب انحلال الفرد ﴾

- 301 أَلْخِلْطُ فِيهِ قُوَّةٌ تُخْرِقُ * أَوْ عَفَنٌ يَأْكُلُ أَوْ يُخْرِقُ
 302 أَوْ ثِقَلٌ يَهْدُ أَوْ يَهْتِكُ * أَوْ لَزَجٌ يُزْخِي الَّذِي يُحَرِّكُ
 303 أَوْ وَثْبَةٌ تَفْتِكُ أَوْ تَفْضُ * أَوْ حَجَرٌ يَكْسِرُ أَوْ يَرْضُ
 304 وَمِنْ دَوَاءٍ آكِلٍ يُخْرِقُ * وَمِنْ حَدِيدٍ قَاطِعٍ يُفْرِقُ
 305 وَالرِّيحُ قَدْ تَقَطَّعَ بِالتَّنْدِيدِ * وَالنَّارُ مَا تَفْعَلُ بِالْجُلُودِ

﴿ الثَّالِثُ مِنَ الْأُمُورِ الْحَارِجَةِ عَنِ الطَّبِيعَةِ وَهِيَ الْأَعْرَاضُ ﴾

- 306 وَتُوجَدُ الْأَعْرَاضُ فِي الْأَقْمَالِ * وَمَا يُنُوبُ الْجِسْمَ مِنْ أَحْوَالِ
 307 وَفِي الَّذِي يَبْرُزُ كَالْأَنْفَالِ * وَالنَّفْتِ وَالْعَرَقِ وَالْأَبْوَالِ
 308 وَالْفِعْلُ مَهْمَا قَارَنَ النِّيَانَا * فَإِنْ فِيهِ عَلَلًا ثَلَاثَا
 309 أَلْضَعْفُ وَالْبَطْلَانُ وَالتَّغْيِيرُ * وَكُلُّ عِلَّةٍ لَهَا تَفْسِيرُ
 310 وَالضُّعْفُ فِي الْفِعْلِ كَضَعْفِ النَّظَرِ * وَهُوَ إِذَا يُبْطِلُ فِعْلَ الْبَصَرِ
 311 وَعِلَّةُ الْفِعْلِ إِذَا تَغَيَّرَا * هِيَ الَّتِي يُرَى بِهَا مَا لَا يُرَى
 312 وَقِسْ عَلَى ذَا النُّحُوِّ مِنْ مِثَالِ * أَعْرَاضُ مَا يَخْدُثُ لِلْأَقْمَالِ

﴿ أَصْنَافُ الْأَعْرَاضِ الْمَأْخُذَةُ مِنْ حَالَاتِ الْبَدَنِ ﴾

- 313 وَالتَّمَرُّضُ الْمَأْخُذُ مِنْ حَالَاتِ * تَمَرُّضُ لِلْجُسُومِ فِي أَوْقَاتِ
 314 فَإِنَّهُ مَا يُنْدِرُ كُهُ حِسَّ الْبَصَرِ * كَيَرَقَانِ وَانْتِفَاحٍ قَدْ ظَهَرَ

- 315 ومنه ما تُدْرِكُهُ بِـالْأُذُنِ * كَخَضَخَضَاتِ الْبَطْنِ عِنْدَ الْعَبْنِ
 316 ومنه ما يُشَمُّ حِينَ يُنْتَنِنُ * مِثْلُ الْقُرُوحِ يَغْتَرِبُهَا عَفْنُ
 317 ومنه ما تُدْرِكُهُ مِنْ طَعْمِهِ * كَمَنْ يُصِيبُ حَنْضَةً فِي فَمِهِ
 318 ومنه ما تُدْرِكُهُ بِاللُّبْسِ * كَالسَّرَطَانِ الصُّلْبِ عِنْدَ الْجَسِ

﴿ الْأَعْرَاضُ الْمَأْخُودَةُ مِمَّا يَبْرُزُ مِنَ الْبَدَنِ ﴾

- 319 والْعَرَضُ الْمَأْخُودُ مِمَّا يَبْرُزُ * بِالْخَمْسَةِ الْحَوَاسِ أَيْضاً يُخْرَزُ
 320 كَالْبَوْلِ مِنَ أَخْمَرِهِ وَالْأَسْوَدِ * وَالنَّفْثِ مِنْ دَمِيهِ وَالزَّبِيدِ
 321 ومنه ما يُخْرِجُ بِالْإِطْلَاقِ * كَالرِّيحِ وَالْعُطَاسِ وَالْفُؤَاقِ
 322 وَالْقَيْءِ قَدْ يُصَابُ ذَا حُمُوضَةٍ * وَذَا مَرَارَةٍ وَذَا قَبُوضَةٍ
 323 وَالْبَوْلُ إِنْ أَصِيبَ مِنْ نَتَانَةٍ * دَلٌّ عَلَى الْقُرُوحِ فِي التَّنَانَةِ
 324 وَعَرَقٌ يُحْسُ مِنْهُ إِنْ خَرَجَ * بَرْدٌ وَحَرٌّ وَرَقِيقٌ وَلَسْرَجٌ
 325 وَهَذِهِ الْأَعْرَاضُ فِي ذِي الْعِلْمِ * أَعْرَاضُهُ وَعِنْدَنَا أَدْلُومَةُ
 326 وَقَدْ مَضَى ذِكْرِي لَهَا تَجْمِيلاً * وَهَا أَنَا أَذْكَرُهَا تَفْصِيلاً

﴿ ذِكْرُ الدَّلَائِلِ ﴾

- 327 كُلُّ دَلِيلٍ فَعَلَى مَا أَذْكَرُ * مُذَكِّرٌ أَوْ حَاضِرٌ أَوْ مُنْذِرٌ
 328 أَمَّا الَّذِي يُذَكِّرُنَا مَا قَدْ مَضَى * كَنُذُوءَةٍ مِنْ عَرَقٍ قَدْ انْقَضَى
 329 وَهَذِهِ لِحَاجَةِ إِلَيْهِمْ * وَلَا مُعُولٌ لَنَا عَلَيْهِمْ

- 330 وَكُلُّ مَا دَلَّ عَلَى مَا قَدْ حَضَرَ * وَدَلَّنَا أَيْضًا عَلَى مَا يُنْتَظَرُ
 331 فَجَاجَةٌ أَكِيدَةٌ إِلَيْهِ * وَطَبْنَا مُعْوَلٌ عَلَيْهِ
 332 وَمَنْهَ مَا يَعْصُمُ بِاللَّهِ لَأَلْسِنَهُ * وَمَنْهَ مَا يَخْصُ حَالًا حَالَهُ
 333 أَمَّا الَّذِي يَخْصُ سَوْفَ أَذْكَرُهُ * فِي عَمَلِ الطِّبِّ إِذَا مَا أَسْطَرُهُ

﴿ ذَكَرَ الدَّلَائِلَ الْعَامَّةَ الْحَاضِرَةَ ﴾

- 334 وَكُلُّ مَا يَعْصُمُ مِنْ دَلَالَتِهِ * هُوَ مِنْ أَعْضَاءِ لَهَا جَلَالَتِهِ
 335 كَالْكَبْدِ وَالِدِ مَاغٍ أَوْ كَالْقَلْبِ * فَإِنَّ هَٰذَا بِالصَّحِيحِ تَنْبِيهِ

﴿ أَلَا سَتَدْلَالُ بِأَفْعَالِ الدِّمَاغِ ﴾

- 336 أَلْعَقْلُ مَا اسْتَقَامَ فِي تَصَوُّرِهِ * وَفِكْرِهِ وَصَحَّ فِي تَذَكُّرِهِ
 337 وَحَرَكَاتِ الْجِسْمِ وَالْإِحْسَاسِ * دَلَّ عَلَى سَلَامَةِ فِي الرُّأْسِ
 338 وَإِنْ أَصَابَ هَٰذِهِ أَعْمَاضُ * فَفِي الدِّمَاغِ حَلَّتِ الْأَمْرَاضُ

﴿ أَلَا سَتَدْلَالُ بِأَفْعَالِ الْقَلْبِ ﴾

- 339 وَالْقَلْبُ إِنْ جَرَى عَلَى الْقَوَامِ * فِي تَبَيُّهِ فَالْحَالُ فِي سَلَامِ
 340 وَالتَّبَيُّضُ إِنْ تَبَا عَنِ الْمُعْتَادِ * مِنْ طَبْعِهِ دَلَّ عَلَى الْقَسَادِ
 341 وَدَلَّ بِالْخِلَافِ فِي الْأَبْصَاحِ * عَلَى ضُرُوبِ السُّقْمِ وَالْأَمْرَاضِ

﴿ أَجْنَاسُ النَّبِضِ وَأَوَّلُهَا جِنْسُ مِقْدَارِ الْإِنْسِاطِ ﴾

- 342 أَجْنَاسُهَا إِذَا عَدَدْتَ عَشْرَةَ * مَا عَدَّهَا عَنْ حِفْظِ إِلَّا التَّهَرَّةَ

35

- 343 أَوْ لَهَا فِي قَدْرِ الْإِنْسِاطِ * دَلٌّ عَلَى إِفْرَاطٍ أَوْ إِقْسَاطٍ
 344 إِنْ الْكَبِيرُ أَنْجَمَتْ أَقْطَارُهُ * دَلٌّ عَلَى قُوَّتِهِ مِنْ قُدْرَتِهِ
 345 وَضِدُّهُ فِي الْقُوَّةِ الضَّعِيفُ * مِنْهُ الطَّوِيلُ النَّبِضِ وَالْقَصِيرُ
 346 وَمِنْهُ مَا ضَاقَ وَمِنْهُ مَا عَرَّضَ * وَمِنْهُ شَاهِقٌ وَمِنْهُ مُنْخَفِضٌ

﴿ جِنْسُ زَمَانِ الْحَرَكَةِ ﴾

- 347 وَجِنْسُ مَا يُنْسَبُ فِي الزَّمَانِ * مِنْ حَرَكَ مُخْتَلِفِ الْأَلْوَانِ
 348 فَمِنْ سَرِّ بَعِ النَّبِضِ ذِي غَزَارَةٍ * دَلٌّ عَلَى الْقُوَّةِ وَالْحَرَارَةِ
 349 وَمِنْ بَطِيءِ النَّبِضِ ذِي جُمُودَةٍ * دَلٌّ عَلَى الضَّعْفِ مَعَ الْبُرُودَةِ

﴿ جِنْسُ زَمَانِ السَّكُونِ ﴾

- 350 وَجِنْسُ مِقْدَارِ زَمَانِ السَّكْنَةِ * مُنْقَسِمٌ إِلَى ضُرُوبٍ مُمَكِّنَةٍ
 351 مُوَاطِرٌ لَيْسَ لَهُ مِنْ فِتْنَةٍ * دَلٌّ عَلَى ضَعْفِ الْقُوَى وَالْحَرِّ
 352 وَمَا لَهُ تَفَاوُتٌ بِالضَّيْفِ * دَلٌّ عَلَى رَخَاوَةٍ وَبَسَرْدٍ

﴿ جِنْسُ مِقْدَارِ الْقُوَى ﴾

- 353 وَجِنْسُ مِقْدَارِ الْقُوَى مَقْسُومٌ * إِلَى قَوِيٍّ قَرَعَهُ عَظِيمٌ
 354 وَمَا عَلَى الضِّدِّ هُوَ الضَّعِيفُ * وَقَرَعَهُ مُنْخَفِضٌ لَطِيفٌ

﴿ جنس قِوَامِ جِزْمِ الشَّرِيَانِ ﴾

355 وجنسُ جِزْمِ العِرْقِ عِنْدَ التَّجْسِ * فَهُوَ صُلْبٌ مُخْبِرٌ عَنِ بُنْيَانِ

356 وَمِنْهُ رَطْبٌ لَيْنٌ فِي جَنْسِهِ * دَلٌّ عَلَى رُطُوبَةٍ بِجَنْسِهِ

﴿ جنس كَيْفِيَّةِ جِزْمِ الشَّرِيَانِ ﴾

357 وجنسُ جِزْمِ العِرْقِ فِي الكَيْفِيَّةِ * دَلٌّ عَلَى الْمِزَاجِ بِالسُّوِيَّةِ

358 فَبَارِدٌ يُخْبِرُ نَا عَنْ بَرْدٍ * وَسَخِنٌ يُخْبِرُ نَا بِالضَّحْدِ

﴿ جنس ما يَحْتَوِي عليه الشَّرِيَانُ ﴾

359 وجنسُ مَا انْحَشَى بِهِ الشَّرِيَانُ * لِذَاكَ عَنْ أَخْلَاطِهِ بَيَانُ

360 مُمْتَلِئٌ يُخْبِرُ عَنْ إِفْرَاطٍ * وَفَارِغٌ عَنْ قَلَّةِ الْأَخْلَاطِ

﴿ جنس زَمَانِ الحَرَكَاتِ والفَتَرَاتِ ﴾

361 وَلِلْفُتُورِ والحَرَكَاتِ جِنْسٌ * يَكْشِفُ عَنْ أَنْوَاعِ ذَاكَ الْحِسِّ

362 فَهُوَ نَوْعٌ مُسْتَقِيمٌ السَّوْزِ * يَلْزَمُ فِي السِّنِّ لِنَبْضِ السِّنِّ

363 وَفِي فُصُولِ العَامِ وَالْبِلَادِ * يَكُونُ جَارِيَا عَلَى الْمُعْتَادِ

364 وَمِنْهُ غَيْرُ لَازِمٍ لِلْـسَّوْزِ * يَضِدُّ مَا ذَكَرْتُهُ مِنْ قَبْلِ

﴿ جنس خَاصِيَّةِ كَيْفِيَّةِ الشَّرِيَانِ ﴾

365 وجنسُ مَا يَجْرِي عَلَى اثْنَتَيْلَافٍ * فِي النَّبْضِ أَوْ يَجْرِي عَلَى اخْتِلَافٍ

366 فما جَرَى عَلَى قَوَامٍ مُؤْتَلِفٌ * وما جَرَى عَلَى اغْوِجَاجٍ مُخْتَلِفٍ

﴿ جنس عَدَدِ نَبْضَاتِ الْعِرْقِ ﴾

- 367 وجنس عَدَدِ نَبْضَاتِ الْعِرْقِ * لَهُ فِي الْإِخْتِلَافِ أَيْ فُتْرِقِ
 368 مُخْتَلِفٌ فِي نَبْضَاتِ جَنَسِهِ * مِمَّا لَهُ نَوْعَانِ عِنْدَ الْقِسْمَةِ
 369 مُنْتَظِمُ الْخُلْفِ وَمَا لَا نَظْمَ لَهُ * لَمْ تَكُنِ النَّفْسُ لَهُ مُحْصِلَةً
 370 وَذُو النِّظَامِ مِنْهُ مَا يَسُدُّ * وَذَا لَهُ مِنْ قَوْلِنَا تَفْسِيرُ
 371 يَفْرَعُ مَا يَفْرَعُ ثُمَّ يَرْجِعُ * إِلَى الَّذِي قَدْ كَانَ قَبْلُ يَفْرَعُ
 372 وَمِنْهُ مَا لَمْ يَلْتَزِمِ أَذْوَارَهُ * وَمِنْهُ مَا يَدْعَى ذَنْبُ الْفَارَةِ
 373 وَمِنْهُ مَا خِلَافُهُ فِي نَبْضِهِ * إِذَا قَبَضَتْ فَوْقَ ذَلِكَ قَبْضَهُ
 374 وَمِنْهُ مَنْسُوبٌ وَمَا لَمْ يُنْسَبِ * وَقَوْلُنَا مِنْهُ عَلَى الْمَلْقَبِ
 375 وَمِنْهُ مَقْطُوعٌ وَذُو اتِّصَالٍ * وَمِنْهُ سَافِلٌ وَمِنْهُ عَالٍ
 376 وَمَا لَهُ فِي نَبْضِهِ قَرَعَانِ * وَمَا لَهُ أَكْثَرُ مِطْرَقَانِ
 377 وَمِنْهُ دُودِيٌّ وَمِنْشَارِيٌّ * كَذَلِكَ النَّمْلِيُّ وَالْمَوْجِي
 378 وَمِنْهُ مَا لُقِبَ بِالرَّغْشِيِّ * وَمِنْهُ مَا يُرْسَمُ بِالسِّلَاسِيِّ
 379 وَكُلُّ جِنْسٍ تَحْتَهُ نَوْعَانِ * مِنْ هَذِهِ كِلَاهُمَا خِلْدَانِ
 380 بَيْنَهُمَا وَاحِدَةٌ مُعْتَدِلَةٌ * تَنْزِلُ مِنْ كِلَيْهِمَا بِمَنْزِلَةٍ

381 إِلَّا ضُرُوبَ الْخُلْفِ فَهِيَ فَرْطُ * فَمَا لَهَا فِي الْأَخْتِلَافِ وَنَسْطُ

382 وَيُعَرَفُ النَّبْضُ بِنَبْضِ الْمُعْتَدِلِ * حَتَّى يُرَى لِأَيِّ جَانِبٍ عَسَدٌ

383 وَكُلُّ نَبْضٍ خَارِجٍ عَنْ وَاجِبِهِ * قِيَاسُهُ إِلَى مِزَاجِ صَاحِبِهِ

﴿ ذَكَرَ نَبْضَ السِّنِّ وَالْفَصْلِ وَالْبَلَدِ وَالْمِزَاجِ وَالسَّخْنَةِ وَالذَّكْرِ وَالْأُنْثَى ﴾

384 وَاعْرِفْ ضُرُوبَ النَّبْضِ فِي الْأَسْنَانِ * وَفِي فُصُولِ الْعَامِ وَالْبُلْدَانِ

385 وَفِي مِزَاجِ النَّاسِ وَالسَّخْنَاءِ * وَفِي الرِّجَالِ مِنْهُ وَالنِّسَاءِ

386 الْحَرِّ فِيهِ سُرْعَةٌ إِلَى الْكِبَرِ * وَمِثْلُهُ سِنُّ الشَّابِّ وَالذَّكَرِ

387 وَالْبَلَدِ الْجَنُوبِ وَالْقَضِيفُ * وَالْمَرْأَةُ الْحَامِلُ وَالْمَصِيفُ

388 وَالْبَرْدُ فِيهِ الصَّغَرُ وَالْإِبْطَاءُ * وَمِثْلُهُ الشَّيْخُ وَالشَّتَاءُ

389 كَذَا النِّسَاءُ وَالسَّيْنُ الرَّهِيْلُ * وَمِثْلُهُ مِنَ الْبِلَادِ الشَّنَالُ

390 وَكُلُّ يُبْسٍ نَبْضُهُ صَلِيبُ * وَكُلُّ لِينٍ نَبْضُهُ رَطِيبُ

391 وَكُلُّ نَبْضٍ لِمِزَاجٍ مُعْتَدِلٍ * يُشَبِّهُهُ نَبْضُ الرِّيحِ الْمُكْتَبِلِ

392 وَفِي أَقَالِيمِ الْبِلَادِ الرَّابِعُ * فَإِنَّهُ لِمِزَاجِ تَابِعِ

393 وَالطِّفْلِ نَبْضُهُ سَرِيعٌ رَطِيبُ * وَالْكَهْلُ نَبْضُهُ بَطِيءٌ صُلْبُ

394 وَكُلُّ جِسْمٍ حَامِلٍ لِحُلْطِ * فَنَبْضُهُ مُنْتَلَى بِفَرْطِ

395 وَكُلُّ جِسْمٍ فَارِغٍ مِنْ مَسَدٍ * فَالنَّبْضُ مِنْهُ فَارِغٌ ذُو شَدِّ

﴿ أَلَا سِتْدَالٌ بِالنَّفْثِ ﴾

396 وَالصَّدْرُ وَالرِّيَّةُ آلَاتُ النَّفْسِ * فَإِنْ يَصِحَّهَا فَالْحَيَاةُ فِي حَرَسِ

- 397 وَإِنْ تُنْكِبَ عَنْ سِوَى أَفْعَالِهَا * فَإِنَّ ذَلِكَ الْقَلْبَ فِي اشْتِعَالِهَا
 398 وَالصَّدْرُ مَهْمَا يَغْتَرِبُهُ مِنْ مَرَضٍ * فَتَنَفُّهُ دَلِيلُهُ فَهَوَّعَ رَضِ
 399 إِنْ عَدِمَ النَّفْثَ فَذَلِكَ ابْتِدَا * لِأَنَّ حَالَ النَّضِجِ فِيهِ مَا بَدَا
 400 وَإِنْ يَكُنْ فِي رِقَّةٍ قَلِيلًا * كَانَ لِيُضَغِفَ نَضِجِهِ دَلِيلًا
 401 وَإِنْ يَكُنْ مُعْتَدِلًا فِي ذَاكَ * بِوَسْطِ الصُّعُودِ قَدْ أَنْبَاكَ
 402 وَإِنْ يَكُنْ فِي كَثْرَةٍ فِي غِلَظٍ * فَإِنَّهُ عَنِ انْتِهَاءِ قَدْ لَفَظَ
 403 وَرِقَّةُ النَّفْثِ مِنَ الْأَدْلَى * أَنَّ رَقِيقًا خَلَطَ تِلْكَ الْعِلَّةَ
 404 وَأَنَّهَا سَرِيعَةُ الْجَفَا * وَالنَّفْثُ إِنْ يَغْلُظُ فَيَاخِلُافِ
 405 وَالْأَسْوَدُ اللَّوْنُ مِنَ الْبُصَاقِ * دَلٌّ عَلَى شِدَّةِ الْاِخْتِرَاقِ
 406 وَالْأَخْضَرُ اللَّوْنُ مِنَ الْأَنْفَاقِ * دَلٌّ مِنَ الصَّفَرِ عَلَى الْكُرَّاقِ
 407 وَكُلُّ مَا صَفَرْتُهُ مُضِيَّةً * دَلٌّ مِنَ الصَّفَرِ عَلَى الْمُجِيَّةِ
 408 وَأَبْيَضُ النَّفْثِ دَلِيلُ الْبَلْفَمِ * وَأَحْمَرُ النَّفْثِ دَلِيلُ اللَّدْمِ
 409 وَكُلُّ مَنْ فِي نَفْسِهِ تَتَوَنَّنَ * فَإِنَّهَا تُخْبِرُ عَنْ عَفْوَنَنَ
 410 وَكُلُّ نَفْثٍ لَمْ يَكُنْ بِالْمُنْتَنِ * فَلَيْسَ مَا فِي صَدْرِهِ بِعَفِينِ
 411 وَإِنْ رَأَيْتَ مُسْتَدِيرًا شَكْلَهُ * وَكَانَتْ الْحُمَى بِهِذِي الْعِلَّةِ
 412 فَاقْبِضْ بِهِذِهِ مِنَ الْأَغْلَامِ * عَلَى وَقُوعِ الشَّخِصِ فِي الْبِرْسَامِ
 413 وَإِنْ يَكُنْ لَمْ يَسْخُنِ الْعَلِيلُ * فَإِنَّهُ قَدْ حَضَرَ الذُّبُولُ
 414 وَالنَّفْثُ إِنْ دَلَّ عَلَى الْكَمَالِ * مِنْ نَضِجِهِ جَاءَ بِالْأُسْمَالِ
 415 أَبْيَضُ فِيهِ غِلَظٌ مُتَمِّصًا * بِلَانْتُونَةٍ تَجِيءُ أَوَّلًا

﴿الاستِدلالُ بِأَفْعَالِ الكَيْدِ﴾

- 416 وَمَنْشَأُ الْأَخْلَاطِ فَهَوَ فِي الكَيْدِ * وَالْخِلْطُ مِنْهُ يَسْتَزِيدُ فِي الْجَسَدِ
417 وَكُلُّ عَضْوٍ نَاشِئٍ بِسَبَبِهِ * فَهَوَ لَهُ الْفِعْلُ الَّذِي يَخْتَصُّ بِهِ
418 وَمِنْ بُخَارِهِ يَكُونُ الرُّوحُ * وَالْجِسْمُ مِنْ بَقَائِهِ صَحِيحُ
419 فَإِنْ يَصِحَّ الْخِلْطُ قَدْ صَحَّ الْجَسَدُ * وَالْخِلْطُ يَصْلُحُ مَتَى صَحَّ الكَيْدُ
420 وَالْمَاءُ يَخْمِلُ الْغِذَا إِلَيْهَا * وَكُلُّ خِلْطٍ غَالِبٍ عَلَيْهَا
421 وَالْمَاءُ يُبْدِيهِ لَدَى الْإِخْرَاجِ * فَإِنَّهُ بِالْخِلْطِ دَوَامُ تَزَاجِ
422 وَالْمَاءُ شَيْءٌ يَخْمِلُ الْأَلْوَانَا * وَكُلُّ مَا أَوْدَعْتَهُ أَبَانَا
423 فَقَدْ بَدَأَ مِنْ كَيْلٍ مَا أَقُولُ * وَشَهِدَتْ بِصِدْقِهِ الْمُقُولُ
424 فَإِنَّ فِي الْبَوْلِ لَنَا دَلِيلًا * يُخْبِرُ عَمَّا خَامَرَ الْعِلِيلَا

﴿أَجْنَاسُ الْبَوْلِ وَأَوَّلَا فِي اللَّوْنِ﴾

- 425 وَأَبْيَضُ اللَّوْنِ مِنَ الْأَغْلَامِ * بِكَثْرَةِ الشَّرَابِ وَالطَّمَامِ
426 أَوْ تُخَمَّةٌ أَوْ بَلْغَمٌ أَوْ بَرْدٌ * أَوْ سَلْسٌ أَوْ سَدَّةٌ فِي الْكَبِيدِ
427 وَالْبَوْلُ إِنْ جَاءَكَ ذَا أَصْفَرَارٍ * دَلٌّ عَلَى شَيْءٍ مِنَ الْمِرَارِ
428 وَهُوَ مَتَى كَانَ بِلَوْنِ النَّارِ * فَالْمِرَّةُ الصَّفْرَاءُ فِي إِكْثَارِ
429 وَالنَّاصِعُ اللَّوْنِ فَدُونَ الْأَحْمَرِ * فَالْمِرَّةُ الصَّفْرَاءُ فِيهِ أَكْثَرُ
430 وَالْأَحْمَرُ الْقَانِي مِنَ الْأَلْوَانِ * إِنْ لَمْ يَكُنْ مِنْ أَخَذِ زَعْفَرَانِ
431 وَلَمْ تَكُنْ حُمَى وَلَا قَوْلَنْجُ * فَذَلِكَ فِيهِ لِلدِّمَاءِ مَزْجُ

- 432 وَإِنْ أَتَى الْأَسْوَدُ بَعْدَ كُنْهَدَ * دَلَّ عَلَى بُرُودَةٍ فِي شِيْئِهِ
 433 وَإِنْ أَتَى بَعْدَ اخْمِرَارٍ فَحَرْطٌ * دَلَّ عَلَى سُوءِ اخْتِرَاقِ الْخَلِطِ
 434 وَأَقِصْ عَلَى السُّقْمِ يَلُونِ الْغَرِغَ * إِنْ لَمْ يَكُنْ عَنْ مَأْكَلٍ ذِي صَنِيعٍ
 435 مِثْلُ الْبُقُولِ أَوْ خِيَارِ شَنْبَرٍ * وَكُلِّ مَا يَصْنَعُهُ مِثْلُ الْمُرِي

﴿ ذَكَرُ الْقَوَامِ ﴾

- 436 وَرَقَّةُ الْأَبْوَالِ فِي الْقِيَامِ * دَلَّتْ عَلَى قِلَّةِ الْإِنْهِيضِ
 437 وَقَدْ يَرِقُّ الْبَوْلُ بَعْدَ التَّخَمِ * وَسَدَّةٌ فِي الْكَبْدِ أَوْ مِنْ وَرَمٍ
 438 وَغَلِظَ الْبَوْلُ دَلِيلُ الْهَضَمِ * أَوْ عَنْ كَثِيرِ بَلْغَمٍ فِي الْجِسْمِ

﴿ ذَكَرُ الرُّسُوبِ ﴾

- 439 وَإِنْ بَدَأَ الرُّسُوبُ فِي ابْيَاضٍ * دَلَّ عَلَى سَلَامَةِ الْأَمْرِ
 440 وَإِنْ بَدَأَ أَلْوَانُهُ مُصْفَرَّةً * فَإِنَّهُ مِنْ حِدَّةٍ فِي الْمِرَّةِ
 441 وَإِنْ بَدَأَ أَحْمَرُ مِثْلَ الْعَنْدَمِ * فَهُوَ لِسُوءِ نَضْجِ أَمْرٍ
 442 وَإِنْ تَمَادَى أَمْرُهُ وَلَمْ يَبْرَمْ * فَإِنَّهُ عَنْ كَيْدِ ذَاتِ وَرَمٍ
 443 وَإِنْ بَدَأَ يَسُودُ بَعْدَ الْقُنُوءَةِ * لَأَسِيئًا بَعْدَ سُقُوطِ الْقُنُوءَةِ
 444 يَرْسُبُ بَعْدَ الْكَوْنِ فِي تَرَّاقٍ * فَالْنَفْسُ قَدْ بَلَغَتْ التَّرَاقِي
 445 وَلَا انْتِفَاعَ بِدُعَاءِ رَاقٍ * فَالْمَوْتُ مِنْ شِدَّةِ الْإِخْتِرَاقِ
 446 وَإِنْ بَدَأَ يَسُودُ بَعْدَ كُنْهَدَ * وَلَمْ يَكُنْ فِي مَرَضٍ ذِي حِدَّةٍ
 447 لَأَسِيئًا إِنْ كَانَتْ الْكُوءَةُ * تَضَعُهَا عَلَامَةٌ مَخْمُودَةٍ

448 وكان أَضْلُ السَّقِيمِ مِنْ سَوْدَاءِ * دَلَّ مِنَ السَّقِيمِ عَلَى انْقِضَاءِ

﴿ ذَكَرُ مَكَانِ الرُّسُوبِ ﴾

449 وَإِنْ بَدَأَ يَطْفُو عَلَى الزُّجَاجَةِ * غَمَامَةٌ دَلَّ عَلَى الْفَجَاجَةِ

450 لَكِنْ فِيهَا بَعْضُ نَضِيجٍ تَنْمُوهُ * رِيحٌ تُبِيرُ خِلَطَهُ فَتَرْفُمُوهُ

451 وَإِنْ بَدَتْ فِي وَسْطِهِ مُنْتَقِلَةٌ * فَاغْلَمْ بِأَنَّ رِيحَهَا فِي قَلْبِهِ

452 وَإِنْ بَدَأَ أَيْبَضَ ذَا انْتِقَالٍ * عَنْ صُفْرَةٍ أَمْلَسَ ذَا اتِّصَالٍ

453 مُنْسَفِلًا دَائِمًا الْإِنْتِقَالَ * فَاغْلَمْ بِأَنَّ النَّضِيجَ فِي كَمَالٍ

﴿ ذَكَرُ قَوَامِ الرُّسُوبِ ﴾

454 وَإِنْ بَدَأَ الرُّسُوبُ فِي انْقِطَاعٍ * دَلَّ عَلَى ضُعْفٍ مِنَ الطَّبَاعِ

455 أَوْ كَانَ فِيهِ شَبَهُ السَّوْبِيقِ * دَلَّ عَلَى جَرْدٍ مِنَ الْمُرُوقِ

456 أَوْ كَانَ كَالْخَالِ فِي تَنَانِهِ * دَلَّ عَلَى الْقُرُوحِ فِي الْمَتَانِهِ

457 أَوْ كَانَ فِيهِ شَبَهُ الثَّوْرِيقِ * دَلَّ عَلَى التَّقْطِيعِ وَالتَّخْرِيقِ

458 وَإِنْ بَدَأَ الصَّدِيدُ فِي الْقَارُورَةِ * دَلَّ عَلَى دُبَيْلَةٍ مَبْقُورَةِ

459 وَإِنْ تَهَادَى بِدِيمٍ مَغْفُورٍ * فَوَرَمٌ هُنَاكَ فَلْنَمُورِ

460 وَهَوَ إِذَنْ يَرْسُبُ كَالْمَنْسِيِّ * عَنْ بَلَنَمٍ فَجَّ غَلِيطُ نَسِيِّ

461 وَإِنْ بَدَأَ الرَّمْلُ بِهِ تَخَلُّصًا * فَاغْلَمْ بِأَنَّ ذَاكَ فِيهِ عَنْ حَصَى

﴿ ذَكَرُ رِيحِ الْبَوْلِ ﴾

462 وَفَقْدُهُ الرِّيحَ لِفَقْدِ النَّضِيجِ * أَوْ فَلِهَضْمٍ مِنْ طَعَامٍ فِئْخِ

- 463 وَكُلَّمَا أَفْرَطَ فِي الْعُفُونَنَّهُ * فَعِنْدَ ذَا يُفْرِطُ فِي التُّنُونَنَّهُ
 464 وَإِنْ تَكُنْ غَرِيبَةً التَّنَانَنَّهُ * فَأَعْلَمُ بِأَنَّ السُّقَمَ فِي التَّمَانَنَّهُ
 465 وَقَدْ ذَكَرْتُ مُفْرَدَاتِ الْبَوْلِ * فَأَعْمَلُ عَلَى تَرْكِيبِهَا مِنْ قَوْلِي

﴿ أَلَا سَدِّدَالُ مِنْ الْبَرَازِ وَأَوَّلَا فِي الْكَمِيَّةِ ﴾

- 466 إِنَّ الْبَرَازَ قَدْ يَدُلُّ فِي الْمَعْدِ * وَتَارَةً عَلَى الْمَصِيرِ وَالْكَبِيدِ
 467 مَتَى يَقِلُّ فَهَوَّ عَنْ غِيْذَاءِ * جَمِّ اسْتِحَالَةٍ إِلَى الْأَغْضَاءِ
 468 أَوَّلَا فَإِنْ دَفَعَهَا يَسِيرُ * وَجَذَبَهَا لِعِلَّةٍ كَثِيرُ
 469 يُنْبِي بِأَنَّ بَدَنَ الْعَلِيلِ * مُتَمَلِّئٌ مِنْ خَبَثِ الْفُضُولِ
 470 وَإِنْ بَدَأَ يَكْثُرُ فَالْغِيْذَاءُ * لَيْسَ لَهُ فِي جِسْمِهِ نَسَاءُ
 471 أَوَّلَا فَإِنْ الْجَذْبُ فِيهِ قَلَّ * وَالْدَّفْعُ فِيهِ كَثُرَ عَنْ عِلَّاهُ
 472 وَإِنْ بَدَأَ أُبْيَضَ أَنْ سَلَّمَ * فِي مَسَلَكِي مَرَارَةٍ أَوْ غُلَّةِ
 473 وَالْيَرْقَانُ شَاهِدٌ بِالْحَيْسِ * وَصُفْرَةُ الْبَوْلِ عَلَى ذَا الْجَنْسِ
 474 أَوَّلَا فَإِنْ الْجِسْمُ جِدًّا فَاسِيدُ * مِنْ بَلْفَمٍ أَوْ مِنْ مِزَاجٍ بَارِدُ
 475 وَإِنْ بَدَأَ أَحْمَرَ أَوْ كَالنَّجَارِ * دَلٌّ عَلَى فَرْطٍ مِنَ الْمِرَارِ
 476 أَوْ كَانَ كَالْكُرَاثِ وَالزَّجَارِ * دَلٌّ عَلَى خُبَثٍ وَسُقَمٍ جَارِ
 477 وَإِنْ بَدَأَ أَسْوَدَ فَالْبُرُودَةُ * فِي جِسْمِهِ مُزْمِنَةٌ شَدِيدَةُ
 478 وَإِنْ يَكُنْ مِنْ مَرَضٍ ذِي حِدَّةٍ * دَلٌّ عَلَى مَوْتٍ قَرِيبِ الْمُدَّةِ
 479 وَإِنْ يَكُنْ يَوْمًا لَهُ صَلَابَةٌ * دَلٌّ عَلَى الْقَوَى مِنَ التَّجَذُّبَةِ

- 480 أَوْ مِنْ حَرَارَةٍ لَهَا اشْتِعَالٌ * أَوْ مِنْ غِذَاءٍ شَأْنُهُ اغْتِنَقَالٌ
 481 وَإِنْ بَدَأَ وَهَوَّ رَفِيقٌ رَطَبٌ * فَالْجِسْمُ لَمْ يَكُنْ لَدَيْهِ التَّجَذُّبُ
 482 أَوْ بَرْدُ جِسْمٍ سَاءَ مِنْهُ الْحَالُ * أَوْ مِنْ غِذَاءٍ شَأْنُهُ الْإِسْهَالُ
 483 وَإِنْ بَدَأَ يُبْطِئُ فَالطَّعْمُ * يَغْسُرُ مِنْهُ لِلْمَعَى انْهِيضَامُ
 484 أَوْ قِلَّةٌ فِي الدَّفِيعِ أَوْ مِنْ بَرْدٍ * أَوْ مِنْ مَعَى قَدْ أَمْسَكَتْ بِالسِّدِّ
 485 وَإِنْ بَدَأَ يُسْرِعُ فَالْفَزْدُ * مِنْ شَأْنِهِ التَّزْلِيقُ لَا الْبَقَاءُ
 486 أَوْ مِنْ رُطُوبَاتٍ مِنَ الْأَخْلَاطِ * إِنْ دَفَعَتْ إِلَيْهِ فِي إِنْفِرَاطِ
 487 وَالتَّاسِيرِ قَالَتْ تَكُنْ جَذَابُهُ * أَوْ الْمَعَى قَدْ نَابَهُ مَا نَابَهُ
 488 كَالْقَرْحِ أَوْ كَمِثْلِ سُوءِ الْهَضَمِ * أَوْ مِثْلِ ضَرْبٍ مِنْ ضُرُوبِ السَّقَمِ
 489 وَإِنْ بَدَأَ يُخْرَجُ ذَا صِيَالٍ * دَلَّ عَلَى الْكَثِيرِ مِنْ دِيَالٍ
 490 وَإِنْ يَكُنْ بِالْقَيْحِ ذَا امْتِزَاجٍ * دَلَّ عَلَى الْأَوْدَامِ فِي الْأَغْفَاجِ
 491 وَإِنْ بَدَأَ الدَّمُ لَدَى الْإِخْرَاجِ * دَلَّ عَلَى الْقُرُوحِ وَالْأَنْسَحَاجِ
 492 وَإِنْ يَكُنْ قَدْ زَادَ فِي التُّنُونَةِ * دَلَّ عَلَى فَرْطٍ مِنَ الْعُفُونَةِ
 493 وَإِنْ يَكُنْ مِنْ فَوْقِهِ كَالدَّهْنِ * دَلَّ عَلَى انْسِبَاكِ شَحْمِ الْبَذَنِ
 494 وَإِنْ تَكُنْ رِيحُهُ مُخَلَّلَةٌ * فَالْبَلْغَمُ الْحَامِضُ قَدْ تَخَلَّلَهُ

﴿الْإِسْتِدْلَالُ بِالْعَرَقِ﴾

- 495 وَالْعَرَقُ الْكَثِيرُ فِي الْأَمْرَاضِ * لَهَا رُطُوبَةٌ مِنَ الْأَغْرَاضِ
 496 يُخْبِرُ بِالْقُوَّةِ مِنْ طِبَالٍ * لَامِثٌ مَا يَبْدُو مَعَ انْقِطَاعِ

- 497 والعرق الكثير بالإفراط * وقوة المريض في انقطاع
 498 فإنه من تعب الطبيب * وموتها في مدة سريعته
 499 والعرق القليل في الأسقام * دل على سد من المسام
 500 وغلظ الخلط وضعف الدفع * وقلة النضج ولين الطبع

﴿ ذَكَرُ كَيْفِيَّةِ الْعَرَقِ ﴾

- 501 وإن بدا العرق ذا ابيضاض * دل على البلغم في الأمراض
 502 وإن بدا أصفر فالصفراء * وإن بدا أسود فالسوداء
 503 وإن بدا أحمر فهو من دم * ومثل ذا يدلنا بالتطعيم
 504 والعرق اللطيف من لطافته * في الخلط والغليظ من كثافته
 505 وإن يعم الجسم فهو خير * وإن يخص موضعاً فشر
 506 وهو إذا بجي في أوانسه * ملنز ما للدور أو بخرانسه
 507 فهو دليل جيد محمود * وضد هذا خيره بعيد

﴿ ذَكَرُ الدَّلَائِلِ الْعَامَةِ الْمُنْدَرَةِ ﴾

- 508 وقسمته المنذر للمبرح * بمرض يخذل للمصحح
 509 وللذي يخبر ما يؤول * إليه في علته العليل
 510 أما الذي يخبر بالأمراض * فإنه يدل بالأغراض
 511 على امتهان أو على فراغ * في سائر الأعضاء والدماغ

512 والعَرَضُ الْمُخْبِرُ بِامْتِنَانِهِ * كَرَاهَةٍ وَكَثْرَةِ الْعَرَضِ

513 وَقِلَّةِ الْحَمَامِ وَالرِّيَاضَةِ * مُحَدَّثَةٍ بِالْإِمْتِنَانِ أَمْرًا ضَعْفَهُ

514 وَضِدُّ هَذِهِ مِنَ التَّمَنِّي * يُخْبِرُ نَا عَنِ مَرَضِ النُّقْصَانِ

﴿ ذَكَرُ الْإِمْتِنَانِ وَأَوَّلَا الْإِمْتِنَانِ الَّذِي بِحَسَبِ الْقُوَّةِ ﴾

515 لِلْإِمْتِنَانِ قِسْمَةٌ فِي الْجَنَاسِ * بِحَسَبِ الْقُوَّةِ الَّتِي فِي النَّفْسِ

516 إِنْ كَانَ بِالْقِيَاسِ لِلْمَنْتَنِي * لَمْ تَكْ شَهْوَةُ الطَّعَامِ خَيْرَهُ

517 وَلَمْ يَكُنْ فِي الْبَوْلِ نَضْجٌ بَيِّنٌ * وَذَلِكَ الْحَيْنَ الْبَرَّازُ لَيِّنٌ

518 أَوْ كَانَ بِالْقِيَاسِ لِلْمَحَرَّكَ * رَأَيْتَ تَضَعُ عَلَيْهِ الْحَرَكَهَ

519 أَوْ كَانَ بِالْقِيَاسِ لِلنَّبْضِ * رَأَيْتَ كُلَّ نَبْضَةٍ رَخِيئَةٍ

520 إِذْ حَمَلَ الضَّعِيفُ مِنْ نَفْسٍ * مَا لَمْ تُطِيقْ حَمْلًا مِنَ الْكَيْمُوسِ

521 وَضَاقَ عَنْ مَحْمِلِهِ اللَّطِيفُ * وَلَمْ يَكُنْ مُنْتَلَى التَّجْوِيفِ

﴿ ذَكَرُ الْإِمْتِنَانِ بِحَسَبِ التَّجْوِيفِ ﴾

522 وَغَيْرُهُ بِحَسَبِ الْأَجْوَافِ * إِذْ كَانَ مَا يَمْلَأُوهُنَّ جَوَافِ

523 وَذَا مِنَ الْجِنْسِ امْتِنَانٌ مِنْ دَمٍ * نَقِيٍّ أَوْ ذِي مِرَّةٍ أَوْ بَلْفَمِ

524 وَرُبَّمَا قَوِيَّتِ النَفْسُ * وَلَمْ يَكُنْ يُثْقِلُهَا الْكَيْمُوسُ

﴿ ذَكَرُ عِلَامَاتِ غَلَبَةِ الدَّمِ ﴾

525 إِنْ يَغْلِبِ الدَّمُ مِنَ الْأَخْلَاطِ * فَالنُّوْمُ وَالصُّدَاعُ فِي إِفْرَاطِ

- 526 وَغَلِظَ المُرُوقِ وَاحْمِرَارُ * وَرُبَّمَا نَكَلَتِ الْأَفْكَارُ
 527 وَثَقُلَ الرَّأْسُ وَضَعُفَ الْحَيْسُ * وَكَسَلُ وَالْحَرُّ عِنْدَ اللَّمْسِ
 528 وَثَقُلَ الْأَكْتَفُ وَالتَّشَاؤُبُ * وَرُبَّمَا ثَقَلَتِ الْجَوَانِبُ
 529 وَيُظْهَرُ الرُّعَافُ وَالتَّطَيُّسِي * وَيُطْلَقُ الطَّبَعُ بِغَيْرِ فَرْطٍ
 530 وَالْحِصْبُ فِي الْعَيْشِ وَأَخْلَامُ فَرْحٍ * وَكَثْرَةُ الْأَلْوَانِ فِيهَا وَالْمَرْحُ
 531 وَحَكَّةٌ فِي مَوْضِعِ الْفَصَادَةِ * وَحُمْرَةُ الْعَيْنِ لِغَيْرِ عَادَةٍ
 532 وَدُمْلٌ أَوْ بَثْرٌ فِي الْجِسْمِ * أَوْ حَلَوَةٌ يَأْكُلُهَا فِي النَّوْمِ
 533 أَوْ كَانَ طَعْمُ الْفَيْمِ ذَا حَلَاوَةٍ * وَمَا تَغْدَى قَبْلُ بِالْحَلَاوَةِ
 534 أَوْ كَانَتْ الْأَغْرَاضُ فِي الرَّيِّجِ * أَوْ فِي الشَّبَابِ الْأَوَّلِ الْبَيْدِيعِ
 535 تَدُلُّنَا عَلَى الدَّمِيِّ مِنْ عَلَلٍ * وَسَتَرَاهَا عِنْدَ بَدْءِ الْعَمَلِ

﴿ ذَكَرُ عِلَامَاتِ غَلَبَةِ الصَّفَرَاءِ ﴾

- 536 إِنْ يَغْلِبُ الْأَصْفَرُ مِنْ مِرَارٍ * رَأَيْتَ لَوْنَ الْجِلْدِ فِي اصْفِرَارِ
 537 وَضَعُفَتْ شَهْوَتُهُ فِي الْمَطْعَمِ * مَعَ مَرَادَةٍ أُصِيبَتْ فِي الْفَيْمِ
 538 وَلَدَغُ مَعْدَةٍ وَقِيءُ مِرْرَةٍ * وَأَنْطَلَقَ الطَّبَعُ بِهَا بِمِرْرَةٍ
 539 وَأَرَقُّ وَغَارَتِ الْعَيْنَانِ * وَيُبْسُ الْفَيْمُ مَعَ اللَّسَانِ
 540 وَالبَوْلُ فِي خِلَالِ ذَا مُصْفَرٍّ * وَالْعَشْيُ وَالْجِلْدَةُ تَقْشَعِرُّ
 541 وَالْكَرْبُ وَالْعَطَشُ بَعْدَ الصَّوْمِ * وَرُؤْيَا النِّيرَانِ عِنْدَ النَّوْمِ
 542 وَدِقَّةُ النَّبِضِ وَحَرُّ الْبَيْدَنِ * وَكَثْرَةُ الْحَمِّ بِمَا سَخِنَ

- 543 وما يُواليهِ مِنَ الْأَتْعَابِ * فِي الْبَلَدِ الْجَنُوبِ وَالشُّبَابِ
544 وَأَنْ يُوَالِيَ الْأَكْلَ مِنْ حَرِيفٍ * لَا سِجًّا إِنْ كَانَ فِي التَّصِيفِ

﴿ ذَكَرُ عِلَامَاتِ غَلَبَةِ السُّودِ ﴾

- 545 إِنْ غَلَبَ الْجِسْمَ الْبَرَارُ الْأَسْوَدُ * فَإِنْ لَوْنُ الْجِسْمِ مِنْهُ كَمِيدُ
546 وَفِكْرَةُ وَشَهْوَةُ فِي الطَّعْمِ * وَحَنْضَةُ تُوجَدُ فِي طَعْمِ الْفَسِمِ
547 وَخُبْتُ نَفْسٍ مَعَهُ قُطُوبُ * وَالنَّبْضُ فِي إِبْطَائِهِ صَلِيبُ
548 وَقَبْضُ مَعْدَةٍ وَأَسْوَدُ بَهَقُ * وَجَزَعُ وَسَهَرُ بِالْقَلْبِ قُفُوقُ
549 وَالْبَوْلُ أَبْيَضُ رَقِيقُ فِجْجُ * كَذَا الْبَرَارُ لَيْسَ فِيهِ نَضْجُ
550 مَعَ غِذَاءِ يَابِسٍ وَهَاسِمِ * وَجَزَعُ مُوَاتِرٍ وَغَسَمِ
551 وَأَنْ يَرَى مَهَالِكًا فِي حُلِيمِهِ * وَكُلُّ مَا يَرُوعُهُ فِي نَوْمِهِ
552 وَالسِّنُّ لِلْكُهُولِ وَالْخَرِيفُ * وَالْبَلَدُ الشَّمَالُ وَالنَّحِيفُ

﴿ ذَكَرُ عِلَامَاتِ غَلَبَةِ الْبَلْغَمِ ﴾

- 553 إِنْ غَلَبَ الْبَلْغَمُ خِلَطَ الْجِسْمِ * فَثِقَلُ الرَّأْسِ وَطُولُ النَّوْمِ
554 وَكَسَلُ وَقَلَّةُ فِي الشَّهْوَةِ * وَالْإِمْتِلَاءُ بِقِيَاسِ الْقُشْوَةِ
555 وَكَسَلُ فِي الْمَشْيِ أَوْ بِلَادَةٍ * إِلَى رَخَاوَةٍ بِغَيْرِ عَادَةٍ
556 وَسَيْلَانُ الرِّبْقِ وَالتَّهَيُّجُ * وَلَوْنُهُ لَوْنُ بَيَاضٍ يَسْمُجُ
557 وَالنَّبْضُ فِيهِ غَلِظٌ بَطِيسِي * وَالْبَوْلُ خَائِرٌ غَلِظٌ نِيسِي

- 558 وَلَا يُصِيبُ عَطَشًا وَإِنْ يَكُنْ * فَيَلْتَمِمْ مَالِحٌ أَوْ فِيهِ عَفْنٌ
 559 وَكُلُّ مَا يَبْرُدُ مِنْ رَطْبِ الْغِذَا * وَعُمُرُ الشَّيْخِ وَأَوْقَاتُ الشِّتَا
 560 بِلا رِيَاضَةٍ وَلَا حَتَامٍ * وَرُبَّمَا أَسْرَفَ فِي الطَّعَامِ
 561 وَالْبَلَدُ الرُّطْبُ مِنَ الْأَنْهَارِ * وَنَوْمُهُ يَخْلُمُ بِالْحَارِ
 562 وَبَشْتِكِي فِي نَوْمِهِ كَابُوسًا * وَلَا يُجِيدُ هَضْمَهُ الْكَيْلُوسَا
 563 وَإِنْ رَأَيْتَ لَازِمَ الْأَغْرَاضِ * مِنَ الضَّرُورِيَّاتِ فِي الْأَمْرَاضِ
 564 قَدْ لَزِمْتَ فِي حَالِهِ صِحَاحًا * فَكُنْ عَلَى زَوَالِهَا مُلْحَاحًا

﴿ ذَكَرُ الْعَلَامَاتِ الْمُنْدَرَّةِ فِي الْمَرَضِ ﴾

- 565 إِنَّ الدَّلِيلَ مِنْهُ مَا قَدْ يُنْذِرُ * بِالنُّوْتِ أَوْ بِصِحَّةِ تَبَشُّرٍ
 566 وَهَذِهِ نَصِفُهَا بِصِفَاتٍ * فَإِنَّهَا تَقْدِمُهُ الْمَعْرِفَاتِ
 567 يَرَى الطَّيِّبُ عَلَمَهَا مَنْ يَهْلِكُ * فَهُوَ إِذَنْ عَنْ طِبِّ ذَاكَ يُنْسِكُ
 568 كَمَا يَرَى بِعِلْمِهَا مَنْ يَسْلَمُ * فَهُوَ بِذَا مُبَشِّرٌ وَمُعْلِمُ
 569 أَوَّلُ ذَلِكَ الْعِلْمُ بِالْأَوْقَاتِ * وَمَا يُرَى فِيهَا مِنَ الْآفَاتِ
 570 وَالْعِلْمُ بِالطَّوِيلِ وَالْقَصِيرِ * وَبِالْعَسِيرِ الصَّغْبِ وَالتَّسْدِيرِ
 571 مِنْ مَرَضٍ وَالْحُكْمُ فِي الْأَظْمَانِ * بِمَا يَرَى يَخْذُتُ مِنْ بُخْرَانِ

﴿ ذَكَرُ الْعِلْمِ بِأَوْقَاتِ الْمَرَضِ ﴾

- 572 وَكُلُّ سُقْمٍ فَلَهُ أَوْ قَسَمَاتُ * يَكُونُ فِيهَا الْمَوْتُ وَالْحَيَاةُ

- 573 مِّنْ ابْتِدَاءِ وَصُعودٍ وَانْتِهَاسَا * وَالْمَوْتُ مُنْكَرٌ عَلَى جَمِيعِهَا
 574 وَرَابِعٌ يُدْعَى بِالْإِنْحِطَاطِ * لَامَوْتُ فِيهِ مِنْ سِوَى أَغْلَاطِ
 575 فَالْإِبْتِدَاءُ ضَرَرُ الْأَفْعَالِ * وَضَعْفُهَا عَنْ سَائِرِ الْأَشْفَالِ
 576 حَتَّى تَرَى النُّضْجَ عَلَى الْأَنْفَالِ * فِي النِّفْثِ وَالْبِرَازِ وَالْأَنْسِوَالِ
 577 ثُمَّ تَرَى الصُّعُودَ فِي الْأَطْوَالِ * مِنْ نُوبِ الْحُمَى وَفِي الْأَفْعَالِ
 578 وَالْإِنْتِهَاءُ بَعْدَ هَذَا الْعَالِ * إِذَا رَأَيْتَ النُّضْجَ فِي الْكَمَالِ
 579 وَلَمْ تَزِدْ فِي النُّوبِ الْأَمْرَاضِ * بَلِ اسْتَوَتْ فِي الْقَدَرِ الْأَعْرَاضِ
 580 وَأَخَذَ الْمَرَضُ فِي النُّقْصَانِ * وَرُبَّمَا انْقَضَى عَلَى بُخْرَانِ
 581 وَإِنْ رَأَيْتَ هَذِهِ الْعَلَامَةَ * فَبَشِّرِ الْعَلِيلَ بِالسَّلَامَةِ
 582 فَالْمَوْتُ لَا يُوْجَدُ فِي النُّزُولِ * إِنْ لَمْ يَكُنْ يُخْطَأُ فِي الْعَلِيلِ
 583 أَوْ وَبَاءٌ لِّلْجَوِّ كَالْمَازِجِ * وَكُلُّ ضَرٍّ يَغْتَرِي مِنْ خَارِجِ
 584 وَعِلْمُنَا بِحَدِّ الْإِبْتِذَاءِ * يَنْفَعُ فِي تَلَطُّفِ الْفِذَاءِ
 585 فَوَسِّطِ التَّلَطُّيفَ فِي الصُّعُودِ * فَإِنَّهُ عَوْنٌ مَعَ السُّعُودِ
 586 حَتَّى إِذَا مَا بَلَغَ الْإِهْيَاسَ * فَاقْصِدْ مِنَ التَّلَطُّيفِ نَحْوَ الْغَايَةِ

﴿ ذِكْرُ الْعِلْمِ بِطُولِ الْمَرَضِ أَوْ قِصَرِهِ ﴾

- 587 وَكُلُّ سُقْمٍ يَنْقُضِي فِي مُدَّةٍ * فَمِنْ قَصِيرٍ إِسْمُهُ دُوْ حِدَّةٍ
 588 يَقْتُلُ فِي الْقَلِيلِ مِنْ زَمَانٍ * أَوْ يَنْقُضِي بِجَدِّ الْبُخْرَانِ
 589 وَهَوَّ سَرِيعُ النُّضْجِ وَالْأَوْقَاتِ * صَنْبٌ خَطِيرُ الْحَالِ دُوْ آفَاتِ

- 590 تَعْرِفُهُ مِنْ قِصَرِ ابْتِدَائِهِ * فَتَعْمَلُ التَّدِيرَ فِي غِذَائِهِ
 591 فَلَا كَثِيرَ مُثْقِلٍ قُـوَاهُ * وَلَا قَلِيلَ عَادِمٍ غِـذَاهُ
 592 فَتَسْقُطُ الْقُوَّةُ فِي ابْتِدَاءِهِ * وَلَا تَخُورُ قَبْلَ مُنْتَهَاهُ
 593 بَلِ الْغِذَاءُ مُحْكَمُ الْمَقَادِرِ * مُقَدَّرٌ كَالزَّادِ لِلْمُسَافِرِ
 594 وَأَنْ تَرَى صُعُوبَةَ الْأَغْلَامِ * وَخَطَرَ الْأَوْصَافِ وَالْآلَامِ
 595 وَقُوَّةَ حَالَتِ إِلَى السُّقُوطِ * وَالْمَقْلَ فِي نَقْصٍ وَفِي تَخْلِيْطِ
 596 وَالسَّقْمَ لَا تَحْمِلُهُ قُـوَاهُ * أَنْذِرْ بِمَوْتٍ قَبْلَ مُنْتَهَاهُ
 597 وَاعْرِفْهُ بِالرَّدِيِّ مِنَ أَعْرَاضِ * وَبِالْمَرَادِيِّ مِنَ الْأَمْرِاضِ
 598 وَمِنْ طَوِيلٍ وَهُوَ يُسَمَّى مُزْمِنًا * بِسُرْعَةٍ لَيْسَ يَحِلُّ الْبَدَنُ نَـ
 599 لَكِنَّهُ يَقْتُلُ بِالذُّبِّ بُولِ * وَالسِّلِّ وَالنَّزْفِ أَوْ النُّحُولِ
 600 أَوْ يَشْتَقِي فِي زَمَانٍ طَوِيلِ * وَيَنْقُضِي بِالنُّجْجِ وَالتَّخْلِيلِ
 601 تَعْرِفُهُ بِخَفَةِ الْأَغْرَاضِ * وَكُلِّ بَارِدٍ مِنَ الْأَمْرِاضِ
 602 لَا تَغْذُهُ بِمَطْعَمٍ قَلِيلِ * فَتَسْقُطُ الْقُوَى مِنَ الْعَلِيلِ
 603 وَبَيْنَ هَذَيْنِ سَقَامٌ مُتَبَدِّلُ * لَمْ تَقْتَصِرْ أَوقَاتُهُ وَلَمْ تَطْلُ
 604 فَوَسِطِ الْغِذَاءِ فِي تَلْطِيفِ * لَا يَقْوِيهِ وَلَا الضَّعِيفِ

﴿ ذِكْرُ مَعْرِفَةِ الْبُخْرَانِ ﴾

- 605 وَأَعْلَمُ أَنَّ الْحَدَّ فِي الْبُخْرَانِ * تَغْيِيرُ بِسُرْعَةٍ فَسِيَّانِ
 606 يَحْدُثُ عَنْ صُعُوبَةٍ فِي الْعَرَضِ * وَمِنْ جِهَادِ النَّفْسِ عِنْدَ الْمَرَضِ

- 607 يُفْضِي إِلَى الْمَوْتِ أَوْ الْحَيَاةِ * بِالْمَرَّةِ فِي الْيَسِيرِ مِنْ أَوْ قَاتِ
 608 بَيْنَ الْقُوَى وَسُقْمِهَا مُنَالَبَتُهُ * فِي شِدَّةٍ كَأَنَّهَا مُحَارَبَتُهُ
 609 إِنَّ تَغْلِبَ الْقُوَّةُ فَالْبُخْرَانُ * يَجُودُ وَالْحَيَاةُ وَالْأَمْسَانُ
 610 أَوْ يَغْلِبِ الْمَرَضُ فَالْوَفَاةُ * حَلَّتْ عَلَى الْإِنْسَانِ وَالْمَمَاتُ

﴿ ذَكَرُ ضُرُوبِ التَّغَايُرِ ﴾

- 611 وَلِلتَّغَايُرِ ضُرُوبٌ سِتُّ * يُطِئُ فِيهَا الْأَمْرُ أَوْ يُدْبِتُ
 612 مِنْ انْقِلَابِ الْجَسَمِ فِي أَوْ قَاتِ * قَلِيلَةً لِلْخَيْرِ وَالْحَيَاةِ
 613 يُنْذِرُ فِيهَا قَبْلَهُ مَا يُخَمِّدُ * وَذَلِكَ بُخْرَانٌ صَحِيحٌ جَيِّدُ
 614 وَغَيْرُهُ مِنْ انْقِلَابٍ مُسْرِعٍ * يُفْضِي إِلَى الْمَوْتِ وَشَرٌّ مُضَرِّعُ
 615 يَضِيقُ فِيهِ بِالطَّبِيبِ الْمَسْلُوكُ * وَذَلِكَ بُخْرَانٌ رَدِيٌّ مُهْلِكُ
 616 وَثَالِثٌ مِنْ انْقِلَابٍ مُبْطِئٍ * يُفْضِي إِلَى حَالٍ صَحِيحٍ مُبْرِئِ
 617 وَلَيْسَ بِالْبُخْرَانِ بَلْ تَحْلِيلُ * يَأْتِي عَلَى الْقَلِيلِ فَالْقَلِيلُ
 618 وَرَابِعٌ يُطِئُ فِي انْقِلَابٍ * يَدْخُلُ بِالْمَرِيضِ شَرْبَابُ
 619 وَلَيْسَ بِالتَّحْلِيلِ بَلْ ذُبُولُ * يُحْلِلُ الْقُوَى مِنَ الْعَلِيلِ
 620 وَخَامِسٌ مِنْ انْقِلَابٍ وَسَطٍ * يُفْضِي إِلَى الْمَوْتِ وَشَرٌّ فَارِطُ
 621 وَسَادِسٌ يُفْضِي إِلَى الْحَيَاةِ * فِي الْمَتَوَسِّطِ مِنَ الْأَوْقَاتِ
 622 وَذَانِ بُخْرَانَانِ يُدْعَيَانِ * مُرَكَّبَيْنِ وَهُمَا ضِلَالَانِ
 623 وَجَيِّدُ الْبُخْرَانِ مَا فِي الْمُنْتَهَى * عِنْدَ كِهَالِ النَّضْجِ مَعَ فَرْطِ الْقُوَى

624 وَضِدُّهُ مَا كَانَ فِي التَّصَعُّدِ * وَهُوَ مِنَ الْبُحْرَانِ غَيْرُ جَبِيدٍ

﴿ ذَكَرُ مَا يُحْتَاجُ إِلَى عِلْمِهِ فِي الْبُحْرَانِ ﴾

625 وَأَنْتَ تَحْتَاجُ مَعَ الْبُحْرَانِ * إِلَى ثَلَاثَةِ مِنَ التَّعَانِي

626 الْعِلْمُ بِالْإِنْذَارِ وَالْإِيْسَامِ * وَعِلْمُ مَا يَدُلُّ مِنْ أَعْلَامِ

627 تُعَلِّمُنَا بِأَيِّ نَوْعٍ يَنْقُضِي * إِذَا انْقَضَى بُحْرَانُ كُلِّ مَرَضٍ

﴿ ذَكَرُ الْعَلَامَاتِ الْمُنْذِرَةِ بِالْبُحْرَانِ ﴾

628 وَكُلُّ بُحْرَانٍ أَتَى فَمُنْذِرُهُ * مِنْ شِدَّةِ الْأَعْرَاضِ مَا سَنَذْكُرُهُ

629 كَخَلْطَةٍ فِي الثَّقَلِ وَالْإِخْسَاسِ * وَوَجَعٍ فِي الْأَذْنِ أَوْ فِي الرَّأْسِ

630 وَسَيْلٍ مَا يَجْرِي مِنَ الدَّمُوعِ * وَقَلَقٍ وَقِلَّةِ الْهَجُوعِ

631 أَوْ اضْطِرَابِ الْحَرَكَاتِ أَوْ أَرْقٍ * أَوْ وَجَعٍ فِي صَدْرِهِ أَوْ فِي الْعُنُقِ

632 أَوْ انْتِبَاهٍ سَيِّئٍ * مِنْ غَمَرَةٍ * وَالْعَيْنُ فِي حَرَكَةٍ وَحُمَرَةٍ

633 وَالضَّرْسُ فِي الصَّرِّ وَالْاضْطِكَالِ * وَالْأَنْفُ فِي الْآكَالِ بِاخْتِكَالِ

634 وَلِلشَّفَامِ تَارَةً تَقْلُصُ * وَتَارَةً يُرَى بِهَا تَمَصُّصُ

635 وَسُرْعَةِ النَّفْسِ وَاجْتِسَالِ * لِبَارِدِ الْهَوَاءِ وَاضْطِرَابِ

636 وَسُرْعَةِ النَّبْضِ مَعَ التَّوَاتُرِ * وَسَعْلَةٍ تَنْسَابُ بِالْفَرَاعِ

637 وَخَفَقَانٍ دَائِمٍ وَغَشْيٍ * وَنَهْضَةٍ مِنْ قَرَشِهِ وَمَشْيٍ

638 وَوَجَعٍ الْحَلِيقِ مَعَ الْمَرِي * وَالكَرْبِ إِنْ دَامَ يَفْرُطُ غَشْيِ

- 639 والنَّخْسُ فِي الْأَجْنَابِ وَالْأَضْلَاعِ * وَشِدَّةُ الْآلَامِ وَالْأَوْجَاعِ
 640 وَوَجَعٌ مُوَاتِرٌ فِي التَّمَنُّدَةِ * وَشَتْكِي طِحَالِهِ أَوْ كَبِدِهِ
 641 وَوَجَعٌ فِي الْبَطْنِ أَوْ فِي الْمَانَةِ * كَذَاكَ فِي الْكُلَى وَفِي التَّمَانَةِ
 642 وَمِثْلُ مَا يَحْدُثُ مِنْ فَرْطِ الْأَلَمِ * فِي دُبُرٍ أَوْ فِي قَضِيبٍ أَوْ رَحِمٍ
 643 أَوْ وَجَعٌ فِي سَائِرِ الْمَفَاصِلِ * أَوْ بَعْضُهَا مِنْ خَارِجٍ أَوْ دَاخِلٍ
 644 وَهَذِهِ إِذَا تَرَاهَا تَصَنَعْتُ * فِي يَوْمٍ بُحْرَانٍ فَذَاكَ جَيْدٌ
 645 لَا سِيَّامًا إِنْ كَانَ نَضِجٌ قَدْ ظَهَرَ * أَوْ لَا فَيَالِضِدِّ تَرَى هَذَا الْخَبَرَ

﴿ ذِكْرُ أَيَّامِ الْبُحْرَانِ ﴾

- 646 وَسَبَبُ الْبُحْرَانِ إِنْ صَحَّ الْخَبَرُ * بِأَنَّ فِي الْأَمْرَاضِ تَأْثِيرَ الْقَمَرِ
 647 لِأَنَّهُ شَيْءٌ سَرِيعٌ الْحَرَكَةِ * يَقْطَعُ فِي عَهْدٍ قَلِيلٍ فَلَا كُنْهَ
 648 وَتَارَةً يَقْوَى وَطَوْرًا يَضْعُفُ * وَذَا بِصَنَمَةِ النُّجُومِ يُعْرِفُ
 649 تَأْثِيرُهُ إِذْ لَيْسَ بِالْمَحْسُوسِ * لَا فِي سُعُودِهِ وَلَا النُّحُوسِ
 650 حَتَّى يَبِينَ شَكْلُهُ لِلْحَيِّسِ * مَا صَارَ فِيهِ مِنْ ضِيَاءِ الشَّمْسِ
 651 وَرُبْعُهُ يُنِيرُ فِي الْأَرْبُوعِ * وَيَضْعُفُ يُضِيءُ فِي الْأُسْبُوعِ
 652 وَالسُّقْمُ لَا يَكُونُ دُونَ قَطْعِ * يَضْعُفُ فِيهِ سَعْدُهُ عَنْ طَبْعِ
 653 وَإِنْ تِمَادَى فِي السُّعُودِ الْقَمَرُ * عَاشَ اللَّيْلُ وَاسْتَطَالَ الْعُمُرُ
 654 وَإِنْ تِمَادَى فِي النُّحُوسِ مَاتَ * وَانْقَطَعَ الْعُمُرُ بِهِ وَفَاتَ
 655 وَإِنْ أَتَى الْبُحْرَانُ فِي الْأَرْبَاعِ * طَوْرًا وَطَوْرًا جَاءَ فِي الْأَسَابِعِ

- 656 ولهذه البُحُرَانُ فِيهَا جَيِّدٌ * يَصْحَبُ إِذَا رَأَى وَنَضْجاً يَشْهَدُ
657 ولهذه تَجْرِي عَلَى أَذْوَارٍ * لِأَنَّهَا مُحْكَمَةُ الْأَقْصَادِ
658 وَغَيْرُ هَذِهِ فَلَا دَوْرَ لَهَا * لِأَمْرِ أَعْمَاهُ فَمَا أَشْكَلُ لَهُ
659 وَمَا لَهَا نَضْجٌ وَلَا إِذَا نَذَارُ * بَلَى وَفِي أَغْرَاضِهَا أَخْطَارُ
660 ولهذه لَيْسَتْ بِأَحْوَرِيَّةٍ * إِلَّا بِمَا نَكَّتَهُ رَدِيَّةٌ

﴿ ذَكَرَ الدَّلِيلُ بِهَا يَنْقُضِي بِهِ الْبُحْرَانُ ﴾

- 661 فَإِنْ رَأَيْتَ مَرَضاً دَمِيًّا * صَغَباً شَدِيداً هَائِجاً رَدِيًّا
662 وَقَدْ بَدَتْ أَغْرَاضُهُ فِي الرَّاسِ * وَاتَّبَعَتْهُ سَائِرُ الْحَوَاسِ
663 وَحُمْرَةٌ وَحَكَّةٌ الْآنَ صَافٍ * فَإِنْ ذَا الْبُحْرَانِ بِالرُّعَافِ
664 وَإِنْ تَكُنْ أَغْرَاضُهُ مِنْ أَسْفَلٍ * يَوْجِعُ فِي سُرَّةٍ مُتَصِلِ
665 وَقَبْلُ كَانَ طَمَئُهَا فِي خُبْرٍ * فَإِنَّمَا بُخْرَانُهَا فِي طَنْثِ
666 أَوْ سَلِمَ الْأَعْلَى مِنَ الْأَوْجَاعِ * وَكَانَ فِي السُّفْلِيِّ مِنَ الْأَضْلَاعِ
667 وَكَانَ يَشْكُو ذَا الْعَلِيلِ كَبَدَهُ * وَنَزَلَ التَّوَجُّعُ نَحْوَ التَّمَقُّدِ
668 فَلَسْتُ إِنْ أَنْذَرْتَهُ بِخَاسِرٍ * فَذَلِكَ بُخْرَانُ دَمِ الْبَوَاسِرِ
669 وَإِنْ يَكُ الْمَرَضُ مِنْ صَفَرَاءَ * وَكَانَ فِي أَوْقَاتِ الْإِنْتِهَاءِ
670 وَكَانَ فِي بَرَسَامِهِ اسْتِيْلَاءُ * وَكَثُرَ الصَّدَاعُ وَالْبَلَاءُ
671 فَلَا تَكُنْ مِنْ ذَلِكَ فِي مَخَافٍ * فَإِنْ ذَا الْبُحْرَانِ بِالرُّعَافِ
672 وَإِنْ تَكُنْ أَغْرَاضُهُ فِي التَّمَدُّدِ * وَكَانَ يَشْكُو قَبْلُ ذَلِكَ كَبَدَهُ

- 673 وكان في كَرْبٍ وفَرْطٍ غَثِيٍّ * فلإنما بُخْرانُهُ بِالْقَسِيِّ
 674 أَوْ سَلِمَ الرَّأْسُ مِنَ الصُّدَاعِ * وكان يَشْكُو البَطْنَ مِنْ أَوْ جَاعِ
 675 وظَهَرَتْ سُرَّتُهُ صَدِيْعُهُ * واغْتَفَلَتْ مِنْ قَبْلِ ذَا الطَّيْمَةِ
 676 فكَُنْ مِنَ الْأَمْرِ عَلَى اخْتِرَانٍ * فإنَّ ذَا الْبُخْرَانِ بِالْبُيْرَانِ
 677 أَوْ سَلِمَ البَطْنَ مِنَ التَّسْوَاءِ * وَلَمْ يَكُ الْمَرَضُ ذَا بَسْلَاءِ
 678 بَلْ كَانَ فِي كَرْبٍ قَلِيلٍ أَوْ أَرْقٍ * وَلَمْ تَكُنْ أَعْرَاضُهُ فِيهَا عَرَقِ
 679 وكان في مَرَضِهِ لَيَّانُهُ * وكانتِ الْأَوْجَاعُ تَحْتَ الْعَانَةِ
 680 فَخُذْ بِذَا الْأَمْرِ صَحِيحَ قَوْلِي * فإنَّ بُخْرَانَ الْفَتَى بِالْبُيُولِ
 681 أَوْ سَلِمَ الْبَوْلُ مِنْ امْتِنَاكَ * وَلَمْ يَكُنْ فِي عَانَةٍ بِشَاكَ
 682 وكان ذَا مُنْفَتِحِ السَّامِ * وَلَمْ يَكُنْ فَرْطٌ مِنْ آلَاِمِ
 683 وَلَمْ يَكُنْ يُبْسٌ شَدِيدٌ وَأَرْقٍ * فلإنما بُخْرَانُ هَذَا بِالْعَبْرِاقِ
 684 وَإِنْ يَكُنْ فِي غُصْدٍ آلَامُ * فلإنما بُخْرَانُهُ أَوْ رَامُ
 685 واسْتَنْعِلِ التَّدْيِيرَ بِالْعَلَامَةِ * دَلَّتْ عَلَى التَّمَوْتِ أَوْ السَّلَامَةِ

﴿ ذِكْرُ الْعَلَامَاتِ الْمُنْذِرَةِ بِالتَّمَوْتِ وَأَوَّلًا فِي الْعَلَامَاتِ الْمَأْخُوذَةِ مِنَ الْأَفْعَالِ ﴾

- 686 كَرَاهَةُ الضُّوْءِ وَدَمْعُ جَارٍ * بِشِدَّةِ التَّخْرِيبِكِ وَأَزْوَارِ
 687 وَصِفَرٍ فِي الْعَيْنِ فَرْدَ جَانِبٍ * وَالْفُحْمُ مَفْتُوحٌ بِلا تَشَاوُبِ
 688 وَالْمَرَّةُ يَسْتَلْقِي عَلَى قَفَاهُ * قَدْ ارْتَحَتْ يَدَاهُ أَوْ رَجُلَاهُ
 689 وَإِنْ بَدَأَ يَنْزِلُ عَنْ مَرْقَدِهِ * وَكَاشِفًا عَنْ رِجْلِهِ وَيَسِيْدِهِ

- 690 وَإِنْ تَشَكَّلَ بِشَكْلِ مُنْكَرٍ * وَقَدْ بَدَأَ يُعْنَى بِتَنْفِ الزَّئْبَرِ
 691 أَوْ ثَقُلَتْ أَطْرَافُهُ فِي الْمُنْتَهَى * وَقَدْ بَدَأَ مُعْتَلِقًا بِهَائِرَى
 692 وَصَرَّةُ الْأَسْنَانِ دُونَ عَادَةٍ * وَوَلَعَ الْيَدَيْنِ بِالْوَسَادَةِ
 693 وَإِنْ تَخَيَّلَ غُلَامًا أَسْوَدًا * يُرِيدُ أَنْ يَقْتُلَهُ إِذَا بَدَأَ
 694 وَإِنْ يَكُنْ فِي مَرَضٍ ذِي حِدَّةٍ * فَمَوْتُهُ مِنْ قَرِيبٍ الْمُدَّةُ
 695 وَإِنْ بَدَأَ سَكِينَتَنَا فِي هَذَرٍ * أَوْ أَنْ يُرَى حَلِيمُنَا فِي ضَجَرٍ
 696 وَإِنْ تَشَكَّى بِالْعَمَى وَالصَّمَمِ * أَوْ سَقَطَتْ قُوَّتُهُ عَنْ أَلَمِ
 697 وَإِنْ رَأَى فِي الْمُنْتَهَى مِنْ نَوْمِهِ * ثَلَجًا بَدَأَ يَنْزِلُ فَوْقَ جَنْبِهِ
 698 وَنَفْسٌ مُضْطَرِبٌ ذَوْبُ زَرْدٍ * عَالٍ فَإِنَّ ذَلِكَ شَيْءٌ مُزْدَرٍ
 699 وَسَهَرُ اللَّيْلِ وَنَوْمُ الْيَوْمِ * أَوْ عَدِمَ الْمَرِيضُ كُلَّ النَّوْمِ
 700 أَوْ سَاعَتِ الْحَالِ يَذَا الْمَنَامِ * سُوءًا فَكَانَ عَلَيْهِ الْآلَامُ
 701 وَإِنْ أَتَى طَبِيبُهُ الْقَانُونََا * وَلَا يَرَى لِفِعْلِهِ مَيْتَانَا

﴿ ذِكْرُ الْعَلَامَاتِ الْمُنْدَرَةِ بِالمَوْتِ الْمَأْخُوذَةِ مِنْ حَالَاتِ الْبَدَنِ ﴾

- 702 وَالْوَجْهُ مَا أَشْبَهَ وَجْهَ الْمَيِّتِ * وَلَطَأَ الصَّدِغِ مِنَ الْمَشَقَّةِ
 703 وَانْقَبَضَتْ مِنْ بَرْدِهَا الْأُذُنَانِ * وَانْقَلَبَتْ وَغَارَتِ الْعَيْنَانِ
 704 وَحُمُرَةُ الْعَيْنَيْنِ أَوْ سَوَادُهَا * أَوْ إِنْ نَقَتْ أَوْ إِنْ بَدَأَ اكْتِمَادُهَا
 705 أَوْ سَكَتَتْ أَوْ شَخَصَتْ أَوْ بَرَدَتْ * أَوْ كَانَتْ الْأَجْفَانُ مِنْهُمَا التَّوْتُ
 706 وَاخْتَدَّ أَنْفٌ وَالتَّوَى بِجَبْهَتِهِ * وَبَانَ تَقْلِيصٌ بِجَنْبِ شَفَتِهِ

- 707 والبَزْدُ فِي الْأَطْرَافِ مِنْ إِنْسَانٍ * وَالْقَرْحُ وَالسَّوَادُ فِي اللِّسَانِ
 708 مَعَ اضْطِرَابٍ وَأُمُورٍ مُقْلَقَةٍ * فَإِنَّهَا رَدِيَّةٌ فِي الْمُحْرِقَةِ
 709 وَحُمْرَةٍ وَخُضْرَةٍ الْأَخْضَرِ * وَاسْوَدَّ مَا فِي الْجِسْمِ مِنْ آثَارِ
 710 وَيَرْفَأُ قَبْلَ سَابِعِ أَتَسَى * إِلَى هُزَالٍ فِي الشَّرَاسِيفِ بَدَأَ
 711 وَالْبَزْدُ إِنْ بَدَأَ عَلَى سَطْحِ الْبَدَنِ * وَالْحَرُّ فِي دَاخِلِ ذَلِكَ قَدْ كَمُنَ
 712 لَأَسْمًا إِنْ كَانَ ذَا بَقَاءٍ * عَلَى رَئِيسَةٍ مِنَ الْأَغْضَاءِ
 713 تَهَيَّجَ الْوَجْهِ مَعَ الْأَطْرَافِ * مِنْ قَبْلِ أَسْبُوعَيْنِ أَمْرٌ كَافٍ
 714 بِأَنَّ ذَا التَّمْرِ سَرِيعُ الْغَيْثِ * فَلَا يُرَى يَبْلُغُ أَسْبُوعَيْنِ
 715 أَوْ تَسْكُنُ الْحُمَى بِلا انْفِرَاجٍ * أَوْ أَنَّ تُرَى تَشْتَدُّ فِي الْأَزْوَاجِ

﴿ ذَكَرَ الْعَلَامَاتِ الْمُنْدَرِجَةَ بِالْمَوْتِ الْمَأْخُودَةِ مِمَّا يَبْرُزُ مِنَ الْبَدَنِ ﴾

- 716 إِنْ الْبِرَازَ أَسْوَدَ أَوْ أَخْضَرَ * وَمُنْتَنًا وَدَسْمًا وَأَخْمَرَ
 717 وَمِثْلَ مَا وَبِرَازِ زَبْـيـدِي * وَأَبْيَضَ جَمِيمَهَا أَمْرٌ رَدِي
 718 وَإِنْ بَدَأَ مُخْتَلِفَ الْأَلْوَانِ * فَالْمَوْتُ إِنْ لَمْ يَكْ عَنْ بُحْرَانِ
 719 وَإِنْ رَأَيْتَ شَهْوَةً فِي ضُمْفٍ * وَنَحْوَ ذَلِكَ مِنْ مِرَارِ صِرْفٍ
 720 وَقِطْعِ الدِّمِ الْعَتِيقِ فِيهِ * وَقِطْعِ اللَّخْمِ إِذَا تَلَبَّسَ بِهِ
 721 وَإِنْ أَتَى الدِّمِي بَعْدَ الْمِرَّةِ * لَامِثَلْ أَنْ يَلْدَعُ كُلَّ مَرَّةٍ
 722 وَإِنْ بَدَأَ بِرَازِهِ سَوْدَائِي * بَعْدَ نُهُولِ جِسْمِهِ بِدَاءٍ
 723 وَاعْتَقَلَتْ طَبِيعَةٌ فِي الْمُحْرِقَةِ * فَإِنَّ تِلْكَ لِلدِّمِ مَا غِ مُقْلَقَةٍ

- 724 وَإِنْ بَدَأَ مُصَوِّتًا وَهَوَّ حَيَّي * وَلَمْ يَكُنْ عَنْ عَادَةٍ فَهَوَّ رَدِّي
725 بُولُ رَقِيقٍ أَسْوَدُ قَلِيلُ * مَوْتُ إِذَا يُؤْلَهُ الْعَلِيلُ
726 وَهَذِيانُ مَعَ رَقِيقٍ بَـوْلُ * أَغْظَمُ مَا يُصِيبُهُ مِنْ هَوْلِ
727 وَالْقَيِّ وَالرَّعَافِ فِي سَوَادِ * وَفِي نُتُونَةٍ فَمِنْ فَسَادِ
728 تَوَاتُرٍ وَقَلَّةٍ فِي النَّفْسِ * فِي مَرَضِ السَّلِّ دَلِيلُ الْخُبْسِ
729 وَالنَّفْثُ ذُو الْأَلْوَانِ وَالصُّمُوبَةُ * وَسَعْلَةٌ عَنْ مِيتَةِ قَرِيبِهِ
730 وَعَرَقٌ يَخْتَصُّ بِالِدِ مِغَاغٌ * وَلَا يُرِيحُ بَعْدَ الْإِسْتَفْرَاغِ

﴿ ذِكْرُ الْعَلَامَاتِ الْمُنْذِرَةِ بِالسَّلَامَةِ ﴾

- 731 الْوَجْهُ إِنْ بَدَأَ كَمَا قَدْ كَانَا * فِي صِحَّةٍ فَبُرْؤُهُ اسْتَبَانَا
732 وَالْحَرُّ إِنْ بَدَأَ عَلَى اعْتِدَالِ * وَلَمْ يَكُ الشَّرُّوفُ ذَا هُزَالِ
733 وَيَرْقَانُ بَعْدَ سَابِغٍ بَدَا * وَالذَّهْنُ مِنْهُ سَالِمٌ فَلَا رَدَى
734 وَقُوَّةٌ فِي الْحَيْسِ أَوْ فِي الْحَرَكَةِ * وَخِفَّةٌ لِبَدَنِ مُشْتَرِكَةٍ
735 وَإِنْ بَدَأَ مُضْطَجِعًا كَالْعَادَةِ * وَآخِذًا فِي لَيْلِهِ رُقَادَةُ
736 وَلَمْ يَنْمِ فِي أَكْثَرِ النَّهَارِ * وَكَانَ بَعْدَ النَّوْمِ ذَا قَرَارِ
737 وَكُلُّ نَوْمٍ قَدْ أَزَالَ مِنَ أَلَمِ * وَهَذِيانُ قَدْ أَرَّاحَ مِنْ سَقَمِ
738 وَمَرَضُ الدِّمَاغِ وَالْأَعْضَاءِ * يُشَارِكُ الدِّمَاغُ فِي الْأَذْوَاءِ
739 إِنْ سَلِمَتْ مِنْ هَذِيانٍ دَائِمًا * فَإِنَّ ذَا التَّرِيضِ جِدْسَالِمِ
740 وَإِنْ بَدَأَ الْعَطَاسُ فِي الْبَرَسَامِ * فَهَوَّ عَلَى الْبُرْءِ مِنَ الْأَعْلَامِ

- 741 كُلُّ رُعَافٍ وَدِيمٍ مِّنْ أُذُنٍ * فِي مَرَضِ الرَّأْسِ شِفَاهُ الْبَسْدِ
 742 وَنَفْسٌ بِلاَ تَوَاتُرٍ يُرَى * وَلَا تَفَاوُتٍ فَخَيْرُ مَا جَرَى
 743 وَلَا انْقِطَاعُهُ وَلَا انْتِصَابُهُ * وَلَيْسَ يَنْفُخُ لِمَا أَصَابَهُ
 744 وَنَبْضُهُ فِي قُوَّةٍ وَلَمْ يَضِقْ * وَلَا بَدَأَ نَفْسُهُ كَالْحَتِّ رِقْ
 745 وَشَهْوَةٌ وَقُوَّةٌ انْهِيضَامٍ * وَنَجْوَاهُ مُعْتَدِلُ الْقِيَامِ
 746 وَلَوْنُهُ مُعْتَدِلٌ فِي الصَّفَرِ * بِلاَ سَوَادٍ مُّخْرِقٍ أَوْ خُضْرَةٍ
 747 أَوْ خَرَجَ الْخِلْطُ مَعَ الْحَيَاتِ * فِي يَوْمِ بُحْرَانٍ فَمِنْ حَيَاتٍ
 748 وَكَانَ ذَلِكَ الْخِلْطُ مِنْهُ الْمَرَضُ * وَزَالَ مِنْ زَوَالِ ذَلِكَ الْعَرَضُ
 749 إِنْ تَخْرُجَ الْمِرَّةُ زَالَ الصَّمَمُ * وَزَالَ مِنْ سُقْمِ الدِّمَاغِ الْأَلَمُ
 750 دَمُ الْبَوَاسِيرِ مِنَ الطِّحَالِ * وَمَا لُخُونِيَا صَلَاحُ الْحَالِ
 751 وَدَرَدُ الْمَاءِ وَخِلْطُ بَلَقَمٍ * فِي حَبْنِ شِفَاهِ ذَلِكَ السَّقَمِ
 752 وَمِرَّةٌ إِنْ خَرَجَتْ فِي الرَّمَدِ * فَذَلِكَ عَنْ بُرءٍ سَرِيعِ الْأَمَدِ
 753 وَإِنْ رَأَيْتَ الْبَوْلَ أَتْرَجِيًّا * وَأَبْيَضَ الثَّفْلَ بِهِ سَفْلِيًّا
 754 وَإِنْ رَأَيْتَ فِي مَرِيضٍ عَرَقَهُ * مُعْتَدِلَ الْأَمْرِ يَحْمِي مُطَبَّقَهُ
 755 وَإِنْ رَأَيْتَ وَرَمًا فِي الذُّبْحَةِ * مِنْ خَارِجِ الرَّأْسِ فِتْلَكَ مَصْلَحَهُ
 756 وَوَرَمَ الْأَنْثَيْنِ بُرءُ الْبَسْدِ * إِذَا تَرَاهُ فِي السُّعَالِ الْمُزْمِنِ
 757 وَوَرَمَ الرَّجْلِ بِذَاتِ الرَّيْئِ * وَوَرَمَ يَنْزِلُ فِي الْأُذُنِ
 758 وَالْقَرَحُ فِي الْمِنْخَرِ أَوْ فِي الشِّفَةِ * فِي الْغَيْبِ شَيْءٌ مُّنْذِرٌ بِالصِّحَةِ
 759 وَبُرءُ دَاءِ الثَّمَلِ الدُّوَالِي * وَبُرءُ مَا فِي الْبَطْنِ وَالطِّحَالِ

760 كَذَا الْجُشَاءُ الْحَامِضُ فِي الزَّلَاقِ * مِنَ الْإِمَاءِ مُنْكَ لِلزَّمَقِ

761 وَإِنْ بَدَتْ حُمَى عَلَى التَّشْنِيجِ * أَوْ صَرَعَ فَذَلِكَ مِنْ تَفْرِيجِ

762 وَإِنْ رَأَيْتَ بِأَمْرِي فَوَاقَا * وَجَاءَهُ الْعَطَاسُ قَدْ أَفَاقَا

﴿ ذَكَرُ وَجُوهِ الْعَمَلِ عِنْدَ الْحُكْمِ بِالْأَدِلَّةِ ﴾

763 وَالتَّزِيمِ الْقِيَاسِ فِي الْعِلْيَلِ * إِذَا رَأَيْتَ الْحُكْمَ بِالْأَدِلِّ

764 فَفِي الدَّلِيلِ صَادِقٌ قُـوَاهُ * وَغَيْرُهُ يُكْذِبُهُ سِـوَاهُ

765 أَمَّا الَّذِي يَصْدُقُ فِي الْأَنْبَاءِ * فَحَادِثُ الرَّأْسِ مِنَ الْأَعْضَاءِ

766 وَأَنْ تَرَى الصَّادِقَ مِنْهَا شَاهِدُهُ * وَمِثْلُهُ فِي بَدَنِ يُضَادِدُهُ

767 وَكُلُّ مَا تَرَى عَلَى تَضَادٍّ * فِي الْبَدَنِ الضَّعِيفِ مِنْ شَوَاهِدِ

768 وَكُلُّ مَا يُخَالِفُ الْأَنْبَاءَ * يَصْدُقُ فِي الْمَوْتِ فَلَا يَقْأَ

769 فَإِنْ تَضَادَّتْ لَكَ الْعَلَائِشُ * ضَعِيفَةٌ فَذَلِكَ شَكٌّ دَائِشُ

770 فَخَفَّ عَلَى الْأَحْكَامِ وَالْقَضَاءِ * وَكُنْ مِنَ الْأَمْرِ عَلَى رَجَاءِ

771 وَقِفْ إِذَا تَعَادَلَتْ فِي مَذْهَبِ * وَاقْبُضْ إِذَا تَرَجَّحَتْ بِالْأَغْلَبِ

﴿ الْجُزْءُ الثَّانِي مِنَ الْأَرْجُوزِ ﴾

وهو الجزء العملي وتقسيمه

772 وَإِذْ نَظَّمْتُ فِي كِتَابِ الْعِلْمِ * فِي الطِّبِّ مَا سَمِعْتُهُ مِنْ نَظْمِ

773 وَكَأَنَّ أَنْظِمَهُ فِي أَمْلِي * فَهَا أَنَا مُبْتَدِي بِالْعَمَلِ

774 قَدْ قُلْتُ فِي مُبْتَدِ الْكِتَابِ * مَا احْتَجْتُ أَنْ أَذْكَرَ فِي ذَا الْبَابِ

- 775 وَعَمَلُ الطَّبِّ عَلَى ضَرْبَيْنِ * فَوَاحِدٌ يُعْمَلُ بِالتَّيْدِ بْنِ
 776 وَغَيْرُهُ يُعْمَلُ بِالْفِدَاءِ * وَمَا يَقْدَرُ مِنَ النَّفْسِ
 777 أَمَّا الَّذِي يُعْمَلُ بِالتَّيْدِ بْنِ * فَذَاكَ أَمْرٌ لَيْسَ بِالْحَقِيقِ
 778 وَهُوَ عَلَى ضَرْبَيْنِ عِنْدَ الْقِسْمَةِ * فَوَاحِدٌ يُدْعَى بِحِفْظِ الصِّحَّةِ
 779 وَجُزْؤُهُ الْأَخِيرُ بَرُّ الْعِلْمِ * وَهُوَ لَعَمْرِي غَايَةُ الْأَطِبِّ

﴿ تَفْسِيمُ عَمَلِ حِفْظِ الصِّحَّةِ وَهُوَ الْأَوَّلُ مِنَ الْعَمَلِ
 بِالْفِدَاءِ وَالْدَوَاءِ ﴾

- 780 وَالْحِفْظُ لِلصِّحَّةِ فِي الصَّحِيحِ * مِمَّا يَقُولُ مُطْلَقٌ صَرِيحِ
 781 وَلِلَّذِي صَحَّتْ لَمْ تَكْمُلِ * وَهُوَ عَلَى ضَرْبَيْنِ عِنْدَ الْعَمَلِ
 782 مَا ضَعْفُهُ شَيْبٌ يَكِلُ ذَاتِهِ * وَكُلُّ وَقْتٍ كَانَ فِي أَوْ قَاتِهِ
 783 كَالشَّيْبِ وَالنَّاقَةِ أَوْ كَالطِّفْلِ * فَضَعْفُهُمْ مُخْتَلِطٌ بِالْكُفْلِ
 784 وَمَنْ تَرَى فِي جَنْبِهِ دَلِيلًا * يُخَافُ مِنْهُ أَنْ يُرَى عَلَيْهِ
 785 وَمَنْ تَرَى الضَّعْفَ بَعْضُ جَنْبِهِ * مِنْ جُلْدِهِ أَوْ لَحْيِهِ أَوْ عَظْمِهِ
 786 كَمَنْ تَرَى مَعْدَتَهُ ضَعِيفَةً * بَارِدَةً بِطَبْعِهَا سَخِيفَةً
 787 وَمِنْهُ مَا آفَاتُهُ فِي الرَّجَمِ * كَأَصْبَحِ سَادِسَةٍ أَوْ وَرَمِ
 788 وَمَنْ يَرَى بِحَسَبِ الْأَسْنَانِ * فِي زَمَانٍ دُونَ مَا زَمَانِ

789 كَلَّتَيْنِ الْمِزَاجَ فِي صَبَاحِهِ * ضَعُفٌ فِي كِبَرِهِ قُتُوَاهُ

790 وَيَابِسٌ يَضْعُفُ فِي الْخَرِيفِ * وَلَيْسَ فِي الرَّبِيعِ بِالضَّعِيفِ

﴿ تَدِيرُ الصَّحِيحُ بِقَوْلٍ مُطْلَقٍ فِي هَوَائِهِ جُمْلَةً وَخَاصَّةً فِي صَنِيفِهِ ﴾

791 لِلْحَفِظِ فِي الصِّحَّةِ جِنْسٌ مُشْتَمَلٌ * مِنْ عَمَلِ الطِّبِّ عَلَى ضَرْبَيْنِ عَمَلٌ

792 إِنْ الْمِزَاجُ إِنْ تَرَدَّبَتْ سَاعَاهُ * بِحَالِهِ شَيْءٌ بِهِ غِذَاءُهُ

793 وَالْجِسْمُ إِنْ تَغَزِمَ عَلَى إِخْرَاجِهِ * مِنْ طَبْعِهِ فَالضِّدُّ مِنْ مِزَاجِهِ

794 وَدَوَّرَ الصَّحِيحُ بِالْإِطْلَاقِ * كَيْمَا يُرَى عَلَى الصَّلَاحِ بِاقٍ

795 أَسْكُنْ بِلَادَ رَايِجِ الْأَقَالِمِ * مَا كَانَ مِنْهَا ذَا بُخَارٍ سَالِمِ

796 وَمَا عَلَى الصَّخْرَاءِ مِنْهَا يُشْرِفُ * وَاعْتَمِدِ الشَّرْقِيَّ فَهُوَ الْأَطْفُفُ

797 وَمِنْ لَدَى الصَّيْفِ إِلَى الْجِبَالِ * وَالتَّلْدِ التَّفْتُوحِ لِلشَّمَالِ

798 وَاللَّيْلِ فِي الْعَالِي مِنَ الْمَجَالِسِ * وَبِالنَّهَارِ أَنْزِلْ إِلَى الدَّهَالِسِ

799 وَاعْدِلْ عَنِ الْأَصَوَافِ وَالْأَقْطَانِ * وَمِنْ إِلَى الْخَفِيفِ مِنْ كَثَانِ

800 وَاسْتَعْمِلِ الْبَارِدَ مِنْ رَيْحَانِ * وَمِثْلَ دُهْنِ الْوَرْدِ مِنْ أَذْهَانِ

801 وَاحْتَطِ عَلَى عَيْنَيْكَ مِنْ غُبَارِ * وَمِنْ دَوَاحِنَ وَمِنْ بُخَارِ

802 وَمِنْ شُعَاعِ الشَّمْسِ وَالسُّمُومِ * وَمِنْ لِقَاءِ الْوَهْجِ مِنْ جَجِيمِ

803 وَلَا تُطِلْ قِرَاءَةَ الدَّقِيقِ * نَقْشٍ وَخَطٍّ مُدْمَجٍ التَّغْلِيقِ

﴿ تَدِيرُ الْمَأْكُولَ بِالْجُمْلَةِ وَخَاصَّةً فِي الصَّيْفِ ﴾

804 أَقَلُّ مَا يُؤْكَلُ فِي النَّهَارِ * وَاللَّيْلِ مَرَّةً مِنَ الْمِرَارِ

- 805 وَأَكْثَرُ الْأَكْلَاتِ مَرَّتَيْنِ * وَالْأَوْسَطُ الثَّلَاثُ فِي يَوْمَيْنِ
 806 أَطْلَ زَمَانَ الْأَكْلِ تَسْتَنِمُهُ * وَدَقِيقُ الْمَضُوعِ تَسْتَهْضِمُهُ
 807 وَكُلُّ مَا يَأْتِي عَلَيْكَ خَضُّهُ * فَإِنَّهُ صَغْبٌ عَلَيْكَ هَضْمُهُ
 808 وَكُلُّ مَا تَخْتَارُ مِنْ شَهِيٍّ * تَكْرَهُ أَنْ تُغْذَى بِهِ دَنِيٍّ
 809 فَاقْصِدْ بِحِكْمَةٍ إِلَى عِلَاجِهِ * بِضِدِّهِ الْمُصْلِحِ مِنْ مِزَاجِهِ
 810 رَبُّ مِزَاجٍ لَيْسَ بِالسَّوَاءِ * يُصْلِحُ بِالرَّدِيِّ مِنْ غِيَاذِهِ
 811 وَعَادَةُ الْإِنْسَانِ مِثْلُ الْقُوَّةِ * فَلَا تُضَيِّعْ مِنْ مَكَانِ الشَّهْوَةِ
 812 وَكُلُّ عَادَةٍ تُضُرُّ أَهْلَهَا * فَاقْطَعْ بِتَدْرِيجٍ الزَّمَانَ أَصْلَهَا
 813 وَقَدِّمِ الرُّطْبَ وَأَخَّرْ قَابِضًا * وَامْزُجْ بِطَعْمِ الْحُلُوِّ طَعْمًا حَامِضًا
 814 وَأَصْلِحِ الْيَابِسَ بِاللَّدُونَةِ * وَأَصْلِحِ الْبَارِدَ بِالسُّخُونَةِ
 815 وَإِنْ يَكُنْ سَخْنًا فَشَبِّ بِالْبَرْدِ * وَإِنْ يَكُنْ رَطْبًا فَشَبِّ بِالضَّدِ
 816 وَإِنْ تَخَفَ وَخَامَةَ السَّمِينِ * وَمَا يُسِيءُ الضَّهْمُ مِنْ دَهِينِ
 817 فَشَبِّهِ بِالْمَلْحِ أَوْ بِالْحَرِيرِيفِ * إِنَّهَا عَوْنٌ عَلَى التَّلَطُّفِ

﴿ أَوْقَاتُ الْأَكْلِ [عِنْدَ بَعْضِ الْمُتَرْجِمِينَ] ﴾

- 818 بَعْدَ الرِّيَاضَةِ يَكُونُ الْأَكْلُ * وَبَعْدَ مَا يَخْرُجُ مِنْكَ النِّفْلُ
 819 فَاطْلُبْ لِأَكْلِكَ زَمَانَ الرَّاحَةِ * وَفِي مَكَانٍ بَارِدٍ رِيَاحَهُ
 820 وَاجْمَلْ لِذَلِكَ زَمَانًا بَارِدًا * وَكُنْ لِذَا التَّدْيِيرِ فِيهِ قَاصِدًا

﴿ تَدِيرُ الْمَأْكُلَ فِي الصِّيفِ ﴾

- 821 وَقَلِيلُ الْغِذَاءِ فِي الْمَصِيفِ * وَمِلْ بِمَا تَنْغُذُو إِلَى اللَّطِيفِ
 822 وَاجْتَنِبِ الْغَلِيظَ مِنْ لُحْمَانِ * وَمِلْ إِلَى الْبُقُولِ وَالْأَلْبَانِ
 823 وَالسَّمَكِ الطَّرِيحِيِّ وَالْجَذِيانِ * وَوَسْطِ السِّنِّ مِنَ الْغُلَّانِ
 824 وَمِنْ فَرَارِيحِ وَمِنْ دَجَاجِ * وَلَحْمِ طَيْهُوجٍ وَمِنْ دُرَاجِ
 825 مِنْ كَزْبُرِيَّةٍ وَمِنْ سَكْبَاجِ * وَحَصِيرِ مَيْتَةٍ وَزِيرَبَاجِ
 826 وَجَنِّبِ الْحَلَوَاءَ كَالْخَيْصِ * وَعَجَّةَ الْكُرَّاثِ وَالْفُصُوصِ
 827 وَمِلْ إِلَى الْهَلَامِ وَالْقَرِيصِ * وَكُلْ مِنَ الطَّفَشِيلِ وَالْمُصُوصِ

﴿ تَدِيرُ الْمَشْرُوبَ ﴾

- 828 إِنْ شِئْتَ أَنْ تَنْجُو مِنَ الْتِيَاثِ * فَالْجَوْفَ قَسِّنْهُ عَلَى ثَلَاثِ
 829 لِلنَّفْسِ الثَّلْثِ وَلِلْغِذَاءِ * ثُلُثٌ وَبَاقِيهِ مَكَانُ الْمَاءِ
 830 قَلِيلُ مَاءٍ بَارِدٍ يُزَوِّجُكَ * وَكَثْرَةُ الْفَاتِرِ لَا تَشْفِيكَ
 831 وَالثَّلْجُ لَا تَكْثِرُهُ فِي الشَّرَابِ * فَإِنَّهُ يُضِرُّ بِالْأَعْصَابِ
 832 لَا تَسْقِ ثَلْجًا لِسَوَى السَّمِينِ * الدَّمَوْتِي اللَّحْمِ وَالْمَتِينِ
 833 حِرْصَكَ لَا تَشْرَبْ عَلَى الْحَيَوَانِ * إِنْ لَمْ يَكُنْ لِشَرْقِ الْإِنْسَانِ
 834 لَا تَأْخُذِ الْمَاءَ عَلَى الطَّعْمِ * وَلَا عَلَى الْخُرُوجِ مِنْ حَمَامِ
 835 وَلَا عَلَى الرِّيَاضَةِ الْقَوِيَّةِ * أَوْ الْجَمَاعِ إِنَّهُ بَلِيَّةُ

- 836 وَإِنْ دَعَتْ لِدَلِّكَ الضَّرُورَةَ * مِنْ قِلَّةِ الصَّبْرِ فَخُذْ بِسَيْرِهِ
837 حَتَّى إِذَا مَا مِيلَ بِالطَّمَامِ * فِي أَسْفَلِ الْجَوْفِ إِلَى أَنْهَضَامِ
838 فَخُذْ مِنَ الْمَاءِ الَّذِي يُرْوِيكَ * أَوْ خُذْ مِنَ الشَّرَابِ مَا يَكْفِيكَ
839 حَتَّى إِذَا أَخَذْتَ مِنْهُ رِيكَ * عَنْ شَبِيعٍ أَوْ عَنْ شَرَابِ سُكْرِكَ
840 وَجَاءَكَ الْعَطَشُ فَلْتَجَانِبْ * فَإِنَّ ذَا الْعَطَشِ أَمْرٌ كَاذِبٌ

﴿ تَدِيرُ النَّيْذِ وَشِبْهِهِ ﴾

- 841 فِي الشَّرْبِ لَا تَقْصِدْ إِلَى الْكَثِيرِ * وَاقْنَعْ مِنَ النَّيْذِ بِالتَّيْسِيرِ
842 لَا تُدْمِنِ النَّيْذَ كُلَّ يَوْمٍ * وَلَا تَكُنْ تَشْرَبُ بَعْدَ الصُّومِ
843 وَلَا عَلَى الطَّمَامِ ذِي اللَّطَافَةِ * وَلَا عَلَى الْغِذَاءِ ذِي الْحَرَّافَةِ
844 إِيَّاكَ أَنْ تَسْكُرَ طَوْلَ الدَّهْرِ * وَإِنْ يَكُنْ فَمَرَّةً فِي الشَّهْرِ
845 فَالْنَّفْعُ مِنْهُ فِي الْقَلِيلِ النَّزْدِ * وَفِي كَثِيرِهِ ضُرُوبُ الضَّرِّ
846 وَمَنْ يَكُنْ تَصَدَّعُهُ الْعُقَارُ * وَيَغْتَرِبُهُ الْحَرُّ وَالْخُمَارُ
847 فَاسْقِهِ شَرَابَهُ الرِّيحَانِي * وَلْيَتَّقِلْ حَامِضُ الرُّمَّانِ
848 وَبِالسَّفَرَجِلِ وَبِالْحِجَارِ * وَامزُجْ لَهُ الْمَاءَ مَعَ الْعُقَارِ
849 وَمَنْ شَكَا بِالرَّاحِ بِالرِّيَّاحِ * فِي جَوْفِهِ فَاسْقِهِ صِرْفَ الرِّاحِ
850 أَلْأَصْفَرَ الْقَوِيَّ فَهُوَ الصَّالِحُ * لِذَاكَ وَالنُّقْلُ لَهُ مَوَالِحُ
851 وَالْأَبْيَضُ الْهَائِثِي فِي الْمَصِيفِ * فَإِنَّهُ أَشْبَهُ بِاللَّطِيفِ
852 وَامزُجْهُ بِالْمَاءِ وَنَقْلٍ حَامِضٍ * وَكُلِّ عَلَيْهِ إِنْ أَكَلْتَ قَابِضُ

﴿ تَدِيرُ النَّوْمَ ﴾

- 853 لَا تُطِيلِ النَّوْمَ فَتُوْذِيَ النَّفْسَ * وَلَا تُؤَوِّرَ فِيهَا فَتُوْذِيَ الْجِسْمَ
 854 وَطَوِّلِ النَّوْمَ لِغَيْرِ الْمُنْهَضِينَ * مِنَ الطَّعَامِ أَوْ عَلَى إِثْرِ التَّخَنُّمِ
 855 وَلَا تُطِيلِ نَوْمًا يَوْفَتِ الْجُوعَ * تُبْخِرُ الرَّأْسَ مِنَ الرَّجِيمِ
 856 نَمَّ بِاسْتِنَادِ إِثْرِ الطَّعَامِ * حَتَّى يَحُلَّ مَوْضِعَ انْهِضَامِ

﴿ تَدِيرُ الْحَرَكَةَ ﴾

- 857 لَا تَرْتَضِ الرِّيَاضَةَ الْقَوِيَّةَ * وَلَا تُؤَدِّعْ بَلَّ عَلَى السَّوِيَّةِ
 858 وَرُضْ مِنَ الْأَعْضَاءِ كُنِيَائِيًّا * مَا خِفْتَ أَنْ يَجْمَعَ خِلَطًا دُونََا
 859 بِالمَشْيِ إِنْ شِئْتَ أَوْ الصَّرَاحِ * حَتَّى تَرَى النَّفْسَ فِي إِسْرَاحِ
 860 وَلَا تَرْضَ مَنْ كَانَ ذَا نُحْيُولٍ * كُنِيَ لَا تَزِيدُ مِنْهُ فِي التَّخْلِيلِ
 861 وَرُضْ كَثِيرَ الشَّحْمِ وَالسَّيِّئَا * وَنَظِّقْنَهُ إِنْ يَكُنْ بَطِينَا
 862 وَانْقُصْ مِنَ التَّعَبِ فِي الْمَصِيفِ * فَأَنْتَ بِالْمَرْقِ فِي تَلْطِيفِ
 863 وَقَدْ ذَكَرْتُ فِي كِتَابِ الْعِلْمِ * تَدِيرُ مَا تَحْتَاجُهُ فِي الْجِسْمِ
 864 مِنْ فَرَعٍ مَا يَفْضُلُ أَوْ مِنْ حَبْسٍ * وَمَا تُرِيدُ مِنْ مَعَانِي النَّفْسِ

﴿ تَدِيرُ ثَانٍ فِي فُصُولِ الْعَالَمِ ﴾

- 865 وَكُلُّ مَا ذَكَرْتُهُ فِي الْمَصِيفِ * مِمَّا أَنَا دَبَّرْتُهُ فِي الْكِيفِ

- 866 فَافْعَلَهُ فِي الْمَحْرُورِ وَالشُّبَّانِ * وَفِي الْجَنُوبِيِّ مِنَ الْبُلْدَانِ
 867 وَفِي الشِّتَاءِ فَاُمْتَثِلْ بِضَرِيْدِهِ * كَيْنَمَا تُقَاوِمُ أَلِيمَ بَـزْرِدهِ
 868 وَامْنِضْ عَلَى الرَّيِّعِ وَالْخَرِيفِ * بَيْنَ الشِّتَاءِ مِنْكَ وَالْمَصِيفِ
 869 وَجَفِّفِ الرَّيِّعَ وَالْخَرِيفَـمَا * رَطْبُهُ بَلَّ جَنْبَ بِهِ التَّجْفِيفَـمَا
 870 بَاقِي الرَّيِّعِ وَابْتَدَأِ الْخَرِيفِ * دَبَّرَهُمَا كَالْحَالِ فِي الْمَصِيفِ
 871 وَأَوَّلُ الرَّيِّعِ فِي التَّدْبِـبِـبِـرِ * كَمَثَلِ الْخَرِيفِ فِي الْأَخِيرِ
 872 دَبَّرَهُمَا كَالْحَالِ فِي الشِّتَاءِ * أَغْنِي بِسَايُسْخُنْ مِنْ غِذَاءِ
 873 هَذَا الَّذِي يُفْعَلُ فِي حَالِ الْحَضَرِ * وَمَنْ يُسَافِرْ فَاغْتَمِدْهُ فِي السَّفَرِ

﴿ تَدِيرُ الْمُسَافِرِ وَخَاصَّةً فِي الْبَحْرِ ﴾

- 874 مَنْ كَانَ مِنْهُمْ رَاكِبًا فِي الْبَحْرِ * أَوْ كَانَ يَوْمًا ذَاهِبًا فِي الْبَـبْرِ
 875 اِمْنَعْنَهُمُ الرُّكُوبَ فِي الشِّتَاءِ * فِي الْبَحْرِ وَالتَّسِيرِ فِي الْأَنْـوَاءِ
 876 وَمَنْ يُلْجِجْ زِدَّ لَهُ فِي السَّمَاءِ * وَاخْتَرَلَهُ الصَّالِحَ مِنْ وَعَاءِ
 877 زَوَّدَهُ بِالرُّطْبِ مِنَ النَّـيْذِ * وَمُطْلِقَ الطَّيِّعِ مِنَ النَّـيْذِ
 878 وَإِنْ تَخَفَ مِنْ مَيِّدِهِ أَسْهَلْهُ * فَإِنْ فَعَلْتَ بَعْدَ ذَا أَذْخَلْهُ
 879 أَذْخَلَ لَهُ مِنَ الرُّبُوبِ الْحَامِضَةَ * وَامْرُجْ لَهُ فِيهَا مَيَاهًا قَابِضَةً
 880 وَحُمَةً فِيهِ مِنَ الْأَوْضَارِ * أَغْدِذْ لَهُ النَّظِيفَ مِنَ أَطْـفَارِ
 881 وَمَنْ عَلَاهُ الْقَتْلُ مِنْ مُسَافِرِ * وَلَمْ يَكُنْ لِقَتْلِهَا بِقِـبَادِرِ
 882 فَالْصُّوفَ خُذْ وَافْتِلْ حُبَيْلًا مِنْهُ * وَافْتِلْ بِدُهْنٍ زُبْقٍ وَاذْهَبْهُ

883 وَبَيْنَ ثَوْبَيْهِ فَقَلَدْنَاهُ * حَتَّى تَرَى الْقَمَلَ سَقَطَنَ عَنْهُ

884 وَإِنْ يَكُنْ مُسَافِرًا فِي الْبَرِّ * فَاغْمَلْ عَلَى عِلَاجِهِ فِي الْقَرِّ

﴿ تَدِيرُ الْمُسَافِرِ فِي الْبَرِّ وَخَاصَّةً فِي الْقَرِّ ﴾

885 حَذَرَهُ أَنْ يُصِيبَ ذَاكَ التَّلَجُّجُ * فَإِنَّهُ مِنَ الْجُمُودِ يَنْجُو

886 أَطْعَمَهُ مَا يُشْبِعُ مِنْ طَعَامٍ * كَنَى لَا يُصِيبُ الْجُوعَ بِالْحَمَامِ

887 أَذْخَلَهُ إِنْ يَصْرُدُ إِلَى الْحَمَامِ * أَلْصَقَ بِهِ الْخَصِيبُ مِنْ أَجْسَامِ

888 إِنْ يَغْمِرُ الْجَلِيدُ مِنْ عَيْنَيْهِ * أَلْقِ خِمَارًا أَسْوَدًا عَلَيْهِ

889 وَكَثِيرِ السَّوَادِ فِي يَدَيْهِ * كَيْمَا يُطِيلَ نَظْرًا إِلَيْهِ

890 وَاخْتَطَّ مِنَ الْبَرْدِ عَلَى أَطْرَافِهِ * وَاغْمَسَ بِدُهْنِ الْقَسِطِ مِنْ لِفَافِهِ

891 أَكْثَرَ عَلَى الرَّجُلَيْنِ مِنْ تَلْفَافِهِ * مِنْ قَبْلِ أَنْ يَدْخُلَ فِي خِفَافِهِ

892 إِنْ لَمْ يُصَبْ بَعْدَ الْأَذَى وَجَعَهَا * فَاغْلَمْ بِأَنَّ الْبَرْدَ قَدْ قَطَعَهَا

893 حِينَئِذٍ فَحُلْ ذَاكَ عَنْهَا * وَالزَّمْ عَلَيْهَا الدَّلَّكَ أَوْ سَخْنَهَا

894 فَسَخْنِ دُهْنَ خَرْدَلٍ فَادْهِنْهَا * وَلُقْهَا مِنْ بَعْدِ ذَا وَصْنَهَا

895 وَإِنْ تَكُنْ سَوْدًا فَشَرِّطْنَهَا * وَإِنْ تَعَفَّتْ فَتَقَيَّنْهَا

896 وَإِنْ تَنَائَرَتْ فَقَطِّعْنَهَا * أَغْنِي الَّذِي قَدْ اسْتَمَاتَ مِنْهَا

897 وَدَاوِ مَنْ أَصِيبَ بِالْإِغْيَاءِ * بِالْدُهْنِ وَالْإِطِيفِ مِنْ غِذَاءِ

898 وَالذَّلِكَ وَالتَّغْمِيرِ فِي الْحَمَامِ * وَلَيْسَتْ رَحٌ مِنْ بَعْدِ فِي أَيَّامِ

﴿ تَدِيرُ السَّافِرِ فِي الْحَرِّ ﴾

- 899 وَمَنْ يُسَافِرْ مِنْهُمْ فِي الْحَرِّ * دَبَّرَهُ فِي ذَهَابِهِ وَالْكَسِيرِ
 900 إِمْنَعَهُ مِنْ دُخُولِهِ السُّومَا * كُنْ لَا يُرَى مِنْ حَرِّهَا مَحْمُومَا
 901 إَفْصِدْ وَأَخْرِجْ صَالِحًا مِنَ الدِّم * يَسْلَمْ بِفَضْلِكَ لَهُ مِنْ وَرَمِ
 902 وَإِنْ يَكُنْ ذَا مِرَّةٍ فِيهَا بَطَّش * أَسْهَلُهُ صَفْرَاهُ إِذَا خَفَّتِ الْعَطَشُ
 903 وَأَطْفِ بِالرُّبُوبِ مِنْ قَبْلِ السَّفَرِ * فَإِنَّهُ مِنْ حَرِّهَا عَلَى خَطِّ سُرِ
 904 أَطْعِمْ قَلِيلًا مِنْ بُقُولٍ بَارِدَةٍ * وَرَوِّهِ مِنْ مَائِهِ فِي وَاحِدَةٍ
 905 وَالتَّزِيمِ السُّكُونِ مَا اسْتَطَعْنَا * وَلَا يُرَى غَضَبَانِ مَا قَدَّرْنَا
 906 وَاسْتَعْمِلِ الظِّلَالَ وَاللَّثَامَا * وَقَلِيلِ الصِّيَاحِ وَالْكَلامَا
 907 وَاطَّرِحِ النَّظَارَ وَالْحِصَامَا * وَلَا تَطُلْ فِي الْوَهَجِ الْمُقَامَا
 908 أَمْسِكْ بِفَيْكِ سَاعَةَ الْهَجِيرِ * إِنْ نَالَكَ الْعَطَشُ فِي الْمَسِيرِ
 909 حَبًّا كَمَثَلِ التُّرْمِيسِ الصَّنِيرِ * يُعْمَلُ مِنْ أَقْرِصَةِ الْكَافُورِ
 910 وَاشْرَبْ عَصِيرَ الْبَقْلَةِ الْحَنْقَاءِ * مَعَ شَرَابِ حِضْرِمِ بَسْمَاءِ
 911 وَإِنْ تَخَفَ فِي الْوَجْهِ مِنْ تَأْنِيرِ * لِلشَّمْسِ إِذْ يَشِينُ بِالتَّبْشِيرِ
 912 فَأَضِفِ الدُّهْنَ لَذَا التَّدْبِيرِ * تُذَيِّبُهُ بِالشَّمْعِ الْمَقْصُورِ

﴿ تَدِيرُ الْبَطْنِ وَأَوَّلًا فِي بَطْنِ أُمِّهِ ﴾

- 913 الْبَطْنُ يُحْفَظُ بِبَطْنِ أُمِّهِ * كُنْ لَا يُصِيبُ آفَةً فِي جِسْمِهِ

- 914 فَأَخْتَطَّ عَلَى الْحَامِلِ فِي مَعْدَتِهَا * كَتَى لَا تَرَى الْفَسَادَ فِي شَهْوَتِهَا
 915 وَيُصْلَحُ الدَّمُ وَيُنْقَى الْفَضْلُ * ذَاكَ الَّذِي يَكُونُ مِنْهُ الطِّفْلُ
 916 وَالظَّرُّ إِنْ تُطْعِمُهُ أَوْ تَسْقِيهِ * فَأَخْتَرْ لَهُ مُدَّةَ سِنَّ الثَّرِيَّةِ
 917 إِنْ هَاجَبَهَا دَمٌ فَلَا تُفْصِدْهَا * بَلِّ بِالْبُرُودِ وَالنَّطَافِي أَقْصِدْهَا
 918 أَوْ هَاجَبَهَا خِلَاطٌ فَلَا تُسْهِلْهَا * بَلِّ بِتَلَطُّفٍ لَهُ عَامِلُهَا

﴿ تَدِيرُ الْمَخَاضَ ﴾

هذا العنوان في الترجمة اللاتينية فقط

- 919 فَإِنْ دَنَاوَقْتَ لِوَضْعِ حَمْلِهَا * فَشُبْ أُمُورَ وَضْعِهَا بِسَهْلِهَا
 920 الدَّلْكَ فِي الْحَمَامِ لِلْأَخْصَارِ * وَمَا بَلَى الْحَمْلَ مِنَ الْأَقْطَارِ
 921 بِالدَّهْنِ كَيْفَا يَسْتَلِينَ الْعَصَبُ * وَلَا يَكُونُ عِنْدَ وَضْعِ تَعَبُ
 922 وَاجْعَلْ غِذَاءَ هَامِ مِنَ السَّمِينِ * وَأَخْسِهَا مِنْ مَرَقِ دَهْنَيْنِ
 923 وَاحْذَرْ عَلَيْهَا صَيَحَةً أَوْ وَثْبَةً * أَوْ رَوْعَةً أَوْ صَرَخَةً أَوْ ضَرْبَةً
 924 وَأَسْقِهَا فِي وَضْعِهَا مِنْ شِدَّةٍ * طَيِّخْ تَمْرَ فِيهِ مَاءَ حَلَبَةٍ
 925 وَاجْعَلْ لَهَا قَابِلَةً فِي فِطْنَتِهِ * تَمُدُّ رِجْلَهَا بِنَيْرِ حَنْتِهِ
 926 ثُمَّ إِذَا تُقِيمُهَا بِمَـ_____رَةٍ * عَاصِرَةً لِبَطْنِهَا بِحَكْمَتِهِ
 927 إِنْ سَالَ مِنْهَا زَائِدٌ مِنَ الدَّمَا * فَأَسْقِهَا أَقْرِصَةً مِنْ كَهْرَبَا
 928 أَوْ لَمْ يَسَلْ مِنْهَا دَمٌ مِنْ ضُرِّ * فَأَسْقِهَا أَقْرِصَةً مِنْ مُرِّ
 929 وَإِنْ مَشِيَمَةً بِهَا لَمْ تَنْزِلِ * فَاسْتَعْمِلِ التَّجِيرَ بِالْمُحَلِّلِ
 930 كَالْمِرِّ وَالْقَطْرَانِ أَوْ كَالْأَبْهَلِ * وَمِثْلَ كَثِيرٍ وَمِثْلَ حَنْظَلِ

﴿ إِيخْتَارُ الطَّيْرِ ﴾

- 931 وَاخْتَرَهُ لَهُ الْمُرْضِعُ مِنْ فِتَاةٍ * فِي سِنِّهَا مِنْ مُتَوَسِّطَاتِ
 932 لَحْمِيَّةٍ لَيْسَ بِهَا مِنْ رَهْلٍ * مِزَاجُهَا يَقْرُبُ مِنْ مُغْتَدِلِ
 933 جَسِيمَةٍ عَظِيمَةِ الثَّدْيَيْنِ * نَقِيَّةِ الرَّأْسِ مَعَ الْعَيْنَيْنِ
 934 سَالِمَةٍ مِنْ كُلِّ ضَرٍّ دَاخِلٍ * صَحِيحَةِ الْأَعْضَاءِ وَالتَّفَاصِيلِ
 935 ذَاتِ لَبَانٍ لَيْسَ بِاللَّطِيفِ * فِي رَقَّةٍ وَلَيْسَ بِالكَثِيفِ
 936 أَبْيَضُ لَوْنٍ حُلُوطُهُمْ طَيِّبٌ * لَامُنْتِنٌ مُتَّصِلٌ إِذْ يُسْكَبُ
 937 وَغَذَاهَا بِالْحَلْوِ وَالْدهْنِ * وَالسَّمَكِ الرَّطْبِ مَعَ السَّمِينِ

﴿ تَدِيرُ الْبَطْلُ فِي خَاصَّتِهِ ﴾

- 938 أَوْ هُنَّ بِالْقَائِضِ عِنْدَ شَدِيدِهِ * حَتَّى تَرَى صَلَابَةً فِي جِلْدِهِ
 939 وَحُمَةً تُنْظَفُ مِنْ أَخْلَاطِهِ * وَوَسِطَ الشَّدِّ عَلَى قِمَاطِهِ
 940 وَلَا تُرَضِعُهُ كَثِيرًا فَيَتَخَنَّمُ * وَلَا تُنَامُهُ زَمَانًا فَيَحْجَمُ
 941 وَلَا تُعَامِلُهُ بِشَيْءٍ يُقْلِقُهُ * يَمْنَعُهُ النَّعَامُ أَوْ يُورِقُ قُفْلُهُ
 942 أَلْزَمُهُ إِنْ أَرَدْتَ أَنْ يَنَامَا * مَهْدًا وَطِيَّائِرِهِ الظَّلَامَا
 943 وَامْرُجْ لَهُ الْخَشْخَاشَ بِالطَّعَامِ * إِنْ مَنَعَ الضَّرَّ مِنَ النَّعَامِ
 944 أَلْزَمُهُ فِي يَقْظَتِهِ الضِّيَاءُ * كَمَا يَرَى الْجَوْمَ وَالسَّمَاءُ
 945 كَثِيرٌ لَهُ الْأَلْوَانُ بِالنَّهَارِ * لِكُنْيِ تَضَرُّبِهِ عَلَى الْأَبْصَارِ

- 946 نَاقِيهِ بِالْأَصْوَاتِ فِي تَغْلِيهِمْ * كَيْمَا تُضَرِّبُهُ عَلَى التَّكْلِيمِ
 947 أَلَمِيقُهُ مِنْ عَسَلٍ أَوْ حَنِكُهُ * وَأَمْسَحَ بِهِ لِسَانَهُ وَاذْلُكُهُ
 948 وَاجْعَلْ قَلِيلَ رَبِّ سُوسٍ فِيهِ * وَكُنْدُرٍ وَخَلِّهِ فِي فِيهِ
 949 وَاسْعَطُهُ بِإِذَا لِكُنِّي تَشْفِيهِ * مِنْ سَدَّةٍ فِي الْأَنْفِ أَوْ تُصْفِيهِ
 950 لِأَنَّ هَذَا مُصْلِحٌ إِخْسَاسِهِ * وَضَوْتِهِ وَمُطْلَقُ أَنْفَاسِهِ
 951 وَأَمْنَعُهُ أَنْ يَفْصَدَ أَوْ أَنْ يُسْهَلَ * حَتَّى تَرَاهُ يَفْعَلُ قَدْ اغْتَفَلَ
 952 وَمَا اغْتَرَى مِنْ وَدِيمٍ أَوْ حَبِّ * فَلَا تُقَابِلُهُ لَهُ بِجَنْدَبٍ

﴿ تَدِيرُ النَاقِيهِ ﴾

- 953 وَالنَّاقِيُونَ هُمْ صِحَاحٌ ضَعُفَتْ * جُسُومُهُمْ مِثْلُ رُسُومٍ قَدْ عَفَتْ
 954 قَدْ بَقِيَتْ نَفُوسُهُمْ ذَمَاءٌ * وَعَدِمَتْ أَجْسَامُهَا الدَّمَاءُ
 955 أَنْظُرْ فَإِنْ أَصِيبَ بِالنُّحُولِ * جُسُومُهُمْ فِي زَمَانٍ طَوِيلِ
 956 فِزْدُهُ بِالْقَلِيلِ فَالْقَلِيلِ * وَلَا تَمِلْ فِيهِمْ إِلَى التَّنْجِيلِ
 957 أَوْ نَحَلْتِ فِي زَمَانٍ قَصِيرِ * فِزْدُهُ بِالْكَثِيرِ فَالْكَثِيرِ
 958 لَكِنْ بِلُطْفٍ وَعَلَى تَدْرِيجٍ * حَتَّى تَرَى الْجُسُومَ فِي تَفْرِيجِ
 959 أَعْطَاهُمُ الْقَلِيلَ مِنْ غِذَاءٍ * ذَا قُوَّةٍ فِيهِمْ وَذَا بَقَاءٍ
 960 أَلَزَمَهُمُ الدَّعَةَ وَالسُّكُونََا * فَإِنَّ فِي الْأَغْضَاءِ مِنْهُمْ لِنَا
 961 وَمِلَّ إِلَى الْعِلَاجِ فِي النُّفُوسِ * بِطَبِّبِ الْحَدِيثِ وَالْجَلْدِيسِ
 962 أَعْطَاهُمُ الطَّبِّبَ مِنْ رَوَائِحِ * وَكُلَّ زَهْرٍ بِالْمَطِيرِ فَائِثِحِ

- 963 أَغْطِيَهُمُ الْأَفْرَاحَ وَالنِّسَاءَ * وَامْنَعُهُمُ الْأَفْكَارَ وَالنِّسَاءَ
964 أَدْخِلْهُمْ الْأَبْزَنَ وَالْحِمَامَا * وَلَا تَطْلُ لَهُمْ فِيهِ مَقَامَا
965 أَجْلِسْهُمْ فِي فَاتِرٍ مِنْ مَاءٍ * وَأَرْسِلِ الدُّهْنَ عَلَى الْأَعْضَاءِ
966 وَلَا تَرْضُ وَلَا تَشُدَّ الدِّلْكََا * فَإِنْ ذَا يُخْدِثُ فِيهِمْ وَعَكَا

﴿ تَدِيرُ الصِّحَّةَ فِي الشُّيُوخِ ﴾

- 967 إِنَّ الشُّيُوخَ فِي قَوَاهُمْ نَكُصُ * لِحَالِهِمْ فِي كُلِّ يَوْمٍ نَقْصُ
968 أَغْطِيَهُمُ الْقَوِيُّ مِنْ غِذَاءٍ * قَلِيلُهُ لَا الْمُثْقِلَ الْأَعْضَاءِ
969 إِنَّ يُسَهِّلُوا لَا تُسَهِّلِ الصَّفْرَاءِ * دَغَهَا تَكُنْ فِي جِسْمِهِمْ دَوَاءِ
970 وَمَنْ يَكُنْ تَعَوَّدَ الْفِصَادَةَ * فَلَا تَكُنْ تَقْطَعُ عَنْهُ الْعَادَةَ
971 لَكِنْ مَنْ قَدْ بَلَغَ السَّيِّنَا * وَكَانَ ذَا ضَخَامَةٍ مَتِينَا
972 فَافْصِدْهُ فِي السَّنَةِ مَرَّتَيْنِ * وَلَا تَحِدْ فِيهِ عَنِ الْفَصْلَيْنِ
973 وَامْنَعْهُ أَنْ يَفْصِدَ فِي الْقَيْفَالِ * وَكُنْ مِنَ الْأَمْرِ عَلَى اخْتِفَالِ
974 إِنَّ بَلَغَ السَّبْعِينَ فَافْصِدْ مَرَّةً * وَلَا تَزِدْ فِيهِ عَلَى ذِي الْكَرَّةِ
975 وَامْنَعْهُ أَنْ يَفْصِدَ فِي الْأَكْحَلِ * وَإِنْ رَأَيْتَ جِسْمَهُ كَالْمُتَلَسِّيِ
976 وَإِنْ يَزِدْ خَمْسًا فِي الْعَامَيْنِ * فِي الْبَاسِلِيقِ أَفْصِدْهُ مَرَّتَيْنِ
977 وَامْنَعْهُ بَعْدَ ذَلِكَ كُلِّ فَصْدٍ * فَإِنْ ذَاكَ لِلشُّيُوخِ مُرْدٍ
978 لَا تَزِدْ الْأَوْدَامَ فِي أَجْسَامِهِمْ * وَلَا تَقْوِ الْجَذْبَ فِي أَوْرَامِهِمْ
979 نَظْفِهِمُ بِالذِّلْكِ وَالتَّغْرِيقِ * أَغْطِيَهُمُ الْآذْ هَانَ فِي تَغْرِيقِ

980 وَنَقَمَهُمْ بِلَيْسِنِ الْغِذَاءِ * إِيَّاكَ أَنْ تَهْجُمَ بِالْغِذَاءِ

﴿ تَدِيرُ مَنْ نَقَصَتْ صِحَّتُهُ فِي عَضْوِ دُونَ عَضْوٍ فِي وَقْتٍ دُونَ وَقْتٍ ﴾

981 مَنْ كَانَ يَشْكُو فِي الزَّمَانِ حِينًا * فَدَاوِهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَجِيئَا

982 بِضِدِّ مَا يُخْشَى لِذَلِكَ الْآنَ * وَامْزُجْ لَهُ الزَّمَانَ بِالزَّمَانِ

983 وَمَنْ شَكَا الْوَاحِدَ مِنْ أَعْضَائِهِ * مِنْ ضَعْفِهِ فَاعْمَلْ دَوَائِيهِ

984 مِمَّا ذَكَرْتُ فِي عِلَاجِ الْمَرَضِ * حَتَّى تَرَاهُ خَالِيًا مِنْ عَرَضِ

﴿ الْإِحْتِيَالُ فِي حَسْمِ الْمَرَضِ قَبْلَ ظُهُورِهِ ﴾

عنوان في الترجمة اللاتينية فقط

985 وَمَنْ تَرَى عَلَامَةً فِي جَسْمِهِ * لِمَرَضٍ فَاخْتَلْ لَهُ فِي حَسْمِهِ

986 لِأَنَّهُ فِي جَسْمِهِ مَكْنُونٌ * فَاخْتَلْ لَهُ مِنْ قَبْلِ مَا يَبِينُ

987 وَقَدْ ذَكَرْتُ مَا يَبْدُلُ مِنْ عَرَضٍ * عَلَى الَّذِي يَخَافُهُ مِنَ الْمَرَضِ

988 فَاعْمَلْ عَلَى دَوَائِهِ مِنْ بَابِهِ * بِحَسْمِ مَا ذَكَرْتُ مِنْ أَسْبَابِهِ

﴿ الْجُزْءُ الثَّانِي مِنَ الْعَمَلِ وَهُوَ الْعَمَلُ فِي رَدِّ الصِّحَّةِ

عَلَى الْمَرَضِيِّ بِالْغِذَاءِ وَالْغِذَاءِ ﴾

989 وَإِذْ نَظَّمْتُ جُزْءَ حِفْظِ الصِّحَّةِ * فَلَا أَنْ أَبْدَأُ بِبُرْءِ الْعِلْمِ

990 وَهُوَ مِنَ الْأَعْمَالِ جِنْسٌ وَاحِدٌ * يُقَابِلُ الشَّيْءَ بِمَا يَضَادُّ

991 إِنْ كَانَ مِنْ حَرَارَةٍ فَبَرْدٌ * أَوْ كَانَ مِنْ بُرُودَةٍ فَالْضَّادُّ

992 أَوْ كَانَ مِنْ لِينٍ فَبِالْجَفَافِ * أَوْ كَانَ مِنْ يُبْسٍ فَبِالْغِلَافِ

- 993 وَالْإِمْتِلَاءُ دَاوٍ بِالْإِفْسَارِغِ * مِنْ سَائِرِ الْأَعْضَاءِ وَالِدِمْعَارِغِ
 994 وَالْفَتْحُ فِي مُنْغَلِقٍ مِنْ سُودٍ * وَالنَّقْصُ مِنْ زِيَادَةٍ فِي الْعَمَدِ
 995 وَالسُّدُّ فِي مُنْغَلِقٍ إِذَا انْفَتَحَ * حَتَّى تَرَى فَاسِدَهُ قَدْ انْصَلَحَ
 996 وَخَشِنَ الْأَمْلَسُ يُؤْذِي الْبَدَنَّا * وَمَلَسَنَ مَا كَانَ مِنْهُ خَشَنًا

﴿ ذَكَرُ أَصْنَافِ الْأَذْوِيَةِ ﴾

- 997 وَهَذَا أَنَا أَذْكَرُ مِنْ عَقَّارٍ * مَا يُخْرِجُ الْأَخْلَاطَ بِالْإِخْدَارِ
 998 وَمَا تَرَاهُ غَالِبَ الْمِزَاجِ * وَمَا لَهُ فِي الْخِلَاطِ مِنْ إِخْرَاجِ
 999 وَمَا بِهِ تَفْتَحُ أَوْ تَلْكُنُ * وَمَا بِهِ تُخْرِقُ أَوْ تُعْمَقُنُ
 1000 وَمَا بِهِ تُنْضِجُ أَوْ تُصَلِّبُ * وَمَا يَسُدُّ فَتْحًا أَوْ مَا يُجْذِبُ
 1001 وَمَا تَجْلُو بِهِ وَمَا تُخْلِجُ * وَتُنْبِتُ اللَّحْمَ بِهِ أَوْ تَدْمُلُ
 1002 وَشِبْهُ ذَلِكَ مِنْ قُوَى ثَوَانٍ * وَمِنْ ثَوَالِثِ بِلَاتِ ثَوَانٍ

﴿ ذَكَرُ الْأَذْوِيَةِ الْمُسَهِّلَةِ وَأَوَّلًا فِيهَا يُسَهِّلُ الصَّفَرَاءُ ﴾

- 1003 أَلَمْرَةُ الصَّفَرَاءُ فَالْمَحْمُودَةُ * تُخْرِجُهَا بِقُوَّةٍ شَدِيدَةٍ
 1004 تُشْرَبُ مِنْ ثُلُثِ الْبِرِّاطِ * وَهِيَ لَهَا الصَّوْلَةُ فِي الْأَخْلَاطِ
 1005 إِصْلَاحُهَا كَنَّى لَا تُضِيرُ بِالْمَعْدِ * سَفَرَجَلٌ وَلَا تُضِيرُ بِالْكَبْدِ
 1006 وَالصَّبْرُ يُسْقَى مِنْ دِينَارٍ * أَضْعَفُهُ إِنْ تَخْتَجَّعَ بِالْمَقَارِ
 1007 أَصْلَحُهُ إِنْ سَقَيْتَهُ كَيْدَرًا * بِالصَّنْغِ وَالْمَقِلِ وَالْكَيْدَرِ

1008 وَاسْقِ أُوقِيَّةً مِّنَ الْإِهْلِيلِجِ * أَصْفَرِهِ كَذَاكَ مِّنَ بَنْفَسَجِ

1009 كَذَاكَ مِّنَ لُّبِّ خِيَارِشَنْبَرِ * وَالتَّنْمِرِ الْهِنْدِيِّ وَلَا تُكَيِّرِ

﴿ ذَكِّرْ مَا يُخْرِجُ الْبَلْغَمَ ﴾

1010 يُشْرَبُ مِّنَ نَّقْيِ شَحِيمِ الْحَنْظَلِ * مِّنَ دَانِقَيْنِ مُصْلَحًا بِالمُقْلِ

1011 كَذَاكَ قِثَاءَ الْحَبَارِ مِثْلُهُ * إِصْلَاحُهُ كَوَزْنِهِ وَفِئْلُهُ

1012 وَبَوْرَقِ وَالْمِلْحِ نِصْفِ دِرْهَمِ * فَهَيْدِهِ تُخْرِجُ كُلَّ بَلْغَمِ

1013 وَاسْقِ مِنَ التَّرْبِيدِ دِرْهَمَيْنِ * وَفِي الْمَطَايِخِ اسْقِ مِثْقَالَيْنِ

1014 وَالْعَارِيقُونَ اسْقِ عَلَى الْقَالِيلِ * مِّنَ دِرْهَمٍ كَذَاكَ حَبَّ النَّيْلِ

﴿ ذَكِّرْ مَا يُخْرِجُ الْإِثْمَ الْأَصْفَرَ ﴾

1015 يُشْرَبُ دَانِقَيْنِ مَا زَرِيُونِ * وَدَانِقًا حَدِيثَ فُزِيُونِ

1016 وَدَانِقًا مِّنَ شُبْرَمِ مُدْبِرِ * بِمِثْلِ مَا دَبَّرْتَ أَمْرَ الصَّبْرِ

1017 وَاسْقِ مِنَ الْقَنْطَرِيُونِ دِرْهَمًا * فَهَيْدِهِ عَفَاقِرُ تُخْرِجُ مَا

﴿ ذَكِّرْ مَا يُخْرِجُ السَّوَدَّ ﴾

1018 اسْقِ مِنَ السَّوَدِّ وَالْبَسْبَابِجِ * وَالْأَفْشَمُونِ وَلِحَا إِهْلِيلِجِ

1019 أَسْوَدِهِ وَاسْقِ مِنَ الشَّاهْتَرِجِ * وَمِنْ لِّسَانِ الثَّوْرِ شَيْئًا تُخْرِجِ

1020 مَا شِئْتَ أَنْ تُخْرِجَ مِنْ سَوَدِّهِ * نِصْفَ أُقِيَّةٍ عَلَى السَّوَادِ

- 1021 وَنِصْفَ ذَرَاهِمٍ مِّنَ اللَّيْزُورِدِ * فَذَلِكَ مَخْصُوصٌ لِّهَا بِطَرْدِ
1022 وَمِثْلُهُ مِّنْ حَجَرٍ أَرْمَنِيَّ * فَهُوَ عَلَى إِخْرَاجِهَا قَوِيٌّ

﴿ دُسْتُورُ تَرْكِيبِ الْأَدْوِيَةِ وَالْقَوَى الْأَوَائِلُ ﴾

- 1023 وَأَصْلُ مَا يُسْقَى الدَّوَاءُ مُفْرَدًا * حَتَّى تَرَى أَفْعَالَهُ فِي كُلِّ دَا
1024 وَإِنَّمَا دَعَا إِلَى الْمَرْكَبِ * مَا أَنَا ذَاكِرٌ لَهُ مِنْ سَبَبِ
1025 تَرْكِيبِ أَمْرَاضٍ وَإِصْلَاحِ دَوَا * وَمَا تُحْلِيهِ بِهِ مِنَ النَّفْذِ
1026 وَمَا يُعِينُ الشَّيْءَ بِالنَّفْيِ * إِذْ كَانَ عَاجِزًا عَنِ التُّفُودِ
1027 وَمَا يُهَيِّئُهُ لِحِينَ الْبَلَجِ * وَمَا يُعِينُ فِي انْطِلَاقِ الطَّبَّاعِ
1028 وَأَنْتَ إِنْ عَمِلْتَ بِالْمَرْكَبِ * أَوَّلًا فَيَالِدُ سُتُورٍ فَلَتَرْكَبِ
1029 خُنْزَرَةً مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مُسْهِلٍ * وَعُدَّهَا فَإِنَّهَا لَا تُنْهَمِلُ
1030 وَامْرُجْ بِهَا مَا شِئْتَ مِنْ حِجَابٍ * وَجَمِّعِ الْأَوْزَانَ بِالْحِسَابِ
1031 ثُمَّ اقْسِمِ الْوِزْنَ عَلَى الشَّرِبَاتِ * كَذَلِكَ فَاعْمَلْ فِي الْمَرْكَبَاتِ
1032 فَمَا أَتَى لِشَرْبَةٍ مِنْ عَمْدَةٍ * فَاسْقِهِ أَوْاقِئَهُ لِعَمْدَةٍ

﴿ ذِكْرُ قَوَى الْأَدْوِيَةِ ﴾

- 1033 وَلِلْعَقَاقِيرِ قَوَى أَوَائِلُ * وَمِثْلُهَا ثَانِيَةٌ عَوَامِلُ
1034 وَلِلْعَقَاقِيرِ قَوَى نَوَائِلُ * تَصُدُّرُ عَنْهَا إِنْ بَدَتْ حَسَاوِدُ
1035 فَالْقُوَّةُ الْأُولَى هِيَ السُّخُونَةُ * وَالتَّبَرُّدُ وَالْيَبْسُ مَعَ الدُّوْنَةِ

1036 وَهَذَا مُبْتَدِئٌ وَمُـوَرِدٌ * مِّنَ الْعَقَائِرِ بِسَائِيٍّ مُـرِدٌ

﴿ ذَكَرَ مَا يُرَدُّ وَيَقْبِضُ حَيْثُ يُحْتَاجُ إِلَيْهِ ﴾

1037 وَالْأَسُّ وَالسَّمَاقُ وَالْبِلَالُجُ * وَخَبَثُ الْحَدِيدِ وَالْهَلِيلُجُ

1038 وَقَاقِيَا وَسَبْدٌ وَأَمْلَسُجُ * وَالطِّينُ أَرْمَنِيَّةٌ وَالْمَوْسُجُ

1039 وَالْجَفْتُ وَالشَّيْأَنُ مِثْلُ الرَّامِكِ * وَالسُّكُّ وَالطَّرْثُوثُ أَيُّ مُمَسِّكِ

1040 وَالْجُنَّارُ شَيْبٌ بِالطَّبَاشِيرِ * وَقَفْوَلٌ وَيَاسٍ مِّنْ كُزْبِيرِ

1041 وَسَادِجٌ مَعَ لِسَانِ الْعَمَلِ * وَهَذِهِ تَقْبِضُ عِنْدَ الْعَمَلِ

1042 وَالْمَقْصُ وَالْحَمَاضُ وَالرِّيَّاسُ * وَالْبَرَبْرِيسُ بَارِدٌ حَبَّاسُ

﴿ مَا يُسَخِّنُ مِّنَ الدَّوَاءِ الْمَفْرَدِ وَلَا يُسَهِّلُ ﴾

1043 وَاعْلَمْ أَنَّ مُسَخِّنَ الْعَقَارِ * مِثْلُ الَّذِي جَرَّبَ بِاخْتِبَارِ

1044 مِّنْ كُنْدُسٍ وَكُنْدَرٍ وَفُلْفُلِ * وَقَرْدَ مَانَةٍ وَدَارْفُلْفُلِ

1045 وَقُرْطِيمٍ وَتَمْنَعٍ وَإِذْخِيرِ * وَقِرْفَةٍ وَمَخْلَبٍ وَكَسْبِيرِ

1046 وَالشَّيْحِ وَأَنْجَرَةٍ وَصَغُوتَرِ * وَأَشْنَةٍ وَمَيْعَةٍ وَعَنْسِيرِ

1047 وَالْعُودِ وَالْوَجِ أَوْ الْإِكْلِيلِ * إِلَى كُشُوتَةٍ وَزَنْجَبِيلِ

1048 وَجَنْطَيَانَةٍ وَبِسَادَ وَرْدِ * وَالْفَاوِينَا وَاللَّكَّ وَالرَّائُونِدِ

1049 وَسَادِجٍ وَلَاذِنٍ وَرَنْسِدِ * وَجَمْدَةٍ وَنَانْخَا وَسُفْدِ

1050 وَشَبَثٍ وَخِرْزَوْعٍ وَظَفْفَرِ * وَقِنَّةٍ وَقُوَّةٍ وَمُـوَرِّ

- 1051 وَخَنْدَقُوقَى وَفَرَايِدُونَ * وَسَكِينَجْ وَأَنِيْسُونَ
 1052 وَكَرَوِيَّةٍ إِلَى كَمُونَ * وَفَنَجَلْ وَبَطْرَسَالِيْونَ
 1053 وَسُنْبُلْ وَبَرْشِيَاوَشَانِ * وَحَاشَةِ وَدَارِ شِيْشَمَانِ
 1054 إِلَى سَلِيْخَةٍ وَخَوْلَنْجَانِ * إِلَى أَسَارُونِ وَمَا مِيْرَانِ
 1055 وَالزَفِيْتِ وَالزُوفَا إِلَى الْقَطْرَانِ * وَعَا قِرْقَرَحَا إِلَى بَلَسَانِ
 1056 وَمَرْدَ قُوشٍ مَعَ أَنْجُودَانِ * إِلَى شَقَائِقِ مِنَ الثُّغْمَانِ
 1057 إِلَى شُكَاغَةِ وَدَا زِيَانَنْجِ * وَقَصَبِ الذَّرِيْرَةِ وَالْبَابُونَنْجِ
 1058 وَحَبَّةِ سَوْدَاءٍ أَوْ حَلْدِيْسَتِ * أَوْ حَبَّةِ خَضْرَاءٍ أَوْ كَبِيْرِيْسَتِ
 1059 وَأَشَقِ وَخَزْدَلٍ وَنَفْسِيْطِ * وَالثُّومِ أَوْ كَبَابَةِ وَقُنْسِيْطِ

﴿ دُسْتُوْرٌ يُعْرَفُ بِهِ الرُّطْبُ مِنَ الْيَابِسِ وَدَرَجَاتُ الدَّوَاءِ الْمَفْرَدِ ﴾

- 1060 وَكُلُّ بَارِدٍ تَرَى أَوْ سَخَنًا * فَيَابِسُ تَجِدُهُ أَوْ لَبَنًا
 1061 وَيُعْرَفُ الْيَابِسُ بِالنَّقْبُضِ * وَاللَّيْنُ فِي الْأَرْخَاءِ لِلْمَقْبُضِ
 1062 وَلِلْأَطْبَاءِ خِلَافٌ فِي السَّدْرِجِ * وَالْأَمْرُ فِي خِلَافِهِمْ قَدْ انْفَرَجَ
 1063 مَا كَانَ تَغْيِيْرُهُ لَهُ مَعْقُوْلًا * فَذَلِكَ مِنْ دَرَجَةٍ فِي الْأَوَّلَى
 1064 وَكُلُّ مَا تَغْيِيْرُهُ يُحَسُّ * وَلَيْسَ بِالشَّدِيدِ إِذْ يُحَسُّ
 1065 فَذَا شَهَادَةٌ عَلَيْهِ وَافِيْةٌ * بِأَنَّهُ مِنْ دَرَجٍ فِي الثَّانِيَةِ
 1066 وَكُلُّ مَا تَغْيِيْرُهُ شَدِيْدٌ * لَكِنَّمَا إِفْسَادُهُ بَعِيْدٌ
 1067 وَلَيْسَ بِالمُفْسِدِ فِي مُنْتَزَجِهِ * فَإِنَّهُ مِنْ ثَالِثٍ فِي دَرَجَتِهِ

1068 وكل ما يفسد ما يغتسر * من شدة تحرق أو تخيد

1069 فما عليك أن تقول من حرج * بأنه في رابع من السدج

﴿ ذكر القوى الثواني من الأدوية المفردة المنضجة ﴾

1070 وأعلم بأن كل شيء ينضج * فهو له حرارة ولـسج

1071 معادل بالحر في علاج * للمضو قد أزدت من إنضاجه

1072 كالشحم والزفت والراتنج * أو دهن يشمع منسج

1073 والدهن يضرب بها سخن * وحنطة مطبوخة بالدهن

﴿ ذكر الأدوية الملتينة ﴾

1074 وكل ما تعرفه ملتين * أقوى من المضو الذي يلين

1075 في الحر لكن قوة قرييه * كني لا ترى للطفه مذييه

1076 كقته وأشتى ومقيل * وميمه ومخ ساق الأيل

﴿ في الأدوية المصلية ﴾

1077 والبارد الرطب من المصلب * كعنب العلب أو كالطخلب

﴿ في الأدوية المسددة ﴾

1078 وكل ما تعرفه مسددا * فليس منسنا ولا مبسدا

1079 لَا يَلْدَغُ الْمُضَوُّ إِذَا مَا امْتَزَجَ بِهِ * فَهِيَ إِذَا أَرْضِيَتْهُ أَوْ لَزَجَتْهُ

﴿ فِي الْأَدْوِيَةِ الْمَفْتَحَةِ لِلْسَّدِّ ﴾

1080 وَكُلُّ فَتَاحٍ لِسَدِّ يُعْرِفُ * فَإِنَّهُ مُقَطَّعٌ مُلَطَّفٌ

1081 كَبُورَقِيٍّ الطَّنِيمِ أَوْ كَالْمُرِّ * كَمِثْلِ عُنْصَلٍ وَلَنُوزِ مُسَرِّ

1082 وَأَصْلُ سَوْسَنِ وَأَصْلُ نَرْجِسٍ * وَبُورَقٍ وَكَبِيرٍ وَتُرْمُوسِ

1083 وَالْقَابِضِ الْفَتَّاحِ إِنْ تَعَالَى نَجْ * فَلَيْسَ فَتَّاحًا لَهَا مِنْ خَارِجِ

1084 لَكِنَّهُ يُشْرَبُ فِي السَّدِّ * فَيَفْتَحُ السَّدَّ فِي الْأَخْشَاءِ

﴿ فِي الْأَدْوِيَةِ الْجَلَاءَةِ ﴾

1085 وَكُلُّ مَا تَدْعُوهُ بِالْجَلَاءِ * أَقَلُّ فِي اللَّطْفِ كَبَاقِيَّ الْجَلَاءِ

1086 وَمِثْلُ مَا تَجِدُهُ فِي الْحُلِيِّ * كَعَسَلٍ وَمِثْلُ لَوْزٍ حُلِيِّ

﴿ فِي الْأَدْوِيَةِ الْمُخْلَخِلَةِ ﴾

1087 وَكُلُّ مَا تَجِدُهُ مُخْلَخِلًا * يُوجَدُ فِي إِسْخَانِهِ مُغْتَدِلًا

1088 كَدُهْنِ خِرْوَعٍ وَكَالْبَابُونِجِ * وَدُهْنِ فِجَلٍ وَكَرَازِيَانِجِ

﴿ فِي الْأَدْوِيَةِ الْمَفْتَحَةِ لِأَفْوَاهِ الْعُرُوقِ ﴾

1089 وَكُلُّ مَا يُعْرِفُ بِالْفَتْحِ * لَيْفَمٍ عَرِيقٍ فَهَوُ كَالْجَرَّاحِ

1090 يَنْلِظُ يَفْعَلُ فِي الْحَرَارَةِ * كَالثَّوْمِ وَالْبَصَلِ وَالنَّارَةِ

﴿ فِي الْأَدْوِيَةِ الْقَابِضَةِ ﴾

1091 وَكُلُّ مَا فِي سُدْعِرْقٍ يَنْفَعُ * فَقَابِضٌ لَكِنَّهُ لَا يَنْلِظُ ذُعُ

﴿ فِي الْأَدْوِيَةِ الْمُحْرِقَةِ ﴾

1092 وَكُلُّ مَا يُحْرِقُ فَهُوَ النَّايِسُ * فِي الْحَرِّ وَالنَّارِ فِي النَّهَائِسِ

﴿ فِي الْأَدْوِيَةِ الْمُفْتِنَةِ ﴾

1093 وَكُلُّ مَا تَجِدُهُ مُفْتِنٌ * فَمُفْرِطُ الْحَرِّ لَطِيفٌ مُسْخِنٌ

﴿ فِي الْأَدْوِيَةِ الْأَكَالَةِ ﴾

1094 وَالنَّاقِصُ اللَّحْمِ فَمِنْ ذَا أَضْعَفُ * وَمُذْمَلُ الْجُرْحِ الَّذِي يُجْفَفُ

﴿ فِي الْأَدْوِيَةِ الْجَذَابَةِ ﴾

1095 وَكُلُّ مَا خُصَّ بِجَذْبِ الْمُتَلَبِّي * كَالْبَادِ زَهْرٍ وَالِدَّوَاءِ الْمُسَهِّلِ

1096 وَكُلُّ شَيْءٍ جَذْبُهُ يَكْنِيفُ * فَكُلُّ ذِي حَرَارَةٍ وَلُطْفِ

1097 بِطَبْعِهِ كَأَشَقِّ وَمُقَلِّلِ * وَبِالْعُقُونَةِ كَمِثْلِ الزَّبَلِ

1098 وَالْبَادِ زَهْرُ قَاهِرٍ فِي نَفْعِهِ * يَكْنِيفُهُ يُحِيلُ أَوْ بِطَبْعِهِ

- 1099 ومنه ما يَنْفَعُ بِالْإِسْنِهِال * أَوْ كَيْتَالِ قُوَّةِ الْقَتَال
1100 وَأَخْذُهُ فِي صِحَّةٍ يَضُرُّ * لِذَاكَ بِالْجَاهِلِ قَدْ يَنْفَرُّ

﴿ فِي الْأَدْوِيَةِ الْمُسْكِنَةِ لِلْوَجَعِ ﴾

- 1101 وما يُزِيلُ وَجَعًا مُسَخَّنًا * مُفْتَحٌ مُقَطَّعٌ مُلْتَبِنٌ
1102 ومنه بِالتَّخْدِيرِ مَا قَدْ يَنْفَعُ * كَأَفْيُونٍ بِدَوَاهٍ يَقْعُ

﴿ ذَكَرُ الْقَوَى الثَّوَالِثِ مِنَ الدَّوَاهِ الْمَفْرَدِ ﴾

- 1103 وما ذَكَرْتُ بَعْدَ ذَا مِنْ حَادَثٍ * نَجِدُهُ عِنْدَ الْقَوَى الثَّوَالِثِ
1104 كَيْتَلٍ تَفْتِيحُ الْحَصَاةِ فِي الْكَلَى * عَنْ كُلِّ مَا تَجِدُهُ مُحَلَّلًا
1105 مُقَطَّعًا مُلَطَّفًا مُلْتَبِنًا * وَلَا تُصِيبُ فِيهِ حَرًّا بَيْنَنَا
1106 كَأَصْلِ هَلْيُونٍ وَأَصْلِ قَصَبٍ * وَكَزُجَاجٍ مُخَرَّقٍ وَمُحَلَّلَبٍ
1107 وَمِثْلُ ذَا فِيهِ بَغْضُ الْحَرِّ * وَلَدَنَةٌ تُخْرِجُ مَا فِي الصَّنَدْرِ
1108 وَإِنْ يَكُنْ مُعْتَدِلًا فِي السَّخَنِ * فَإِنَّهُ مُوَلَّدٌ لِلْسَّبَنِ
1109 وَكُلُّ مَا عَمَلُهُ فِي النَّفْسِ * فَإِنَّ ذَاكَ مُخْرِجٌ لِلطَّنَسِ
1110 وَكُلُّ هَذِهِ تُدْرُ الْبَسُولَا * وَكُلُّ حَرِيفٍ بِذَاكَ أَوْلَسَى

﴿ ذَكَرُ الصِّفَاتِ الَّتِي تَكُونُ عَلَيْهَا الْأَدْوِيَةُ ﴾

- 1111 وَإِذَا وَصَفْتُ قُوَّةَ الْمِزَاجِ * فَهِيَ أَنَا أَبَدًا بِالْمِزَاجِ
1112 وَكُلُّ مَا يُصْنَعُ لِلتَّعَالُجِ * يُرْسَلُ مِنْ دَاخِلٍ أَوْ مِنْ خَارِجِ

- 1113 فَإِنَّهُ كَمَثَلِ التَّنْزِيلِ * وَالْحَبِّ وَالشَّرَابِ وَالسُّفُوفِ
 1114 وَالذُّهْنِ وَالذَّلُوكِ وَالنُّطُولِ * وَالْوَشْمِ وَالْحِضَابِ وَالْقُسُولِ
 1115 وَمَثَلُ الشَّيَافِ وَالْمَعْجُونِ * وَالْفَتْلِ وَالسَّوَاكِ وَالسُّنُونِ
 1116 وَالطَّلِيِّ وَالْمَرْهَمِ وَالسُّدُورِ * وَالْكُخْلِ وَالسُّمُوطِ وَالنَّقْطِيرِ
 1117 وَمِثْلُ مَا يُخْمَلُ مِنْ فَرَازِجٍ * وَمِثْلُ مَا تَسْقِيهِ مِنْ نَجَاتِجٍ
 1118 وَمِثْلُ مَا تُرْسِلُهُ مِنْ حَقْنِ * وَمِثْلُ مَا تُدْخِلُهُ مِنْ دَخْنِ

﴿ ذَكَرُ عِلَاجِ سُوءِ الْمِزَاجِ وَعَلَامَاتِهِ ﴾

- 1119 وَكُلُّ مَا نَذَكَّرُهُ مِنْ سَقَمٍ * مِنْ شَعَرِ الرَّأْسِ لِظَفْرِ الْقَدَمِ
 1120 مُشْتَمِلٌ عَلَى جَمِيعِ الْجَسَدِ * كَانَ أَوْ اخْتَصَّ بِعَضْوٍ وَاحِدٍ
 1121 أَوْ كَانَ خَالِيًا مِنَ الْأَمْشَاجِ * فَلَا تُعَانِ الْخِلْطُ بِالْإِخْرَاجِ
 1122 وَامْنِ عَلَى رِسْلِكَ بِالْعِلَاجِ * فَطَبِّهِ بِالْقَلْبِ لِلْمِزَاجِ
 1123 يَمْتَازُ مِنْ مَرَضِ جِسْمٍ مُنْتَلِي * إِنْ تَمْتَحِنَ بِحِكْمَةٍ وَتَبْتَلِي
 1124 أَنْ لَاعِلَامَةً بِهِ لِإِدَاءِ * تَبَيَّنَ فِي الْجِسْمِ لِلْإِمْتِنَانِ
 1125 وَأَنْ تَرَى يَنْضَرُّ بِالْإِدَاءِ * فَشِبْهُهُ مِزَاجُ هَذَا الْإِدَاءِ
 1126 وَأَنَّهُ يَنْفَعُ بِالْأَضْدَادِ * لِلْسَّبَبِ الْمُخْدِتِ لِلْفَسَادِ
 1127 وَاللَّمْسِ مِنْ قَوِيِّ الْإِسْتِدْلَالِ * فِيهِ وَمَا يَضَعُفُ مِنْ أَفْعَالِ
 1128 وَمَاتَرَاهُ سَاءَ مِنْ أَخْوَافِ * وَمَا بَدَأَ يَبْرُزُ مِنْ أَنْفَالِ
 1129 لَكِنَّ لَادُسُوبَ فِي الْأَبْشَوَالِ * وَالنَّبْضُ إِنْ يَخْرُجَ عَنِ اعْتِدَالِ

- 1130 فَلَيْسَ فِي جِسْمٍ يَذِي امْتِثْلًا * بَلْ فَارِعٌ مِنْ جِنْسٍ هَذَا الدَّاءِ
 1131 وَإِنْ يَخُصَّ مَوْضِعًا بِالْوَجْعِ * فَإِنَّمَا دَلِيلُهُ بِالْمَوْضِعِ
 1132 وَيُسْتَدَلُّ فِيهِ بِالْأَسْنَانِ * وَبِمِزَاجِ الْجِسْمِ وَالْأَلْوَانِ
 1133 وَبِفُضُولِ الْعَامِ وَالْأَزْمَانِ * وَبِالْمَسَاكِينِ وَالْبُلْدَانِ
 1134 وَمَا تَقَدَّمَ مِنَ التَّدْبِيرِ * فَإِنَّهُ عَوْنٌ عَلَى التَّغْيِيرِ

﴿الاستدلالُ على مَرَضِ سُوءِ الْمِزَاجِ الْبَارِدِ﴾

- 1135 وَإِنْ يَكُنْ مِنَ الْمِزَاجِ الْبَارِدِ * فَإِنَّهُ يَنْصَرُّ بِالْبَرْدِ
 1136 وَنَفْعُهُ بِكُلِّ شَيْءٍ سَخِينٍ * وَالتَّبَرُّدُ مِنْهُ عِنْدَ لَيْسِ الْبَرْدِ
 1137 وَالْبَوْلُ مُخْصُوصٌ بِلَوْنٍ أَبْيَضٍ * وَالنَّبْضُ فِي الْإِبْطَاءِ مَهْمًا يَنْبِضُ
 1138 وَلَيْسَ فِيهِ عَطَشٌ وَلَا أَرْقٌ * وَإِنْ يَكُنْ ذَا سَهَرٍ فَلَا قَلْبَقُ
 1139 وَاللَّوْنُ جِصِّي بِجِسْمِ رَهِيلٍ * وَسِنْ شَيْخٍ فِي بِلَادِ شَمَالٍ
 1140 وَشَتْوَةٌ وَمَا مَضَى مِنْ سَبَبٍ * مُبْتَرِدٌ فَمِنْ دَلِيلِ عَجَبٍ
 1141 فِدَاؤُ بِالْتَّخِينِ إِنْ تَعَالَجَ * وَانْحَ بِذَاكَ نَحْوُ طَبِّ الْعَالَجِ

﴿الاستدلالُ على سُوءِ الْمِزَاجِ الْحَارِّ﴾

- 1142 فَإِنْ تَكُنْ حَرَارَةٌ فِي الْبَدَنِ * فَإِنَّهُ تَضَرُّهُ بِالسَّخِينِ
 1143 وَلَيْسَ سَخْنٌ وَبَوْلٌ أَخْضَرُ * وَالنَّبْضُ فِيهِ سُرْعَةٌ لَا تَمُتُّ
 1144 وَعَطَشٌ وَقَلْقٌ وَسَهَرٌ * مَعَ نَحَاقَةٍ وَلَوْنٌ أَصْفَرٌ

1145 في بَلَدِ الْجَنُوبِ وَالشَّيْبَابِ * وَالصَّيْفِ وَالسَّالِفِ مِنْ أَسْبَابِ

1146 فِدَاوٍ بِالتَّبْرِيدِ نَحْوِ الْمُحْرِقَةِ * وَكُلِّ عِلَّةٍ تَرَاهَا مُقْلَقَةً

1147 وَاجْعَلْ غِذَاءَهُ بِقَدْرِ قُوَّتِهِ * وَقَدْرِ مَا تَرَى لَهُ مِنْ شَهْوَتِهِ

﴿الِاسْتِدْلَالُ عَلَى مَرَضِ سُوءِ الْمِزَاجِ الرُّطْبِ أَوْ الْيَابِسِ﴾

1148 وَإِنْ هَذَيْنِ مِنَ السُّقْمَيْنِ * لَنْ يَخْلُوَا مِنْ أَحَدِ الْأَمْرَيْنِ

1149 إِنْ كَانَ يَبْسًا فَتَرَاهُ نَحْسًا * أَوْ كَانَ رَطْبًا فَتَرَاهُ رَهْسًا

1150 فَاْمِضْ عَلَى اللَّيْنِ بِالتَّجْفِيفِ * بِعَمَلِ مُحْكَمٍ لَطِيفِ

1151 فِي الْحَرِّ مَا قَدْ كَانَ أَوْ فِي الْبَرْدِ * وَامِضْ عَلَى الْيَابِسِ نَحْوِ الضِّدِّ

1152 وَفِي الْجَمِيعِ فَاحْصِمِ الْأَسْبَابَا * مِنْ قَبْلِ أَنْ تَعَالِجَ الصَّوَابَا

﴿عِلَاجُ الْأَمْرَاضِ الْإِمْتِلَائِيَّةِ وَشُرُوطُ الْإِسْتِفْرَاجِ﴾

1153 وَالِدَاءُ إِنْ يَكُنْ مِنَ امْتِلَاءِ * فَلَا يَسْوَى الْإِفْرَاجُ مِنْ دَوَاءِ

1154 لِكُلِّ إِفْرَاجٍ شُرُوطٌ عَشْرَةٌ * إِلَّا تَكُنْ فَمَا إِلَيْهِ مِنْ شَرَّةٍ

1155 أَوَّلُهَا النَّظَرُ فِي الْأَعْمَارِ * وَالْإِمْتِلَائِيُّ مِنَ الْأَمْرَارِ

1156 وَسِنْ شُبَّانٍ إِلَى كُهُُولٍ * وَعَادَةُ وَقُوَّةُ الْعِلِيلِ

1157 وَالْفَصْلُ مِنْ خَرِيفٍ أَوْ رَيْبِ * وَبَلَدٌ مُتَعَدِّلُ الْجَبِيبِ

1158 وَالْوَقْتُ وَالْمِزَاجُ حَارٌّ رَطْبٌ * وَجَسَدٌ يَبْدُو عَلَيْهِ الْخَصْبُ

﴿ ضُرُوبُ الاسْتِفْرَاجِ ﴾

- 1159 وكُلُّ مَا تُفَرِّغُهُ مِنْ حَادِثٍ * فَاجْزِئْهُ إِمَّا مِنْ مَكَانٍ بَاعِثٍ
1160 أَوْ فَاجْتَذِبْ مِنْ سَائِرِ الْأَعْضَاءِ * عَلَى خِلَافٍ أَوْ عَلَى التَّسْوَاءِ
1161 وَرُبَّمَا جَذَبْتَ مِنْ أَعْضَاءِ * لَهَا تَشَارُكٌ بِذَلِكَ السَّدَاءِ
1162 كَوَضْعِنَا مَحْجَمَةَ الْحَجَّامِ * فِي الثَّنْدِيِّ إِنْ سَاكَ دِمُّ الْأَرْحَامِ
1163 وَقَدْ مَضَى دَلِيلُ الْإِمْتِنَاءِ * وَمَا يُفَرِّغُ مِنَ السَّدَوَاءِ

﴿ ذَكَرُ جَمِيعِ الْعِلَلِ الدَّمَوِيَّةِ الَّتِي يُفْصَدُ فِيهَا وَأَوَّلَا فِي فَصْدِ

الْوَرَمِ الْفَلَقْمُونِيِّ حَيْثُ كَانَ فِي الْجَسَدِ ﴾

- 1164 وَإِنَّمَا يَفْصَدُ جَالِيَنُوسُ * عِرْقًا إِذَا مَا كَثَرَ الْكِيُوسُ
1165 إِذَا رَأَى عَلَانِيًا مِنَ السَّدَمِ * فِي بَدَنِ لَاسِيَّتِمَا فِي السَّوَرَمِ
1166 فَافْصَدْ إِذَنْ بِهِذِهِ الْأَشْرَاطِ * دَمِيَّةً لَاسَائِرِ الْأَخْطَلَاطِ
1167 وَاقْصِدْ بِذَا الشُّغْلِ إِلَى مَا قَصَدَهُ * وَافْصَدْ مِنَ الْأَمْرَاضِ مَا قَدْ فَصَدَهُ
1168 إِذَا وَثِقَتْ شَاهِدَ التَّنْبِيْهِينِ * فَابْدَأْ بِفْصْدِ كُلِّ فَلَقْمُونِي
1169 فِي الرَّأْسِ مِنْ خَارِجِهِ وَدَاخِلِ * وَمَا يَكُونُ مِنْهُ فِي التَّفَاصِيلِ
1170 وَوَرَمِ فِي أَسْفَلِ الْأُذُنَيْنِ * وَوَرَمِ الرَّمْدِ فِي الْعَيْنَيْنِ
1171 وَوَرَمِ اللِّسَانِ فِي اللِّسَانِ * وَذُبْحِ وَوَرَمِ اللَّهِفَافِ
1172 وَفِي النَّفَانِغِ وَفِي اللُّسُوزَاتِ * وَفِي الْخَوَانِقِ وَفِي النَّزَلَاتِ
1173 بِذَاتِ جَنْبٍ وَبِذَاتِ الرِّئْسِ * وَوَرَمِ فِي الثَّنْدِيِّ وَالْأَرْبِيَّةِ

1174 وَوَرَمِ الْكَيْدِ وَوَرَمِ الْمِعْدَةِ * وَوَرَمِ الْأَمْعَاءِ ثُمَّ الْمَقْعَدَةِ

1175 وَفِي الطِّحَالِ وَفِي الْأَنْثَنَيْنِ * وَفِي مَتَانَةٍ وَكُلَيْتَيْنِ

1176 وَوَرَمِ الرَّحِمِ أَوْ فِي السُّرَّةِ * وَالْمَاشِرَاءِ مِنْ ضُرُوبِ الْحُمَرَةِ

﴿ الْفَقْدُ فِي الْقُرُوحِ وَالْبُؤْرِ حَيْثُ كَانَتْ ﴾

1177 وَفِي قُرُوحِ الرَّأْسِ وَالْعَيْنَيْنِ * وَسَعْفَةٍ وَالْقَرْحِ فِي الْأُذُنَيْنِ

1178 وَفِي الَّتِي تَسْمَى وَقَرْحِ الرِّئَةِ * وَفِي قُرُوحِ الْفَمِ وَالْجُدَرِيِّ

1179 وَفِي الْمَعَى إِنْ صَحَّ فِيهَا الْعِلْمُ * وَفِي الَّتِي يَنْبُتُ فِيهَا اللَّحْمُ

1180 كَذَلِكَ وَالْبَثْرِ حَيْثُ كَانَا * وَالْجَرَبُ الرُّطْبُ إِذَا اسْتَبَانَا

1181 مِثْلُ بُؤْرِ الْفَمِ وَالْعَيْنَيْنِ * وَكَالَّذِي يَنْبُتُ فِي الْجَنْبَيْنِ

﴿ الْفَقْدُ فِي امْتِلَاءِ الْعُرُوقِ وَانْفِجَارِ الدَّمِ ﴾

1182 وَفِي امْتِلَاءِ الْعُرُوقِ وَالرُّعَافِ * وَفِي الْبَوَاسِيرِ مِنَ الْأَنْفِ

1183 وَالدَّمِ إِنْ سَالَ مِنَ الْأَسْنَانِ * كَذَلِكَ أَوْ سَالَ مِنَ الْأَذَانِ

1184 وَفِي الْبَوَاسِيرِ الَّتِي فِي الْمَقْعَدَةِ * وَالنَّزْفِ فِي الطُّمِثِ وَإِبْرَازِ مِدَّةِ

1185 وَفِي الْبَوَاسِيرِ الَّتِي فِي الْفَمِ * وَفِي الَّتِي تَخْرُجُ عِنْدَ الرَّحِمِ

﴿ الْفَقْدُ فِي الْعِلَلِ الْمُتَفَرِّقَةِ ﴾

1186 وَفِي الصُّدَاعِ وَالْذُّوَارِ وَالْبَخَرِ * وَوَجَعِ السِّنِّ وَشَعْرِ يَنْتَشِيزُ

- 1187 والفَسَخُ فِي الْعُضْوِ وَالْإِحْتِلَامِ * وَوَجَعَ الْمَفْصِلِ وَالسُّرْكَامِ
 1188 والصَّرْعِ وَالسَّبَلِ أَوْ فِي الطَّرْفَةِ * وَتَوَتَّعَ فِي ذَهَابِ الشَّهْوَةِ
 1189 وَشَرَجَ مُنْقَطِعَ فِي الْمَقْعَدَةِ * وَفِي النَّسَا وَوَجَعَ فِي الْمِعْدَةِ
 1190 وَوَجَعَ نَاحِسَةً فِي الْكَيْدِ * وَمَا اغْتَرَى فِي كَيْدٍ مِنْ سُودٍ

﴿عِلَاجُ الْعِلَلِ الدَّمَوِيَّةِ﴾

- 1191 وَأَنْحَ بِطَبِّ هَـذِهِ الْأَدْوَاءِ * لِطَبِّ سُونُوحٍ فِي السَّدَوَاءِ
 1192 أَسْهَلَ مِنَ الصَّفَرَاءِ بَعْدَ الْفُصْدِ * وَمِلَّ مِنَ الْغِذَاءِ نَحْوَ الْبَرْدِ
 1193 وَاجْتَنِبِ الْمُسَخَّنَ مِنْ غِذَاءِ * وَمَا بِهِ يَزِيدُ فِي الدِّمَاءِ
 1194 وَمِلَّ بِمَا تَغْذُوهُ نَحْوَ الْقَابِضِ * يَكُلِّ مَزٍ وَيَكُلِّ حَامِضِ
 1195 وَاسْتَعْمِلِ الدَّلِيلَ فِي ذَا الْأَلَمِ * بِالْبَابِ فِي غَلَبَةِ مِنَ السَّدَمِ
 1196 وَمِلَّ إِلَى التَّبْرِيدِ وَالتَّجْفِيفِ * فَمَلَّ الطَّبِيبُ الْهَاهِرِ الْأَطِيفِ

﴿الْعِلَلُ الصَّفَرَاوِيَّةُ﴾

- 1197 وَالْمَرَضُ الْكَائِنُ مِنَ صَفَرَاءِ * مِثْلُ قُرُوحٍ زَلَقِ الْأَمْنَاءِ
 1198 وَالْهَذْيَانِ وَاخْتِنَاقِ الرَّحِمِ * وَالْغَبِ وَالنَّسَا وَإِسْهَالِ السَّدَمِ
 1199 وَعِلَّةُ السُّعَالِ وَالصُّدَاعِ * وَوَرَمِ فِي الْجَنْسِ يَبْدُو سَاعِ
 1200 وَشِدَّةِ الْوَجَعِ فِي الْأُذُنَيْنِ * وَكَثْرَةِ الْجَرَبِ فِي الْجَفْنَيْنِ
 1201 وَفِي الْمَفَاصِلِ قُرُوحٌ وَوَرَمٌ * وَوَجَعٌ فِيهَا شَدِيدٌ فِي الْأَلَمِ

- 1202 وَكَشَقَاقٍ إِصْبَاجٍ وَدَاحِيسٍ * وَنَحْوِ آثَارِ تُرَى كَمَاسٍ
 1203 وَمُفْرَةٍ فِيمَنْ عَلَتْ أَسْنَانُهُ * وَوَجَعٍ يَشْتَدُّ فِي الثَّانِيَةِ
 1204 وَالنَّشِيِّ وَالنَّزْفِ وَالنَّاصُورِ * أَوْ اصْفِرَارِ الْجِلْدِ وَالْبُشُورِ
 1205 وَمِثْلِ آثَارِ دِقَاقِ سُودٍ * وَسُدِّ تَكُونُ فِي الْكُبُودِ
 1206 وَوَرَمِ الرَّحِمِ أَوْ كَالشُّوَصَةِ * وَسَحَجٍ وَكَذَهَابِ الشَّهْوَةِ
 1207 وَكَالْدَوَارِ شِقَاقِ الشَّفَةِ * وَوَجَعِ اللَّهَةِ أَوْ كَالْهَيْضَةِ
 1208 وَالْقَرْحِ إِنْ يَسُعَ وَكَالدَّبْنَالَةِ * وَكُجَاهِ بَانَ فِي النَّمَقَةِ
 1209 وَحَكَّةٍ أَوْ حَصْبَةٍ أَوْ نَمَلَةٍ * وَحُمَرَةٍ أَوْ كَقُرُوجِ الرِّيشَةِ

﴿عِلَاجُ الْعِلَلِ الصُّفْرَاوِيَّةِ﴾

- 1210 وَمِلْ يَمِثِلْ هِذِهِ فِي الطِّبِّ * إِلَى مُعَالَجَةِ حُمَى النَّسَبِ
 1211 وَأَخْرِجِ الصُّفْرَاءَ دُونَ الْفَصْدِ * وَاقْصِدْ مِنَ التَّبْرِيدِ نَحْوَ الْقَصْدِ
 1212 فِي الْعِلَلِ الْمَذْكُورَةِ الدَّمِيَّةِ * وَخُصَّ بِالْتَّرْطِيبِ ذِي الْمِرْيَةِ
 1213 فَإِنَّهَا تَشْرَكُهَا فِي الْحَرِّ * وَكُلِّ مَا يَلْقَى الْفَتَى مِنْ ضَرِّ
 1214 وَاسْتَعْمِلِ الدَّلِيلَ فِي ذَا السَّدَاءِ * بِالْبَابِ فِي غَلَبَةِ الصُّفْرَاءِ

﴿الْعِلَلُ الْبَلْغَمِيَّةُ﴾

- 1215 وَكُلُّ سَفِيمٍ كَاتِنٍ مِنْ بَلْغَمٍ * كَمَا تَرَاهُ رَهِيلاً مِنْ وَرَمٍ
 1216 وَفَالِجٍ وَعِلَّةٍ اسْتَرْخَاهُ * وَكَصْدَاعِ التَّبَرِّدِ وَالْإِنْفَاهِ

- 1217 والجَرْبُ الْغَلِظُ وَالزَّحِيرُ * وَوَرَمُ الْعُنُقِ هُوَ الْحَنْزِيرُ
 1218 وَكَحَزَاوِرِ الرَّأْسِ وَالنَّسِيدَانِ * وَالْوَجَعُ الْبَارِدُ فِي الْأَذَانِ
 1219 وَبَرَصٌ وَنَمَشٌ وَسَكَنَةٌ * وَكَسْمَالٌ لَيْنٌ وَلَقَسْوَةٌ
 1220 وَدَاءٌ فِيهِ وَانْقِطَاعٌ شَهْوَةٌ * وَالْقَمَلُ وَالْغَلِظُ فِي الْمَقْمَرَةِ
 1221 وَمَاءٌ عَيْنٍ وَانْدِشَارٌ عَيْنَيْنِ * وَالنَّتْنُ إِذَا بَحَثْتُ فِي الْإِبْطَيْنِ
 1222 وَكَالَّذِي فِي الْبَطْنِ مِنْ آفَاتٍ * كَزَلَقِ الْأَمْعَاءِ وَالْحَيَّاتِ
 1223 وَالْعُسْرِ إِذَا بَحَثْتُ فِي الْوِلَادَةِ * وَالْإِخْتِبَاسِ مِنْهُ فِي التَّشِيمَةِ
 1224 وَوَجَعُ الْكُلَى وَحُمَى الْوِزْدِ * وَالْبَرْدُ فِي الطَّحَالِ أَوْ فِي الْكَبِدِ
 1225 وَكُنْتُوهُ كَائِنٌ فِي السُّرَّةِ * وَمَرَضٌ مِنْ اخْتِلَافِ مِرَّةٍ
 1226 وَوَجَعُ الْمَفْصِلِ أَوْ سَوَادِهِ * وَخُضْرَةٌ تَعْلُوهُ وَاصْخِمَادِهِ
 1227 وَمَرَضُ الْحَبَنِ كَالزَّقْسِيِّ * مِنْهُ أَوِ اللَّحْمِيِّ وَالطَّنْبَلِيِّ

﴿عِلَاجُ الْأَمْرَاضِ الْبَلْغَمِيَّةِ﴾

- 1228 وَمِنْ بَذَا الضَّرْبِ إِلَى عِلَاجِ * الْبَارِدِ الرُّطْبِ مِنَ الْمِزَاجِ
 1229 وَاسْتَنْعِيلِ الدَّلِيلِ فِي مَعْرِفَتِهِ * عَلَائِمِ الْبَلْغَمِ فِي غَلَبَتِهِ
 1230 أَفْرِغْ بِهَا ذَكَرْتُ فِي الدَّوَاءِ * تَسْتَفْرِغِ الْبَلْغَمَ فِي ذَا الدَّاءِ
 1231 وَبَعْدَ ذَا أَذْخِلْ عَلَى ذَا الْبَسَدِ * مَا يُسْخِنُ الْجِسْمَ مِنَ الْمُسْخِنِ
 1232 وَمِنْ مَعَ التَّخْنِجِ لِلتَّجْفِيفِ * وَبِالْفَاءِ الْمُسْخِنِ اللَّطِيفِ
 1233 هَذَا وَبِالْجُمْلَةِ فَلْتَعَالِجْ * بِمُسْخِنٍ مِنْ دَاخِلٍ أَوْ خَارِجٍ

1234 وَنَحْوِ مَا تَصْنَعُهُ فِي الْغَالِيجِ * مِنْ حَبِّ مُنْتِنٍ وَمِنْ نَجَاتِيجِ

﴿ الْأَمْرَاضُ السُّودَاوِيَّةُ ﴾

1235 وَكُلُّ مَا فِي بَدَنِ مِمَّنْ دَاءٌ * مُسْتَحْدَثٌ مِنْ مِرَّةٍ سَوْدَاءِ

1236 فَكَالْثَّالِثِ وَحُمَّى الرُّبْعِ * وَكَالْبَوَاسِيرِ وَدَاءِ الصُّرْعِ

1237 وَكَالَّذِي فِي الْأَنْفِ مِنْ بَسْبَاجِجٍ * وَمِنْ ثَّالِثِ وَكَالتَّشْنُجِ

1238 وَمَنْعَصٍ وَسَرَطَانٍ وَبَهَقٍ * وَكَلْفٍ وَكَالْصَّدَاعِ وَالْأَرَقِ

1239 وَالْوَرَمِ الصَّلْبِ وَكَالْجُذَامِ * وَكَالَّذِي يَفْسُدُ مِنْ طَعَامِ

1240 فِي الْجَوْفِ وَالْيَاسِ مِنْ سُعَالٍ * وَالرَّيْحِ وَالْجَسَاءِ فِي الطَّحَالِ

1241 وَدَاءِ مَالِخُونِيَا فِي الرَّأْسِ * وَمَا ذَهَى الْبَوْلِ مِنْ اخْتِبَاسِ

1242 وَدَاءِ قَوْلَنْجٍ وَدَاءِ ثَمَلَسَبٍ * وَمَرَضٍ مِنْ عَضِّ كَلْبٍ كَلْبِ

1243 وَالْقُوبَاءِ وَاللَّيْنِ التَّمَعُّودِ * فِي الْجَوْفِ وَالْبَارِدِ مِنْ كُبُودِ

1244 وَمَرَضٍ مِنْ شَهْوَةٍ كَلْبِيَّةٍ * وَكَالشَّقَاقِ الْكَائِنِ فِي الْمَقْعَدِ

1245 وَكَحَصَى الْكَلْبَةِ وَالْمَثَانَةِ * وَنَفَخٍ يُؤْلِمُ فَوْقَ الْعَانَةِ

1246 وَالنَّفَخِ فِي الْبَطْنِ وَفِي الْجَنْبَيْنِ * وَالنَّفَخِ فِي الرَّأْسِ وَفِي الْأُذُنَيْنِ

1247 وَشَرِّ يَحْدُثُ فِي الْجَفْنَيْنِ * وَنَقِيرٍ يَكُونُ فِي الرِّجْلَيْنِ

﴿ عِلَاجُ الْأَمْرَاضِ السُّودَاوِيَّةِ ﴾

1248 وَمِثْلُ بَذَا النَّوْعِ مِمَّنْ الْأَذْوَاءُ * لِلطَّبِّ فِي الْجُذَامِ مِمَّنْ دَوَاءُ

- 1249 وَاسْتَعْمِلِ الدِّلِيلَ فِي ذَا السِّدَاءِ * بِالْبَابِ فِي غَلَبَةِ السُّوْدَاءِ
 1250 أَفْرِغْ بِفَيْمُونٍ أَوْ بِسَبَائِرِ سَج * وَبِالْيَدِ ذَكَرْتُ فَلْتَعْمَالِ سَج
 1251 وَاسْتَعْمِلِ التَّسْخِينَ وَالتَّرْطِيبَا * تَكُنْ بِمَا تَفْعَلُهُ مُصَيِّبَا

﴿ الْجُزْءُ الثَّانِي مِنَ الْعَمَلِ وَهُوَ الْعَمَلُ بِالْيَدِ ﴾
 وَهُوَ ثَلَاثَةُ أَقْسَامٍ

- 1252 وَإِذْ فَرَّغْتَ مِنْ نِظَامٍ أَفِيد * فَالآنَ أَبْدَأْ بِأَعْمَالِ الْيَدِ
 1253 فَوَاحِدٌ يَعْمَلُ فِي الْعُرُوقِ * فَفِي جَلِيلِهَا وَفِي الدَّقِيقِ
 1254 وَثَانِيًا نَعْمَلُهُ فِي اللَّحْمِ * وَثَالِثًا نَعْمَلُهُ فِي الْعَظْمِ

﴿ الْقِسْمُ الْأَوَّلُ مِنْ هَذِهِ الثَّلَاثَةِ فِي الْعَمَلِ فِي الْعُرُوقِ وَمَنَافِعِهَا فِي الْفَصْدِ ﴾

- 1255 جِنْسُ الْعُرُوقِ مِنْهُ مَا تُفَجِّرُ * وَمِنْهُ مَا تَسْلُهُ وَتَبْسُتُرُ
 1256 فَيُفْصَدُ الْأَكْحَلُ فِي كُلِّ أَلْسَم * فِي الرَّأْسِ وَالصُّدْرِ كَأَمْثَالِ الْوَدَمِ
 1257 وَيُفْصَدُ الْقِفَالُ فِي الْإِطْفَافِ * مِنْ شِدَّةِ الصُّدَاعِ وَالرُّعَافِ
 1258 وَبِالسَّلِيلِ فِي عِلَاجِ الصُّدْرِ * وَمَا اغْتَرَى فِي رِيَّةٍ مِنْ ضُرِّ
 1259 وَالْمَازِيَانِ فِي رَدْيِ الْحَالِ * مِنْ عِلَلِ الْكَيْدِ وَالطَّحَالِ
 1260 وَالْحَبْلُ فِي الذِّرَاعِ إِنْ عَدِمْنَا * أَلْبَاسِيلِيقَ جِرْمَهُ فَصَدْنَا
 1261 وَنَفْصِدُ الْعُرُوقَ فِي الْأَصْدَاغِ * لِدَائِمِ مِنْ وَجَعِ الدِّمَاغِ
 1262 وَالْعِرْقَ خَلْفَ الْأُذُنِ لِلشَّقِيقَةِ * وَقَرْحَةٍ فِي هَامَةِ عَنَقِهِ

- 1263 وَنَفْصِدُ الْعِرْقَيْنِ فِي الْمُوقَسَيْنِ * لِلْمَرَضِ الْكَائِنِ فِي الْعَيْنَيْنِ
 1264 وَالْعِرْقُ فِي الْيَافُوخِ مِنْ قُرُوحِهِ * وَوَرَمٌ يَخْذُ فِي سَطُوحِهِ
 1265 وَنَفْصِدُ الْوَدَجِ فِي الْآلَامِ * نَخْصُهُ مِنْهُنَّ بِالْجُذَامِ
 1266 وَفِي عِلَاجِ الْعَيْنِ عِرْقَ الْعَبْهَةِ * وَفِي صُدَاعٍ دَائِمٍ وَسَعْفُهُ
 1267 وَالْعِرْقُ فِي الرَّأْسِ الَّذِي فِي الْمُؤَخِرِ * مِنَ الصَّدَاعِ دَائِمًا وَالسَّدْرِ
 1268 وَالْعِرْقُ قَدْ يُفْصَدُ فِي الْأَزْنَبَةِ * لِمَا يَرَى مِنْ بَثْرِ فِي الْوَجْنَةِ
 1269 وَالْعِرْقُ مِنْ تَحْتِ اللِّسَانِ تَفْصِدُهُ * مِنْ وَرَمٍ وَذُبْحٍ فَتَقْصِدُهُ
 1270 وَنَفْصِدُ الْعِرْقِ الَّذِي فِي الرُّكْبَةِ * لِمَرَضِ الْأَخْشَاءِ تَحْتَ السُّرَّةِ
 1271 وَتَفْصِدُ الصَّافِقَ فِي السَّاقَيْنِ * لِمَا تَرَى مِنْ مَرَضِ الْفَخْذَيْنِ
 1272 وَيُفْصَدُ النِّسَاءُ عَلَى أَمْرَاضِهِ * وَالْعِرْقُ فِي الْقَدَمِ فِي أَغْرَاضِهِ

﴿ الْعَمَلُ فِي الشَّرَاطِينِ ﴾

- 1273 وَيُبْتَرُ الشَّرَيَانُ فِي الصُّدَاعِ * وَمَا يَرَى فِي الْعَيْنِ مِنْ أَوْجَاعِ
 1274 إِذَا خَشِينَا مِنْ نُزُولِ الْمَاءِ * فِي الْعَيْنِ مِنْ شِدَّةِ هَذَا الدَّاءِ
 1275 وَوَرَمٌ حَدُوثُهُ مِنْ فَتْحِهِ * وَلَا يَسِيلُ دَمُهُ مِنْ سَطْحِهِ
 1276 شَقٌّ لَهُ وَابْتِزْرُهُ أَوْ فَسْلُهُ * وَافْصِدْهُ إِنْ شِفَتْ أَوْ اقْطَعْ كُلَّهُ
 1277 وَامْنَعُهُ بِالرَّبْطِ أَوْ الْمِكْنَوَاءِ * عَنْ نَزْفٍ مَا يَجْرِي مِنَ الدِّمَاءِ
 1278 وَدَاوَهُ تَدْوِيَةَ الْجِرَاحَةِ * حَتَّى تَرَى صَاحِبَهُ فِي رَاحَتِهِ

﴿ الْجُزْءُ الثَّانِي مِنَ الْعَمَلِ بِالْيَدِ فِي اللَّحْمِ ﴾
وَأَوَّلًا فِي الشَّرْطِ

- 1279 وَسَمِلَ اللَّحْمَ فَمِنْهُ الشَّـرْطُ * وَالْقَطْعُ وَالْكَيُّ وَمِنَ الْبَسْطِ
1280 وَالشَّرْطُ مِنْهُ عَمَلٌ يُجْرِي دَمَهُ * وَمِنْهُ مَا تَمَّصُهُ بِمِنْجَبَتِهِ
1281 يَجْرِي بِهِ الدَّمُ مِنَ السُّطُوحِ * فِي الْجِسْمِ ذِي الْبُتُورِ وَالْقُرُوحِ
1282 وَرُبَّمَا نَحْجُمُ دُونَ الشَّـرْطِ * فَمَا نُرِيدُ نَقْلَهُ مِنْ خِلَاطِ
1283 وَتَارَةً فَارِغَةً نُلِصِقُهَا * وَمَرَّةً بِقِطْنَةٍ نُحْرِقُهَا
1284 لِكَيْ نَفْشَ الرِّيحَ مِنْ مَكَانٍ * وَنُصْلِحَ الْأَعْضَاءَ بِالْإِسْخَانِ

﴿ الْعَمَلُ بِالْقَطْعِ فِي اللَّحْمِ ﴾

- 1285 وَكُلُّ مَا يُقَطَّعُ كَالْمَامِرِ * وَكَالْأَلِيلِ وَكَالشَّائِرِ
1286 وَكُلُّ مَا يُعْفَنُ مِنْ أَطْرَافٍ * وَمِثْلُ بَسْفَايَجَةِ الْأَنْصَافِ
1287 وَإِصْبَعٍ تَزِيدُ أَوْ تَلْتَصِقُ * وَجَفْنٍ عَيْنٍ حِينَ لَا يَفْتَرِقُ
1288 وَعِنَبَةٍ إِذَا مَا بَسَّرَتْ * وَقُلْفَةٍ الْإِخْلِيلِ مَهْمَا انْفَلَقَتْ
1289 وَلَحْمٍ قَرَحَةٍ إِذَا مَا خَبَّتْ * وَقَرَحَةِ الرُّضِ إِذَا مَا عَفِنَتْ
1290 وَيُقَطَّعُ الزَّائِدُ فِي اللِّسَانِ * وَلِلَّذِي يَقَعُ فِي الْأَذَانِ
1291 وَيُقَطَّعُ اللَّحْمُ عَلَى الرُّجَاجِ * وَالنَّبْلِ وَالنُّصُولِ فِي الْإِخْرَاجِ
1292 وَتُقَطَّعُ الْأَثْدَاءُ فِي الرِّجَالِ * وَمَا يُرَى فِي السَّاقِ مِنْ دَوَالٍ
1293 وَكُلُّ مَا كَانَ مِنَ الْبَوَاسِرِ * وَمَا يُعْفَنُ مِنَ النَّوَاسِرِ

- 1294 وما قَدِ اسْوَدَّ مِنَ الشَّحْوِمِ * وما تَعَفَّنَ مِنَ اللِّحْوِمِ
 1295 وكُلُّ ما طَالَ مِنَ اللَّهْـبَاءِ * وكُلُّ ما زَادَ عَلَى اللَّشَّاتِ
 1296 وَيُقَطَّعُ اللَّحْمُ لِعِرْقٍ مَدَنِي * وكُلُّ ما انْسَدَّ لَنَا مِنْ أُذُنٍ
 1297 وكُلُّ ما قَدِ زَادَ فَوْقَ النَّظِيرِ * وَأَنْ تُرَى ظُفِيرَةٌ فِي الْبَصِيرِ
 1298 وتَوْتَةٌ وَشَنَرَةٌ وَظَفِيرَةٌ * وَذَكَرُ الْغُنَى وَفَتْقُ السُّرَّةِ
 1299 وما قَدِ اسْوَدَّ لَنَا مِنْ قُلْفَةٍ * وكُلُّ ما انْسَدَّ مِنَ الْمَقْـمَدَةِ
 1300 وكُلُّ ما تَقَطَّعَتْ لِنَفْعَمَا * ومِثْلُهُ مِنْ خَارِجٍ قَدْ وَقَعَا
 1301 فَيَا حِاطَةَ عِلَاجٍ مَا انْفَرَى * وَيَانِدِمَالِ كُلِّ عَضْوٍ انْتَرَى

﴿ الْعَمَلُ بِالْكَيْ فِي اللَّحْمِ ﴾

- 1302 وكُلُّ ما تَكْوِيهِ فِي الْأُبْدَانِ * فَهَوَ لِقَطْعِ الدِّمِ مِنْ شَرِيَانِ
 1303 وَمِنْ عُرُوقٍ بُتِرَتْ كِبَارِ * أَغْيَا الطَّيْبِ دَمُهُنَّ الْجَارِي
 1304 وَفِي جُسُومٍ رَطْبَةٌ تَجْفِئُهَا * وَفِي لُحُومٍ رَخْوَةٌ تَكْشِفُهَا
 1305 وَكَيْ تُسَخِّنَ جُسُومًا بَرَدَتْ * وَتَمْنَعُ الْبَلَاتِ مَهْمَا اطَّرَدَتْ

﴿ الْبَطُّ مِنْ عَمَلِ الْيَدِ فِي اللَّحْمِ ﴾

- 1306 وكُلُّ ما تَعْمَلُهُ مِنْ بَطِّ * فَهَوَ لِمَا تُخْرِحُهُ مِنْ خِلَاطِ
 1307 كَيْمَدَةٍ تُخْرِجُهَا مِنْ وَرَمِ * وَعَفْنٍ مُحْتَقِنٍ مِنَ السِّدَمِ
 1308 وَالْمَاءِ فِي التَّيْنَيْنِ أَوْ بَرْدَةٍ * وَالْمَاءِ فِي الرَّأْسِ وَمِثْلِ عُقْدَةٍ

1309 وكالْحَصَى تُخْرِجُهَا وَالسَّلْعَةَ * وَمِثْلُ شِرْيَانٍ وَقَطِيعُ غُذَّةٍ

1310 وَحَبْنٍ وَفِيلَةٍ مَائِيَّةٍ * وَفِيلَةٍ كَبِشَلِهَا لَحْمِيَّةٍ

﴿الجزء الثالث من العمل باليد وهو العمل في العظم﴾
وأولاً في الجبر

1311 وكلُّ ما تُخَدِّثُهُ مِنْ صُنْعٍ * فِي الْعَظْمِ مِثْلُ الْكَسْرِ أَوْ الْخَلْعِ

1312 وكلُّ ما تَطْبُهُ مِنْ كَسَرٍ * فَإِنَّمَا عِلَاجُهُ بِالْجَبْرِ

1313 رَدُّ الشَّظَايَا فِيهِ حَتَّى تَنْطَبِغَ * وَلَنْشُرَ مَا يَنْخُسُنَا فَتَنْتَجِعَ

1314 وَشَدُّهَا بِصَنْعَةٍ حَكِيمِيَّةٍ * لَا ضَاغِطٌ فِيهَا وَلَا مَرْخِيَّةٌ

1315 عَصَائِبُ يُبْدَأُ بِهَا مِنَ الْوَسَطِ * ثُمَّ يَزَادُ الشَّدُّ حَتَّى تَرْتَبِطَ

1316 مِنْ فَوْقِهَا رَفَائِدٌ مَلْفُوفَةٌ * مِنْ فَوْقِهَا جَبَائِرٌ مَصْفُوفَةٌ

1317 وَلَيُطْفَنَ غِذَاءُهُ فِي الْأَوَّلِ * وَكَثْفَنُهُ آخِرًا كَنِي يَنْتَلِي

1318 وَاحْذَرِ عَلَيْهِ أَوَّلًا مِنْ وَرَمٍ * سَخْنٍ لِمَا يَنْصَبُ فِيهِ مِنْ دَمٍ

1319 إِزْدَعُهُ مَا اسْتَطَعْتَ حَتَّى تَمْنَعَهُ * بِكُلِّ بَارِدٍ لَكِنَّمَا تَذْفَعُهُ

1320 وَامْنَعُهُ مِنْ تَحَرُّكِ أَوْ يَنْسَرَا * أَلْزِمُهُ فِي طَوْلِ السُّكُونِ الصَّبْرَا

﴿علاج الخلع في العظم﴾

1321 وَالْخَلْعُ طَبُّهُ بِمَا يُمْنَعُهُ * حَتَّى إِلَى مَوْضِعِهِ تَعْرِدُهُ

1322 وَبَعْدَ مَا تَرُدُّهُ تَشْشُدُهُ * تَتَرَكُ ذَاكَ زَمَانًا تَحْشُدُهُ

- 1323 تُلْزِمُهُ مِنَ الدَّوَاءِ قَابِضًا * تَطْعِمُهُ مِنَ الطَّعَامِ حَامِضًا
 1324 حَتَّى تَرَاهُ سَالِمًا مِمَّنْ وَرِمَ * وَلَا تَخَافُ الْإِجْتِمَاعَ مِمَّنْ دِمَ
 1325 أَقَلُّ مَا تُبْرِئِهِ فِيهِ شَهْرٌ * وَرُبَّمَا يَتِمُّ ذَاكَ عَشْرٌ
 1326 وَقَدْ فَرَّغْتَ مِنْ جَمِيعِ الْعَمَلِ * وَالْآنَ أَقْطَعُ بِقَوْلٍ مُكْمِلِ

**EL-URCÛZE FÎT-TİBB'IN
ÖZBEK TÛRKÇESİ VARYANTI**

“Urjuza” Abu Ali ibn Sino qalamiga mansub she’riy asarlarning barkamoli va eng ulug’idir. Bunday asar yaratish uchun muallif ko’p ishlagani va o’z g’oyalarining xalqqa tezda yetib borishini istaganligi haqida shunday deydi: “Men bu “Urjuza”ga kamolot to’nini va husn saruposini kiygazdim, uni o’rganish osonroq, mashaqqati kamroq bo’lsin deb, yozilishini oson, vaznini yengil qildim. Kimki unga idrok ko’zi bilan qarasa, bu hajmi kichik asar tufayli katta ilmga erisha olishi mumkin”.

Abu Ali ibn Sinoning “Urjuza”si nafaqat asl nusxada, balki boshqa tillarga tarjima qilish va unga sharh yozish yo’li bilan o’rganib kelindi. Bu “Urjuza”ga Muso al-Bag’dodiy (vafoti 1472-y.), Ahmad as-Saqliy (vafoti 1427-y.), Ahmad al-Muqanno (vafoti 1418-y.), Abul-Abbos an-Nabotiy (vafoti 1237-y.), Ibn Rushd al-Qurtubiy (vafoti 1198-y) kabilar sharh yozganlar. Mazkur sharhlar orasida eng mo’tabari Ibn Rushdning “Kulliyot” sharhi bo’lib, uning ba’zi nusxalari bizgacha yetib kelgan. Ibn Rushd o’zining “Urjuza”ga yozgan sharhi muqaddimasida: “Abu Ali Ibn Sino “Urjuza”si tabobat ilmiga madxal, ya’ni muqaddimadir” – deydi. “Bu asar, — deydi Ibn Rushd, — tabobat ilmining barcha umumiy qoidalarini o’z ichiga olgan hamda tabobat haqida yozilgan ko’p madxallardan ancha yaxshiroqdir. Bu asarni yodlash oson, o’zi kishiga zavq beradigan va diqqatga sazovor kitobdir”.

Ibn Rushdning ustoz, andaluslik mashhur tabib, shunday deydi: “Garchi “Qonun” “Urjuza”dan hajm jihatidan katta va mavzusi jihatidan juda keng bo’lsa-da, “Urjuza” undan yuqori turadi, chunki u ixchamligi bilan ham tib qoidalarining muhimlarini o’z ichiga olgan va tib haqida yozilgan hamma asarlarning o’rniga o’tadigan asardir”. Abu Marvonning mazkur so’zlari bejiz emas, haqiqatan, “Urjuza” tibbiyotning asoslarini o’rganish va uning nazariy masalalarini tez o’zlashtirishga yordam beradi.

Abu Ali ibn Sino bu asarida birinchi galda odamlarni davolashni nazarda tutmay, balki unda bo’ladigan kasalliklar hamda ularni davolash yo’llarini ayrim misollar bilan-gina bayon etgan. Xulosa qilib aytganda, “Urjuza” tibbiyot ilmiga bir muqaddima, uni o’rganuvchilar uchun darslik sifatida yozilgan.

“Urjuza” bir varaq nasriy muqaddima va 1326 baytdan iborat asosiy qismda bayon etilgan. Muqaddimada muallif risolani yozish sabablarini tushuntiradi. Asosiy qism o’z navbatida ikki bandga bo’lingan. Birinchisi nazariy qism bo’lib, unda tibning tavsifi va taqsimlanishi, unsurlar, mizojlar, xiltlar, a’zolar, ruhlar, quvvatlar, fe’l (ta’sir)lar haqida gapirilgan. Havo, ovqatlar, ichimliklar, uyqu va uyg’oqlik, harakat va harakatsizlik, bo’shanish va bo’shanmaslik, nafsoniy kayfiyatlar kabi nazariy masalalar aytilgan. So’ng ayrim-ayrim a’zo kasalliklarining belgilari haqida gapiriladi. Tomir urishi va undan kasallik belgilarini topish, to’puq, jigar, siydik, axlat, teri kabilardan kasallikka dalil topish, qon, safro, savdo va balg’am g’alaba qilishining belgilari bayon qilingan. Buhron (krisis) va o’limdan ogohlantiruvchi belgilar aytilgan.

“Urjuza”ning ikkinchi qismi amaliy qism bo’lib, u sog’liqni saqlash va uning tadbirlariga bag’ishlangan. Bunda xususan uyqu tadbiri, harakat qilish tadbiri, safarda bo’ladiganlar tadbiri bayon etiladi. Ona qornidagi chaqaloq va dard tutish vaqtidagi tadbir, go’dakning o’ziga xos boshqa tadbirlari haqida ommabop, tushunarli, sodda tilda so’z yuritiladi.

ABU ALI IBN SINONING O‘Z “URJUZASI”GA YOZGAN NASRIY MUQADDIMASI

Ash-shayx ar rais tabib Abu Ali al-Husayn ibn Abdulloh¹ ibn Sino aytdi: Hakimlar va qadimgi vaqtda o‘tgan fozillarda podshohlar, amirlar, xalifa va vazirlar, qozikalon va faqihlarga nasr va nazmda turli fan va ilmlar [bo‘yicha] asar yozib taqsim etish yo‘li bilan xizmat ko‘rsatish odat bo‘lib kelgan. Xususan tabib shoirlar ko‘pincha rajaz² bahrida nazmlar yozganlar va kunnoshalar¹ tuzganlar. Bundan maqsadlari rajazga [she‘r aytishga] kim mohir — kim ojiz ekanligini aniqlash bo‘lgan. Buning natijasida podshohlar tabobat qonunlari va hikmat [falsafa]ning yo‘l-yo‘riqlari bilan tanishganlar.

Men fors mamlakatida tabobat hunarining majlislarda talqin etilishdan, kasalxona va madrasalarda muhokama qilinishdan chetda qolganini ko‘rdim. Tabobat va uning tarmoqlari to‘g‘risida bilimi bo‘lmagan, qonunlaridan tushunchasi yo‘q va o‘zida u haqida tasavvuri ham bo‘lmagan kishilar xususan ozgina o‘rganib olish bilan uni o‘ziniki qilib olganlar, natijada bu fanda yaxshi chiniqmagan kishilar to‘rga chiqib olib shayxlik² da‘vo qila boshlagan.

Shuning uchun men qadimgi hakimlar³ uslubi va odatiga ergashib janob Sayyidimiz⁴ baland martabali vazir, faqih⁵ va ulug‘ qoziga [tangri u kishining umrini uzun, izzat-u, martabasini davomli etsin, hasadchi va dushmanlarini yiqitsin va xor qilsin] tabobat ilmining hammasini va uning ajoyib [yo‘sindagi] taqsimini o‘z ichiga olgan shu urjuzani [yozib taqsim etish] bilan [bir] xizmat qildim. Men bu urjuzaga kamolot to‘nini va husn saruposini kiygizdim, uni o‘rganish osonroq va mashaqqati kamroq bo‘lsin deb, to‘qilishini oson va vazni- ni yengil qildim. U [vazir] urjuzaga fahmi [idroki] bilan qarasa va uni ilm xazinalariga kiritisa, bu kichik hajmli [asar] tufayli katta ilmga erishishga yordam oladi va kim usta, kim telbaligini, kim boshlang‘ich ma‘lumotda-yu, kim [ilmiy quvvatda] yetuk ekanligini, kim haqiqatchi-yu, kim yolg‘onchiligini ajratib oladi.

O‘ziga yaqinlashtirishga yordam berish to‘g‘risida Ollohning o‘zigagina murojaat etaman, chunki u yordam beruvchidir va uning o‘zigagina tavakkal qilinadi¹.

1 T. dan qo‘shildi. Keyingi o‘rinlarda tushunib olish zarur bo‘lgan shartli qisqartmalarni ma‘lum qilamiz: T. — “Urjuza”ning Toshkent qo‘lyozma nusxasi. Bu qo‘lyozma O‘zR FA ShIda inv № 3008/1Uda saqlanadi. P. — “Urjuza”ning Parij nusxasi. S.—P. — “Urjuza”ning Sankt-Peterburg qo‘lyozma nusxasi. Mazkur qo‘lyozma S. Peterburgdagi Davlat universitetida MO — 391/1 da saqlanadi. Ibn Rushd — “Urjuza”ga Ibn Rushd al-Qurtubiy (1119—1199) yozgan sharhining Qohira nusxasi. Arab tilida yozilgan bu sharh “Kulliyot” nomi bilan ham atalgan (Nashrga tayyorovchidan).

2 Urjuza aruzning rajaz bahrida yozilgan she‘r va adabiy janr; uning to‘la bayti olti turoqli bo‘lib, mustaf‘ilun olti marta takrorlanadi. Ba‘zilar urjuza — rajaz bahrida yozilgan qasida deyishadi. Rajaz bahrida yozilgan she‘rlarda har bir misra oxiri bir-biri bilan qo‘fiyadosh bo‘lgandagina urjuza bo‘ladi. Agar faqat baytning oxirigina qo‘fiyalangan bo‘lsa, bu urjuza deyilmaydi.

URJUZA

1. Yagona podshoh, osmonlarning egasi ulugʻ va karamli tangriga hamd [maqtov]lar boʻlsin!
2. U [tangri] kamchilikdan pok, qadimiylik bilan [sifatlanuvchi] tanho boʻlib, bizdagi [dunyodagi] borliqlarni yoʻqlikdan chiqaruvchidir.
3. U oʻz nurini bizning aqllarimizga sochadi,¹ toki aqlimiz chegarasiga sigʻadigan ilmlarning yashirinlari yuzaga chiqadi.
4. U oʻz fazli-karami bilan haqiqatan insonni va [undagi] tilni yaratdi. Uni soʻzlash xususiyati bilan [boshqa hayvonlardan] ortiq qildi.²
5. [Tangri] insonga his bilan bilishni ilhom etadi, yashirin [narsalar boshqalarga] taqqoslash bilan oydinlashganidek.³
6. Aql — hayot va toʻgʻri shohidlar [nazariyalar] egasi boʻlgan nafs-i notiq [inson] ga yopishgandir.
7. [Tangri] aqlni, his-sezgini va hayotni maxluqotga adolat bilan boʻlib berdi.
** Barcha izohlar kitob soʻngida batafsil berilgan. Ayrim soʻzlarning maʼnosini mukammalroq anglash uchun “Tib qonunlari” koʻp jildligidan foydalanishingiz mumkin (tahr.).*
8. Hamma [borliq] tabiatga bogʻlandi — aloqador boʻldi, shu bilan [tangrining] ajoyib hikmati takomillashdi.⁴
9. Oʻsha vaqtda kim oʻz nafsini yomon narsalardan tozalagan boʻlsa, u kishi fazilatga erishdi.
10. [Boshqa] jonivorlar bilan inson orasidagi ayirma ikki: qoʻl hunari va til bilandir.⁵
11. Bas, shunday ekan, kishilarning eng ulugʻi hunarda yaxshirogʻi-yu, soʻzda tili oʻtkirroqʻidir.
12. Chunki ular haqiqatda zotlari bilan band qilinganlar [oʻz ustlarida ishlaganlar] va lazzatlarning eng pishigʻini [soʻz mahoratini] zotlariga bagʻishlaganlar.
13. Shoir tilning amiridir, tabib badanning shohi boʻlgani kabi.
14. Bular soʻz mahorati bilan nafsni qayrasalar, u [tabib]lar xayrixohlik bilan badanni davolaydilar.
15. Mana bu urjuza, bunda tabobatning hammasi — uning ham nazariy, ham amaliy [qismi] takomillashgandir.

16. Mana men ilm[lar]dan eslab qolgan nasrimni nazm qilishga kirishdim.⁶

Tibning tafsiri⁷ haqida

17. Tib sog‘liqni saqlash [va] biror sababdan tanada paydo bo‘lgan kasallikning tuza-tilishidan iboratdir.

Tibning taqsimlanishi haqida

18. U, birinchidan, ilmiy [nazariy] va amaliy qismlarga bo‘linadi: ilmiy [qismi] esa uch narsani o‘rganish bilan mukammal bo‘ladi.⁸

19. U narsalardan [biri]: yettita tabiat⁹ va [ikkinchisi] oltita zaruriyot.¹⁰

20. Yana [uchinchisi] uchta narsaki, ular tib kitoblarida yozilgan kasallik, araz va sabablardan iboratdir.

21. Tibning amaliy qismi ikkiga bo‘linadi: biri qo‘l bilan qilinadi.

22. Boshqasi dori bilan hamda belgilangan g‘izo bilan bo‘ladi.

Tibbiy narsalar va birinchi galda rukn¹² [unsur]lar haqida

23. Ammo [yettita] tabiiy narsalar[dan biri] ruknlardirki, ularning bir-biriga aralashu-vidan badanlar vujudga keladi.

24. Shular haqida Buqrotning so‘zi to‘g‘riki, ular — suv, olov, tuproq va shamol [havo]dan iboratdir.

25. Bu haqda [Buqrotning] dalili shuki, qachon jism halok bo‘lsa, u noiloj qayta o‘sha [to‘rt ruknga] aylanadi.

26. Agar o‘sha ruknlar [hammasi] bir [xil tabiatli] bo‘lganda, birorta jonli narsani [in-sonni] kasalliklar tufayli buzilgan ko‘rmasding.¹³

Tabiiy ishlarning ikkinchisi —mizojni¹⁴ bilish

27. Mizojni bilish uni davolash [ishida] yordam beradi.

28. Ammo mizojning quvvatlari to‘rttadir. Hakim ularni yolg‘iz-yolg‘iz [ataydi] yoki qo‘shib [ataydi]¹⁵.

29. [Ular] issiq, sovuq, quruq va yumshoq [ho‘l]dan iboratki, u ushlagan kishining sezgisiga yetadi.

30. Mizoj quvvatlari ruknlarda, zamonda, o‘sadigan [narsalar]da va joyda ham bo‘ladi.¹⁶

31. *Ustuqus*¹⁷ esa oddiy mizojlarning eng nihoyasini oluvchi [egallovchisi]dir.¹⁸
32. Issiqlik olovda va havoda, sovuqlik esa tuproqda, suvda bo‘ladi.
33. Quruqlik olov bilan tuproq o‘rtasida, ho‘llik esa suv bilan bulut [havo] o‘rtasida.¹⁹
34. Bizga borliq [vujud]ni hukm qilib beradigan javharlar orasida birikmaslik ham, birikishlik ham bor.²⁰
35. Ular bitta tabiatli bo‘lib qolmaslik uchun turlicha bo‘lgan, bir-biriga zid bo‘lib ko‘rinmaslik uchun birikishgan.
36. Unsurdan bo‘lak murakkab [narsalar] mizojini ta’riflashimiz aksariyat yuzasidan-dir.²¹
37. U to‘rt sifatni o‘zida to‘plagan,²² [shuning uchun] biz uni mo‘tadil, deb qonun qilib olamiz [ushlaymiz].
38. [Shu to‘rt sifat] unda ma’lum bir miqdorda birikishgan. Shuning uchun u dastur va o‘lchovdek bir narsa bo‘lgan.
39. [Mo‘tadillikdan] chetlanishga xos bo‘lgan va bir tarafga [zid tomonga] moyil bo‘lgan har bir [mizoj].
40. Sira quvvatlardan xoli bo‘lmaydi, lekin u quvvatlar unda [mizojda] barobar bo‘lmaydi.
41. [O‘sha mizoj] ag‘labiyyat yo‘li bilan yo olovlik, yo tuproqlik yoki suvlik deb ataladi.²³
42. Va undan [mizojdan] bir xili borki, u yellarga²⁴ nisbat beriladi. Bularning hammasi istilohda shunday deyiladi.
43. Men mizojning²⁵ to‘qqizta turini [bayon qilib] tugatdim va bu to‘g‘rida o‘zimdan chiqarib so‘zlamadim.

Zamon [fasl]lar mizojining bayoni

44. Zamon ustida [mizojlarni gapirsam], taqdir bilan [farazan] gapiraman, chunki bu haqda [fikrga] ozodlik berish uchun hech yo‘l yo‘q.
45. Qish [fasli]da balg‘am kuchayadi, bahorda esa qon qo‘zg‘aladi.
46. Yoz [faslida] safro bo‘lsa, savdo [qora o‘t] kuz fasli uchundir.

O‘suvchi [narsalar] qismlarining bayoni

47. O‘suvchi [narsalar] ma’dan, o‘simlik va badani tirik [jonivor]larga bo‘linadi.

48. Ulardan jismga g'alaba qilgani dori, o'stirgani esa g'izo bo'ladi.²⁶
49. Ularning mizoji totib ko'rish va to'g'ri qiyos bilan bilinadi.
50. Shirin, sho'r va achchiq [mazalar] quruqlik [mizojiga], o'tkir [maza] esa issiqlik [mizojiga] to'g'ri keladi.
51. Va hamma taxir, nordon va burishtiruvchi mazalar sovuqlik va quruqlik [mizojiga] xos bo'ladi.
52. Va har bir suvlik va ta'mi yo'q narsalar, albatta, mo'tadil mijozlidir.
53. Va har bir yog'liq [narsalarning mizoji] issiq va ho'l bo'ladi; bemaza va chuchuk esa sovuq va ho'ldir.

Yoshga²⁷ [tegishli] mizojlar bayoni

54. Tirik narsalar yoshiga qarab [mizojda] har turli bo'ladi. Bizning gapimiz bunda inson ustida [boradi].
55. Yigitlar va bolalarning mizoji issiq va ularning ahvoli [kayfiyati bir-biriga] yaqindir.
56. Lekin yigitlar quruqlikka, bola[lar] esa sezilarli rutubatga [yaqin].
57. O'rta yoshli kishining [mizoji] o'lchab ko'rsang, sovuq bo'ladi. Qari kishi ham shunga o'xshash, [balki] undan yomonroqdir.
58. Har ikkalasining mizojida quruqlik ham oriz bo'lgan. Va qariyaning xiltlarida pishib yetilmaganlik bor.²⁸

Erkak va ayollar [mizoji] haqida

59. Erklarda quruqlik va issiqlik, xotirlarda esa sovuqlik va ho'llik [bo'ladi].²⁹
60. Yumshoq va semiz badanning mizojida sovuqlik va ho'llik bo'ladi.
61. Gavda tuzilishi oriq bo'lgan kishilar mizojida quruqlik bo'ladi.
62. Gavda tuzilishida har kimning tomirlari keng [bo'lsa], albatta, u issiqlik [belgisi] dir.
63. Tomirlari [yuqoridagining] aksi bo'lgan har bir kishining [mizoji] juda sovuq bo'ladi.
64. Mo'tadil tuzilgan gavda [mizoji] yuqoridagilar orasida [o'rtacha] o'rinni egallaydi.³⁰

Ranglar va birinchi navbatda teri rangiga qarab mizojni aniqlash bayoni

65. [Kishilarning] rangiga qarab [mizojiga] dalil axtarma, agar unga mamlakatlarning ta'siri bo'lgan bo'lsa.³¹

66. *Zanjda*³² issiqlik tanlarni o'zgartirib yuborgan, hatto u tanlarning terisiga qoralikni kiyim qilib kiygizgan.

67. *Saslablar*³³ o'ziga oqlikni olgan, shu qadarki, ularning terisi nafis-nozik bo'lib ketgan.

68. Agar yetti iqlimning³⁴ chegarasini bilib olsang, mizojning [hamma] turlariga oshno bo'lgan bo'lasan.

69. O'sha iqlimlardan [mizojda] mo'tadil va tekisi to'rtinchisidir;³⁵ rang unda mizojga tobedir.

70. Bug'doy rangli sariq kishi safroga, gungurt tuproq rangli kishi esa savdo [mizojiga] nisbatlangan — mansub bo'ladi.

71. Qizil tan qon ko'pligidan [nishona], fil suyagiga o'xshash oq tana balg'am [mizoj] lidir.

72. Qizillikka aralash oq [tan] mizoji o'rtacha miqsorli [mo'tadil]dir.

Mo'yning ranglari haqida

73. Mo'yi oq kishida sovuq mizoj bo'ladi va mizoji issiq kishining sochi qora bo'ladi.³⁶

74. Sovuqligi kam kishi malla rangli mo'y bilan, issiqligi kam kishi esa qizil tusli mo'y bilan [bilinadi].

75. Mizoji mo'tadil kishi mo'yining rangi qizg'ish malla bo'ladi.

Ko'z ranglarining bayoni

76. Ko'zning qorachig'i ichidagi yaxsimon tiniq rutubat³⁷ va uning oldidagi tuxumning oqiga o'xshaydigan rutubatning³⁸ jismi kichik [va qattiq] ravshan bo'lib,

77. U jismlarning joyi ko'tarilgan va u joyda toza, yaltiroq — munavvar yog'du beruvchi nur bo'lsa,

77a. Shunday ko'z ko'k bo'ladi va uning aksi esa surma rangli bo'ladi.³⁹

78. Agar sen surma ranglilik sababini ko'k ranglilik sababiga aralashtirsang, u vaqtda

koʻz shahlo⁴⁰ boʻladi.

79. Agar [koʻrish] ruhi kam boʻlsa, koʻz shahlo boʻladi yoki koʻzda ruh koʻp boʻlsa, u vaqtda u yonib turadigan boʻladi.

Tabiiy narsalardan uchinchi — xilllar⁴¹

80. Jism har xil tus va mizojli boʻlgan xilllardan yaratilgandir.

81. Ular balgʻam, sariq oʻt, qon va qora oʻt (savdo)dan iboratdir.

82. Tabiiy balgʻam mazasiz va moʻtadil sovuqlikka ega [bir] xildir.

83. [Balgʻamdan] bir xili borki, uni shishasimon [balgʻam] deyiladi, u quyuq va mizoji sovuq boʻladi.

84. Uning yana bir xili bor, uning taʼmi shirindek, oʻzi esa haroratdan xoli boʻlmaydi.

85. Yana bir xil balgʻam boʻladiki, uni shoʻr deb ataladi, uni harorat va quruqlikka moyil koʻrasan.

86. Undan bir xili nordonroq boʻlib, u sovuqroq boʻladi. Meʼda buzilgan paytda u balgʻam meʼdada boʻladi.

87. Oʻt — safro har rangda boʻladi, [undan] biri tutunsimon deb taʼriflanadi.

88. Undan bir xili zangor va gandanoga oʻxshashdir, shu xilining yomonligi koʻpdir.

89. Undan boshqa bir xili tuxum sarigʻisimon deb ataladi va u quvvatlarida yomon emasdir.

90. Oʻt qopchigʻida turadigan qizil ranglisi⁴² ham bor. Safroning hamma xillari ham haroratga nisbat beriladi.

91. Qon shunday narsaki, uning vujudga kelishi jigardandir, u jigar tomirlari [orqali] jasadga oʻtadi.

92. [Qonning] bir qismini yurak oʻz ichiga olgan. Qon oʻz quvvatlarida issiq [va] hoʻldir.

93. Savdoning turar yeri taloq [qora jigar]dir. Bu tushuncha amrimahol emasdir.

94. Qonning loyqasi tabiiy savdo, loyqadan boshqasi esa tabiiy boʻlmagan [savdodir].

95. Keyingisi [tabiiy savdoning boshqa xillarga] aralashuvidan yoki boshqa xillarning kuyishidan kelib chiqadi.

Tabiiy narsalarning to'rtinchisi — a'zolar

96. Badandagi a'zolarning asosiylari to'rtta,⁴³ undan boshqasi shularning shoxobchalari deb bilinadi.

97. Ulardan biri jigardir. U jasad uchun g'izo [qon] berish vazifasini bajaradi.

98. Yurak esa jismni hayot bilan g'izolantiradi. Agar yurak bo'lmaganda jism o'simlik kabi bo'lardi.

99. U [yurak] jonli⁴⁴ badanda unsur kabidir. U o'tkazadigan [tabiiy haroratni] *abhar*⁴⁵ [orqali badanga) o'tkazadi.

100. Bosh miya esa orqa miya va asablar bilan yurak olovini yallig'lanib ketishdan asraydi.

101. So'nggi ikkitasi bilan bo'g'inlar harakatga keladi. Ikki moyak esa nasllanish olatidir.

102. Ular bola tug'dirib [jonivorlar] navini saqlaydi, ular yo'q bo'lsa, jonivorlar navi uzilib qolardi.

103. Go'sht, yog' va turli bezlarni olsak, ular yuqoridagilar uchun qurol bo'lib xizmat qiladi.

104. Suyak, parda va boyloq[lar] badan uchun suyanchiq va ehtiyotdir.

105. Bular [badan] shakli va qomati tugal bo'lsin uchun [yaratilgan]. Shularning hammasi asosiy a'zolariga xizmatkor[lik vazifani o'taydi].

106. Oyoq, qo'ldagi tirnoqlar [barmoqlarga] yordam uchun, mo'y esa chiqindilarni [badandan ketkazish] hamda ziynat uchundir.

Tabiiy narsalardan beshinchisi — ruhlar⁴⁴

107. Ruh bo'linadi: ruhi tabiiyga, u yaxshi va toza bug'dan iboratdir.

108. Va [xiltlardan] toza bo'lgan yurakdagi ruhga, u shunday [ruhki], hayot u tufayli bo'lib turadi.

109. Yana miyada bo'ladiganiga ham bo'linadi, uning jinsi [ya'ni u] parda ichiga quyilgan⁴⁷ [yaratilgan].

110. Uning turlari miya qorinchalarida tugal — yetuk bo'ladi. His va fikr qilish shu [ruh] bilan bo'ladi.⁴⁸

111. Har bir ruhning o'ziga xos quvvati borki, u quvvatni o'zidan boshqasi o'zlashtira olmaydi.

**Tabiiy narsalarning oltinchisi — quvvatlar⁴⁹
va ularning tabiatlari haqida**

112. [Inson] tabiatiga tegishli deb hisoblanadigan yettita quvvat navlarda va shaklda turlichadir.
113. [Ulardan biri bachadonda] maniyni o'zgartiradigan quvvat; biroq bu paytda [urug'] biron narsaga o'xshamaydi.⁵⁰
114. [Boshqa bir] quvvat jasadlarga surat beradi — ularga shakl, hajm va [a'zolar] adadini beradi.
115. [Yana] tortuvchi, yetiltiruvchi [pishiruvchi], tutib turuvchi va chiqaruvchi quvvatlar ham bor.
116. Yana bittasi jismga munosib bo'ladigan — o'xshaydigan g'izoni a'zolarga yopishtiradigan quvvatdir.⁵¹
117. [Quvvati] hayotiy ikkita, har ikkalasining ishi ikki xildir.
118. U ikki [quvvatdan] biri harakatli tomirlarni⁵² yozish va qisish [yo'li] bilan tomir urishini [pulsni] vujudga keltiradigandir.
119. Uning singlisi [ikkinchi quvvat] ta'sir etuvchi, har bir narsadan ta'sirlanadi.⁵³
120. Bir narsani sevish yoki yomon ko'rish [ruhan] tushish yoki ko'tarilish kabi.

Nafsoniy quvvatlar bayoni

121. To'qqizta quvvatlar nafsiy [quvvat] hisoblanadi. Undan bittasi hisga tegishlidir.
122. Eshitish, ko'rish, hidlash, totib ko'rish va hamma a'zoga umumiy bo'ladigan tegib sezish.
123. [U nafsoniy quvvatlardan] biri mushaklarga ulanuvchi [yetuvchi] quvvat bo'lib, o'sha bilan yigit [kishi] o'z bo'g'inlarini harakat qildiradi.
124. Ular ichida narsalarni ko'zgudagidek qilib xayolga keltirish quvvati ham bor.
125. Yana bitta quvvat borki, u bilan tafakkur qilish vujudga keladi va [boshqa] bir quvvat bilan xotirlash [hosil] bo'ladi.

**Tabiiy narsalarning yettinchisi —
fe'l [ish]lar to'g'risida**

126. Quvvatlar ishining hammasi o'sha quvvatlar kabi sanoqlidir. Chunki ishlar [navda turlicha bo'lgan] quvvatlar ta'siridandir.

127. Ba'zan ishtirok bilan, ya'ni talaffuzi bir, tushunchasi bir nechta bo'lgan fe'l bir fe'l deb aytilaveradi. Masalan, tortish, o'zgartirish va ushlash-tutish kabilar.⁵⁴

128. Hamda g'izoning o'tishi va [ishtaha] kabi[lar]ga ham aytiladi. Tortish esa quvvatga xos bo'lgan sodda bir ishdur.

129. G'izoni istash ikki ishdan: sezish va tortishning birlashuvidan vujudga keladi.

130. Sezish va daf qilish [itarib tashlash] u o'gish [nufuz]dir. O'tish shu ikkalasidan iborat bo'lgan ishdur.

Zaruriy ishlardan birinchisi havodir

131. Havoga quyoshning hukmlari [ta'siri] bor. U hukmlar [yil] fasllarida va yoritqichlarga tushishida ayon bo'ladi.

132. Iqlimlarga ham uning [quyoshning] ta'siri bor, bu haqda aytib o'tildi.

Quyosh bilan yulduz[lar]ning havoga ta'siri

133. Havo har bir chiqadigan va botadigan yoritqichlar [oralig'idagi masofa miqdori] ga nisbatan ham o'zgaradi.

134. Quyosh qachon yulduzga yaqinlashsa, havoda alangalanishni qo'zg'otadi. [Havoni qizdiradi].

135. Yulduz qachon quyoshdan uzoqlashsa, havo bir oz sovigan ko'rinadi.

136. Agar nahs⁵⁵ [kunlari] yaqinlashishda bo'lsa, sen kishilarga [o'z] tadorukini qilishga — chorasini ko'rishga hukm qilaverasan.⁵⁶

137. Va agar su'ud⁵⁷ [baxtli kunlar] bo'lsa, u yerda sen sihat-salomatlikning hammasiga hukm qila olasan.

Shahar [mamlakat] va tog'larning joylanishiga qarab havoning o'zgarishi⁵⁸

138. Qaysi bir shahar tog' ustida joylashgan bo'lsa, u yer [boshqa yerga nisbatan] sovuq bo'ladi.

139. Agar shahar [tog'lar tagidagi] chuqurlikda joylashgan bo'lsa, uning mizojida issiqlik bor, deb hukm qil!

140. Agar [shahar tog'ning] janubida joylashgan bo'lsa, unda issiq shamol esib turishiga hukm qilinadi.

141. Agar tog'lar u shaharning janubida bo'lsa, shimoliy shamolning sovug'i unga ta'sir qiladi.

142. Agar [tog‘lar] g‘arb tomonda bo‘lsa, u shaharning havosi og‘ir bo‘ladi, sharq tomonda bo‘lsa, toza bo‘ladi.

Dengiz va shamollarga qarab havoning o‘zgarishi⁵⁹

143. Dengizlarda bu hukmning teskarisi bor. Bu haqda ilm ahllari shunday deyishadi.⁶⁰

144. Shamollar havoda mizoj o‘zgarishi paydo qiladi. Yoritqichlar oralig‘idagi masofa miqdorida paydo bo‘lgani singari.

145. Janub shamolida harorat va namlik bor, shuning uchun ham ba‘zan undan sasish vujudga keladi.

146. Sovuqlik va quruqlik shimoldan esadigan shamolda bo‘ladi. Shuning uchun yo‘talga zarar beradi [uni kuchaytiradi].

147. Sabo shamoli [sharq tomondan esadigan shamol]da harorat va latifli, dabur [g‘arb tomondan esadigan shamol]da esa sovuqlik va zichlik bor.

Tuproq va suvlarga qo‘shni [yaqin] bo‘lish tufayli havoning o‘zgarishi

148. Har bir yeri zax va atrofi ochiq, namlik bo‘lgan.

149. va chuchuk suvlik hovuzlarga ega bo‘lgan mamlakatning mizojida, albatta, rutubat bo‘ladi.

150. Agar biror mamlakat qoyalarga va tuzlik suvga yaqin bo‘lsa, havoda quruqlik paydo bo‘ladi.

Yashaydigan joylarga qarab [havoning] o‘zgarishi

151. Ko‘p ochib turiladigan turar joy hamma shamollarga ochiq duchor bo‘ladi.

152. Qishda uning sovug‘i, yozda esa issig‘i bo‘ladi.

153. Yer ostidagi dahliz uy [yer to‘la]ga yuqoridagi hukmning teskarisi bilan hukm qil!

Kiyim-kechakka qarab [havo ta’sirining] o‘zgarishi

154. Ipak va paxtadan tayyorlangan kiyimlarda issiqlik, sayqal berilgan va kanopdan ishlanganlarida esa sovuqlik bo‘ladi.

155. Momiq bilan yungda issiqlik bo‘ladi, shu bilan birga, ularda ozgina quruqlik ham bor.

**Xushbo‘y o‘simlik va atir kabi
hidlaniladigan narsalarga qarab
[havo ta’sirining] o‘zgarishi**

156. Har bir xushbo‘y o‘simlik va har bir gulning mizojiga harorat bilan hukm qilaver.

157. Ulardan hozir aytiladigan beshta narsani istisno qil: mirta, tol va nilufar.

158. O‘z rangida turgan qizil gul va gunafsha. Albatta, bular sovuqlik bilan is beradi [mizoji sovuq bo‘ladi].

159. Sandal og‘ochi va kofurdan bo‘lak xushbo‘y modda va atir[lar]da issiqlik bordir.

Ranglarning ko‘zga ta’siri

160. Ranglarning ko‘zga foydalirog‘i — qora bo‘lgani yoki yashil bo‘lganidir.

161. Oq va sariq [ranglar] yog‘dusini sochsa, zarar bo‘ladi, chunki ularning yog‘dusi [ko‘zning ko‘rish quvvatini] taratib yuboradi.

**Zaruriy narsalardan ikkinchisi
yeyish va ichishdir**

162. Bil, g‘izo haqidagi hukm shuki, u o‘shiga qobiliyati bor narsalarni o‘stiradi.

163. Singib, tarqalib ketish sababli badandan kamayadigan har bir narsaning o‘rnini darhol u [g‘izo] egallaydi.

164. O‘zidan toza qon [paydo] bo‘ladigan va toza qonga aylanadigan g‘izo maqtaniladi. [Ya’ni u foydali g‘izo hisoblanadi].

165. Bug‘doy unidan bo‘lgan muloyim non va yosh jo‘jalar go‘shti ham shunday.

166. Ko‘katlardan — olabuta, bu o‘t bemor kishiga mos keladi.

167. [G‘izoning] ba’zisi g‘aliz bo‘ladi. Masalan, toza oq non, uchinchi yoshga qadam qo‘ygan qo‘yning lazzatli go‘shti kabi.

168. Razroziy⁶¹ deb tanilgan baliq riyozatda charchagan kishining g‘izosidir.

169. Undan [g‘izodan] yana bir xili borki, u muloyim [latif] bo‘ladi-yu, [lekin] o‘zi yoqimsizdir: gorchitsa, piyoz va sarimsoqlar kabi.

170. Mana shular safroni tug‘diradi [paydo qiladi] va ular ko‘pincha dori qilib olinadi. [Davolanishda foydalaniladi].

171. Undan [g'izodan] ba'zisi borki, u savdoni tug'diradi, ba'zi bir jismlarga kasal paydo qiladi.

172. Qarigan taka va qari sigir go'shti, zararda yomon bo'lgan elanmagan undan pishirilgan non kabi.

173. Va yana undan [g'izodan] ba'zisi bor, u yomon ko'riladi, balg'amni tug'diruvchi g'aliz baliq bilan sutlar kabi.

Suv va boshqa ichimliklar hukmi

174. Shirin anhor suvlari asliy rutubatni saqlaydi.

175. [U suvlar] chiqindilarni [ma'lum] yo'l orqali haydaydi va g'izoni tomirlarga yuboradi.

176. Suvlarning afzali yomg'ir suvining xolisi; unga zarari bor hech bir narsa aralashmagan.

177. Ba'zan suvlar tabiiy [holatdan] chiqqan bo'ladi: ularning hukmi boshqa narsalar aralashgan [suvlar] hukmidekdir.

178. Har bir ichimlik badanga g'izo beradi, masalan, sharob, nabiz va sut.

179. Yoki badanni o'z tabiatiga moyil qiladi, masalan, ilitilgan sikanjubinga o'xshash.

Zaruriy narsalardan uchinchisi — uyqu va uyg'oqlik

180. Uyqu nafsoniy va hissiy quvvatlarning harakatlardan dam olishidir.

181. [Uyqu] badanlarning ichini qizituvchidir. Shu bilan kishi taomni yaxshi hazm qiladi.

182. [Uyqu] agar haddan oshib ketsa, miya qorinchalarini⁶² xiltlar bilan to'ldirib yuboradi.

183. [Uyqu] badanlarga rutubat beradi yoki ularni bo'shashtiradi va ularni barhayot qilib turgan haroratni o'chiradi.

184. Mo'tadillikda bo'lgan uyg'oqlik hislarni tetiklik tomon harakatlantiradi.

185. Ishlarda kuchni qo'zg'otadi va badanni chiqindilardan tozalaydi.

186. Uyg'oqlik uzayib ketsa, uyqusizlik [paydo] bo'ladi-yu, nafslarga g'am va bezovtalikni vujudga keltiradi.

187. U ruh va badanlarni ozdiradi, ko'rk va ranglarni buzadi.

188. U koʻzni ich-ichiga tushiradi; [ovqat] hazmini buzadi. Tafakkur qilishni yoʻqqa chiqaradi va jismni oriqlatadi.⁶³

**Zaruriy ishlardan toʻrtinchisi —
harakat va harakatsizlik**

189. Riyozatlar⁶⁴ [jismoniy harakatlar]ning bir xili moʻtadildir, ana shundayiga boʻysunish kerak.

190. Chunki u gavalarni toʻgʻri, moʻtadil qiladi va ulardan chiqindi,⁶⁵ kirlarni chiqaradi.

191. Badanni gʻizoni [yaxshi] qabul qilishga tayyorlaydi va yosh bolani oʻsish-unishi uchun qobiliyatli qiladi.⁶⁶

192. [Riyozat] ortiqcha boʻlib ketgandagi holat charchash deyiladi, u ruhni boʻshatadi va horgʻinlik keltiradi.

193. Begona⁶⁷ haroratni alangalatadi va badanni rutubatdan boʻshattiradi.

194. Ortiqcha ogʻriq tufayli asablarni kuchsizlantiradi. Hali qarilik [payti] kelmay turib jismni qaritadi.

195. Rohat [jismoniy harakatsizlik]ning ortiqcha boʻlishi seni magʻrur qilmasin, chunki uning ortiqcha boʻlishidan foyda yoʻqdir.

196. Uning ortiqcha boʻlib ketishi baʼzan badanni yomon xilt bilan toʻldiradi va jismni gʻizo [qabul qilishga] hech tayyorlamaydi.

**Zaruriy ishlarning beshinchisi —
boʻshalish va boʻshalmaslik**

197. Jismdagi hamma aʼzolarning, jumladan, miyaning ham [har xil xiltlardan] boʻshalishga ehtiyoji boʻladi.

198. Bahorda tomirdan qon olish va dori [surgi] qilishning kishilar uchun gʻoyat manfaati bor.

199. Qustirish yoz faslida ishlatiladi, savdo esa kuzda chiqariladi.

200. [Ogʻizga suv olib] gʻargʻara qil va misvok⁶⁸ ishlat, shunda tish va tanglayni tozalagan boʻlasan.

201. Siydikni [qistagan vaqtda] boʻshat, boʻlmasa sariq suv kasaliga⁶⁹ muhtalo boʻlasan va [ayollarda] hayz qonining ham badanni buzish [xavfi borligi uchun] chiqar!

202. Qulanj⁷⁰ kasalligiga sabab boʻladigan ich toʻxtatishni ishol bilan boʻshat, [ichni]

bo'shatish bilan shu kasallikdan qutqarasan.

203. Kirlarni ketkazish uchun hammomdan foydalan va bu xususda sustlik qilma.

204. Badanning sathidan keraksiz narsalarni chiqarish va terini kirdan tozalash uchun ham hammomdan foydalan!

205. Jinsiy aloqani yoshlarga qo'yib ber. Shu tufayli ular yomon narsalardan salomat bo'lsinlar.⁷¹

206. [Jinsiy aloqani] tabiiy ozg'in kishilarga, o'rta yoshlilarga va zaif kishilarga yaxshi ko'rsatma.⁷²

207. Kimki ovqatdan keyin [bevosita] jinsiy aloqaga ruju' qilsa, unda niqris⁷³ kasalligi va [boshqa] dardlar yuz beradi deb qo'rqit.

208. Jinsiy aloqaga ko'p ruju' qilish badanni zaiflashtiradi va jismlarga turli balolarni keltiradi.

Zaruriy narsalarning oltinchisi — nafsoniy kayfiyatlar [holatlar]

209. G'azablanish [kishida] haroratni qo'zg'atadi va ba'zan u jismga zarar ham yetkazadi.

210. Qo'rqish⁷⁴ esa sovuqlikni qo'zg'atadi. Ko'pincha u haddan oshib ketib, hatto halok ham qiladi.

211. Shodliklarning ko'p bo'lishi badanning yayrashini demakdir. Ba'zan u ortiqcha semirish bilan ozor beradi.

212. Xafalik — qayg'u ba'zan oriq kishini o'ldiradi va u ozishga muhtoj kishiga foyda qiladi.

Tabiiylikdan tashqari bo'lgan narsalar, ya'ni illatlar va kasalliklar. Birinchidan bo'laklari bir-biriga o'xshagan a'zolardagi⁷⁵

kasalliklar

213. [Go'sht va suyak kabi] bo'laklari bir-biriga o'xshaydigan a'zolarda [har xil] kasalliklar topiladi.⁷⁶

214. 1. [Moddalarga, xiltlarga] ega bo'lmagan harorat tufayli bo'ladigan kasallik, masalan, diqqiy [isitm]a yoki so'lish kasalligi kabi.

215. 2. Xilt bilan bo'lgan issiqlikdan keladigan kasallik, masalan, sasib-chirishdan

boʻladigan isitma kabi.

216. 3. Yuqoridagi kasalliklarning baʼzisi sovuq boʻlib, ularda moddalar [xiltlar] boʻlmaydi, muz yoki qor sababidan muzlash — qotib qolish kasalligi kabi.

217. 4. Va baʼzisi sovuq boʻlib, unda xilt boʻladi. U ortiqcha balgʻamdan vujudga kelgan falaj kasalligi kabi.

218. 5. Kasalliklarning bir xili hoʻl boʻlib, unda [xilt] boʻlmaydi, shunda [kishi]ning gavdasi koʻrinishda⁷⁷ boʻshashgan boʻladi.

219. 6. Tanadagi xiltlar sababli boʻladigan hoʻl kasallik, sariq suv boʻlganda qorinning toʻlib ketishi — shishishi kabi.

220. 7. Va ortiqcha moddalari [xiltlari] bor quruqlik kasalligi saraton shishi va bezlar kabi.

221. 8. Badanlarda boʻladigan xiltsiz quruqlik kasalligi, kamchilikdan [boʻshliqdan] hosil boʻladigan tirishish kasalligi kabi.

Qurol aʼzolaridagi kasalliklar bayoni

222. Yaratilishda bir ofat kelganda, qurol [aʼzolar]da kasallar topiladi.

223. Tabiiy holatidan ortiqcha boʻlishi, masalan, katta bosh yoki kam boʻlishi, masalan, kichik meʼdaga oʻxshash.

224. [Aʼzoning] shaklida biror xato boʻlib qolgan boʻlishi, [masalan], boshning shaklini savatga oʻxshaganini koʻrasan.

225. Xuddi shunga oʻxshash [aʼzoning] ichki tomonida biror kasallik voqe boʻlgan boʻlsa, [masalan] qadamning ichki tomoni et bilan toʻlgan boʻladi.

226. Agar biror narsa [ichki] yoʻllarda voqe boʻlsa, buyraklarda toshmalardan toʻsiq hosil boʻlgani kabi.

227. [Tabiatida] dagʻallikka ehtiyojli boʻlgan [aʼzo] silliqlashib qoladi. Masalan, haddan ortiq rutubatli meʼda kabi.

228. Silliqlikka muhtoj [aʼzo] dagʻal boʻlib qoladi, quruqlik oriz boʻlgan tomoq kabi.

229. Baʼzan [aʼzoning] soni [tabiiylikdan] chiqadi, masalan, barmoqlarning oltita yoki toʻrtta [boʻlib qolishi] kabi.

230. Koʻpincha ikki barmoq bir-biriga yopishib qoladi yoki ikki jagʻ bir-biridan ajralib ketadi.

**Bir butunlikning buzilishi⁷⁸
[uzilishi] haqida**

231. Ogoh bo‘lki, a’zolarning juftlanganida ham, toqida ham butunlikning buzilishi bo‘ladi.
232. Yuqori bilakning chiqishi, oyoq yoki qo‘lning uzilishi kabilar chiqish deyiladi.⁷⁹
233. Bir butunlikning buzilishi suyaklarda bo‘lsa, u sinish deyiladi, pardada va tomirlarda bo‘lsa, u yorilish deyiladi.
234. Asabning uzunasiga yoki eniga kesilgani yorilish yoki ezilish deb [nomlanadi].
235. Boyloqda yoki paylardagi yirtilish darz ketish yoki uzilish deyiladi.
236. Etga yetgan [buzilish] jarohat bo‘ladi, agar ish [jarohat tuzalmay] cho‘zilib ketsa, u yara deyiladi.
237. Mushakda oriz bo‘lganini et uzilish va terini ajratgani shilinish deyiladi.

**Tabiiylikdan tashqari narsalardan
ikkinchisi — sabablar⁸⁰**

238. Sabablar bo‘linadi: 1. Tashqi sabablar. Bular badan sathiga [tashqaridan] o‘tadi.
239. Olov, qor va urish kabi[lar ta’siri] yoxud sakrash tufayli paydo bo‘ladigan yorilishlar kabi.
240. 2. Vosila [bog‘lovchi] deb ataladigan sabablar. Bular kasallik xillarini bir-biridan ajratib beruvchidir.
241. Masalan [xiltlardagi] sasib-chirish davom etgan davrda chirish isitmasi ham davom etadi⁸¹.
242. 3. Sobiqa [oldingi] sabablar; bular har bir to‘lgan badanga muvofiqdir.⁸²

Moddaning quyilish sabablari⁸³

243. Sabablar haqida umuman ish [gap] shuki, [modda] bir a’zodan ikkinchisiga quyilishi bilan [u a’zoning] mizojini buzadi.
244. [Masalan, moddani] o‘zidan daf qiluvchi [a’zo] kuchli bo‘lib, qabul qiluvchi [a’zoning] zaif bo‘lishi va [badanni] qoplagan⁸⁴ yomon xiltning ko‘payishi.
245. [Daf etuvchi va qabul etuvchi a’zo oralaridagi] yo‘llarning kengayishi va g‘izolantiruvchi a’zoning zaifligi; shu jumla sabablar haqida kifoyadir.
246. Va qaysi bir [xilt] badandagi biror a’zoning kayfiyati ustidan g‘olib kelib, uni

teskarisiga [aylantirsa — buzsa], [o'sha a'zoning ozor chekishiga sabab bo'ladi].

Issiq kasalliklarning sabablari

247. Jismda harorat paydo qiladigan har bir narsa unga o'zining [odatda] qiladigan ishini qilaveradi [zararini yetkazadi].

248. Bi-l-quvvat issiqligi deb sarimsoq [kabi narsalar] yemakni, amaldagi issiqlik deb issiq shamoldan [ta'sirlanish kabilar aytiladi].

249. Yana jahl chiqish kabi nafsoniy harakatlar, charchash kabi jismoniy harakatlar ham [qizish sabablaridandir].

250. [Xiltlarning] chirishi, g'izoning kam bo'lishi va [sovuq] havo kabi teri [teshiklarini] berkitadigan narsalar paydo bo'lishi [ham shunday].

Sovuq kasalliklarning sabablari

251. Badanda sovuqlikni paydo qiluvchi har bir narsa ko'pincha undagi bir butunlikni buzadi, ajratib yuboradi.

252. Masalan, mingdevonani iste'mol qilish bi-l-quvvat sovuqlik va qor esa amaliy sovuqlikdir.

253. Ochlik ruhlarning g'izosini yo'q qiladi, [natijada badan soviydi] bu chirog'dagi moyning tugashi [va oxiri harorati kamayishi yoki o'chib qolishi] kabi.

254. Ortiq darajada to'yib ketish tabiiy haroratni qamrab oladi [va badan sovishiga sababchi bo'ladi].

255. Uzoq davom etgan qiyin harakatlar ham ruhni bo'shashtiradi, natijada jasad soviydi.

256. Harakat qilmasdan farovonlikda yashashdan ham [badan] soviydi, bu tutun [ko'payishi] bilan alanganing o'chgani kabidir.

257. [Badandagi kiyimning] ortiq darajada qalinligi ham undagi olovni [haroratni] bo'g'adi-da, bora-bora u o'chadi.

258. Badan g'ovak bo'lsa ham soviydi, unda haroratni tarqalgan deb gumon qilasan.⁸⁵

Rutubatli kasalliklarning sababi

259. Rutubatni keltirib chiqaradigan hamma narsa [sabab]lar beshta, [ular] yozilgan va hisoblab chiqilgandir.

260. Bi-l-fe'l rutubat issiq va chuchuk suvki uni ko'p quyib [yuvinilardi].

261. Bi-l-quvvat rutubat esa sut, shirin [suvdagi] baliq va ho'l pishloq iste'mol qilish [kabi]lar.

262. Shuningdek badanning rohatlanishi, to'qlikning chegaradan ortib ketishi va jism-larda to'planadigan rutubatni bo'g'ishdan [iborat].

Quruqlik kasalliklarining sabablari

263. Quruqlikni paydo qiluvchilar aqlga sig'adigan va sezilarli beshta [sababdan] ibo-rat.

264. Bi-l-fe'l quruqlik shimol [tomondan esadigan] shamol kabi, bi-l-quvvat quruqlik esa gorchitsa iste'mol qilish singari.

265. Yana rutubat ketadigan [darajagacha] och bo'lish va hammasi qiyinchilikdan [iborat bo'lgan] harakatlar.

266. Quruqlik ba'zan [xiltlarning] erib tarqalishi tufayli ham oriz bo'ladi, ich ketish kabi [bo'shalish]dan oriz bo'lgani kabi.

Qurol a'zolaridagi kasalliklarning sabablari

267. A'zolarida [odatdagidan ko'ra] katta bo'lishning sababi shaklni buzuvchi quvvat-ni kuchliligi va g'izo [modda]ning [ko'pligidandir].

268. Ularda kichik bo'lishni vujudga keltiruvchi sabab ularda katta bo'lishni paydo etuvchi [sabab]ga zid keladi.

269. [A'zo] shakllarini buzuvchi sabab shundaylarni [qabul qiluvchi a'zoning] tayyor-lab berishida vujudga keladi.

270. Bachadon [mizojining] yomonligi sababidan yoki maniyni [shaklni qabul qil-ishga] bo'ysunishi kam bo'lganligi tufayli.

271. Yoxud tug'ilish vaqtida [bola] noto'g'ri chiqadi va bu hol egri-bugri qilib qo'yish bilan yomon shaklni vujudga keltiradi.

272. Enaga [bolani] yo'rgaklashda yoki bola emishda,⁸⁶ yo uni [yerga] qo'yilishida [xatolikka yo'l qo'yilganda].

273. Yoki enaga [bolaga] ovqatni ba'zan ko'p berib qo'yadi, yo uni emchakdan ajratishda nojo'yalik qiladi.

274. [Ba'zan] bola [o'z holiga] qo'yilsa, kam quvvatlilik tufayli yiqilib ketadi. U yiqilish son suyagining qubbasini⁸⁷ sindiradi.

275. Yoki [bolaning] burnini pachaqlaydi-da, puchuq bo'lib qoladi. [Shaklda] teskari

bo‘lib qolgan a‘zoni tib o‘z o‘rniga qaytarolmagan bo‘ladi.

276. Besabr [kishi] hali tamom bitmagan siniq suyakni qimirlatsa ham [a‘zoning shaklini buzadi].

277. Moxov kasalligidagi kabi xiltlarning ko‘pligi yoki eski sil kasalligidagi kabi [ularning] kamligi ham shaklni buzadi.

278. Yoki birorta asabning⁸⁸ bo‘shashganidan bo‘lgan yuz falaji kasalligi yoxud bo‘yinni [bir tomonga] egadigan tortishish kasalliklari ham shunday.

279. Shish va yaralarning izlari⁸⁹ ham ba‘zan [badan] sathidagi shakllarni buzadi.

[Badan] yo‘llarining to‘silib qolish sabablari

280. Yo‘llarni to‘sadigan narsalar jinsini to‘plashda men fikrlarimni ishlatdim.

281. Ular tutish quvvatining kuchliligi va haydashning kuchsizligi, sovuq ham ba‘zan yo‘llarni yig‘ishtirish [toraytirish] orqali ham [to‘sish] hukmini ijro qiladi.

282. Quruqlik haddan ortiq burishtirib qabz qiladi va bog‘lash esa qisish bilan biriktirib [yo‘llarni to‘sadi].

283. Shish va buralib qolish [yo‘llarni] siqadi va ba‘zan burishtiruvchi dori⁹⁰ ularni biriktirib qo‘yadi.

284. Yaralarning et olishi va so‘gallar hamda etning befoйда ortib ketishi ham [yo‘llarni to‘sadi].

285. [Badan yo‘llariga joylanib qolgan] xilt, yiring, qon, ivib qolgan sut va suvlar] ham shunday.

286. Ichakda paydo bo‘ladigan qurt va boshqa qurt-qumursqalar, mayda tosh yoki qattiq axlat va [yig‘ilib qolgan] yel [ham yo‘lni to‘sadi].

Yo‘llarning ochilish [kengayish] sabablari

287. Yo‘llarning shiddatli ochilishi daf qilishning kuchliligi va tutib turuvchi [kuch] ning zaifligidan [kelib chiqadi].

288. Har bir ochuvchi dorilar,⁹¹ shuningdek zo‘rluk bilan [orttirilgan] issiqlik — harorat va rutubatlar ham shunday [sabablardir].

Adadning ortiq va kam bo‘lish sabablari

289. Har bir [a‘zoning] son jihatdan ortiq bo‘lishi, albatta, moddaning ko‘pligidan [kelib chiqadi].

290. Agar u [modda] yaxshi bo'lsa — [ortiqcha] barmoq, yomon bo'lsa “zifda” — qurbaqa” kasalligi⁹² bo'ladi.

291. Sanoqda bizda kam bo'ladigan har bir [a'zo] yuqorida aytganimning aksi⁹³ dandir.

Dag'allik va sillqlik kasalliklarining sabablari

292. Dag'allikni vujudga keltiruvchi har bir sabab muloyimlikni ketkazadi.

293. Xiltlar, tutun, chang hamda ovqat va dorining taxiri kabi.

294. Dag'alni muloyim qiluvchi sabab yopishqoq xilt va yog'li narsalardir.

[A'zolarida] tutashganlik va ajrashish sabablari

295. Agar [tabiatan] ishi [tuzilishi] ajralish bo'lgan har bir [a'zoda] tutashish voqe bo'lib qolsa.

296. U[ning sababi] o'sha a'zoning nojo'ya et olib qolishidirki, sen unda kerak bo'lmaydigan narsani ko'rasan.

297. [Shaklni] o'zgartiruvchi quvvatning kuchliligi va surat beruvchi quvvatning zai-fligi ham [shunga sabab bo'ladi].

298. Qaysi bir a'zoning ishi [tuzilishi] tabiatan tutashish bo'lib, unda ajralish [hosil] bo'lgan bo'lsa.

299. Garchi u ajrashish — tutashishlik vaz'idan va qurol a'zolaridagi [ajrashish] kasalliklari jumlasidan bo'lsa ham.

300. U, albatta, bo'laklari bir-biriga o'xshagan a'zolarga mansub bo'lgan bir butunlikning yechilishi [buzilishi] sabablaridandir. Mana uning sabablarini [quyidagi] hisobda [bilasan].

Birlikning yechilish [buzilish] sabablari

301. Kuydiradigan quvvati bor xilt yoki yeydigan yo teshadigan [darajadagi] chirish [shunday sabablardandir].

302. Yoki [a'zoni] buzib yuboradigan yo yirtadigan og'irlik yoki harakatlanuvchi [bo'g'in]ni bo'shashtiradigan yopishqoq [xilt] ham shunday.⁹⁴

303. Yo jarohatlaydigan va sindirib sochib yuboradigan sakrash yoki sindiradigan, majag'laydigan tosh [ham shu xil sabablardan].

304. Yeb teshadigan dori va kesib ajratib yuboradigan temir [ham shular jumlasidan].

305. Yel ham ba'zan cho'zish yo'li bilan [birlikni] uzadi, olov ham terilarga shunday ta'sir qiladi.

**Tabiiylikdan tashqaridagi narsalardan
uchinchisi — yuz beradigan belgilar
[arazlar]dir“**

306. Belgilar [a'zolar] ishlarida⁹⁶ va badanda paydo bo'ladigan hollarda [o'zgarishlarda] yuz beradi.

307. [Yana] axlat, tupuk, ter va siydik kabi [badanda] ochiq ko'rinadigan narsalarda [ham] bo'ladi.

308. [A'zoning] ishi qachon g'ayritabiiy holatga yaqinlashsa, unda, albatta, [quyidagi] uchta illat bor bo'ladi:

309. Ular zaiflik, botillik [bekor bo'lib ketish] va o'zgarishdan iborat; har bir illatning [quyida] izohi bor.

310. Ishdagi zaifliklar, [I] ko'zning ko'rishi zaiflashuvi; [II] ko'zning ishi bekor bo'lib, ko'rmaydigan bo'lib qolishi kabi.

311. [III] O'zgargandagi ishning illati, u ham bo'lsa, bitta narsaning ikkita bo'lib ko'rinishi⁹⁷.

312. Ishlarda oriz bo'ladigan [boshqa] belgilarni shu kabi misollarga qiyos qil.

**Badan holatidan olinadigan
belgilarning turlari**

313. Ba'zi vaqtlarda [tabiatdan tashqari] badanlarda paydo bo'ladigan holatlardan olinadigan belgilar [quyidagicha]:

314. Ularning ba'zisini ko'rish hissi bilan bilinadi, masalan, sariq kasalligi[dagi sariqlik] va ochiq ayon ko'ringan shish kabi.

315. Ba'zisini quloq bilan idrok etasan, masalan, istisqo kasalligida [u yoq-bu yoqqa ag'darilganda] qorinning sho'lqillashi kabi.

316. Ba'zisi borki, uni hidlab ko'rib bilinadi, sasigan yaralar kabi.

317. Ba'zisini mazasidan idrok etasan, masalan, og'zida nordonlikni sezgan kishiga o'xshash.

318. Ba'zisi borki, uni ushlab ko'rib bilasan, qattiqlashgan saraton [shishi] kabi.

Badandan ajralib chiqadigan narsalar [xiltlar]dan olinadigan belgilar

319. [Badandan] chiqadigan narsalardan olinadigan belgilar ham beshta sezgi a'zosi bilan bilinadi:
320. Qizil va qora siydik, qonli va ko'pikli tupuk kabi.
321. Ularning ba'zisi bo'shatish bilan chiqadi, yel, aksa urish va hiqichiq kabi.
322. Qusuq ba'zan nordon, achchiq va burishtiruvchi bo'lgan holda uchratiladi.
323. Siydida badbo'ylik sezilsa, u qovuqda yaralar [borligiga] dalolat qiladi.
324. Ter chiqqanda undan sovuqlik, issiqlik, suyuqlik va yopishqoqlik sezilishi mumkin.
325. Illatli kishidagi shu belgilar⁹⁸ biz uchun [muhim] dalillardir.
326. Ularni men qisqacha aytib o'tdim. Mana endi ularni batafsil aytaman.

Dalillarning bayoni

327. Dalillar hammasi eslashimga ko'ra yo [bo'lib o'tgan darddan] xabar beradi, yo hozirgi [dardni bildiradi] yoki [kelajakdakisidan] qo'rqitadi.
328. Bizga o'tgan [dardni] eslatadigan narsa [dalil] bo'lib o'tgan terdan [hosil bo'lgan] namlik kabitdir.
329. Bu dalilga bizda ehtiyoj yo'q va unga biz suyanmaymiz ham.
330. Hozir[gi kasallikka] dalolat etgan va kelajakdagi [holga] ham dalolat etadigan har bir dalilga.
331. Qat'iy ehtiyoj bo'ladi va bizning tibbimiz o'shanga suyanadi.
332. Dalilning bir xili umumiy bo'lib, ba'zisi esa ayrim-ayrim holga xos bo'ladi.
333. Ammo xos bo'ladigan dalilni men kelajakda, tibning amaliy qismini yozayotgan paytimda, zikr qilaman.

Hozirgi [holga dalolat etadigan] umumiy dalillar bayoni

334. Har bir umumiy dalil ulug'likka ega bo'lgan [boshqaruvchi] a'zolardagi [yuz berishlardan] olinadi.
335. Jigar, miya yoki yurakka o'xshashlar, chunki bular, albatta, to'g'ri [xabarni] beradi.

Miyaning ishlaridan dalil izlash

336. Aql⁹⁹ o‘z tasavvuri, fikrlashida to‘g‘ri va eslashida ham tuzuk bo‘lsa.
337. Va badan harakatlari va sezgilar ham [sog‘lom bo‘lsa], boshda salomatlik borligiga dalolat qiladi.
338. Agar bularda [yomon] alomatlar sezilsa, u vaqtda miyaga kasallik yetgan bo‘ladi.

Yurak ishlaridan dalil izlash

339. Yurak o‘zining urishida bir ravishda yursa, u [egasi]ning ahvoli salomatlikda ekanligiga dalildir.
340. Agar tomir urishi tabiiy odatidan chiqsa, u biron buzuvchilik borligiga dalolat etadi.
341. Tomir urishi [tabiiy odatga] xilof bo‘lish bilan turli dard va kasalliklarga dalolat etadi.

Tomir urishining turlari va ularning birinchisi kengayishlik miqdori¹⁰⁰ haqida

342. Uning turlarini sanagan chog‘inda o‘ntadir, ularni faqat mohir kishilargina yod-dan sanab bera oladi.¹⁰¹
343. O‘sha tomir urishlarning birinchisi [tomirlarning] kengayish miqdorida [yuz beradi], u yo yuqori daraja ortiqlikka yoki mo‘tadillikka dalolat etadi.
344. Agar katta [pulsning uchta] tarafi ko‘rinsa [ko‘tarilsa]¹⁰², uning miqdori quvvat-liligiga dalolat beradi.
345. Uning ziddi quvvatda kichik puls [deyiladi]. Uzun va kalta pulslar ham bo‘ladi.
346. Uning toraygan va kengaygan hamda yuqori va past degan xillari ham bordir.

Tomir urishdagi harakat vaqti

347. Turi har xil bo‘lgan harakatning zamonga nisbat beriladigan jinsi [quyidagicha]:
348. Tomir urishi tez [va] ko‘p bo‘lgani u quvvat va haroratga dalolat etadi.
349. Tomir urishi sust va siyrak bo‘lgani esa sovuqlik va zaiflikka dalolat etadi.

[Tomir urishdagi] harakatsizlik vaqti

350. Harakatsizlik vaqti miqdorining jinsi mumkin bo‘ladigan [quyidagi] xillarga bo‘lingan:

351. Ketma-ket va to'xtovsiz bo'lgan harakatsizlik quvvatlarning zaifligiga va haroratga dalolat qiladi.

352. Agar harakatsizlik [yuqoridagining] aksicha, bo'linib-bo'linib tursa, u [tomirning] bo'shashganligi va [mizojning] sovuqligiga dalolat etadi.

[Tomir urishdagi] quvvatlar miqdori

353. [Tomir urishi] quvvatlar miqdori jihatidan ham [ikkiga bo'linadi]: kuchli [puls], uning [barmoqqa] urishi zo'r bo'ladi.

354. [Yuqoridagining] aksicha bo'lgani, u zaif bo'lib, [barmoqqa] urishi past va nozik bo'ladi.

Harakatli tomir jismining tuzilishi

355. Ushlab ko'rishda tomir jismi qattiq bo'lsa, u [mizojning] quruqligidan darak beruvchi bo'ladi.

356. Undan [ikkinchi xili] ho'l va o'z jinsi orasida muloyim bo'lib, mizojning rutubatiga dalolat qiladi.

Harakatli tomir jismining kayfiyati

357. Qon tomiri jismining [ikkala] kayfiyati ham mizojga bab-baravar dalolat qiladi.

358. [Jismi] sovuq [tomir] bizga [mizojning] sovuqligidan dalolat beradi. Issiq [tomir] esa bizga ziddining xabarini beradi.

Harakatli tomir o'z ichiga olgan narsalar

359. Harakatli tomir o'rab turgan narsa — xiltlar bo'lib, ular to'g'risida bayon — izoh bor.

360. To'la bo'lgan tomir [xiltlar] oshib-toshib ketganlikdan va bo'sh bo'lgani esa xiltlarning kam ekanligidan darak beradi.

Harakat va fatrat [uzilish]lar zamoni

361. [Tomirdagi] harakat va [harakat] uzilishining turlarini sezgi ochib beradi.

362. Undan bir xili tekis, bir xili o'lchovli bo'lib, u ma'lum yoshdagi tomir urishga xos [muvofig] bo'ladi.¹⁰³

363. Hamda u yilning fasllari va mamlakatlarda odatga muvofiq bo'lib yuradi.

364. Yana undan bir xili borki, u bir xil o'lchovli bo'lmaydi. [Yuqorida] men aytgan xilining aksicha [bo'ladi].¹⁰⁴

Harakatli tomir miqdorining xususiyati

365. Harakatli tomirlar pulda yo i'tilof, yoki ixtilof bilan yuradi.¹⁰⁵

366. Bir ravishda boradigani mos keluvchi [mu'talif], egrilikda boruvchisi esa mos kelmaydigan muxtalif [deb ataladi].

Tomir urishining soni

367. Tomir urishlarining muxtaliflikdagi sanog'ida qandaydir farq bor.

368. Ko'p tomir urishlardagi xilma-xillik taqsimlanganda shunday ikki navi [hosil] bo'ladi:

369. Xilma-xillikda ular tartibli va tartibsiz bo'lib, keyingisini kishi to'la egallay olmagan.

370. Uning tartiblilik [mo'tadil urishda] aylanib yuraveradi va unga bizning so'zimizda izoh bo'ladi.

371. U [barmoqlarga] uradi-da, keyin urishidan oldin bo'lgan holiga qaytadi.

372. [Tomir urishning] bir xili o'z davrlariga bog'lanib qolmagan, undan bir xili sich-qon dumchasi deb ataladi.¹⁰⁶

373. Tomir urishning xilma-xillik qismidan bir urishda bo'ladigani bor, uni ushlab ko'rsang [shunday sezasan].

374. Va shu xilidan qay biri nisbatlangan¹⁰⁷ va ba'zisi esa nisbatlanmagan bo'ladi va bizning so'zimiz laqablangani [nomlangani] ustidadir.

375. Undan qay birlarini [harakati] uzilgan va qaysilarini uzluksiz, ba'zilari pastga qaragan, ba'zilari esa balandga [qaragan] deb ataladi.

376. Yana birida ikki urish va bir xilida [undan] ko'proq [urish bo'ladi], keyingisi ikki bolg'a urishi [mitraqon] deb ataladi.

377. Undan qaysilaridir qurtsimon, qaysisidir arrasimon va xuddi shunga o'xshash chumolisimon va to'lqinsimon [deb ataladi].¹⁰⁸

378. Undan ba'zisi titrashga o'xshagan deb laqablansa, ba'zisi sil kasaliga o'xshash deb tasvirlanadi.

379. Shulardan har bir jinsining ichida ikki nav borki, ularning har biri bir-biriga ziddir.¹⁰⁹

380. Ikki zid o'rtasida bitta mo'tadil [navi] bor, u ikkalasida alohida o'rinni egallaydi.

381. Ammo [biz sanab o'tgan] xilma-xillik turlari bo'lsa, ular ortiqcha, ulardagi xilma-xillikda o'rtachalik yo'qdir.

382. Tomir urishni biron tomonga og'ganligi ko'rilguncha mo'tadil deb bilinadi.¹¹⁰

383. O'z vazifasidan [ya'ni mo'tadillikdan] chiqqan har bir tomir urishi egasining mijoziga qarab qiyos qilinadi.

Yosh, fasl, mamlakat, mizoj, tashqi ko'rinish [oriq-semizlik], erkak va ayollardagi

tomir urishlari haqida

384. Turli yoshlar, yil fasllari va mamlakatlarga [qarab] tomir urishi xillarini bilib ol.

385. Hamda kishilar mizoji, tashqi ko'rinishi va erkak-ayollarga qarab [o'zgarishini] ham.

386. Issiq [mizojda] tomir urishi tez va kattalikka moyil [ya'ni katta] bo'ladi, xuddi shuningdek, yigitlarda va erkaklarda ham.

387. Janubiy mamlakatlar, oriq kishilar, homilador xotin va yoz [faslida] ham [shunday].

388. Sovuqda [tomir urishi] kichik va sust [bo'ladi], qarilarda qish [faslida] ham shunday.

389. Ayollar, po'k semiz [odamlar] va shimoliy mamlakatlarda yashovchilarda ham shunday.

390. Har bir quruq [mizojda]¹¹¹ tomir urishi yengil [bo'ladi].

391. Har bir mo'tadil mizoj[li kishi]ning tomir urishi yetuk bahordagi tomir urishiga o'xshaydi.]¹¹²

392. Iqlimlarning to'rtinchisi[dagi mamlakatlar] ham o'sha [mo'tadil] mizojga tobedir.

393. Go'dak bolaning tomir urishi tez va "ho'l" bo'lib, o'rta yoshli kishiniki esa sust va qattiqdir.

394. [Ko'p] xiltli har bir badanning tomir urishi haddan ziyod to'lgan bo'ladi.

395. Xiltdan bo'shagan har bir badandagi tomir urishi ham qattiq bo'shagan bo'ladi.

Tupuk vositali dalil topish

396. Ko'krak va o'pka nafas olish qurollaridir, agar shular ikkisi sog'lom bo'lsa, hayot saqlanishda (bo'ladi).

397. Agar ular o‘z mo‘tadil ishlaridan chetga burilsa, unda o‘sha yurakning o‘ti yallig‘lanishda bo‘ladi.

398. Qachonki ko‘krakda biror kasallik oriz bo‘ladigan bo‘lsa, unga tupuk dalildir, chunki u belgi bo‘ladi.

399. Agar [shu kasallikning boshida] tupuk yo‘qolsa, u [hol kasallikning] boshlanishidir, chunki unda [kasallikning] yetilganligi ayon bo‘lmagan bo‘ladi.

400. Agar [tupuk] ozgina suyuq bo‘lsa, uning yetilishi zaif ekanligiga dalil bo‘ladi.

401. Bordi-yu, u mo‘tadil bo‘lsa, senga [kasallikdagi] o‘rtacha ko‘tarilishdan darak bergan bo‘ladi.

402. Agar u ko‘p va quyuq bo‘lsa, albatta, [kasallikning] tugagani to‘g‘risida aytgan bo‘ladi.

403. Tupukning suyuq bo‘lishi, dardga qandaydir suyuq bir xilt aralashganlik dalillaridan biridir.

404. Hamda uning [suyuq bo‘lishi] dardning tez qurishiga, uning quyuq bo‘lishi esa [yuqoridagining] aksiga [dalildir].¹¹³

405. Tupukning qora rangda bo‘lishi xiltlarda qattiq kuyish bo‘lganiga dalolat qiladi.

406. Tupuklarning yashil rangligi esa safroning gandano tusli xiliga dalolat qiladi.

407. Har bir sariqligi ravshan-tiniq [tupuk] safroning tuxum sarig‘i tusli naviga dalolat qiladi.

408. Tupukning oqi balg‘am [borligiga] dalildir, uning qizili [esa] qon [borligiga] dalildir.

409. Kimningki tupugi sassiq bo‘lsa, u[ning o‘pkasida] chirish-sasish borligidan xabar beradi.

410. Sassiq bo‘lmagan har bir tupuk ko‘krakda, o‘pkada sasish yo‘qligini ko‘rsatadi.

411. Agar [tupukning] shakli to‘garak bo‘lganini ko‘rsang va shu dard tufayli isitma ham bo‘lsa

412. Shu belgilar bilan u kishining *barsom*¹¹⁴ dardiga duchor bo‘lganiga hukm qil.

413. Agar betob [badani] qizimasa, unga so‘lish [kasalligi] kelgan bo‘ladi.

414. Tupuk [dardning] toza yetilganiga dalolat etsa, u yo‘talsiz keladi.

415. Hamda u o‘zi oq, quyuq, bir-biriga yopishgan va avval kelganda hidsiz bo‘ladi.

Jigarning ishlaridan dalil olish

416. Xiltlarning paydo boʻladigan yeri jigardadir. Xilt undan badanga tarqaladi.
417. U [jigar] sababli paydo boʻladigan har bir azoda oʻsha aʼzoga xos boʻladigan ishlar jigar tufayli vujudga keladi.¹¹⁵
418. Undagi [jigardagi] bugʻdan [tabiiy] ruh vujudga keladi va u [ruh]ning boʻqi qolishidan jism sogʻlom [boʻladi].
419. Agar xilt sogʻlom boʻlsa, badan sogʻlom boʻladi va qachon jigar sogʻlom boʻlsa, xiltning sogʻlom boʻlganligi chiqadi.¹¹⁶
420. Suv unga [jigarga] gʻizoni olib boradi va u gʻolib boʻlgan barcha xiltlar bilan [aralashadi].
421. Chiqarish vaqtida jigar suvni [xiltlardan] koʻrsatadi [yaʼni ajratadi], chunki u [suv] xiltlar bilan aralashuvchidir.¹¹⁷
422. Suv [shunday] narsaki, u ranglarni oʻziga oladi va unga solgan har bir narsangni ochib beradi.
423. Men aytayotganlarimning hammasidan [natija] ravshan boʻldi va uning rostligiga aqlar guvohlik berdiki.
424. Siydikda bemorga yetgan dard haqida, albatta, darak beradigan dalil bor ekan.

Siydikning xillari va avvalo, rangi haqida

425. [Siydikning] oq ranglisi ichimlik va ovqatning koʻp boʻlganligi alomatlaridandir.
426. Yoki sassiq meʼda, balgʻam gʻalaba qilgani, sovuq [oshganlik], qovuq boʻshashganlik¹¹⁸ yoki jigarda toʻsiqlik [borligining alomatlaridandir].
427. Siydik agar sariq boʻlib kelsa, oʻtda biror narsa [borligiga] dalolat qiladi.
428. Agar u [siydik] olov rangida boʻlsa, [bilki] sariq oʻt koʻpayishda ekan.
429. Rangi tiniq va qizildan beriroq [boʻlgan siydikda] sariq oʻt koʻproqdir.
430. Ranglardan qip-qizili, agar u [qizillik] zaʼfaron isteʼmol qilishdan kelmagan boʻlsa.
431. Isitma¹¹⁹ ham, qulanj ham boʻlmasa, u hol [siydikka] qon aralashganidan [darak beradi].
432. [Siydik] xiralikdan keyin qora [boʻlib] kelsa, u shiddatli sovuqlikdan dalolat qiladi.

433. Agar qattiq qizillikdan keyin [qorayib kelsa], xiltning kuyganidan dalolat beradi.¹²⁰

434. Siydikning rangi bilan kasallikka hukm chiqar, basharti u rang rangli ovqat [ta'siridan] bo'lmagan bo'lsa.

435. Sabzavotlar, *xiyorchanbar* va *murriyga* o'xshash unga rang kirgizadigan narsalar kabi.

[Siydikning] quyuq-suyuqligi haqida

436. Siydiklarninguyuqligi [ovqatning] hazmi kamligiga dalolat qiladi.

437. Ba'zan siydik bo'kib qolish ketidan, jigardagi biror to'siqdan yoki shishdan ham suyilib qoladi.

438. Siydikning quyuqligi hazm qilishning belgisidir yoki badanda balg'amning ko'pligidan dalildir.

[Siydikdagi] cho'kma haqida

439. Agar cho'kma oq ko'rinsa, kasalliklarning salomatligiga [to'la yetilganligiga] dalolat qiladi.

440. Agar uning rangi sarg'aygan holda ko'rinsa, u, albatta, o'tda o'tkirlik borligidan bo'ladi.

441. U agar *andam*¹²¹ kabi qizil bo'lib ko'rinsa, u qon kasalliklarining yaxshi yetilmagani uchundir.

442. Agar bu ahvol cho'zilib ketsa va [shisha tagida] ko'tarilib tursa, u, albatta, jigarda shish borligiga [nishonadir].

443. Agar u qip-qizillikdan keyin qora bo'lib ko'rinsa, xususan quvvat tushgandan keyin [shunday bo'lsa].

444. Va [cho'kma shishaning yuqorisida] ko'tarilishda bo'lgandan keyin cho'kadigan bo'lsa, jon, albatta, o'mrovga — halqumga yetgan bo'ladi.

445. [U vaqtda] dam uruvchi — tabibni chaqirishdan foyda yo'q, [xiltlarning] qattiq kuyishidan keladigan o'lim [kutiladi].

446. Agar [cho'kma] xiralikdan keyin qorayib ko'rinsa va [betob] o'tkir kasallikda bo'lmagan bo'lsa.

447. Xususan u xiralikka yaxshi belgi birgalashib kelsa.

448. Dardning asli savdodan kelib chiqqan bo'lsa, kasallikning tugaganiga dalolat qiladi.

Choʻkmaning joyi haqida

449. Agar choʻkma shisha ustida choʻkmasdan bulutdek boʻlib koʻrinsa, [kasallikning] hali yetilmaganligiga dalolat qiladi.

450. Lekin unda bir oz yetilganlik boʻlsa ham, uning xiltini qoʻzgʻatib yuqoriga koʻtaradigan yel [choʻkishga] qoʻymaydi.

451. Agar oʻsha bulutsimon choʻkma oʻrtada koʻchib yurgan boʻlsa, bilginki, uning yeli oz ekan.

452. Agar u [choʻkma] sariqlikdan keyin oqarsa, silliq va yopishqoq boʻlib.

453. Pastga tomon tushsa hamda qalqib tursa, unda yetilganlik mukammal [boʻlgan] deb bil!

Choʻkmaning tuzilishi [qivomi] bayonida

454. Agar choʻkma parchalanib koʻrinsa, tabiatlarda zaiflik borligiga dalolat qiladi.

455. Yoki unda tolqonga oʻxshashlik boʻlsa, u tomirlarda [poʻst] ajralish borligiga dalolat qiladi.

456. Yoki u [choʻkma] kepakka oʻxshash [va] sassiq boʻlsa, qovuqda yaralar borligini koʻrsatadi.

457. Yoki u yaproq-yaproq boʻlib tursa, [aʼzolarda] qirqilish va yirtilish borligini bildiradi.

458. Agar shishada yiring koʻrinsa, yorilgan¹²² yiringli shish [dubayla¹²³]ga dalolat qiladi.

459. Agar [choʻkma] uzoq vaqtgacha sasigan qon aralashib chiqsa, u balgʻamli shish¹²⁴ [borligiga dalildir].

460. U agar maniyla oʻxshab pastga choʻksa, xom va quyuq, yetilmagan balgʻam sababidan boʻladi.

461. Agar undan qum ajralib chiqsa, bilginki, u, albatta, mayda tosh tufayli [hosil] boʻlgandir.

Siydikning hidi haqida

462. Siydik oʻz hidini yoʻqotsa, yetilishning yoʻqolganidan yoki yetilmagan ovqat hazmidan boʻladi.

463. Chirib buzilish yuqori darajada boʻlsa, shu vaqtda [siydik] ham badboʻylikda yuqori darajaga chiqadi.

464. Agar sassiqlik juda boshqacharoq bo'lsa, bilki kasallik qovuqdadir.

465. Men siydik [haqida] sodda hollarni aytib o'tdim. Endi shu so'zimdan uning murakkab hollarini o'zing [qiyos qil].¹²⁵

**Axlat [najas]dan dalil izlash va birinchi
navbatda uning miqdori haqida**

466. Axlat ba'zan me'da va ba'zida ichak va jigar [ahvoliga] dalolat qiladi.

467. Axlat oz bo'lsa, u g'izoning a'zolarga ko'p o'tgani sababidandir.

468. Yoki bo'lmasa, chiqarish [quvvati] oz-u, tortish [quvvati] biror illat sababli ko'p [ekaniga dalildir].

469. [Shu holda] u betobning badani yomon chiqindilar bilan to'la ekanidan darak beradi.

470. Agar axlat ko'payib ko'rinsa, betobning jismida g'izo bilan o'sish [uni o'zlashtirish] yo'qligiga [dalil].

471. Yoki bo'lmasa tortish [quvvati]da kamlik va chiqarish [quvvati]da bir illat tufayli ko'plik borligini [ko'rsatadi].

472. Agar u oq bo'lib ko'rinsa, o't yo'lida biror to'siq yoki shish borligiga [dalildir].

473. Sariq kasalligi va siydikning sariqligi o'sha jinsga hissiy guvohdir.

474. Yoki shunday bo'lmasa, jism balg'amdan yoki sovuq mizojdan juda buzuv [ekaniga dalildir].

475. Agar u [axlat] qizil yoki olov [rangida] bo'lib ko'rinsa, safroning yuqori darajadiligiga dalolat qiladi.

476. Yoki u gandano va zangori rangli bo'lsa, yomonlikka va davom etayotgan kasallikka dalolat qiladi.

477. Agar u qora bo'lib ko'rinsa, [betobning] jismida qattiq va davomli sovuqlik borligini [bildiradi].

478. Agar [qora axlat] o'tkir bir kasallik tufayli bo'lgan bo'lsa, yaqin fursatda voqe bo'ladigan o'limga dalolat etadi.

479. Agar [axlatda] bir necha kun qattiqlik bo'lsa, tortib o'zlashtiruvchi quvvatlar[ning kuchligiga] dalolat etadi.

480. Yoki alangalanuvchi haroratdan, yo [ichni] bog'lovchi g'izodan dalolat beradi. [Ya'ni unda harorat yoki to'xtalib qolgan ovqat borligiga dalildir].

481. Agar u [axlat] suyuq, rutubatli boʻlib koʻrinsa, jismda tortish koʻp boʻlmagan [degan gapdir].
482. Yoki holi yomon boʻlgan badandagi sovuqlik yoki ichni suruvchi gʻizo tufayli voqe boʻlgandir.
483. Agar u [axlat] kech keladigan boʻlsa, taomning ichaklardagi hazmi qiyin boʻlayotgani [maʼlum boʻladi].
484. Yoki chiqarish [quvvati] kamligidan, yoki [hazm aʼzolariga] sovuq [gʻalaba qilganidan], yoki toʻsilib qolish sababli ushlab qolgan ichaklar tufayli [boʻlgandir].
485. Agar [axlat] tez-tez keladigan boʻlsa, gʻizoning ishi qolish emas, [balki] toʻydirib tushirish [yaʼni unda toʻydiruvchi balgʻam] boʻlgan boʻladi.
486. Yoki koʻp miqdorda itarilib chiqqan xiltlardagi rutubatlardan [boʻlgan boʻladi].
487. *Mosariqo*¹²⁶ [tomiri] tortuvchan boʻlmagan yoki ichakda nimadir oriz boʻlgan [boʻladi].
488. Yara yoki hazm qilishning yomon boʻlishi, yoxud boshqa kasallik xillaridan bi-rortasi [oriz boʻlgan boʻladi].
489. Agar [axlat] ovoz bilan chiqsa, koʻp yel borligiga dalolat qiladi.
490. Agar u yiring aralash chiqsa, poʻkonda shishlar borligiga dalolat qiladi.
491. Agar [uni] chiqarish oldida qon koʻrinsa, [ichakda] yara va shilinishlar borligiga dalolat etadi.
492. Agar [axlat] ortiq darajada badboʻy boʻlsa, chirib sasishning yuqori darajada ekaniga dalolat etadi.
493. Agar [axlatning] ustida yogʻdek [narsa] boʻlsa, badandagi yogʻning eriganiga dalolat etadi.
494. Agar uning hidi achimsiq boʻlsa, unga nordon balgʻam qoʻshilgan boʻladi.

Ter bilan [kasallikka dalil izlash]

495. Rutubatli kasalliklarda terning koʻp boʻlishi, [dardning] belgilaridan — yuz berishlaridan biridir.
496. U tabiatlar quvvatli ekanidan xabar beradi. Ammo toʻxtab-toʻxtab chiqadigan ter bunday emas¹²⁷.
497. Betobning quvvati tushkunlikda boʻlgan holda ortiqcha darajada koʻp terlash.

498. Tabiatning [dardning og‘irligidan toliqqanidan hosil bo‘ladi] va u tabiatning tez fursatda o‘lishi [ga dalolat qiladi].

499. Kasalliklarda bo‘ladigan ozgina ter badandagi teshiklarda to‘silib qolish borligiga dalolat qiladi.

500. Xiltning quyuqligi, chiqarish [quvvati]ning zaifligi, yetilishning ozligi va ta‘bning muloyimligi ham shunga dalolat qiladi.¹²⁸

Terning kayfiyati haqida

501. Agar ter oqargan bo‘lib ko‘rinsa, kasalliklarda balg‘am [borligi]ga dalolat qiladi.

502. U sariq bo‘lib ko‘rinsa — safro, qora bo‘lib ko‘rinsa, savdo [borligini bildiradi].

503. Agar u qizil bo‘lib ko‘rinsa, demak u qondandir. Xuddi shunga o‘xshash [ter] o‘z mazasi bilan ham bizga [xiltlar to‘g‘risida] dalolat beradi.¹²⁹

504. Latif [suyuq] ter xiltdagi latiflikdan, uning quyug‘i esa quyuqligidan [nishonad-ir].

505. Agar ter badanning hammasiga umumiy bo‘lsa, u yaxshi, agar uning bir yeriga xos bo‘lsa, u yomondir.

506. Agar ter o‘z vaqtida, [ya‘ni isitmaning] davrida va buhron [kuniga]¹³⁰ birgalashib kelsa.

507. U [ter] yaxshi maqtalaniladigan dalildir, uning teskarisicha bo‘lsa,¹³¹ yaxshiligi uzoqdir.

Ogohlantiruvchi umumiy dalillar bayoni

508. Ogohlantiruvchi [belgilar ikkiga] bo‘linadi: 1. Sog‘lom kishida voqe bo‘ladigan biron kasallik bilan uning qattiq ozor chekishidan [darak beruvchi].

509. 2. Betobning betobligida ishi nimaga borib taqalishidan xabar beruvchi.

510. Kasalliklardan xabar beradigani — yuz beradigan alomat [araz]lar bilan dalolat etadi:

511. Hamma a‘zolarida va miyada [xiltning] to‘lganligi yoki [uning kamligi] va bo‘shaganligiga.

512. To‘lganlikning xabarini beruvchi narsalar dam olib yotish va ovqatning ko‘p bo‘lishidir.

513. Hammom va riyozatning kam bo‘lishi ham to‘lib qolish kasalliklarini vujudga keltiradi.

514. Bu narsalarning ziddi¹³² bizga [xiltlarning] kamligi kasalligidan xabar beradi.

**To‘lish haqida va, birinchidan, quvvatlarga
nisbatan to‘lishni aniqlash haqida**

515. To‘lish nafsoniy quvvatlarga nisbatan jinsda bo‘linadi:

516. Agar u o‘zgaruvchi [quvvat]ga qiyos qilinsa, ovqatga ishtaha yaxshi bo‘lmaydi.

517. Va siydikda aniq yetilish bo‘lmaydi, shu vaqtda axlat ham yumshoq [bo‘ladi].

518. Yoki harakatlantiruvchi [quvvat]ga qiyosli bo‘lsa, [kishida] harakat qiyin bo‘layotganini ko‘rasan.

519. Yoki tomirni harakatlantiruvchi quvvatga qiyosan [qarasang], tomirning har bir urishini bo‘shashgan ko‘rasan.

520. Baquvvat nafslar *himusdan*¹³³ ko‘tarolmaydigan yukni ko‘targan bo‘ladi.

521. O‘sha bequvvat nafs himusni ko‘tarishdan tang bo‘lgan [ko‘tarolmagan] va [gar-chi uni ko‘tarib turgan a‘zolarining] kovagi — orasi to‘lgan bo‘lmasa ham.

[A‘zo] kovaklariga nisbatan to‘lish bayoni

522. Undan boshqasi [to‘lishning ikkinchi xili] [a‘zoning] kovaklariga qarab bo‘ladi, chunki ularni [a‘zo kovaklarini] to‘latayotgan narsa qurib-qotib qolgandir.¹³⁴

523. [To‘lishning] shu jinsi toza qondan yoki safroli yo balg‘amli qovdan to‘lgan bo‘ladi.

524. Bunda ko‘pincha quvvatlar kuchli bo‘lib, ularni himus og‘irlashtirmaydi.

Qon g‘alabasining alomatlari bayoni

525. Xiltlardan biri bo‘lgan qon agar g‘alaba qilsa, uyqu va bosh og‘rig‘i yuqori darajada bo‘ladi.

526. Tomirlar yo‘g‘onlashadi va qizarish [paydo bo‘ladi] va ko‘pincha fikrlar — tafakkur quvvati chetga chiqadi.

527. Bosh og‘irlashadi, hislar zaiflashadi, lanjlik va qo‘l tegizilganda harorat [seziladi].

528. Kurak suyaklari og‘irlashadi, esnash bo‘ladi va ko‘pincha oyoq-qo‘llar og‘irlashadi.

529. Burundan qon ketadi, kishi kerishadi va ich bir oz bo‘shashadi.

530. Maishatda farovonlikka [intilish], shodlik tushlar va u tushlarda ko‘p ranglar ko‘rish va xushchaqchaqlik bo‘ladi.

531. Qon oldiriladigan yer qichiydi, odatdan tashqari [ravishda] ko‘z qizaradi.

532. Badanda chipqon yoki toshmalar paydo bo‘ladi yohud uyquda biror shirin narsani yeyayotgandek bo‘ladi.

533. Yoki oldin shirin narsani yemagan bo‘lsa ham, og‘izda shirinlik mazasi seziladi.

534. Yo bahor [faslida], yoki yoshlikning avvalgi ajoyib [davrida] araz — yuz beradigan alomatlar [paydo] bo‘ladi.

535. [Yuqoridagilarning hammasi] dardlarning qon mizojli ekanligidan bizga dalolat beradi. [Kitobning] amaliy [qismini] boshlash oldidan sen ularni, albatta, ko‘rasan.

Safro g‘alabasining belgilari bayonida

536. Agar sariq [safro] g‘alaba qilgan bo‘lsa, [badan] terisining rangini sarg‘ayishda ko‘rasan.

537. Og‘izda achchiqlik sezilishi bilan taomga ishtaha ham zaif bo‘ladi.

538. Me‘da achishadi¹³⁵ va safro qusiladi va shu sababli ich suradi.

539. Uyqu qochadi¹³⁶, ko‘zlar ich-ichiga kirib ketadi. Og‘iz bilan til quriydi.

540. Va shuning orasida siydik sarg‘ayadi, hushdan ketish¹³⁷ yuz beradi va teri hurpayadi.

541. [Unda] g‘amginlik va ovqat yemasa ham, tashnalik va uyqu [vaqtida] olovlar ko‘rish [sodir bo‘ladi].

542. Tomir urish sust bo‘ladi, badan qiziydi; issiq suv bilan cho‘milishning ko‘p bo‘lishi [bunga sabab].

543. Janubiy shaharda va yigitlikda qiynchiliklarning unga ketma-ket kelib turishi ham.

544. O‘tkir mazali [yemishlar]dan yemakni davom ettirish ham xususan yozda [bunga sabab bo‘ladi].

Savdo g‘alaba [qilishi]ning belgilari bayonida

545. Agar qora o‘t [savdo] jismga g‘alaba qilsa, uning sababidan jismning tusi, albatta, xiralangan bo‘ladi.

546. O‘ychanlik [tug‘iladi], ovqatga ishtaha ko‘payadi va og‘iz ta‘mida nordonlik

seziladi.

547. Tabiatning lanjligi bilan birga jahldorlik boʻladi va tomir urishi sustligida qattiq boʻladi.

548. Meʼdaning qabziyati, [terida] qoradogʻlar va chidamsizlik paydo boʻladi, bezovtalik boʻlmay turib uyqusizlik [yuz beradi].

549. Siydik oq suyuq va yetilmagan, shunga oʻxshash axlat ham yetilmagan boʻladi.

550. Quruq gʻizo, tashvish, ahyon-ahyonda boʻladigan sabrsizlik va qaygʻu[lar ham unga sabab boʻladi].

551. Va uyqusida halokatli joylar va uni qoʻrqitadigan narsalarni koʻradi.

552. Oʻrta yoshlik, kuz fasli, shimoliy mamlakat va oriqlik ham savdo gʻalaba [qilishining sabablaridandir].

Balgʻam gʻalaba qilganlik belgilarining bayoni

553. Badandagi xiltlarga balgʻam gʻalaba qilsa, bosh ogʻirlashadi va uyqu koʻpayadi.

554. Dangasalik, ishtaha kamligi va quvvatlar [ogʻirlashib ularga] nisbatan toʻliqlik boʻladi.

555. Yurish sust, kaltafahmlik va odatdan tashqari boʻshashganlik paydo boʻladi.

556. Soʻlak oqadi, yuz salqiydi¹³⁸ va rangi xunuk boʻlib oqaradi.

557. Tomir urish dagʻal boʻlib, sust [uradi], siydik quyugʻ, hali yetilmagan [boʻladi].

558. [Balgʻam gʻalaba qilgan kishi] tashna boʻlmaydi, agar tashna boʻlib qolsa, [unda] shoʻr balgʻam borligi yoki balgʻam sasiganligi maʼlum boʻladi.

559. Hoʻl va sovuq mizojli gʻizo, qarilik yoshi va qish vaqtlari.¹³⁹

560. Riyozat bilan shugʻullanmaslik, hammomga tushmaslik va koʻpincha ovqat [yeyishda] ortiqcha qilib yuborish [balgʻamni qoʻzgʻotadi].

561. Anhorlar [koʻpligi] sababli shahar namli boʻlishi va uyqusida dengizlarni koʻrish.

562. Uyqusida bosinqirashdan zorlanadi, hazm qilish [quvvati] kaylusni¹⁴⁰ yaxshilolmaydi.

563. Betobliklarda boʻladigan zaruriy doimiy alomatlarini.

564. Sogʻlom kishilarga yopishgan holda koʻrsang, ularni zoil qilishga qattiq kirish.

**Betoblikda boʻladigan ogohlantiruvchi
belgilar bayoni**

565. Belgilarning bir xili oʻlim bilan qoʻrqitadi, boshqasi sihat-salomatlik bilan sevintiradi.

566. Biz oʻsha belgilarni [oʻz] sifat[i] bilan taʼriflab beramiz, chunki u dalillar bilish-tanishishning muqaddimasidir.

567. Ularni bilish bilan tabib kishining halok boʻlishini koʻra oladi-da, uni davolashda [oʻzini] ushlaydi, tortadi.

568. Oʻshalarni bilish tufayli betob kishining salomat qolishini ham tabib koʻradi va shu bilan [uni] sevintiradi va [sogʻayishini] ochiq aytadi.

569. Oʻsha belgilarning birinchisi vaqtlarni va u vaqtlar ichida koʻriladigan ofatlarni bilishdir.

570. Hamda dardning uzun, qisqa, ogʻir va yengilini bilish.

571. Buhronlarning paydo boʻlishiga qarab [kasalliklarning] vaqti haqida hukm chiqariladi.

Betoblik davrlarini bilish bayoni¹⁴¹

572. Har bir betoblikning turli davrlari bor, ularda oʻlish yoki yashash mumkin.

573. U davrlar kasallikning boshlanishi, koʻtarilishi va tugashidan iborat. Shu [davrlarning] hammasida oʻlish ham, [sogʻayish ham] boʻlishi mumkin.

574. Toʻrtinchi ham borki, uni pasayish vaqti deb ataladi, bu vaqtda xatoliklardan boʻlak sababdan oʻlish boʻlmaydi.

575. Boshlanish [davri aʼzo] ishlariga zarar yetishi va u ishlarning boshqa ishlarga nisbatan zaif boʻlib qolishidan iborat.

576. Sen tupuk, axlat va siydiklardagi choʻkmalarda yetilganlikni koʻrguningcha [shu davr davom etadi].

577. Keyin sen isitmaning navbatlarida va uning taʼsirlarida koʻtarilishni koʻrasan.

578. Shu holatdan keyin tugash [davri boshlanadi], qachonki sen yetilishni toʻla — mukammal holda koʻrsang.

579. [Shu holatda] kasalliklarning tutish navbati koʻpaymaydi, balki yuz berishlari miqdorda bir tekis boʻladi.

580. Va kasallik kamayishga boshlaydi va u davr koʻpincha buhron bilan tugaydi.

581. Agar sen shu belgini ko'rsang, bemorni salomat [qolgani] bilan sevintir.
582. Chunki o'lish [dardning] tushish-pasayish [davrida] yuz bermaydi, mabodo bemor ustida biror xatoga yo'l qo'yilgan bo'lmasa.
583. Yoki havodagi vaboga va tashqaridan keladigan har xil ofatlarga¹⁴² duch kelish bo'lmasa.
584. [Dardning] boshlanish chegarasini [davrini] bilmog'imiz ovqatning yengil bo'lmog'i uchun foyda beradi.
585. Sen [dardning] ko'tarilish [davrida g'izoni] o'rtacha yengillashtir, chunki u, albatta, baxt va yordamdir.
586. Qachon u dard oxirgi [davriga] yetsa, [ovqatni] yengillatishni nihoyatiga yetkazishni ko'zla!

Kasalliklarning uzun yoki qisqaligini bilishning bayoni

587. Har bir kasallik [muayyan] muddatda tugaydi, uning bir xili qisqa muddatli bo'lib, o'tkir [kasallik] deb ataladi.
588. U ozgina vaqtda [kishini] o'ldiradi yoki yaxshi buhron bilan tugaydi.
589. Uning yetilishi ham, vaqtlari ham tez va o'zi og'ir o'tadi, holi xatarli [va] serofatlidir.
590. Uni sen boshlanish [davrining] qisqaligidan bilasan-da, ovqat tadbiriga kirishasan.
591. [Ovqat] ko'p bo'lib, betobning quvvatlariga og'irlik qiladigan ham, oz bo'lib g'izolanishni yo'qotuvchi ham bo'lmasligi kerak.
592. [Shunday bo'lmaganda] uning boshlanishida quvvat tushib ketadi va oxiriga yetmasdanoq bo'shashib qoladi.
593. Balki g'izoning miqdori puxta belgilanib, safardagi kishining ovqatidek o'lchab qo'yilgan [bo'lsin].
594. Agar belgilarning og'irligi, sifatlar¹⁴³ va og'riqlarning xatarliligini ko'rsang;
595. Va quvvat tushkunlik tomon o'zgargan, aql esa kamayish va chalkashlikda bo'lsa.
596. Hamda [kasalning] quvvatlari dardni ko'tara olmasa, u kishini dard oxiriga bormasdan burun o'lishini kut.
597. Bu ahvol belgilarning yomonligidan va kasalliklarning savdoviyligidan bilinadi.

598. [Kasallikning ikkinchi xili] uzoq davom etadi, u boshidan uzoq vaqtni kechiruvchi deb ataladi. U betoblik badanga tezlik bilan kelmaydi.

599. Lekin u tinkani quritish, silga yoʻliqtirish, qon ketkazish va oriqlatish bilan oʻldiradi.

600. Yoki u kishi uzoq vaqtdan keyin shifo topadi va kasallik yetilish va [xiltlarning] tarqalishi bilan tugaydi.

601. Sen uni yuz berishlarining yengilligi va dardlarning [tabiati] sovuqligidan bilasan.

602. Sen u kishini ozgina taom bilan gʻizolantirma, u vaqtda kasalning [quvvatlari] tushib ketadi.

603. Mana shu ikki [xil kasallikning] orasida oʻrtacha bir dard ham bor, uning vaqtlari qisqa ham, uzun ham boʻlmagan.

604. [Shunday dardli kishiga] gʻizoni yengillatishda oʻrtacha yoʻl tut, uni kuchaytirib ham, juda kuchsizlatib ham yuborma.

Buhronni bilishning bayoni

605. Bilginki, buhron deb bir onda, tezlik bilan oʻzgarishga aytiladi.

606. [Bu] oʻzgarish ogʻir alomatlar va betoblik vaqtda nafning [dard bilan] qattiq kurashuvidan vujudga keladi.

607. U ozgina vaqt ichida kishini yo oʻlish, yoki hayot tomonga olib keladi.

608. Quvvatlar bilan uning dardi oʻrtasida [jang maydonidagi] kurash kabi olishuv ketadi.

609. Agar quvvat gʻolib chiqsa, buhron yaxshi boʻlib, hayot va omonlik [boʻladi].

610. Yoki agar dard gʻalaba qilsa, u vaqtda kishiga halokat va oʻlim tushadi.

[Buhrondagi] xilma-xillikning turlari bayoni

611. Kasallikda yuz beradigan xilma-xillikning turlari oltita:¹⁴⁴ bulardan ish [kasalning ahvoli] yengillashadi yoki yaxshilanadi.

612. Ozgina vaqtda jism yaxshilik va hayot [sogʻayish] tomonga qarab oʻzgaradi.

613. Shunda oldindan xursand qiladigan [alamatlar] koʻrinadi – bu tuzuk [va] yaxshi buhrondir.

614. [Buhronning] boshqa xili borki, unda [ahvol] tez oʻzgarib, [kishini] oʻlimga va

yomon halokatga olib boradi.

615. O‘shanda tabibga yo‘l tang bo‘lib qoladi – u halok qiluvchi yomon buhrondir.

616. Uchinchi [xilida ahvol] sust o‘zgaradi va [bemorni] sog‘lom va tuzatadigan holga olib boradi.

617. U buhron emas, balki oz-ozdan keladigan tarqalishdir.

618. To‘rtinchisida ham o‘zgarish sust bo‘ladi, u betobni yomon eshikka kiritib qo‘yadi.

619. U tarqalish emas, balki tinka qurishdir, u bemorning quvvatlarini bo‘shashtiradi.

620. Beshinchisi o‘rtacha o‘zgarishdan iborat, u [betobni] o‘limga va yomon o‘tishga [tasodifga] olib boradi.

621. Va oltinchisi [bemorni] o‘rtacha vaqtda hayot tomonga olib boradi.

622. Mana shu ikkalasi murakkab buhron deb ataladi va ular bir-biriga ziddir.¹⁴⁵

623. Buhronning yaxshisi [kasallikning] oxirida: quvvatlar ortiq va yetilish to‘liq bo‘lgan vaqtda yuz beradi.

624. Uning ziddi [kasallik] ko‘tarilishda bo‘lganda yuz beradi va u buhron yaxshi emasdir.

Buhron haqida bilinishi lozim bo‘lgan narsalar bayoni

625. Buhron bilan birga sen uchta narsani bilishing lozim:

626. Ogohlantiruvchi [belgilarni], [buhron] kunlarini va dalil bo‘ladigan alomatlarini.

627. [Bular] har bir dardning buhroni tugaganda u qaysi navi bilan tugashini bizga bildiradi.

Buhron bilan oldindan ogohlantirib qo‘yuvchi belgilar bayoni

628. Har bir buhronning kelishidan xabar beradigan kuchli belgilar borki, uni quyida bayon qilamiz.

629. U, masalan, aqlda mushavvashlik va sezishda chalkashlik bo‘lishi, quloq yoki boshda og‘riq paydo bo‘lishi;

630. Oqadigan ko‘z yoshlarining ko‘p bo‘lishi, bezovtalik va uyquning kam bo‘lishi;

631. Harakatlarda iztirob, uyqu o‘chishi, ko‘krakda yoki bo‘yinda og‘riq [paydo bo‘lishi];
632. Ko‘zda [bejo] harakat va qizarish bo‘lgan holda suv to‘lqinida [qolgandek uyqudan] cho‘chib uyg‘onish;
633. Tishlarni g‘ijirlatib taqillatish, burunning esa qattiq qichishi;
634. Lablarda ba‘zan tortishish va ba‘zan ularni so‘rish;
635. Tez-tez nafas [olish], sovuq havoni tortib jalb qilish va betoqatlanish;
636. Tomir urishining uzluksiz bo‘lishi bilan birga tezlashishi, [tomog‘ida] g‘arg‘ara bilan yo‘tal kelishi;
637. Hamisha yurak o‘ynashi, o‘zidan ketish, [qo‘rqqan kishidek] to‘shagidan irg‘ib turib yurib ketish;
638. Qizilo‘ngach bilan tomoqning og‘rishi va [og‘riq] davom etsa, ortiqcha ko‘ngil aynish bilan g‘amginlik bo‘lishi.
639. Yon va qovurg‘alarda sanchiq [bo‘lishi], alam va og‘riqlarning qattiqlanishi;
640. Me‘dada ketma-ket og‘riq [bo‘ladi], betob qora talog‘i yoki jigaridan noliydi.
641. Qorin yoki qovda, xuddi shunga o‘xshash buyraklar va qovuqda og‘riq bo‘lishi.
642. Orqada, zakarda yoki bachadonda paydo bo‘ladigan kuchli og‘riqlar;
643. Hamma bo‘g‘inlarda yoki ba‘zisida tashqaridan yoki ich tomondan og‘riq [bo‘lishi];
644. Mana shu [aytilganlar]ni yaxshi buhron kunida zo‘rayayotganini ko‘radigan bo‘lsang, [bilginki] u yaxshidir.
645. Xususan, agar yetilishlik ayon bo‘lgan bo‘lsa, bordi-yu, shunday bo‘lmasa, u vaqtda sen bu xabarni ziddida¹⁴⁶ ko‘rasan.

Buhron kunlarining bayoni

646. Kasalliklarga oyning ta‘siri bor deyilgan xabar agar to‘g‘ri bo‘lsa, buhronning sababi [ham o‘shadir].¹⁴⁷
647. Chunki oy tez harakat qiluvchi narsadir, u ozgina fursatda o‘z falakini bosib o‘tadi.
648. [Ta‘siri] ba‘zan kuchli va ba‘zan kuchsiz bo‘ladi, u ilmi nujumda bilinadi.
649. [Oy]ning ta‘siri suudida ham, nuhusida ham sezilmaydi.

650. Toki uning shakli o'ziga quyosh nuri tushib turgan chog'da hisga zohir bo'lguncha.
651. Oyning to'rtidan biri to'rt kunda va yarmisi esa haftada nur beradi.¹⁴⁸
652. Dard qat'iyani [oriz] bo'lmaydi, [qachonki] oydagi suud o'rni tabiatan zaif bo'lsa.
653. Agar oy suudda¹⁴⁹ uzoq tursa, betob yashaydi va umri uzayadi.
654. Agar u nuhusda uzoq turib qolsa, betob o'ladi, umri uziladi va tugaydi.
655. Agar buhron bir gal to'rtlik kunda va bir gal yettilik kunda kelsa.
656. Mana shu davrlarda buhron yaxshi bo'lgan bo'ladi, [chunki oldida yaxshilikdan] xabar beradi [gan kunlar o'tgan] va yetilganlikni ko'rib turgan bo'ladi.
657. Va shular [muayyan] davriy ravishda yuz beradi, chunki ularning miqdorlari [intizomi] mustahkamdir.¹⁵⁰
658. Ulardan boshqasida davrlilik yo'qdir, qandaydir bir sabab uni yashirgan; u qandaydir mushkul narsa.
659. Ularda yetilish ham, [oldindan yaxshilikdan] ogohlantirish ham yo'q bo'lib, buning ustiga ularning yuz berishlarida qancha xatarlar bo'lsa.
660. Ular buhronning shiddatli kunlari emas, balki yomon qaytalashdir.¹⁵¹

Buhron nima bilan tugallanishini ko'rsatuvchi belgilar haqida

661. Agar kasallikni qonli [qon g'alaba qilgan] qattiq hayajonli va yomon ekanini ko'rsang.
662. Uning yuz berishlari boshda [kallada] zohir bo'lib, unga boshqa sezuvchi a'zolar ham ergashsa.
663. Va burunlarda qizarish va qichish bo'lsa, bilginki, u buhron burundan qon kelish bilan bo'ladi.
664. Agar u [dard]ning yuz berishlari [jismning] pastki tomonidan — kindikka ulangan og'riq bilan bo'lsa.
665. Ilgari uning [xotin kishining] hayz qoni yomon — buzuq [to'xtab qolgan] bo'lgan bo'lsa, uning buhroni, albatta, hayz kelish bilan bo'ladi.
666. Yoki [badanning] yuqori [qism] og'riqlardan salomat bo'lib, og'riq qovurg'alarning pastida bo'lsa.

667. U betob ilgari jigardan nolib yurgan bo'lsa va og'riq orqa teshik tomon tushgan bo'lsa.

668. Sen uni [tuzalishdan] ogohlantirsang, ziyon topgan bo'lmaysan, chunki u bavorir qoni bilan bo'ladigan buhrondir.

669. Agar kasallik safrodan bo'lib, tugash vaqtlarda bo'lsa.

670. Unda barsom g'olib bo'lib, bosh og'rig'i va dardi ko'paysa.

671. Undan sen qo'rquvda bo'lma, chunki u buhron burun qonashi bilan yuz beradi.

672. Agar [kasallikning] yuz berishlari me'dada bo'lib, [bemor] ilgari jigar [og'rig'i] dan nolib yurgan bo'lsa.

673. Va u behuzurlik va ortiqcha ko'ngil aynishda bo'lsa, uning buhroni, albatta, qayt qilish bilan [bo'ladi].

674. Yoki [bemor] bosh og'riqdan salomat bo'lib, qorin og'riqlaridan shikoyat qilib yurgan bo'lsa.

675. Uning kindigi do'ppaygan holda ko'rinsa, undan oldin ichi to'xtab qolgan bo'lsa.

676. Shunda sen ogoh bo'lki, u buhron axlat chiqarish bilan yuz beradi.

677. Yoxud qorin burab [og'rishdan] salomat, kasallik ham og'ir bo'lmasa.

678. Balki u ozgina behuzurlik va uyqusizlikda bo'lib, yuz berishlarida ter bo'lmasa.

679. Kasallik yengil bo'lib, og'riqlar qovuq ostida bo'lsa.

680. Bu ishda sen mening to'g'ri so'zimni ol. U kishining buhroni siyish bilan bo'ladi.

681. Yoki [kasal] siydik tutilishdan salomat bo'lsa, u qovuq haqida nolimasa,

682. Uning badan teshiklari ochiq bo'lsa, ortiqcha og'riqlar ham bo'lmasa.

683. Qattiq quruqlik va uyqusizlik ham bo'lmasa, uning buhroni, albatta, ter bilan bo'ladi.

684. Agar bezlarda og'riqlar bo'lsa, uning buhroni [bo'lajak] shishlar bilan yuz beradi.¹⁵²

685. O'lishga yoki salomatlikka dalolat etadigan quyidagi belgilarga qarab tadbir — chorani ishlat!

**O'limdan ogohlantiruvchi belgilar
va birinchi navbatda [a'zolarining]
ishlaridan olinadigan belgilar haqida**

686. Yorug'ni yoqtirmaslik, [ko'zni] qattiq harakatlantirish va bir tomonga burish bilan ko'z yoshining oqishi.

687. Ko'zning bittasining bir tomonini kichiklashuvi, og'izning esnov bo'lmayin ochiq bo'lishi [ochilishi].

688. Kishi[ning] ikki qo'li yoki ikki oyog'i bo'shashib, ensasi bilan chalqancha yotadigan bo'lishi.

689. U yotgan yeridan tushib ketaveradi[gan] va ikki oyog'i, ikki qo'lini ochaveradi[gan bo'lsa].

690. U o'zi yomon shaklga [ahvolga] tushib kiyimida tuk va iplar [bor deb xayol qilib] ularni e'tibor bilan yula beradi[gan bo'lsa].

691. Yoki uning qo'l-oyoqlari [dardning] nihoyasida og'irlashsa va qaragan narsasiga tikilib qoladi[gan bo'lsa].

692. Tishlarini odatdan tashqari g'ijirlatishi, ikki qo'l[ining] yostiqqa intilaverishi.

693. Ko'ziga qora qo'l ko'rinib, uni o'ldirmoqchi bo'layotgandek bo'lib xayol qilishi.

694. Agar u o'tkir kasallikda bo'lsa, uning shu [dard]dan o'lishi yaqindir.

695. Agar indamay yotgan [kasal] ezmalik boshlasa yoki og'irbosiqli [kasal] besaranjomlana boshlasa.

696. U ko'zi ko'rmayotganidan va qulog'i eshitmayotganidan nolisa yoki og'riqdan quvvati tushib ketsa.

697. U dardning nihoyatida [tushida] tanasi ustiga qor yog'a boshlaganini ko'rsa.

698. [Unda] baland sovuqli, hayajonli nafas [olish bo'lsa], albatta, u halok etuvchi bir narsadir [holatdir].

699. Kechasi uyg'oqlik-u, kunduzi uyqu bo'ladigan bo'lsa yoki betob butunlay uyqusini yo'qotsa.

700. Yoki shu uyquda [uning] holi yomon bo'lib, uyqu [uning] dard-alamlar[iga] sabab bo'lsa.

701. Agarchi u [bemorning] tabibi [tibbiy] qonunga¹⁵³ murojaat qilsa ham, uning ishi [dardi] uchun biror ochiq [chorani] topolmaydi.

**Badanning holatlaridan olinadigan
va oʻlimdan darak beruvchi belgilar bayoni**

702. [Dardning avvalida betobning] yuzi oʻlikning yuziga oʻxshasa va chakka[si] mashaqqat [dard] tufayli tirishsa.¹⁵⁴

703. Oʻsha [kasallikning] sovuqligidan ikki quloq burishib toʻntariladi va koʻzlari ich-ichiga tushib ketadi.

704. Ikki koʻz qizaradi yoki qorayadi, yoki ular turtib chiqadi yoki xiralashadi.

705. [Koʻz] harakati kamayadi, baqrayib qoladi yoki soviydi, yoki ikkala qovogʻi agʻdarilib qoladi.

706. Burun oʻtkirlashib, bir tomonga qiyshayadi, labining cheti tortishadi.

707. Kishining qoʻl-oyoqlari soviydi, tilida yara va qoralik paydo boʻladi.

708. Shu bilan birga, unda iztirob va bezovtaliklar ham boʻladi, bular, albatta, kuydiruvchi isitmada yomondir.

709. Tirnoqlar qizil va yashil rangda boʻladi va badandagi [yara] izlari qorayadi.

710. Yettinchi [kundan] avval sariq kasalligi keladi, qovurgʻa uchlarida ozish zohir boʻladi.

711. Agar tananing sathida sovuqlik zohir boʻlib, uning ichkarisida issiqlik yashirinsa.

712. Xususan, shu [ahvol] boshqaruvchi aʼzolarida uzoq vaqt qolsa.

713. [Oʻtkir isitmalarida] ikki haftadan ilgari qoʻl-oyoqlari bilan yuzi keriksa — shisha, bu yetarli alomatki.

714. U kishining halokati. Albatta, tez boʻlib, ikki haftaga yetishi gumon.

715. Isitma yo buhronsiz toʻxtaydi, yoki uning juft kunlarda kuchaygani koʻrinadi.

**Badandan chiqadigan narsalardan olinadigan
oʻlimdan darak beruvchi belgilar bayoni**

716. Agar axlat qora, yashil, sassiq, yogʻlik yoki qizil boʻlsa.

717. Va suvdek [suyuq], koʻpikli va oq [boʻlsa], bularning hammasi yomon [belgi].

718. Agar u har xil rangda boʻlib koʻrinsa va bu ahvol buhron [tufayli] boʻlmagan boʻlsa, u oʻlim[dan darak demakdir].

719. Agar ishtahani zaiflikda koʻrsang, [axlat] toza oʻtdan iborat boʻlsa.

720. Unda eski qon bo‘laklari [bo‘lsa], keyinidan et bo‘laklari ham kelsa.
721. Safrodan keyin qonli [axlat] kelsa, u har safar [qon kelishdan oldin] achitib og‘ritmasa.
722. Kasallik natijasida uning badani oriqlab ketgandan keyin axlati savdoviy bo‘lib ko‘rinsa,
723. Kuydiruvchi [isitmada] ichi bog‘lanib [to‘xtab] qolsa, u, albatta, miya ayniganidandir.¹⁵⁵
724. Agar u uyalgan holda [o‘zidan] ovoz [bilan yel] chiqarsa va bunday odati bo‘lmagan bo‘lsa, bu yomon [belgidir].¹⁵⁶
725. Suyuq, qora va ozgina siydik kasal kishidan sodir bo‘lsa, bu o‘lim [nishonasidir].
726. Suyuq siydik siyish bilan [unda] alahlash [bezovtalik] ham bo‘lsa, bu unga yetadigan musibatlarning eng kattasidir.
727. Qora va sassiq qusish, burundan ham shunday qon kelishi [xiltlarda] buzuqlik borligidan [dalolat beradi].
728. Sil kasalligida ketma-ket [yo‘talish] va oz-ozdan tupuk tashlash yomonlikning belgisidir.
729. Qiynalish va yo‘talish [bilan] har xil rangda tupuk tashlash o‘limdan nishona.
730. Miyaga xos bo‘ladigan va bo‘shangandan [qutulgandan] keyin rohatlantirmaydigan terlash ham [yomon alomat].

Salomatlikdan darak beruvchi¹⁵⁷
belgilar bayoni

731. Yuz agar sihatlik vaqtda bo‘lganidek bo‘lib ko‘rinsa, [betobning] tuzalishi, albatta, ayon bo‘lgan bo‘ladi.
732. Agar harorat o‘rtacha holda ko‘rinsa va qovurg‘a kemirchaklari oriq bo‘lmasa.
733. Yettinchi [kundan] keyin sariq kasali zohir bo‘lsa-da, zehni salomat bo‘lsa, [u vaqtda] halokat yo‘qdir.
734. Hisda yoki harakatda quvvat bo‘lishi hamda badanda¹⁵⁸ umumiy yengillik bo‘lishi.
735. U [bemor] odatdagidek yotib, kechasi uxlab orom olishi.
736. Kunduzning ko‘proq [qismi]da uxlamasligi, uyqudan keyin tinchlanishi.

737. Og'riqni qisman ketkazgan har bir uyqu, dardni qisman yengillantirgan alahlash.
738. Miya va kasalliklarda miyaga sherik bo'ladigan [bosh pardasi va ko'krak kabi] a'zolarining kasalida.
739. Muttasil alahlashdan salomat bo'linsa, bu bemor, albatta, tuzaluvchi bo'ladi.
740. Barsom vaqtida aksirish bo'lsa, u hol tuzalish belgilarining biridir.
741. Bosh kasalligida burun va quloqdan keladigan qonlar badanga shifodir.
742. Tez ham, sekin ham bo'lmagan nafas [olish] jarayonlarning eng yaxshisidir.
743. Uning [nafasning] uzilmasligi va tikka bo'lmasligi [ham yaxshi], chunki betob o'ziga yetgan musibat uchun puflamaydi [uh tortmaydi].
744. Uning tomir urishi kuchli bo'lib, tor bo'lmaydi va nafasi kuygandek [issiq] bo'lmaydi.
745. Ishtaha va hazm quvvati yaxshi, axlatining quyuk-suyuqligi o'rtacha.
746. Uning tusi kuygandek qora yoki yashil bo'lmay, o'rtacha sariq bo'ladi.
747. Yoki buhron kunida xilt [axlat] gijjalar bilan qo'shilib chiqsa, u hayot belgisi-dandir.
748. O'sha xiltdan betoblik [paydo] bo'lgan edi, o'sha yuz berish ketishi bilan u betoblik ham ketadi.
749. Agar safro chiqsa, karlik ketadi va miya kasalligidan og'riq ham ketadi.
750. Bavoisr qoni [oqishi] qora taloq [kasalligi] va melanxoliyadan¹⁵⁹ [qutulish va] ahvolning tuzalishidir.
751. Sariq suv kasalligi [vaqti]da [sariq] suv chiqishining ko'payishi va unga balg'amning aralashib [chiqishi] u kasallikning shifosidir.
752. Ko'z og'riq [payti]da chiqqan safro tez muddatda tuzalish haqida [dalil]dir.
753. Agar siydikni limonsimon [rangda] va undagi oq quyqumni pastga cho'kuvchi holda ko'rsang.
754. Agar betobdan mo'tadil [bir tekis] ter chiqsa, bu qon isitmasi¹⁶⁰ tufayli bo'lgan [yaxshi belgidir].
755. Agar anginada boshning sirtidan shishni ko'rsang, u foydalidir.
756. Doimiy yo'tal[lik kishi]da ikki moyakning shish[gani]ni ko'rsang, u badanning tuzalishi[ga dalildir].

757. O'pka shamollaganda oyoqning shishishi va shishning chovga tushishi [ham yaxshi belgi].

758. Kun ora tutadigan isitma [davri]da burunning kavagida yoki labda yara [bo'lishi], bu sog'lomlik bilan ogohlantiruvchidir.

759. "Davoli"¹⁶¹ va "tulki kasalligi"ning, qorin va qora taloqdagi [dard]ning tuzalishi belgisidir.

760. Xuddi shunga o'xshash ichaklardagi toyg'anoqligi [kasalligi]dagi nordon kekirik jonni saqlab qoluvchidir.

761. Tirishish yoki tutqanoq [dardi] ustiga isitma zohir bo'lsa, u darddan [tirishish va tutqanoqdan] qutqazishdir.

762. Agar kishida [rutubat tufayli] hiqichiq tutganini ko'rsang va unga aksa urish ham kelsa, u, albatta, o'ziga kelgan [tuzalgan] bo'ladi.

Dalillarga asoslanib hukm qilish chog'ida qanday ish qilish kerakligi haqida¹⁶²

763. Belgilar bilan bemor haqida hukm qilishni o'ylasang, [to'g'ri] taqqoslashni o'z ustingga ol!

764. Chunki dalillar kuchli va to'g'rilari bo'lib, ulardan boshqasi esa yolg'ondir.¹⁶³

765. Xabar berishda to'g'ri chiqadigani, bosh a'zolarida paydo bo'luvchisidir.

766. Dalillardan [salomatlik yoki halokatga] to'g'ri guvohlik beruvchisini va shunga o'xshash badanda unga qarshi keladiganini ham ko'rmog'ing [bu ikkinchi xilidir].

767. Sen bir-biriga qarama-qarshi ko'radigan hamma dalillar zaif badanda [yo salomatlikka, yoki kasallikka bo'lgan] guvohlardandir.

768. [To'g'ri dalilli] ma'lumotlarga xilof bo'ladigan har bir dalil o'limni tasdiqlaydi, [bemor] barhayot qolmaydi.¹⁶⁴

769. Agar belgilar zaif holda senga bir-biriga zid bo'lib [ko'rinsa], demak, u doimiy shakdan iboratdir.¹⁶⁵

770. Sen [u vaqtda] hukm chiqarishda to'xta va ishning [hal bo'lishi]dan umidda bo'l.

771. Agar belgilar [bir fikrga] kelishda [ikki tomonga] barobar bo'lsa, sen to'xta. Bordi-yu, bir tomonga bossa, shu g'olibroq [bo'lgan] tomonga hukm qil.

URJUZANING IKKINCHI QISMI.

BU AMALIY QISM VA UNING TAQSIMLANISHI

772. Tib haqidagi nazariy kitobda nazmdan sen eshitgan [soʻzlarni] ipga tizganimda.¹⁶⁶

773. [Amaliy qismni] ham nazm qilish istagim boʻlgan edi. Mana hozir men oʻsha amaliy qismni boshlayman.

774. Shu bobda aytmakka ehtiyojim tushgan narsalarni men bu kitobning boshlanishi-da aytib oʻtgan edim.

775. Tibning amaliy qismi ikki xil: biri qoʻl bilan qilinadi.

776. Va boshqasi esa dori bilan va tayinlangan gʻizo bilan qilinadi.

777. [Turli] tadbirlar bilan qilinadigan nazarga ilinmaydigan ish emasdir.

778. U ikki xilga [boʻlinadi]: bittasi sogʻliqni saqlash deb ataladi.¹⁶⁷

779. Va uning oxirgi boʻlagi¹⁶⁸ kasallikning tuzalishidir. Oʻz hayotim bilan qasam ichamanki, tabiblarning gʻoyasi mana shudir.¹⁶⁹

Sogʻliqni saqlash ishining boʻlinishi va u gʻizo va dori bilan [boʻladigan] ishning avvali

780. Sogʻliqni saqlash sogʻlom kishilarga tegishli, bu bizning istisnosiz va ravshan aytgan soʻzimizdir.

781. Sogʻligʻi toʻliq boʻlmagan kishi uchun ham [tegishli]; u amaliy ish paytida ikki xilga ajraladi:

782. [Bir xili shunday boʻladiki], kishining zaifligi butun zotiga [aʼzoyi badaniga] va bor vaqtlarining hammasiga taalluqli boʻladi.

783. Qari kishi, kasaldan yangi turgan kishi va yosh goʻdak bolalar kabi. Ularning zaifligi hamma [holatida] aralashgandir.

784. Yana shunday kishiki, uning tanasida bir belgi koʻrsan, shu belgidan u kishining betob boʻlish xavfi boʻladi.

785. Yoki [ikkinchi xili] bir kishining terisi, eti va suyagi kabi jismining ayrim qismida zaiflikni koʻrsan.

786. Masalan, bir kishining meʼdasi zaif, tabiiy sovuq mizojli va yupqa boʻlsa.

787. Baʼzilarning ofatlari, bachadonda[lik] vaqtda paydo boʻladi; oltinchi barmoq

yoki shish [hosil bo'lishi] kabi.

788. Ba'zilarning [nuqsoni] yoshlariga qarab bo'ladi va bir vaqt bo'lib, bir vaqt bo'lmaydi.

789. Masalan, mizoji ho'l kishi bolalik vaqtida zaif bo'lib borib, kattalikda [katta bo'lganda] baquvvat bo'lib ketishi.

790. Va [mizoji] quruq odam kuz faslida zaiflashib, bahorda zaif bo'lmasligi kabi.

Sog'lom [deb e'tirof etilgan] kishining havosi va xususan yoz faslidagi [havosining] tadbiri haqida umumiy so'z

791. Sog'liqni saqlash uchun tibning amaliy qismi ikki amalni o'z ichiga oladi.

792. [Kishining] mizojini o'z holida qolishini istasang, uning g'izosini o'z [mizoji]ga moslashtir.

793. Agar sen badanni tabiatidan [mizojidan] chiqarish niyatida bo'lsang, uning mizojiga teskari bo'lgan tadbirni ko'r.¹⁷⁰

794. Mutlaq sog'lom kishini sog' holda barqaror qoldirish uchun.

795. Uni to'rtinchi iqlimdagi shaharlarda va ularning sog'lom bug'li [havosi buzilmagan] bo'lgan yerlarda istiqomat qildir.

796. Ulardan sahroga qarab turganlarini [tanla] va sharq tomondagisining payida bo'l, chunki u latifroqdir.

797. Yozda tog' tomonlarga va shimol tomondan ochiq bo'lgan shaharga moyil bo'!

798. Kechasi baland joylarda o'tir, kunduzi esa past yerlarga tush.¹⁷¹

799. Jun va paxtadan [to'qilgan] kiyimlardan yuz o'gir va zig'irpoyadan [ishlangan] yengil [kiyimlar] tomon moyil bo'!

800. Xushbo'y o'simliklardan sovuq [mizojlisini] va hidli yog'lardan esa qizil gul yog'ini ishlat!

801. Ikki ko'zingni changdan, tutunlardan va bug'dan ehtiyot qil.

802. Quyosh shu'lasidan, issiq shamoldan va o't alangasiga qarshi kelishdan [ham saqlan].

803. Mayda yozuvlar va chaplashgan ta'liq¹⁷² xatlarini uzoq o'qima.

**Yeyiladigan narsalarning hamma vaqt
va xususan yoz faslidagi tadbiri**

804. Bir kecha-kunduzda eng kami bir marotaba ovqatlanilsin.¹⁷³
805. Eng ko‘pi esa ikki marotaba yeyilsin, o‘rtachasi esa ikki kunda uch marotaba.
806. Yeyish vaqtini uzaytir — shunda ishni oxirigacha yetkazgan bo‘lasan. Chaynaladigan narsani [ovqatni] maydala, shu bilan uning hazm bo‘lishini istagan bo‘lasan.
807. Tish bilan chaynashni qabul qilmaydigan har bir narsani hazm qilish senga qiyin bo‘ladi.
808. Ishtahang tushgan har bir yomon narsani [yemakni] ixtiyor qilsang-u, u bilan g‘izolanishga [uni hazm qilishga] ko‘ngling chopmasa.
809. O‘sha narsaning mizojini tuzatadigan ziddi bilan muolaja qilishga hikmat — donolik bilan qasd qil!
810. Tekis bir xilda bo‘lmagan [mo‘tadil] ba’zi mizoj[lar] borki, ular g‘izoning yomoni bilan tuzatiladi.
811. Kishining odati — quvvatga [tabiatga] o‘xshashdir; shuning uchun ko‘ngling tusagan narsadan yuz o‘girma.¹⁷⁴
812. Zarar yetkazadigan har bir odatning ildizini asta-sekin, zamon o‘tishi bilan qirq!
813. Ho‘l — rutubatli [ovqat]ni oldin, qobizini esa keyin iste’mol qil. Shirin mazaligi-ga nordon mazalikni aralashtir.
814. Quruq [ovqatni] ho‘l [mizojligi] bilan, sovuq [mizojlisi]ni esa issiq [mizojligi] bilan tuzat.
815. Agar u issiq [mizojli] bo‘lsa, sovuq [mizojlisi] bilan, ho‘l [mizojli] bo‘lsa, teskari-si bilan aralashtir.
816. Agar semiz [go‘shning] ta’bingga yoqmasligidan va yog‘liq [ovqatning] hazmni yomonlashtirishidan qo‘rqsang.
817. Uni tuz yoki o‘tkir narsalar bilan aralashtir; bular [ovqatni] muloyim — yoqimli qilishga yordam beradi.

Taom yeyish vaqtlari

818. Ovqat riyozat [jismoniy harakat]dan so‘ng hamda o‘zingdan najosat chiqqandan keyin yeyilsin [yemak kerak].
819. Yemog‘ing uchun istirohat vaqtini va shamollari salqin yerni talab qilgil!

820. Va buning uchun sovuq vaqtini [mo‘ljalla] va bu to‘g‘rida [doimo] shu tadbirni qasd qil.

Yoz [fasli]da yemakning tadbiri

821. Yozda g‘izoni kamaytir, yeydigan narsangni yengil tomonga bur!

822. Go‘shtlarning g‘alizidan chetlan. Ko‘kat va sutlar tomon yuzlan!

823. Yangi baliq, kattaroq bo‘lib qolgan erkak uloq va qo‘zilarga mayl qil.

824. Jo‘ja, tovuqlar, kaklik go‘shiti va qirg‘ovullar [tanovul qil!].

825. *Kuzburiya*, *sikboj*,¹⁷⁵ *hisrimiya*¹⁷⁶ va *zirboj* iste’mol qil.

826. *Xabis*¹⁷⁷ kabi holvalardan va gandano solingan quymoq va *fususlardan*¹⁷⁸ chetlan.

827. *Xulom*¹⁷⁹ va *karislarga*¹⁸⁰ mayl qil, *tafshil*¹⁸¹ va *masuslardan*¹⁸² yegin.

Ichimliklar tadbiri

828. Agar sen xomsemizlikdan omon bo‘lmog‘ingni istasang, ichingni uchga taqsim qil!

829. [Uning] uchdan biri nafas olish uchun, yana uchdan bir qismi g‘izo uchun va qolmishi esa suv uchun joy bo‘lsin.

830. Sovuq suvning ozginasi ham tashnaligingni qondiradi. [Ammo] iliq — turib qolgan [suv]ning ko‘pligi senga shifo bo‘lmaydi.

831. Muzni ichimlikda ko‘p ishlatma, chunki u asablarga zarar qiladi.

832. Muzli [suvni] semiz, eti qon [mizoj]li, zuvalasi pishiq kishidan boshqaga ichirma!

833. Insonda [uchraydigan] ovqat tiqilish [hodisasi] bo‘lmasa, dasturxon tepasida hirs qo‘yib suv ichma!

834. Ovqat ustida va hammomdan chiqish bilanoq suv ichma.

835. Kuchli jismoniy harakat va yoki jinsiy aloqadan keyin ham [suv ichma], chunki bu bir ofatdir.

836. Agar chidab bo‘lmaydigan biror zarurat taqozo qilib qolsa, u vaqtda ozgina ich.

837. Qachonki ovqat qorinning pastki qismiga — hazm bo‘lish tomonga burilsa

838. O‘zingni qondiradigan suvdan yoki kifoya bo‘ladigan sharobdan ichaver.

839. Agar [suvdan] yoki mast qiladigan ichimlikdan to'yib qonganingdan keyin

840. Senga yana tashnalik kelsa, ehtiyot bo'l, chunki u tashnalik yolg'onchi narsa.

**Nabiz¹⁸³ va shunga o'xshash (ichimliklar)
tadbiri**

841. *Nabizdan ko'p* ichishga qasd qilma, uning oziga qanoat qil!

842. Har kuni nabiz [ichishni] davom ettirma, och qoringa ichadigan bo'lma.

843. Latif muloyim taom ustidan va o'tkir achchiq g'izo ustidan [ham ichma!]

844. Hamma vaqt mast bo'lishdan o'zingni saqla, bo'lmasa, bir oyda bir martasi [ki-foya] qiladi.

845. [Mastlikning] ahyon-ahyonda bir bo'ladiganida manfaat bor, uning ko'pida turli ziyonlar bor.¹⁸⁴

846. Sharob kimning boshini og'ritadigan bo'lsa va unga harorat, xumorlik oriz bo'ladigan bo'lsa.

847. Unga sen rayhoni¹⁸⁵ sharobni ichir va ketidan u anorning nordonini gazak qilsin.

848. Behi¹⁸⁶ va bodring yesin va unga sen sharobni suv aralashtirib ber.

849. Kimki sharob tufayli ichida bodlar [paydo bo'lishidan] nolisa, unga sharobning nuqul o'zini ichir.

850. Bunday kishilar uchun kuchli sariq sharob foydali, ularga gazak sho'rttang narsalar [bo'ladi].

851. Yoz [faslida] suvdek oq ichimliklarni [iste'mol qiladi], chunki u latifroqdir.

852. Unga suv aralashtir va nordon narsalar totin, ovqat yemoqchi bo'lsang, ustidan qobiz narsa[larni] yegin!

Uyquning tadbiri

853. Ko'p uxlama, u vaqtda sen nafsga ozor bergan bo'lasan, nafsni uxlatmaslik ham bo'lmaydi, sezgilarga ozor bergan bo'lasan.

854. Ovqat hazm bo'lmaganda yoki sassiq kekirik vaqtida uzoqroq uxla.

855. Ochlik vaqtida uyquni uzun qilma, bo'lmasa, axlatning bug'i boshga uradi.

856. Ovqatdan keyin [biron narsaga] suyanib uxla, toki ovqat hazm bo'lish yeriga tushsin.

Harakat [badantarbiya] qilish tadbiri

857. Kuchli badantarbiya qilma va [uni] juda tashlab ham qo‘yma, balki o‘rtacha holatda bo‘l!
858. A’zoga yomon xilt yig‘ilishidan qo‘rqqaningda unga yordam berish uchun riyozat qildir.
859. Istasang, [uni] nafas tezlashguncha piyoda yurish yoki kurash tushirish bilan [qil].
860. Oriq kishilarni riyozat qildirma, toki tahlil [bo‘shashish] ortib ketmasin.
861. Yog‘i ko‘p va semiz odamni riyozat qildir, agar u qorinli bo‘lsa, unga belbog‘ bog‘lat!
862. Yoz [fasli]da charchatadigan [harakatlarni] kamaytir, chunki sen terlash bilan bo‘shashib ketasan.
863. Men nazariy qismda badan uchun sen muhtoj bo‘ladigan narsalar tadbirini aytib o‘tdim.
864. [Ular badandagi] chiqindilarni bo‘shatish [chiqarish] yoki to‘xtatish va nafsning sen istaydigan [boshqa] xohishlaridan iboratdir.¹⁸⁷

Yil fasllari ichida [qilinadigan] boshqa tadbirlar

865. Yoz [fasli] haqida aytganlarimning hammasi, undagi tadbirlarning qaysi kayfiyatda bo‘lishi haqida edi.
866. Ularni sen issiq mizojlilarga va yoshlarga hamda janubiy mamlakatlarda qo‘lla.
867. Qishda esa uning teskarisiga bo‘yin qo‘y: shunda sen uning alamli sovug‘iga qarshi kela olasan.
868. Bahor va kuz [fasllarida] esa qish bilan yoz [fasli] o‘rtasidagidek ish ko‘r.
869. Bahorda [tadbirni] quruq qil, kuzda esa ho‘l qil, hatto uni quruqlikdan uzoqlatgin.
870. Bahorning [oxiri] va kuzning boshlanishida yozdagi holdek tadbir qil!
871. Bahorning avvali tadbirda kuzning oxiriga o‘xshashdir.
872. Bu ikkalasida ham qishdagi holdek, ya’ni [kishini] qizitadigan g‘izo bilan tadbir qil.
873. Bu tadbir bir yerda turganlarga qo‘llaniladi. Kimki safarda bo‘lsa, bu tadbirni undan tushir.

**Safarda bo‘luvchi va xususan dengiz
[safari]dagi kishining tadbiri**

874. Kimki dengizda [kemaga] minib yuruvchi yoki kunlardan birida quruqlikka bo‘ruvchi bo‘lsa.

875. Uni qishda dengizda yurishdan, qattiq shamol va bo‘ron [paytida] safar qilishdan qaytar.

876. Kimki dengizda ko‘p yursa, unga suvni ko‘proq [g‘amlab] ber va suv idishning yaroqlisini tanlab ber.

877. Yo‘lga ho‘l va ichni yumshatuvchi ovqatlardan ber.

878. Agar boshi aylanishidan qo‘rqsang, unga surgı qil, shundan keyin uni [dengizga] tushiraver.

879. Unga nordon meva suvlarini ber va ularga qabz [qiluvchi] suvlarini ham aralashtir.¹⁸⁸

880. U kishini issiq suvda cho‘mlitirib kirdan [tozala] va kiyimlarni unga tayyorlab ber.

881. Safardagi kishilardan kimni bit bossa-yu, ularni o‘ldirishga qodir bo‘lmasa.

882. Yungni olib undan arqoncha esh va *simob moyi*¹⁸⁹ bilan pishitib u arqonchani moylagin:

883. U kishining kiyimi orasiga o‘sha arqonchani taqib qo‘y, to undan bitlar to‘kilib tushguncha.

884. Agar kishi quruqlikda safar qilsa, uni sovuqdan [saqlash] iloji ustida ishlagin.¹⁹⁰

**Quruqlikda va xususan sovuq [payti]da
safar qiluvchi kishining tadbiri**

885. Uni qorda qolishdan ehtiyot qil, shunda u muzlab qolishdan qutuladi.

886. Unga to‘ydiradigan taomdan yedir, toki u ochlikdan o‘limga erishmasin.¹⁹¹

887. Agar u sovuq qotsa, hammomga tushir, uni yana badani yashnagan kishilarga yaqin qil.¹⁹²

888. Uning ko‘zlarini qor [o‘z oqligi bilan] qoplaydigan bo‘lsa, ustiga qora ro‘mol tashlab qo‘y.

889. Uning oldiga qora narsalarni ko‘p qo‘y, toki unga uzoq qarasın.

890. Qo'l-oyoqlarini sovuqdan ehtiyot qil. [Ularni] o'raydigan narsalarini qust yog'iga¹⁹³ botirib ber.

891. Ikki oyog'iga maxsi kiyishdan oldin paytavani ko'p o'rat.

892. Agar u sovuq yetgandan keyin [oyog'ida] og'riqni sezmasa, bilginki, uni sovuq olgan bo'ladi.

893. U vaqtda paytavani yechgin va uni to'xtovsiz ishqala yoki uni isit.

894. Gorchitsa yog'ini qizitib surt va shundan keyin uni bog'lab qo'y va ehtiyot qil.

895. Agar [oyog'i] qorayib ketgan bo'lsa, uni tig' bilan tilgin, buzilgandan fasod boy-lasa, uni yaxshilab tozalagin.

896. [Buzilishdan] sochilib ketsa, uni kesib tashla, ya'ni o'lgan etni demoqchiman.

897. Charchashga duchor bo'lgan kishini [musofirni] moylash bilan davola va unga ovqatdan muloyimini [yedir].

898. Hamda uni hammomda ishqala va uqala, shundan keyin u bir necha kun dam olsin.

Issiqda safar qiluvchi kishining tadbiri

899. Kimki issiqda safar qiladigan bo'lsa, borishida ham, qaytishida ham uning tadbirini ko'r:

900. Uni samum¹⁹⁴ shamoliga kirishidan qaytar, toki uning issig'idan isitmalamasin.

901. Tomiridan anchagina qon ol, shunda qon olishing bilan u kishi shishdan salomat bo'ladi.¹⁹⁵

902. Kishi agar qattiq safro mizojli bo'lib, [uning] tashna bo'lishidan qo'rqsang, [undan] safroni chiqar.

903. Safarga chiqishdan avval pishirilgan [sovuq mizojli] meva suvlari¹⁹⁶ [murabbotlar] bilan [safrosini] so'ndir, chunki bu odam [safro] haroratidan xatar ustida bo'ladi.

904. Sovuq [mizojli] ko'katlardan unga ozgina yedir va bir yo'la suvidan ichirib qondir.

905. Qo'lingdan kelgancha [uni] tinchlikdan ayirma va imkon boricha u g'azablanmasin.

906. Soyada bo'l va boshingni yop, baqirish va gapirishni ozaytir.

907. Munozara va janjallashishni tashla, kuydiradigan issiqda uzoq turma.

908. Kunning qizigan paytida yurishda tashna bo'lsang.¹⁹⁷
909. Kofur kulchalaridan ishlanadigan kichik "Misr boqilasi"¹⁹⁸ donini og'zingga ol.
910. Semizo'tning suvi va g'o'ra uzun sharobi bilan suvni qo'shib ich.
911. Agar quyoshning betga ta'siridan qo'rqsang — chunki u ochiq yuzga shilish bilan yomon ta'sir qiladi.
912. Uning tadbiri uchun sham bilan qo'shib eritilgan moyini ishlat. Bu ayollar uchundir.

**Go'dak bolaning va, birinchidan, onasining
qornidalik vaqtidagi tadbiri**

913. Go'dak onasining qornida ehtiyot qilinishi kerak, toki uning tanasiga biror ofat yetmasin.
914. Homilador xotinning me'dasini ehtiyot qil, toki [nojo'ya narsalarni yeb] iahtahasida buzuqlik ko'rinmasin.¹⁹⁹
915. Onaning qoni tuzatiladi, chiqindilardan tozalanadi [toki] bola o'sha toza qondan paydo bo'lsin.
916. Agar go'dakka enaga ovqat yoki ichadigan narsasini beradigan bo'lsa, [bolani] tarbiyat qilish yoshining muddatini o'zing tanla.
917. Agar onada qon hayajonga kelsa, undan qon olma, balki sovuqlik narsalar bilan hayajonini so'ndir.
918. Yoki biror xilti qo'zg'alsa, unga surgı qildırma, unga [xiltıni] yumshatuvchi narsalar berish bilan muomala qil!²⁰⁰

[Bola tug'ishda] dard tutishning tadbiri²⁰¹

919. Homilador xotinning tug'ish vaqti yaqinlashsa, uning tug'ishini yengillashtir.
920. [Masalan] hammomda bellarini va bolaga yondashadigan tomonlarini.
921. Moy bilan ishqala, toki asablar yumshasin va tug'ish paytida qiynalmasin.
922. Uning ovqatini yog'li [taomlardan] qil va unga moyli sho'rva ichir.
923. Uni baqirish, sakrash, cho'chish, dodlash va urishdan ehtiyot qil.
924. Tug'ishi qiyinlashganida [ya'ni qattiq dard tutganda] ichiga yo'ng'ichqa suvi solingan xurmo qaynatmasini ichir.
925. Unga bir ziyrak doya xotin [tayin] qil, u ayamasdan uning ikki oyog'ini cho'zib tursin.

926. Keyin uni birdan oʻrnidan turgʻazib, ustalik bilan qornini siqsin.
927. Agar undan ortiqcha qon olsa, qahrabo kulchalaridan bir nechtasini ichir.
928. Yoki biror zarar [kasallik] tufayli undan qon ketmasa, [toʻxtab qolsa] *murrdan* bir necha kulchani ichir.
929. Agar bola turadigan parda [qogʻonok] tushmasa, ochib eritadigan [davolar] bilan bugʻla.
930. Masalan, *murr*, *qitron*, archa urugʻi, oltingugurt va Abu Jahl tarvuzi kabi narsalar bilan.
931. [Chaqaloq] uchun oʻrta yoshlik boʻlgan juvonlardan emizuvchi tanla.
932. U etlik boʻlsin, biroq badani boʻshashgan boʻlmasin, mizoji moʻtadilga yaqin boʻlsin.
933. U gavdalik, ikki emchagi katta, boshi²⁰² va ikki koʻzi toza boʻlsin.
934. Har qanday ichki kasalliklardan sogʻlom, aʼzolari va boʻgʻinlari sogʻ ayol [boʻlsin].
935. Uning suti suyuq ham, quyuq ham boʻlmasin.
936. [Suti] oq rangli, mazasi shirin va xushboʻy boʻlsin, sassiq va toʻkilganda choʻziladigan — yopishqoq boʻlmasin.
937. Unga shirin va yogʻli taom hamda sariyogʻ bilan [qovurilgan] yangi baliq goʻshti-ni ber.

Goʻdakning oʻziga xos tadbiri

938. Uni yoʻrgaklash oldida qobiz burishtiruvchi [moylar] bilan moyla, to uning terisida pishqlik koʻrganingcha.
939. Uni choʻmiltir, shunda uni xiltlardan [kirlardan] tozalagan boʻlasan. Uning yoʻrgak bogʻini oʻrtacha bogʻla.
940. Uni koʻp emizma, meʼdasi buziladi va emizishni uzoq vaqt toʻxtatib ham qoʻyma, isitmalanadi.
941. Bolani bezovta qiladigan narsa bilan unga muomala qilmaki, uni uxlashga qoʻymaydi yoki uyqusini oʻchirib yuboradi.
942. Sen uning uxlashini istasang, yumshoq beshik [belanchak]dan ayirmaki, u unga qorongʻulik tushirib tursin.

943. Agar biror betoblik [uni] uxlashga qo‘ymasa, taom[i]ga ko‘knor aralashtirib ber.²⁰³

944. Uyg‘oqlik vaqtida yorug‘likdan uni ayirma, toki u osmon va yulduzlarni ko‘rsin.

945. Bolani ko‘rishga o‘rgatmoq uchun kunduz kuni unga har xil rang[li narsalar]ni ko‘p ko‘rsat.

946. Uni so‘zlashga o‘rgatmoq uchun ta’limda ovoz bilan unga erkalatib gapirgin.

947. Unga asal yalat yoki uni tanglayiga sur va uni tiliga surib ishqala.

948. O‘sha [asalga] ozgina chuchukmiya o‘tining shirasi va kundur qo‘shib bolaning og‘ziga qo‘y.

949. Burni bitishini yo‘qotish va uni tozalash uchun o‘sha [tarkibdan] burniga ham tomiz.

950. Chunki bu ish uning sezgisi va tovushini yaxshilaydi hamda nafasini ochadi.

951. Undan qon olish yoki unga surgı qilishdan saqlan, to u katta bo‘lib balog‘atga yetganga qadar.²⁰⁴

952. Unda shish yoki toshmalar paydo bo‘lsa, [ularni] tortadigan dorilar bilan qarshi turma.²⁰⁵

Kasaldan yangi turgan kishining tadbiri

953. Kasaldan yangi turgan kishilar sog‘lom [lekin rangi] o‘chgan suratlarga o‘xshash badanlari zaiflashgan kishilardir.

954. Ularning jonlari liqillab qolgan va badanlari esa qonni yo‘qotgan.

955. Qara, agar ularning badanlari uzoq vaqt[li kasallikdan] orig‘lab ketgan bo‘lsa,

956. Ularning [g‘izosini] oz-ozdan ko‘paytirib bor, [ammo] u kishilar ustida shoshiltirishga mayl qilma.

957. Yoxud qisqa vaqtda kasallikdan badanlari ozib qolsa, u paytda uni [g‘izosini] ko‘p- ko‘pdan ko‘paytir.

958. Lekin buni muloyimlik va asta-sekinlik bilan bajar, to badanlari kengayishda bo‘lganini ko‘rganingga qadar.

959. Ularga quvvatli va uzoq turadigan g‘izolardan oz-ozdan ber.

960. Ularni doimo osoyishtalik va harakatsizlikda tut, chunki ularning a‘zolarida zaiflik bor.

961. [Ularning] nafsini yaxshi, shirin soʻz va yaxshi hamsuhbatlar bilan davolashga mayl qil.

962. Ularga xushboʻy atirlardan va yaxshi hidli gullardan²⁰⁶ ber.

963. Ularga shodlik va kuylar eshittir, fikr qilish va mashaqqat chekishdan qaytar.

964. Ularni vanna va hammomga tushir, [lekin] u yerda uzoq turgizma.

965. Ularni iliq suv ichida oʻtkaz va aʼzolariga moy surt.

966. Ularga jismoniy harakat qildirma va qattiq ishqalama, chunki bu ish ularga isitma haroratini keltirib chiqaradi.

Qari kishilarda sogʻliqni [saqlash] tadbiri

967. Albatta, qari kishilarning quvvatlarida orqaga ketish bor. Har kuni ahvollarida nuqson boʻladi.

968. Ularga kuchli ovqat ber, [ammo] oz ber, toki aʼzolariga ogʻirlik qilmasin.

969. Agar ularga surgı qilinsa, safroni surma; qoʻy, safro badanlariga davo boʻlsin.

970. Kimki [avvaldan] qon oldirishga odatlangan boʻlsa, undan shu odatni uzma.

971. Lekin kimki oltmish yoshga yetsa, [shu bilan birga] u gavdali va [zuvalasi] pishiq boʻlsa.

972. Undan bir yilda ikki marotaba qon ol, bu ishda ikki fasldan oʻtma²⁰⁷.

973. Uni bilak tomiri [qifoli]²⁰⁸dan qon oldirishdan qaytar. Bu ishga ahamiyat bilan qara.

974. Agar u yetmish yoshga yetgan boʻlsa, undan [yilda] bir martaba qon ol; qon olishni shu [bir] marotabadan orttirma.

975. Uni qoʻldagi akhal²⁰⁹ tomiridan qon olishdan [tabibga] man qil, agarchi uning badanini [qon bilan] toʻlgandek koʻrsang ham.

976. Agar u kishi [yetmish yoshdan] besh yil oshsa, *bosliq*²¹⁰ tomiridan ikki yilda ikki marta qon ol.

977. Oʻsha [yosh]dan keyin har qanday qon olishdan u kishini qaytar, chunki u ish qarilarni halokatga soluvchidir.

978. Ularning badanidagi shishlarni qaytarma va shishlariga kuchli tortuvchi dorilarni ishlatma.

979. Ishqalash va terlatish bilan ularni tozala. Moylarni ularga [birdaniga emas] taratib-taratib surka.

980. Taomlarning muloyimi bilan ularni[ng badanini] tozala. Dori bilan hujum qilishdan o'zingni saqla, [ya'ni dori berma].

Ba'zi bir a'zosida va o'qtin-o'qtinda sog'lig'i

kamayadigan kishining tadbiri

981. Kimki vaqti-vaqti bilan [kasallikdan] shikoyatlanadigan bo'lsa, u kishini [kasallik] vaqti kelishidan burun davola.

982. O'sha vaqtda [paydo bo'lishidan] qo'rqiladigan betoblikka qarshi keluvchi narsa bilan [davola] va uning uchun zamonni zamonga aralashtir.²¹¹

983. Kimki a'zolaridan birining zaifligidan nolisa, uning davosiga kirish.

984. Kasallikni davolash haqida aytganlarim bo'yicha uni [kasallik] belgisi yo'qolguncha davola.²¹²

Betoblikni yuzaga chiqishidan burun sindirish haqida chora ko'rish²¹³

985. Kimning badanida biror betoblikning alomatini ko'rsang, uning uchun o'sha kasallikni sindirish ustida hiyla-chorasini ko'r.

986. Chunki u kasallik uning badanida yashiringandir, u yuzaga chiqib qolishidan burun chorasini ko'r.

987. Kelajagi xavfli bo'lgan kasallikka dalolat etadigan yuz berishlarni men aytib o'tganman.

988. Kasallikning o'sha men aytgan sabablarini sindirish [yo'li] bilan uni o'z bobidan [topib] davolash ustida ishla.

[Tibning] amaliy qismidan ikkinchisi. Betob kishilarga dori va ovqat bilan sog'liqni qaytarish

989. Men sog'liqni saqlash bo'limini nazm qilib bo'ldim, endi kasallikni tuzatish [bo'limini] boshlayapman.

990. Bu amaliy qismlardan bir jinsdirki, u [kasallikka] zid bo'ladigan narsa bilan qarshi keladi.

991. Kasallik haroratdan bo'lsa, sovuqlik [bilan], sovuqlikdan bo'lsa, uning teskarisi bilan [davolanadi].

992. Yoxud u [rutubatdan] bo'lgan bo'lsa, quruqlik bilan, quruqlikdan bo'lsa, teskarisi [ya'ni rutubat] bilan [tuzatiladi].

993. [Xiltlarning] to‘lib ketishini turli a‘zoldan va miyadan bo‘shatish bilan davola!

994. [Har xil] to‘siqlar bilan yopilib qolgan yerni ochish [yo‘li] bilan, son-adadlardagi ortiqlikni kamaytirish bilan [davola].

995. To‘silgan yer ochilib qolsa, [uni] bekitish [kerak], toki uning buzilganini tuzalgan [holda] ko‘rguningcha.

996. Badanga ozor beradigan silliqlikni dag‘al qil va undan dag‘allashib qolganini esa silliqlik qil!

Dori turlarining bayoni

997. Mana men xiltlarni is‘hol bilan chiqaradigan dorivor narsalarni zikr qilaman.

998. Va xilti chiqarmasa ham mizojga g‘olib keladiganlarini.²¹⁴

999. [Masalan:] to‘siqlarni ochadiganlarini yoki yumshatuvchi, kuydiruvchi, yoki chiritadiganini.

1000. Yetiltiradigani, qotiradigani, ochilgan yerni bekitiladigani yoki tortib oladiganini.

1001. Shuningdek, tozalovchilarini, g‘ovaklashtiruvchilarini, etni undiruvchi yoki [yarani] bitiruvchilarini.

1002. Va shularga o‘xshash ikkinchi [darajali boshqa] quvvatlardan va uchinchi darajali quvvatlardan erinmay [zikr qilaman].²¹⁵

Surgi dorilar bayoni va, avvalo, safroni suruvchilari haqida

1003. Sariq o‘tni *saqamuniyo* qattiq kuch bilan chiqaradi.

1004. Undan *qirotning* uchdan biridan to bir *qirotgacha* ichiladi va unda xiltlarga qarab — ustunlik bordir.

1005. Me‘da va jigarga zarar qilmaslik uchun behi [iste‘mol qilib] uni tuzatiladi.

1006. Sabirdan bir dinor ichiriladi, agar ehtiyoj bo‘lsa, uni ikki barobar ko‘paytir va [boshqa] dori [lar] bilan [aralashtir].

1007. Agar unga [sabirni] ko‘p ichirib qo‘ygan bo‘lsang, arab yelimi²¹⁶, yahud yoki Makka muqli va katirolar bilan uni tuzat.

1008. Halilaning sariq xilidan bir uqiyya ichir va gunafshadan ham shuncha.

1009. Xiyorshanbar eti va tamarinddan ham [ichir], lekin ko‘p bo‘lmasin.

Balg'amni chiqaradigan narsalar bayoni

1010. Abu Jahl tarvuzi etining tozalanganidan ikki doniqni muql bilan tuzatilgan — aralashtirilgan holda ichiladi.

1011. Shunga o'xshash yovvoyi bodringdan o'shancha [ichiriladi], uning islohi [aralashtirilishi], ta'siri va o'lchovi ham yuqoridagiga o'xshashdir.

1012. Tanakor va tuzdan yarim dirham; mana shular hammasi balg'amni chiqaradi.

1013. Turbitdan ikki dirham ichir va pishirilgan taomlarga solib ikki *misqol* ichir.

1014. Daraxt po'kagini bir dirhamdan kam ichir va shunga o'xshash *habb an-nildan* ham ichir.

Sariq suvni chiqaradigai narsalar bayoni

1015. Mozariyundan ikki doniq va yangi farfiyundan bir doniq ichadi.

1016. Sabirdagi kabi qilganing tadbir bilan ishlangan yelimli suto'tdan bir doniqni [ichadi].

1017. Lufodan ham bir dirham [miqdorida] ichir. Mana shular [sariq] suvni chiqaradigan dorilardir.

Savdoni chiqaradigan narsalar bayoni

1018. Makkiy sano, bistpoya, devpechak va halilaning po'stidan ichir.

1019. Halila [qora xilidan bo'lsin], shohtara va govzabondan ozgina ichir, shunda ular [savdoni] chiqaradi;

1020. Savdodan qancha chiqarishni istasang, [yuqoridagi dorilardan] bab-barobar yarim uqiyyadan ichirgin.

1021. Va yarim dirham lojuvard [ichir], chunki u savdoni quvlashga xoslangandir.

1022. Xuddi shunga o'xshashdir “arman toshi” ham; u savdoni chiqarishda kuchli bir narsadir.

Dorilarni tarkib qilish dasturilamali²¹⁷ va birinchi (darajadagi) quvvatlar

1023. Dorini ichirish aslida tanho holda bo'lishi kerak, toki uning ta'sirini hamma kasalliklarda ko'rasan.

1024. Men [quyida] aytadigan sabablar uni tarkib etishga — qo'shishga da'vat etadi.

1025. I. Dardlarning murakkablashuvi; II. Biron dorini tuzatish va uni shirin qiladigan g'izoni [qo'shish].

1026. [Biror dori badanga] o'tishdan ojiz bo'lgan chog'da uni o'tkazishga yordam beradigan [dorini qo'shish].

1027. [Achchiq dorini] yutishga tayyorlaydigan [yengillashtiradigan] va ichni bo'shatishda yordam beradiganini [qo'shish].

1028. Sen bir nechta dorini tarkib qilmoqchi bo'lsang, ularni dasturilamal[ga muvofiq] tarkib qil.

1029. Masalan, turli xillarni suradigan har bir surgidan bir ichimlikni ol va ularni sana, chunki u muhmal qolmasin — bekor ketmasin.

1030. Unga sen istagancha hijobni²¹⁸ aralashtir va o'lchangan narsalarni [dorilarni] hisob bilan to'pla [qo'sh].

1031. Keyin o'sha o'lchanganlarni ichimlarga bo'l. [Hamma] murakkab [dori]lar xuddi shunday yo'l bilan ishlanadi.

1032. Sanoqdan [har bir] ichimga qancha to'g'ri kelsa, uni ichir yoki uni asrab qo'y!

Dorilarning quvvati bayonida

1033. Dorilik narsalarda birlamchi quvvatlar va shunga o'xshash amal qiluvchi ikkilamchi quvvatlar bo'ladi.

1034. [Yana] dorilik narsalarda uchlamchi quvvatlar ham bo'ladi, hodisalar yuz berganda ular sodir [darkor] bo'ladi.

1035. Birlamchi quvvatlar issikli, sovuqlik, ho'llik va quruqlikdan iboratdir²¹⁹.

1036. Mana men dorilik moddalarning sovuqlik keltiradiganlaridan boshlayman.

Sovuqlik keltiradigan va kerak bo'lgan yerda burishtirish vazifasini ham o'taydigan

dorilar bayoni

1037. Mirta daraxti, tatim, balila, jumrut va halila.

1038. Arab akatsiyasining shirasi, marjon, omila, arman loyi va dashqol.

1039. Salib, xuni siyovushon, oromangiz kabi omila shirasi, sukk va "yer olati", ya'ni uning mulk aralashtirilgani.

1040. Taboshir bilan aralashtirilgan anor guli, areka palmasining danagi va kashnichning qurigani.

1041. Bargizub bilan malobatr. Mana shular ta'sir qilganda burishtiradi.

1042. Mozi, qo‘ziquloq, rovoch va zirkalar sovuqlik va [ichni] bog‘lovchidir.

Sodda dorilardan qizitadigan,

[lekin] ichni surmaydiganlari

1043. Bilginki, dorivorlarning qizdiruvchisi [quyidagi] mahorat bilan tajriba qilinganlaridir.

1044. [Ular] yetmak, kundur yelimi, murch, yovvoyi zira va uzun murch.

1045. Mahsar, yalpiz, qora chayir, qalampirmunchoq po‘stlog‘i [qirfa], kamxastak va kon cho‘plar.

1046. Darmana, qichitqio‘t, kakliko‘t, ushna, may‘a yelimi va anbar.

1047. Ud, igir yoki qashqarbeda, zarpechak va zanjabillar.

1048. Gentiana ildizi, oq karrak, pion gul, lakk va rovoch ildizi.

1049. Malobatr, ladan, lavr, julah, juvona va to‘paloq.

1050. Ukrop, kanakunjut, “parilar tirnog‘i”, galban yelimi, tog‘ sunbulining ildizi va *murr*.

1051. Qora beda, kanavcha, eron qavragi va rum arpabodiyoni.

1052. Qora zira, zira bilan gazako‘t, tog‘ petrushkasi.

1053. Sunbul, parsiyovushon, tog‘jambili va dor shisha‘on.

1054. Seylon dolchini, xavlinjon, asorun ham koncho‘p.

1055. Smola, zufo, qitron, nazla o‘ti va balzam daraxti.

1056. Tog‘ rayhon, boldirg‘on bilan lolagacha.

1057. Qushqo‘nmas, arpabodiyon, xushbo‘y qamish va bobuna ham.

1058. Sedana yoki angusa, saqich daraxtining mevasi yoxud oltingugurt.

1059. Qavrak yelimi, [gorchitsa], neft, sarimsoq, kaboba va qustlar.

**Ho‘l [mizojni] quruqdan ajratib olish
qoidasi va sodda dorilarning darajalari**

1060. Sen ko‘rayotgan har bir sovuq yoki issiq [mizojli dorini]yo quruq yoki ho‘l deb topasan.

1061. Qurug‘i burishtirishidan, ho‘li esa burishtiruvchini bo‘shashtirishidan bilinadi.

1062. [Oddiy dorilarning] darajalari haqida tabiblar orasida kelishmovchilik bor, ularning kelishmovchiligadagi ish, albatta, oydinlashgan.

1063. [Badanga] o'zgarish kiritishi aqlga muvofiq keladigan [ya'ni dalillarga asoslangan] har bir dori birinchi darajadadir.

1064. Va qaysi bir oddiy [dorining] o'zgartirishi sezgi [quvvati bilan bilinsa] sezilsa va ushlab ko'rilganda u kuchli bo'lmasa.

1065. Bu uning darajalardan ikkinchisidaligiga mukammal dalildir.

1066. Har bir [sodda dorining] o'zgartirishi kuchli, lekin a'zoni buzishdan uzoq bo'lsa.²²⁰

1067. Va u aralashgan narsasini [umuman] buzuvchi bo'lmasa, demak, u darajalarning uchinchisidandir.

1068. O'zgartiradiganini buzadigan har bir [sodda dori] shiddat bilan [issiq bo'lganda] kuydirsa yoki [sovuq bo'lganda] uvishtirsa, [ya'ni sezgini yo'qotsa].

1069. Uni sen [issiqlik yoki sovuqlik] darajalarning to'rtinchisida deb aytishingga hech monelik yo'q.

Sodda dorilardan ikkilamchi²²¹ quvvatlari [va shulardan shishlarni] pishirish²²² quvvatiga ega bo'lganlarining bayoni

1070. Bilginki, [shishlarni] pishiradigan har bir [sodda dorida], albatta, harorat va [badan teshiklariga] yopishqoqlik, [ya'ni to'sish] bo'ladi.

1071. O'sha dorining harorati sen pishirmoqchi bo'lgan a'zodagi shishning haroratiga teng bo'lishi kerak.

1072. Hayvon yog'i, smola, sanavbar yelimi yoki sham bilan aralashgan o'simlik moyi.

1073. Issiq suv bilan aralashtirilgan o'simlik moyi va o'simlik moyi bilan pishirilgan bug'doy kabi.

Yumshatuvchi dorilar bayoni

1074. [Badanda oriz bo'lgan qattiqlikni] yumshatuvchi deb biladiganing har bir dorining yumshatiladigan a'zodan haroratda quvvatliroq [bo'lishi].

1075. Lekin latifligi tufayli [xiltini] eritib yubormasligi uchun u [dorining] quvvati o'rtacha bo'lishi kerak.

1076. [Masalan] galban yelimi, kavrak yelimi, muql, *may'a* yelimi va tog' echkisi boldirining iligi kabilar.

Mahkam [qattiq] qiluvchi dorilar haqida

1077. Sovuq ho‘l [mizojli sodda dori] — [a’zoni] mahkam qiluvchilardandir; masalan, ituzum yoki qurbaqa o‘ti kabi.

[Yo‘llarni] to‘suvchi dorilar haqida

1078. To‘suvchi deb biladigan har bir dori [a’zoni] qizdiruvchi ham, sovituvchi ham [bo‘lmaydi].

1079. U [dorining tabiati] biror a’zoga aralashsa, uni achitmaydi.²²³ Demak, u yo yer jinsi[dan] yoki yopishqoq [dori bo‘lishi kerak].

To‘siqlarni ochuvchi dorilar haqida

1080. Ma’lum [yo‘llardagi] to‘siqni ochuvchi har bir [dori], albatta, kesuvchi [achchiq, sho‘r va o‘tkir] va muloyim qiluvchi bo‘ladi.

1081. Masalan, u ta’mi tanakorga yoki *murr*ga o‘xshash dengiz piyozi va achchiq bodomlar kabi.

1082. Gulsafsar va nargiz ildizi, tanakor, kovul va “Misr boqilasi” kabi.

1083. Agar sen qobiz ochuvchi [bilan] muolaja qilsang, u[ni] sirtan emas, [balki ichki a’zolarga qo’yilsa, to‘g‘ri bo‘ladi].

1084. Lekin u doriga qo‘shib ichiladi [ichga yuboriladi] — shunda u ichdagi to‘siqlarni ochadi.

**Yaraqlatuvchi — [yaralarni tozalovchi]
dorilar haqida**

1085. Sen tozalovchi deb aytadigan har bir [sodda dori] latiflikda [ochuvchi dorilardan] kamroq bo‘ladi, masalan, boqila kabi.

1086. Yana asal va shirin bodomga o‘xshagan shirinlik narsalarda uchratadiganing kabi.

G‘ovak qiluvchi dorilar haqida

1087. Sen g‘ovak qiluvchi deb hisoblaydigan har bir dori qizitishda [haroratida] mo‘tadil bo‘ladi.

1088. Kanakunjut yog‘i, moychechak, turp yog‘i va arpabodiyon kabi.

Tomirlar ogʻzini ochuvchi dorilar haqida

1089. Tomirning ogʻzini ochuvchi deb bilinadigan har bir dori [oʻtkir haroratli], jarohatlovchi [modda] kabi boʻladi.

1090. U haroratda qattqlik bilan [aʼzoga] taʼsir qiladi. Sarimsoq, piyoz va hayvon oʻti kabi.

Qobiz dorilar toʻgʻrisida

1091. Tomir [ogʻzi]ni toʻsishda foyda beradigan har bir narsa [dori] qobiz, lekin u [harorat bilan] lovullatib achishtirmaydi[gan boʻladi].

Kuydiradigan dorilar

1092. Har bir kuydiruvchi narsa [dori] issiqlik va gʻalizlikning nihoyasida boʻladi.

Iritib sasituvchi dorilar

1093. Sen iritib sasituvchi deb topadigan har bir dori haroratda yuqori [darajali], oʻzi latif va qizituvchi boʻladi.

[Etni] yeyuvchi dorilar haqida

1094. Etni kamaytiruvchi [dori] uni [yeydiganidan] zaifroq va jarohatni bitiruvchisi esa [uni] quritadiganidir.

Tortuvchi dorilar haqida

1095. Toʻlgan [rutubatlarni yoki moddalarni] tortishga xos boʻlgan har bir dori [tortuvchilar]; u bodzahr²²⁴ [toshi] va surgi dorilar kabidir.

1096. Tortishi kayfiyat [harorat] bilan boʻladigan har bir dori haroratli va latif boʻladi.

1097. Oʻz tabiati bilan [haroratli boʻlgani] qavrak yelimi va muqlga oʻxshash va harorati sasitish bilan boʻladigani esa tezak kabi narsalardir.

1098. Bodzahr manfaatda kuchlidir, u [issiq, sovuq kabi birlamchi] kayfiyati bilan yoki tabiati bilan [yomon] holatni [yaxshiga] aylantiradi.

1099. [Doridan] bir xili borki, u zararli moddani surdirish yoʻli bilan foyda beradi, yoki [oʻzi zaharli boʻlib] oʻldiruvchi quvvatga ega boʻladi.²²⁵

1100. Uni [keyingisini] sogʻliq vaqtda isteʼmol qilish zarar qiladi, shuning uchun u [tabobatdan] xabarsiz kishini baʼzan aldab qoʻyadi.

Ogʻriqni toʻxtatadigan dorilar haqida

1101. Ogʻriqni toʻxtatadigan narsa [dori] qizituvchi, ochuvchi, uzuvchi [qirquvchi] va

muloyim qiluvchi bo‘ladi.

1102. Ularning bir xili borki, u uvishtirish [yo‘li] bilan foyda beradi, dorilarga qo‘shib beriladigan qoradori kabi.

Sodda dorilarning uchlamchi quvvatlarining bayoni

1103. Bundan keyin hodisalardan [dorilar ta’siridan] nimani zikr qilsam, uni sen uchlamchi quvvatlardan deb topasan [bilasan].

1104. Masalan, sen [tabiatida] yechuvchi — erituvchi[lik xususiyatiga ega] deb topgan har bir narsa [dori] u buyraklardagi mayda toshni uvalatib tashlash kabi.

1105. [U dori] uzuvchi — latiflashtiruvchi va yumshatuvchi bo‘lib, unda aniq haroratni uchratmaysan.²²⁶

1106. Morcho‘ba ildizi, qamish ildizi, kuydirilgan shisha va kamxastak[lar kabi].

1107. Va shunga o‘xshash o‘zida ozgina harorat va muloyimligi bor [narsalar — dorilar]ki, ular ko‘krakdagi [xiltlarni] chiqaradi.

1108. Agar u narsa [dori] isitishda mo‘tadil bo‘lsa, u, albatta, sut paydo qiluvchi bo‘ladi.

1109. Balg‘am tashlatadigan har bir narsa, albatta, hayz qonini ham chiqaruvchi bo‘ladi.

1110. Shu [yuqoridagi]larning hammasi siydikni yurgizadi; har bir achchiq [o‘tkir] narsa ham unga loyiqroqdir.

Dorilarning qaysi sifatda bo‘lishi — ishlatilishi to‘grisida

1111. Qachonki men [dorilar] mizojining quvvatini ta’riflab bo‘ldim. Mana endi davolash [ta’rifini] boshlayman.

1112. Davolanish uchun ishlanadigan har bir narsa yo ichdan, yoki sirtdan yuboriladi.

1113. U [dorilar] o‘rash, hab qilish, [og‘izdan] ichirish va kaf ottirish kabi [sifatda].

1114. Moylanadigan, ishqalanadigan, burunga tomiziladigan, badanga nina suqib o‘rniga nil²²⁷ qo‘yish, rang surish — bo‘yash va yuviladigan [dorilardir].

1115. Ko‘zga quyiladigan, ma’jun qilinadigan, ipni pilta qilib, kovakli yaraga quyish va misvok bilan [og‘izni tozalash] kabi [ishlatiladi].

1116. [Dorini] suykash, malham qilib qo‘yish, ko‘zga surma [sifatida] qo‘yish, burun-

dan yuborish va [uni siydik yo‘li orqali] yuborish kabi.

1117. Va shunga o‘xshash quruq dorilardanki, ularni sen orqa tomondan ko‘tararding [ichga yuborarding] va ichiradigan surgi dorilaring kabi.

1118. [Ichni yumshatish uchun] orqa tomondan huqna — klizma qilish hamda ichga tutun kiritishing²²⁸ kabi [yo‘llar bilan ishlatiladi].²²⁹

Yomon mizojni davolash va uning belgilari haqida

1119. Bizning bosh sochidan to oyoqning tirnog‘igacha zikr qiladigan hamma kasalliklarimiz.

1120. U xoh badanning hammasini qamrab bo‘lgan bo‘lsin yoki bitta a’zoga xos bo‘lsin.

1121. Yoki u [betoblik turli] aralashma [xilt]lardan holi bo‘lgan bo‘lsin, sen u xiltlarni chiqarishga urinma.

1122. [Balki] uni asta-sekin muolaja qilishga kirish va mizojini teskarisiga o‘zgartirish bilan davola.

1123. Sen [moddasiz] betoblikni pishiqlab-sinchiklab sinab ko‘rsang, u [modda bilan] to‘lgan jism betobligidan farq qiladi.

1124. Unda badan to‘liqligidan keladigan dardning belgisi ochiq ko‘rinib turmaydi.

1125. Agar biron dori bilan uning zararlanayotganini ko‘rsang, u vaqtda [bilginki] bu dorining mizoji u dardning mizoji[ga zid emas, balki] o‘xshash ekan.

1126. Buzilishni [dardni] keltirib chiqaruvchi biror sabab borligi uchun [uni mizojining] ziddi bilan [davolash] foyda beradi.

1127. Qo‘l bilan ushlab ko‘rishda va [a’zo] ishlarining zaiflashganligida ham undagi [betoblik haqida] kuchli dalil bordir.

1128. [Hamda kasallik borligiga] ahvol yomonlashganidan va chiqadigan najosatdan ham [dalil topasan].

1129. Lekin siydikda cho‘kma bo‘lmasa, tomir urishi mo‘tadillikdan chiqqan bo‘lsa.

1130. U vaqtda jismda to‘lalikka ega bo‘lgan [kasalli bo‘lmagan], balki bunday kasallik jinsidan u xoli bo‘lgan bo‘ladi.

1131. Agar og‘riq bir joyga xos bo‘lsa, u, albatta, o‘sha joyda dard borligining dalilidir.

1132. Hamda dardning [tabiati va sababi] yoshga, badan mizojiga va ranglarga qarab ham belgilanadi.

1133. Va yil fasllari, zamonlar, turar-joy va shaharlarga [qarab ham belgilanadi].

1134. Yuqorida aytib oʻtilgan tadbirlar ham [mizojni] oʻzgartirishga, albatta, yordam beruvchidir²³⁰.

Sovuq yomon mizojli kasalga dalil izlash

1135. Kishining mizoji sovuq boʻlsa, u, albatta, sovuq narsalardan zararlanadi.

1136. Unga foyda yetkazish har bir issiqlik [narsalar] bilan boʻladi. Ushlab koʻrilganda badanida sovuqlik [seziladi].

1137. Siydigi oq rangli boʻlib, tomir urishi sust boʻladi.

1138. U kishida tashnalik ham, uyqusizlik ham boʻlmaydi. Agar u uxlamaydigan²³¹ boʻlsa ham, bezovtalanmaydi.

1139. Rangi ganchsimon [boʻlib], badani boʻshashgan boʻladi: agar shimoliy mamlakatlarda va keksa yoshda hamda

1140. Qishda [yuqorida] oʻtgan sovutuvchi sabablar mavjud boʻlsa, bu [sovuq yomon mizojli kasalga] ajoyib dalildir.

1141. Agar [uni] muolaja qilmoqchi boʻlsang, qizitish bilan davola va uni davolashda falajli kishini davolash kabi yoʻl tut!

Issiq yomon mizojga dalil izlash

1142. Agar kishi badanida harorat boʻlsa, unga issiqlik [dorilar] zarar beradi.

1143. Unga qoʻl tegizilsa, issiq [seziladi] va siydigi qizil rangli, tomir urishi tez va uzluksiz boʻladi.

1144. Yana tashnalik, bezovtalik, uyqusizlik, ozib ketishlik va rang sarigʻligi boʻladi.

1145. Janubiy shaharlarda, yoshlik [davrida], yoz [faslida] va oʻtmish sabablar mavjud [boʻlsa]

1146. Sen [uni] qizdiruvchi [isitmani] va bezovta qiluvchi boʻlib koʻringan har bir kasallikni sovutishni vujudga keltiradigan dorilar bilan davola.

1147. Uning gʻizosini oʻz quvvatiga va unda sen koʻrayotgan ishtahasiga yarasha qil!

Ho'l yo quruq yomon mizojli dardga dalil izlash

1148. Mana shu ikkita kasallik ikki narsaning biridan hech holi bo'lmaydi.
1149. Agar [mizoj] quruq bo'lsa, sen [bemorni] oriqlashda ko'rasan. Yoki u ho'l bo'lsa, uni bo'shashgan holda ko'rasan.
1150. Latif va mustahkam amal bilan, ho'l [mizojli dardga] quritishni o'tkaz [qo'lla!]
1151. U xoh issiqda, xoh sovuqda bo'lsin, quruq [mizojni] esa ziddi bilan davola.
1152. To'g'ri muolaja qilishingdan avval hammasida ham sabablarini uz! [Ya'ni ularni aniqlab yo'qot].

To'lib qolish kasalliklarini davolash va bo'shalishning shartlari

1153. Betoblik [masalan, qon] to'lib qolishdan paydo bo'lgan bo'lsa, unga bo'shatishdan boshqa davo yo'qdir.²³²
1154. Bo'shatishning hamma [navida] o'nta sharti bor, agar shu shartlar bo'lmasa, bo'shatishdan foyda yo'q.²³³
1155. Ulardan birinchisi: [kasallikning] arazlari [yuz berishlariga] qarash va u [haqiqatda] to'lib qolishdan bo'lgan kasallik ekanini [aniqlash].
1156. Va yigitlikdan tortib to o'rta yoshgacha [bo'lishiga], betobning odati va quvvatiga [qarash].
1157. Faslning kuz yoki bahor ekanligiga, hamma [tomoni] mo'tadil bo'lgan shaharlarga qarash.
1158. Vaqtga, mizojning issiq [va] ho'lligiga va badanning o'zida farovonlik zohir bo'lib turishiga [qarashdan iboratdir].

Bo'shalishning turlari

1159. Sen bo'shatadigan har bir [a'zoda] paydo bo'lgan narsani [qonni] uni yo qo'zg'algan o'rni [yaqin joyidan] tort!
1160. Yoki uni boshqa a'zoldan qarshisiga yoki to'ppa-to'g'risiga tort.²³⁴
1161. Ko'pincha sen uni o'sha kasallikka sherikligi bo'lgan a'zoldan tortasan.
1162. Qortiqchining qortig'ini emchakka qo'yishimizga o'xshashki [u bilan] biz bachadondagi qonni to'xtatishni [ko'zlardik].

1163. To‘lishlik dalillari va [uni] bo‘shatadigan dorilar yuqorida zikr qilinib o‘tildi.

Qon olinadigan hamma qonli kasalliklar

va birinchi galda jasadning qayerida

bo‘lishidan qat’i nazar falag‘munli

shishdan qon olish haqida

1164. Himus ko‘paygan [tabiiy nisbatidan] oshgan vaqtda Jolinus tomirdan qon olishni tavsiya qiladi.

1165. Qachonki badanda qon belgilarini ko‘rsa, xususan u shish[li bo‘lsa].

1166. Shunday bo‘lsa, shu shartlar bilan sen ham qonli dardlardan qon ol, boshqa xiltli [dardlar]dan emas.²³⁵

1167. Shu ish bilan sen uning [Jolinusning] qasd qilganini qasd qil va u qon olgan kasalliklardan sen ham qon ol.

1168. Qachon sen [uning falag‘munli shish ekaniga] ravshan guvohlik beruvchiga ishonsang, hamma falag‘munli shishlardan qon olishga kirish.

1169. Boshning sirtidan va tashqarisidagi [falag‘muniydan] hamda bo‘g‘inlarda bo‘ladigan [falag‘muniydan] qon ol.

1170. Ikki quloq ostidagi shishdan va ikki ko‘z og‘rig‘idan [hosil bo‘lgan] shishdan ham.

1171. Tish milklari [va] tilning shishi, angina²³⁶ va laklukdagi shishdan [ham qon ol].

1172. *Nag‘onig‘a*²³⁷ va bodom bezlarda[gi shishlarda] tomoqdagi shilliq pardalarda va nazlalarda ham.

1173. Zotiljam va o‘pka yallig‘lanishida, emchak va chovdagi shishda.

1174. Jigar shishida, me‘da shishida, ichaklar shishida, keyin orqa teshikdagi shishda.

1175. Taloqda, ikki moyakda, qovuqda va ikki buyrakdagi shishlarda.

1176. Bachadondagi yoki kindikdagi shishlarda va saramas navlaridan eshakemda ham [qon ol].

Yara va toshmalar badanning qayerida

bo‘lmasin, ular [uchun] tomirdan qon olish

1177. Bosh va ikki ko‘zdagi yaralarda, qasmoq va ikki quloqdagi yara-chaqalar

[uchun tomirdan qon olinadi].

1178. Va yuguruvchi [yaralar], o'pkadagi va og'izdagi yaralar va chechakda [ham].

1179. Ichakdagi [shishli] yarada, agar u haqda to'g'ri tushuncha bo'lgan bo'lsa va ichida et o'sayotgan [yarada ham].

1180. Xuddi shuningdek, badanning qayerida bo'lmasin toshmalardan va ko'ringan [qonli] ho'l qo'tirdan ham.

1181. Og'iz va ko'zlardagi toshmalar va ikki biqinda o'sadigan [yara]lar kabi.

Tomirlarning to'lishi va qonning otilib

chiqishida²³⁸ tomirdan qon olish

1182. Tomirlarning to'lishida, burundan qon ketishda va burunlarning bavorisida [tomirdan qon olinadi].

1183. Qon agar tishlardan oqsa yoki shunga o'xshash quloqlardan oqsa;

1184. va orqa teshikdagi bavorisidan va hayz [vaqtida] va yiring chiqqanda;

1185. Va og'iz ichida bo'ladigan va bachadon oldida chiqadigan bavorisida ham [tomirdan qon olinadi].

Turli kasalliklarda qon olish

1186. [Qon tufayli bo'lgan] bosh og'rig'i, uning aylanishi va [xiltlar ko'payib, badanning ichkarisiga kirishidan] og'izning hidlanishi va tish og'rig'ida hamda soch to'kilganda [tomirdan qon olinadi].

1187. Biror a'zo lat yeganda, bo'g'in og'rig'i va tumovda [ham shunday].

1188. Yana tutqanoqda, *sabalda*²³⁹, *tarfaza*,²⁴⁰ *tutada*²⁴² va ishtaha yo'qligida.

1189. Orqa teshikdan yorilishda, *irqunnasoda*²⁴² va me'dadagi [shish tufayli bo'lgan] og'riqda.

1190. Shuningdek, jigardagi sanchiqli og'riqda hamda unda paydo bo'lgan to'siqlarda.²⁴³

Qonli kasalliklarni muolaja qilish

1191. Bu [qonli] kasalliklarni davolashda *sunuxus*²⁴⁴ [isitmasini] davolash tomonga yo'llan [ya'ni uni davolagan dori bilan davola].

1192. Tomirdan qon olishdan keyin safroni sur — bo'shat! Ovqatlardan bo'lsa sovuqliklarga moyil bo'!

1193. Ovqatlarning issiqliklaridan va qonni ko‘paytirib yuboradiganidan chetlan!

1194. G‘izolarning burishtiradigan, nordon-chuchuk va nordonlariga moyil bo‘li!

1195. Bu dard haqida qonning g‘alabasi ustidagi bobdan dalil izla.

1196. Mehribon, usta tabib qilgani singari sen ham sovutish va quritish tomonga mayl qil!

Safroli kasalliklar

1197. Safrodan paydo bo‘ladigan kasalliklar, masalan, ichaklarning tayg‘anoqligidan hosil bo‘ladigan yaralar.

1198. Alahlash, bachadonning bo‘g‘ilishi, kunora tugadigan isitma, irkunnaso va ichdan qon o‘tishi.

1199. Yo‘tal, bosh og‘riq va tanada tez yuruvchi bo‘lib ko‘rinadigan [namla deyiladigan] shishlar.

1200. Ikki quloqdagi qattiq og‘riq va ikki qovoqdagi qo‘tir [qichimaning] ko‘p bo‘lishi.

1201. Bo‘g‘inlarda yara, shishlar va amali qattiq og‘riqning [bo‘lishi].

1202. Barmoqning yorilishi, tirnoq orasidagi chiqiq [noxina] va yasmiqdek bo‘lib ko‘rinadigan boshqa izlar [yaralar] kabi.

1203. Va kishining tishi sarg‘ayishi va qovug‘ida og‘riqning qattiq bo‘lishi.

1204. Behush bo‘lib qolish, qon ketish, ustini parda qoplagan shish, terining sarg‘ayishi va [boshqa] toshmalar kabi.

1205. Va qora ingichka izlar hamda jigarlarda bo‘ladigan to‘siqlar.

1206. Bachadon shishi, *shusa*,²⁴⁵ ichak shilinishi va ishtaha ketishi.

1207. Bosh aylanish, labning yorilishi, lakluning og‘rishi yoki hayza²⁴⁶ kabi.

1208. Yara agar yugursa, *dubayla*²⁴⁷ va orqa teshikda zohir bo‘lgan qattiqlik [qalinlik] kabi.

1209. Qichima yoki qizamiq yoki *namla*,²⁴⁸ saramas yoki o‘pka yaralari kabi.

Safroli kasalliklarni davolash

1210. Shundaylarni davolashda kunora tutadigan isitmani davolashga mayl qil!²⁴⁹

1211. Tomirdan qon olmay [surgi bilan] safroni chiqar! Uni sovutishda o‘rtacha to-

monni ko‘zla!²⁵⁰

1212. Yuqorida aytib o‘tilgan qonli kasalliklarda qasd qilganingdek qasd qil! [Ammo safrodan bo‘lgan dardlarni esa [faqat] rutubatlashga xoslagin!

1213. Chunki [safroviy illatlar] haroratda va kishi uchratadigan har bir kasallikda [qonli illatga] sherik bo‘ladi.

1214. Bu kasalliklarga [yuqorida aytilgan] safroning g‘alabasi bobidan dalil izla!

Balg‘amli kasalliklar

1215. Balg‘am tufayli bo‘ladigan har bir kasallik sen ko‘radigan bo‘shashgan shishdan iboratdir.

1216. Falaj, bo‘shashganlik kasali sovuq [mizojli] bosh og‘rig‘i va hushdan ketishlik [tutqanoq] kabi.

1217. G‘aliz qo‘tir, *zahir*²⁵¹ va bo‘yin shishi, ya‘ni qulg‘una.²⁵²

1218. Boshning qasmoqlanishi, unutish va quloqlarda [paydo bo‘ladigan] sovuq og‘riqlar kabi.

1219. Peslik, sepkil [namash], sakta kasalligi, yumshoq yo‘tal va *laqva* [yuz falaji].

1220. Fil kasalligi,²⁵³ ishtaha kesilishi, bitlash va orqa teshikning g‘alizlashuvi kabi.

1221. Katarakta,²⁵⁴ ko‘z qorachig‘ining kengayishi va ikki qo‘ltiqda paydo bo‘ladigan hid kabi.

1222. Qorinda bo‘ladigan ofat [kasallik]larki, ular ichaklarning tayg‘anoqligi va gijja²⁵⁵ qurtlari kabidir.

1223. Tug‘ish vaqtida paydo bo‘ladigan qiyinchilik va shuning oqibatida [bolaning] pardada ushlanib qolishi kabi.

1224. Buyrak og‘rig‘i, isitma tutishi,²⁵⁶ qora taloq yoki jigarda sovuq [paydo bo‘lishi];

1225. Kindikning turtib chiqishi, balg‘amning turliligidan kelib chiqadigan kasalliklar.

1226. Bo‘g‘inlarning og‘rig‘i yoki qorayib ketishi va ularning ustida bo‘ladigan ko‘karish va gungurtlik.

1227. Istisqo²⁵⁷ning ziqqiy, lahmiy va tabliy deb ataladigan turlariga o‘xshagan sariq suv kasali kabi.

Balg‘amli kasalliklarni muolaja qilish

1228. Shu xil [dardda] ho‘l va sovuq mizojni davolashga o‘t!

1229. Uni bilishda balgʻamning gʻalaba qilgan[iga dalolat etuvchi] alomatlarini dalil qilib ishlat.

1230. [Yuqorida] aytganim dori bilan [xiltni] boʻshat, shunda u darddagi balgʻamni boʻshatgan boʻlasan.

1231. Shundan keyin oʻsha badanga qizdiruvchi [dorilarni] kirit!

1232. Qizitish bilan birga quritishga va qizdiruvchi muloyim ovqatga ham moyil boʻl!

1233. Mana [gap shu], umuman xoh ichdan, xoh sirtidan boʻlsin, qizdiruvchi [moddalar] bilan muolaja qil!

1234. Va falaj kishida qoʻllaniladigan sassiq hablar va *najotijni*²⁵⁸ ishlat.

Savdoga tegishli kasalliklar

1235. Badanda qora oʻtdan paydo boʻlgan hamma dardlar [quyidagilardir].

1236. Soʻgal, kunora tutadigan isitma, bavo sir va tutqanoq kasalligi.

1237. Burun uchida boʻladigan bispoya,²⁵⁹ soʻgallar va badanning tirishishi.

1238. Yurakburigʻ, saraton, [qora] bahaq, sepkil, bosh ogʻrigʻi va uyqusizlik.

1239. Qattiq shish, moxov va qorinda buzilib qolgan ovqat.²⁶⁰

1240. Quruq yoʻtal, bod [yoki yel] va taloqda [paydo boʻladigan] qattiqlik — dagʻal-lik.

1241. Boshda [yuz beradigan] melanxoliya kasalligi va siydikka oriz boʻladigan tut-ilish.

1242. Qulanj kasalligi, “tulki kasalligi”²⁶¹ va quturgan itning tishlashidan boʻlgan ka-sallik.

1243. *Quvabo*²⁶² ichda ivib qolgan sut va jigardagi sovuqlik.²⁶³

1244. “It ishtahasi”²⁶⁴ kasalligi va orqa teshikda boʻlgan yorilish.

1245. Buyrak va qovuq[qa kelgan] tosh va qovuq tepasini ogʻritadigan damlik.²⁶⁵

1246. Qorinda, ikki biqinda, bosh va ikki quloqdagi damlik.

1247. Ikki qovoqda²⁶⁶ paydo boʻladigan shatar²⁶⁷ va ikki oyoqda²⁶⁸ boʻladigan niqris [kabilar].

Savdo kasalliklarining muolajasi

1248. Dardlarning bu xilini davolashda moxov kasalligini davolashdagi dorilar to-

monga moyil bo'li!

1249. Bu kasallikka savdo g'alaba qilishi degan bobdan dalil axtar!

1250. Devpechak yoki bispoya bilan [uni] bo'shat va [yuqorida] aytgan [dorilarim] bilan muolaja qil.

1251. [Unga qarshi] qizitish va ho'llash [tadbirini] ishlat, shunday qilsang, to'g'ri qilgan bo'lasan.

**[TIBBIY] AMALIYOTNING IKKINCHI BO'LAGI. U
HAM BO'LSA QO'L BILAN QILINADIGAN
AMALLAR, BULAR UCH QISMDAN IBORAT**

1252. Men foydali tartibni [aytishdan] bo'shagach, endi qo'l amallaridan boshlayman.

1253. Birinchisi tomirlarda— ularning kattasi — yo'g'oni, ingichkasida ham bu ish qilinadi.

1254. Va ikkinchisi go'shtda qilinadi, uchinchisi esa suyakda ishlanadi.

**Shu uchtadan birinchisi tomirlar ustida
qilinadigani hamda tomirdan qon olishning
manfaatlari to'g'risida**

1255. Tomirlar jinsidan shundaylari borki, ularni sen yorasan [qon olasan], ba'zisini tortib olasan va tagi bilan kesasan.²⁶⁹

1256. Shishga o'xshagan, bosh va ko'krakdagi har bir og'riqda qo'ldagi akhal tomiridan qon olinadi.

1257. Qattiq bosh orig'i va burundan qon ketishida qiyfol tomiridan asta-sekin qon olinadi.

1258. Ko'krakni va o'pkada paydo bo'lgan og'riqni davolashda [qo'ltiqdagi] *bosliq* tomiridan [qon olinadi].

1259. Jigar va taloq dardlaridan ahvoli yomonlashgan kishida *moziyon*²⁷⁰ degan ikkita tomirdan [qon olinadi].

1260. Agar bosliq tomirining jismini topmasak, *habl uz ziro*²⁷¹ tomiridan qon olamiz.

1261. Hamma vaqt bo'lib turadigan miya og'rig'ida chakkadagi tomirlardan qon olamiz.

1262. Shaiqa²⁷² va boshdagi eski yarada quloq orqasidagi tomirdan [qon olinadi].
1263. Ikki koʻzdagi kasallikda koʻz burchagidagi ikki tomirdan qon olamiz.
1264. *Yofux* [bosh tepasi]dagi yaralar va bosh sathida paydo boʻladigan shishda undagi [*yofuxdagi*] tomirdan [qon olinadi].
1265. [Turli] ogʻriqlarda, xususan moxov kasalligida boʻyin tomiri [vadaj]dan qon olamiz.
1266. Koʻzni davolashda, doimiy bosh ogʻriqda va bosh-yuzlarga toshadigan yaralar [saʼfa]da peshona tomiridan [qon olamiz].
1267. Hamma vaqt boʻlib turadigan bosh orgʻrigʻi va koʻz tinishda boshning orqa tomonidagi tomirdan [qon olamiz].
1268. Yuzning yuqori tomonida koʻrinadigan toshmalarda burun uchidagi tomirdan [qon olamiz].
1269. Tilning tagidagi shishda va tomoq ogʻriqda tilning tagidagi tomirni qasd qilasan-da, undan qon olasan.
1270. Kindik ostida joylashgan ichki aʼzolar kasalligida tizzadagi tomirdan qon olamiz.
1271. Ikki sondagi kasallikda ikki pochadagi *sofin* [tomiridan] qon olasan.
1272. *Naso* tomiridan *irqunnaso* kasalligida va oyoq panjasidagi tomirdan esa undagi yuz berishlar [ogʻriqlar]da qon olinadi.

**Ur ib turadigan tomirlar [arteriyalar]
ustida**

1273. Bosh ogʻrigʻida va koʻzda seziladigan ogʻriqlarda arteriyalar kesiladi.
1274. Qachonki bu dardning shiddatidan, koʻzga suv tushishidan qoʻrqsak.
1275. Bir shishning paydo boʻlishi arteriyaning ochilib qolgani va sathi [atrofi]dan qon oqmasligidan boʻlsa.
1276. Uni yor, uni kes yoki sugʻurib tashla, istasang, undan qon ol²⁷³ yoki hammasini kesib tashla!
1277. Atrofini bogʻlash yoki dogʻlash bilan qonlarni oqishdan toʻxtat.
1278. Uni jarohatni davolagandek davola, toki uning egasi [bemor] tinchiguncha.

**Qo'l bilan qilinadigan amalning ikkinchisi
go'sht ustida bo'ladi
Birinchi navbatda tilish haqida**

1279. Go'shtning amali tilish, kesish, dog'lash va yorishdan [iborat].

1280. Tilishdan bir xili [bevosita] qonni yurgizadi [oqizadi], yana bir xilida, tilingandan keyin, qonni qortiq bilan so'riladi.

1281. Shunda har xil chiqiq va yaralik badanning sathidan qon oqadi.

1282. Ba'zan xilt [qon]ni boshqa yerga [a'zoga] ko'chirmoqchi bo'lganimizda tilmasdan qortiq solamiz.

1283. Ba'zan [qortiqni] bo'shligicha yopishtiramiz, ba'zan kuydirilgan paxta bilan [yopishtiramiz].

1284. [Bunday tadbirni] biron yerdan [ichak va me'da qattiq og'riqni paydo qiluvchi] yelni chiqarish uchun va qizitish yo'li bilan a'zolari tuzatish uchun [qo'llaymiz].

Go'shtni kesish bilan [qilinadigan] amal

1285. Kesilishi [lozim] bo'ladigan har bir et, ular: *masomir*,²⁷⁴ so'gal va shatoirlar²⁷⁵ kabidir.

1286. Chekka a'zoldagi sasigan [etlar], masalan, [zararlangani] va burunlarning bispoyasi — chilpoyasi.

1287. Ortiqcha yoki yopishib [o'sadigan] barmoq va ko'zning [bir-biridan] ajralmay qoladigan qovog'i.

1288. Turtib chiqqan *inabiyya*,²⁷⁶ siydik yo'lining yopilib-bekilib qolgan sirtqi terisi.

1289. Biron yaraning buzilgan eti va ezilish natijasida paydo bo'lib buzilgan yara.

1290. Til hamda quloqlarda bo'ladigan ortiqcha et kesiladi.

1291. Shisha, o'q va nayza uchlarini chiqarish uchun ularning ustidagi [et] kesiladi.

1292. Erkaklarda [gi ayollarnikiga o'xshab o'sgan]²⁷⁷ emchak va pochada [yomon xiltlar sababli] kengaygan tomirlar kesiladi.

1293. Bavosirlarning hamma [xillarini] va sasigan usti, parda qoplagan shishlar ham [kesiladi].

1294. Qorayib ketgan yara ustidagi yog', chirigan etlar ham.

1295. Uzayib qolgan lakluk va tishning milkida — oshib o'sib ketgan yeri ham [kesiladi].

1296. Rishta [kasalligida] va quloqni bekitib qo‘ygan to‘siqlar tufayli ham et kesiladi.

1297. Ko‘zning ustida ortiqcha bo‘lgan har bir et va ko‘z ichida ko‘rinadigan parda [noxuna]²⁷⁸ ham [kesiladi].

1298. Qovoq ichida paydo bo‘ladigan *tuta*, shatra²⁷⁹ va *zafarani*,²⁸⁰ xunasa,²⁸¹ kishining erlik olati va kindakdagi dabba [kesiladi].

1299. Bizning – erkaklarning jinsiy olatimiz pardasidan qorayib ketgani va orqa teshikning to‘silib qolgani [ham kesiladi].

1300. Manfaat yetkazish uchun sen kesadigan har bir [a‘zo] va shunga o‘xshash chetdan voqe bo‘lgan [kesilishda].

1301. Yorilganining iloji tikish bilan, shilingan²⁸² a‘zonikini esa et bitirish bilan bo‘ladi.

Etni dog‘lab kuydirish [yo‘li] bilan [bo‘ladigan] amal

1302. Badanlarda bo‘ladigan har qanday dog‘lash harakatli tomirdan qonni to‘xtatish uchundir,

1303. Va kesilgan katta tomirlardan hamki, ulardan oqayotgan qon [dori bilan tiyilmay] tabibni ojiz qilardi.

1304. Rutubatli badanlarni quritish va bo‘sh etlarni qattiqlatish uchun [ham dog‘lanadi].

1305. Dog‘lash sovugan badanlarni isitadi va namli [badanlarda] qancha davom etgan bo‘lmasin uni qaytaradi.

Etida qo‘l bilan qilinadigaya ishlardan biri yorishdir

1306. Sening yorishdan iborat bo‘lgan har bir ishing xiltlarni chiqarish uchundir.

1307. Masalan, shishdan yiringni chiqarish va to‘planib, sasib qolgan qonni chiqarish uchun.

1308. Ikki ko‘zdagi suv [kataraktani chiqarish] yoki *barada*,²⁸³ suv [rutubat] va tugunchaklarni [yorish] kabi.

1309. Va [ichdan chiqariladigan] toshlar, *sal’a*,²⁸⁴ *shiryon*²⁸⁵ va bezlar;

1310. Sariq suv kasalligi, suvlik va etlik *qila* kasalligi [kabi].²⁸⁶

**Qo'l bilan [qilinadigan] amallarning
uchinchi qismi suyak ustida qilinadigani,**

Avvalo suyakni o'z o'rniga qo'yish

1311. Suyak singanda yoki chiqqanda sen qiladigan har bir ish.
1312. Va sen davolaydigan har bir siniqning iloji o'z joyiga solish bilan bo'ladi:
1313. Ya'ni undagi siniq parchalarini o'z ta'biga muvofiq joy-joyiga tushirish, teshib chiqqanini arralab tashlash.
1314. Uni mustahkam — tibbiy hunar bilan siqmay va bo'sh ham qilmay bog'lanadi.
1315. Lattalarni²⁸⁷ o'rashni o'rtadan boshlanadi, keyin to o'ralib bo'lguncha mahkamlay beriladi.
1316. Uning ustidan boyloqlar va uning ustidan taxtakachlarni terib bog'lanadi.
1317. Avval [bemorning] ovqatini yengillashtir va to'lishsin [semirsin] uchun oxirida uni quyuq qil!
- 1318.. Avvalo uni qon oqib kelishi sababli issiq shish paydo bo'lishidan ehtiyot qil.
1319. O'sha shishning oldini olish uchun qo'lingdan kelgancha har bir sovuq[li narsa] bilan uni man' qil!
1320. To bitib tuzalguncha [bemorni] harakat qilishdan man' qil, uzoq [vaqt] sabr etmakka uni majbur qil!

Suyak chiqqanini davolash

1321. Chiqqan [suyak] o'z yeriga tushguncha uni tortasan.
1322. Uni o'z yeriga qaytarganingdan keyin bog'laysan va o'zing belgilaydigan vaqtgacha qo'yib qo'lasan.
1323. [Bemorga] doimo burishtiradigan — qobiz dorilar [ichirib], nordon ovqat yedirasan.
1324. To u shishdan salomat qolganini va qonning yig'ilib qolish xavfi ketganini ko'rguningcha [shunday qil].
1325. Uni tuzatishing uchun kamida bir oy va ba'zan o'n [kun] ham kifoya qiladi.
1326. Men amallarning hammasidan bo'shadim, endi mukammal so'zni tugallayman.

IZOHLAR

“URJUZA” TARJIMASIGA IZOHLAR

¹ T.(Toshkent nusxasi qo‘lyozmasi)da: “sochuvchi”.

² 5-baytga qarang.

³ T.da: “ko‘rsatganingdek”.

⁴ T.da 8—16- baytlar quyidagicha farqlanadi:

Tanqidiy matnda bo‘lmagan, lekin T.da bor qo‘shimchalar:

1. Ulug‘lik egasi bo‘lgan tangrining rahmatlari rostgo‘y xabarchi [payg‘ambar]ga bo‘lsin.

2. [Uning nomi] Muhammad, tangri unga elchilik [vazifasini] berdi-da, u xalqni yo‘ldan adashishdan qutqazdi.

3. Tangri uning tabiiy aqliga eshitilgan [naqliy] hujjatli haq [so‘zini] tuhfa qildi.

4. Keyin u[ning aqli] to‘lin oy yoki quyoshga tutashgan sezgi ko‘zining nuri kabi [ravshan] bo‘ldi.

5. Shuning uchun u uzoqni ham, yaqinni ham idrok eta oladi va fikrida gumonsirovchi bo‘lmadi.

6. Uning yaxshi fikri yomonini tarqatadi. Uning so‘zida to‘g‘rilik ayon bo‘lib turadi.

7. U kishi aqli nafsining xohishiga g‘olib keladi, u dunyodan oxiratni afzal ko‘radi.

8. U porloq nur [ya‘ni, Qur‘on] va asosli, qat‘iy hujjat-dalillar bilan haqiqatni gullatadi.

⁵ Abu Ali ibn Sinoning bu jumladagi fikridan inson hayvondan faqat mehnat qilish qobiliyati bilan ham ajraladi degan ma‘no anglashiladi.

⁶ Yuqorida Ibn Sino “Urjuza”ni Eronga kelganidan keyin yozganligiga ishora qilgan bo‘lsa, bu 15- va 16-baytlarda olim “Urjuza”da takomillashgan nazariy va amaliy tibbiy masalalar bayon qilinganligini va nasrda qo‘lga kiritilgan bilimlarini endilikda nazmda bayon qilayotganligini aytadi. Bu ikki baytdan, garchi aniq aytilmagan bo‘lsa ham, “Urjuza” Ibn Sinoning “Tib qonunlari” nomli nasrda yozilgan tibbiy asaridan keyin yozilganligi anglashiladi.

⁷ T.da “Tibning ta‘rifi haqida”.

⁸ Ya‘ni, quyidagi uch narsani o‘z ichiga oladi.

⁹ Yettita tabiat deyilganda quyidagilar tushuniladi: 1. Rukn (“Urjuza”yaing 23- va undan keyingi baytlariga qarang); 2. Mizoj (va undan keyingi baytlarga qarang); 3. Xiltlar (sakson va undan keyingi baytlarga qarang); 4. A’zolar (to’qson olti va undan keyingi baytlarga qarang); 5. Ruhlar (bir yuz yetti va undan so’nggi baytlarga qarang); 6. Quvvatlar (bir yuz o’n ikkinchi baytga qarang); 7. Ishlar (bir yuz yigirma olti va undan keyingi baytlarga qarang).

¹⁰ Oltita zaruriyat deyilganda quyidagilar anglashiladi: 1. Havo (“Urjuza”ning 131- va undan keyingi baytlariga qarang); 2. Yeyish va ichish; (162- va undan keyingi baytlarga qarang); 3. Uyqu va uyg’oqlik (180- va undan keyingi baytlarga qarang); 4. Harakat va harakatsizlik (189- va undan keyingi baytlarga qarang); 5. Bo’shanish va bo’shanmaslik (197- va undan keyingi baytlarga qarang); 6. Nafsoniy kayfiyatlar (209- va undan keyingi baytlarga qarang).

¹¹ Araz deb kasallikning tashqi alomatiga aytiladi.

¹² Rukn turli jismlarni paydo qiluvchi to’rtta asosiy unsur (yer, suv, havo, olov)dir (Qarang: “Qonun”, “Fan”, 1978-1983, VI-k; 437-bet).

¹³ Ya’ni badan bir xil tabiatli ruknlardan emas, balki issiq, ho’l va quruqlikda bir-biriga zid bo’lgan to’rt rukn tarkibidan paydo bo’lgandir. Bir narsaning buzilishi unga zid bo’lgan boshqa bir narsaning borligidan dalolat beradi. Agar shunday ziddiyat bo’lmasa, hech vaqtda tirik jonda kasallik yuz bermas edi.

¹⁴ Ibn Sinoning yozishicha, “unsurlarning nihoyatda mayda bo’laklaridan, qarama-qarshi kayfiyatlarning bir-biriga ta’siridan paydo bo’ladigan kayfiyatga mizoj deyiladi. Unsurlar o’z quvvatlari bilan bir-biriga ta’sir qilishlari natijasida bir kayfiyat vujudga keladi. Ana shu kayfiyat mizojdir. Unsurlardagi dastlabki quvvat to’rtta: issiqlik, sovuqlik, ho’llik, quruqlik” (“Qonun”, I, 11-bet).

¹⁵ Masalan, falonchining mizojiga issiqlik yoki sovuqlik g’alaba qilgan desa, bu yolg’iz-yolg’iz aytgani bo’ladi. Unga issiqlik va quruqlik yoki sovuq va ho’llik g’alaba qilgan deganda ikki xil mizojni birga qo’shib aytgan bo’ladi.

¹⁶ Bu yerda zamonga yilning to’rt fasli, o’sadigan narsalarga hamma jonivorlar va joyga esa yer yuzidagi yashash mumkin bo’lgan hamma joylar kiradi.

¹⁷ “Ustuqus” — yunon tilidan olingan so’z bo’lib, unsur yoki badan tarkibiy qismining dastlabki asosi demakdir.

¹⁸ Masalan, olovni issiq, suvni sovuq desak, demak, olovdan issiqroq va suvdan sovuqroq narsa yo’qdir va ular boshqa kayfiyat aralashgan issiq yoki sovuq narsalarning hammasidan issiqroq yoki sovuqroq degan bo’lamiz.

¹⁹ Bu yerda bulut deb havoni, tuproq deb yerni aytmoqchi. Qadimgi va o’rta asr olim-

larining ta'limoticha, ustuslardan biri bo'lgan olov [o't]dan murod bu bizga ma'lum olovimiz emas, chunki u vujudga emas, fasodga sababdir. Ammo vujudga sabab va ustuslardan biri hisoblanadigan olov falak qa'rida va havodan tepada turadigan olovdir. Bu olovda rang bo'lmaydi, chunki rang araz [keyin paydo bo'lgan narsa], ustusga hech narsa oriz bo'lmaydi (Ibn Rushd, 8b—9a-varaqlar).

²⁰ To'rt kayfiyat bir jihatdan muxtalif [kelishmovchi], ikkinchi tomondan muttafiq bo'lgan javhar [modda]lar orasida taqsimlangan. Shu jihatdan ular bizga kavn [hayot] ni baxsh etadi. Javharlarning muxtalifligi bir-biriga qarama-qarshiligidan, muttafiqligi esa bir kayfiyatda ikkitasining ishtirok etishidan kelib chiqadi. Masalan, olov bilan havoning issiqlikda, suv bilan yerning esa sovuqlikda ishtirok etgani kabi.

²¹ Masalan, falon narsaning mizoji issiq deyilsa, unda boshqa kayfiyatlar ham bor, lekin issiqlik g'olibroq, degan ma'no anglashiladi.

²² Ya'ni to'rt kayfiyatni bab-barobar o'ziga olgan mo'tadil mizojni biz qonun [o'lchov birligi] qilib olamiz. Qaysi narsaning kayfiyatini ta'riflasak, o'sha mo'tadilga nisbatan olgan bo'lamiz.

²³ Olovlikdan murod issiq-quruq, tuproqlikdan sovuq-quruq, suvlikdan esa sovuq-ho'ldir.

²⁴ Yeldan murod havodir.

²⁵ Mizojlar, umuman, to'qqizta, shundan bittasi mo'tadil, qolgani ikki xil kayfiyatga ega bo'lgan murakkab va bir xil kayfiyatga ega bo'lgan oddiy sodda mizojlardir.

²⁶ Ya'ni badan tabiatini o'zgartib, unga o'z ta'sirini o'tkazadigan narsa dori, badan unga g'olib kelib, u bilan g'izolansa — o'ssa, g'izo bo'ladi.

²⁷ “Yoshlar, — deydi Ibn Sino, — umuman, to'rt qismdir: 1. “O'sish yoshi”, bunga “o'smirlik” deb ham ism beriladi. Bu o'ttiz yilcha davom etadi. 2. “O'sishdan to'xtash yoshi” yoki “yoshlik davri”. Bu o'ttizdan o'ttiz besh yoki qirq yoshgacha bo'lgan davr. 3. Qisman quvvat bo'la turib cho'kish, bu o'rtacha yoshdagi kishilarga mansub bo'lib, oltmish yoshgacha davom etadi. 4. Kuchsizlik bilan birga “cho'kish yoshi”, bu umr oxirigacha cho'zilib, qarilarning yoshidir” (“Qonun”, V, 18-bet).

²⁸ Chunki keksalarda araziy rutubat bor.

²⁹ Bu haqda Ibn Sino “Qonun”da mufasssalroq gapirgan (“Qonun”, I, 21-bet).

³⁰ O'rtacha, ya'ni ortiqcha semiz ham, oriq ham bo'lmagan gavda yuqoridagi ikki darajaga nisbatan mo'tadil hisoblanadi.

³¹ Ya'ni kishi rangining o'zgarishiga ob-havoning ta'siri bo'lgan bo'lsa.

³² Zanj [yoki Zinj] Afrikaning sharqiy sohili va o'sha yerning aholisi.

³³ Saqlab jami saqoliba — slavnnya.

³⁴ Yetti iqlim. Bu haqda qarang: H. Hasanov. Oʻrtaosiyolik geograf va sayyohlar. Toshkent, 1964, 110—111-betlar.

³⁵ Jolinus moʻtadil iqlim deb toʻrtinchisini eas, beshinchisini qabul qilgan.

³⁶ Ibn Sinoning yozishicha, “qon yogʻlik, quyuq va yopishqoq boʻlar ekan, moʻy qora boʻladi, agar qon suvsimon boʻlib qolsa, moʻy oqara boshlaydi” (“Qonun”, I, 534-bet).

³⁷ al-Jalidiya.

³⁸ al-Bayziya.

³⁹ Asos qilib olingan matnda boʻlmasa ham T., S. — P. qoʻlyozmalarida va Ibn Roʻshdda bor boʻlmaganligi uchun bu bayt qoʻshildi.

⁴⁰ Shahlo koʻz deb, koʻkligi ozroq va koʻrkamroq yoki unga qizillik aralashgan koʻzga aytiladi. Oʻzbekchadagi qoʻykoʻzga toʻgʻri keladi.

⁴¹ Oʻrta asr Sharq tabobatida, shu jumladan, Ibn Sino asarlarida fiziologiya bilan patologiyaning negizi toʻrtta badan suyuqligi — xiltlar haqidagi taʼlimotga asoslanilgan edi. Yunonlar, xususan, Gippokratdan qabul qilingan bu taʼlimotga muvofiq, odamning badanida toʻrt xil xilt, chunonchi: qon, balgʻam, safro va savdo bordir. Qon arteriya va venalarda, balgʻam miyada, safro jigarda va savdo taloqda boʻladi. Bu xiltlar maʼlum miqdorda aralashganida va ularning oʻzlari moʻtadil [normal] boʻlganlarida kishi sogʻ boʻladi. (“Qonun”, I. Kirish, 1-bet).

⁴² Bu xili tabiiy saffrodir (“Komil as-sinoat at-tibbiya”, I, 46-bet).

⁴³ Asosiy, (yaʼni boshqaruvchi) aʼzolarga bosh miya, yurak, jigar va ikki moyak kiradi (“Urjuza”, 97, 88, 100 va 101-betlar).

⁴⁴ T.da: “badanni tirgazadi”; Ibn Roʻshdda: “badandagi haroratga”.

⁴⁵ Katta arteriya.

⁴⁶ “Ruh” yunoncha “pnevma”dan olingan boʻlib, inson gavdasida yuruvchi efirsimon bir jismni ifoda qiladi. Ibn Sino ruhga faylasuflar bergan “jon” maʼnosini bermaydi (“Qonun”, I, 107 va 437-betlar). Ibn Sinodagi ruh taʼbiri eski yunonchadagi “Pneumasoluk” taʼbirining ekvivalenti boʻlib, bu taʼbirdan koʻzda tutilgan maʼno Yevropada XVIII asrda (“force vitale” — “jon quvvati” nomi bilan takror maydonga chiqdi. Ibn Sinoning fikricha, ruh unsur [elementlar]ning aralashuvidan vujudga kelgan va osmon jismlariga oʻxshash bir holga ega boʻlgan jismoniy modda — jismdir. U yurakdan boshqaruvchi aʼzolarga oʻgib tarqaladi. Ibn Sino ruh bilan nafsni bir-biridan farqlaydi. Nafs nafsoniy hayotning moddiy boʻlmagan boshlanishi, sezuv, iroda va

aqliy quvvatlarning jamidir. Ruh esa boshlanishda moddiy bo‘lib, inson va hayvonlardagi hayotiy quvvatni tashuvchidir. Ruh va nafs orasidagi bunday farqni biz Platonda ham, Aristotelda ham uchratmaymiz, bu o‘rinda Ibn Sino fikri originaldir (“Ibn Sino Psixologiyasi”, 15-varaq).

⁴⁷ Ya’ni miya ichida, parda ostida bo‘ladigan ruh. Unga nafsoniy ruh deyiladi.

⁴⁸ Mana shu nafsoniy ruh uch xil bo‘lib, ular miya qorinchalarida yetiladi. Old qorinchada sezish va xayol qilish, o‘rta qorinchada tafakkur qilish, orqa qorinchada eslash va yodda saqlash moddalari mavjuddir (Ibn Rushd, 32a—32b).

⁴⁹ Quvvatlar — gavdadagi turli jarayonlarni yuzaga chiqaruvchi kuchlardir. Quvvatlar turlarining soni o‘ntadir:

1. Nafsoniy quvvat. 2. Tortuvchi quvvat. 3. Oziqlantiruvchi quvvat. 4. Shakl beruvchi quvvat. 5. O‘zgartiruvchi quvvat. 6. O‘stiruvchi quvvat. 7. Hazm quvvati. 8. Haydovchi quvvat, ya’ni organizmda paydo bo‘lgan chiqindilarni tashqariga chiqaruvchi quvvat. 9. Hayvoniy [yoki hayotiy] quvvat, yani a’zoldagi sezish, harakat va faoliyatni yuzaga chiqaruvchi quvvat. 10. Harakatlantiruvchi quvvat (“Qonun”, I, 441-bet).

⁵⁰ Ya’ni unga hali biron shakl berilmaydi-yu, lekin shaklga surat berishga tayyorlaydi.

⁵¹ T.da bu baytdan so‘ng “Hayotiy quvvatlar haqida” deb alohida sarlavha qo‘yilgan.

⁵² Ya’ni arteriyalarni.

⁵³ Hayotiy quvvatning ikkinchisi shahvoniy quvvat bo‘lib, u ta’sir etadigan har bir narsadan, ya’ni yaxshi narsalarni sevish va yomonlarini yomon ko‘rish bilan ta’sirlanadi (Ibn Rushd, 33b—34a-varaqlar).

⁵⁴ Ishtirok bilan, ya’ni iborati bitta-yu, tushunchasi bir necha bo‘lgan fe’l sifatida ishlatiladi. Fe’l oddiy va murakkab degan ikki qismga bo‘linadi. Masalan, “tortish”, “o‘zgartirish” va “tutish-ushlash” oddiy fe’ldir. Ammo “g‘izoning o‘tishi”, “ovqat talab bo‘lish” kabilar esa murakkab fe’ldir. Tabiblar so‘ziga ko‘ra ishtahani ochadigan a’zo oshqozon og‘zidir. Badan a’zolariga g‘izo yetishmay qolsa, oshqozon og‘zidagi g‘izoni tortadi-da, me’da og‘zi o‘sha g‘izoni yo‘qotganini sezadi va o‘rniga boshqa g‘izo talab qiladi. Ana shu holat och qolish deyiladi. Demak, a’zolarining me’da og‘zidan g‘izolarni tortishi va o‘sha tortib olingan g‘izoni yo‘qotganini me’da sezishidan murakkab bo‘lgan fe’llardan ishtaha hosil bo‘ladi. (Ibn Rushd, 34—35-varaqlar).

⁵⁵ “Urjuza”ning barcha nusxalarida: “va in tak” shaklida yozilgan. Arab tili grammatikasi qoidasiga muvofiq “va in takun” shaklida yozilishi kerak edi. Bu yerda vazn taqozosi bilan “takun”dagi “nun” tushirib qoldirilgan.

⁵⁶ “Munajjimlar ra’yiga ko‘ra yulduzlarning ba’zisida nuhus [bexosiyatlik], ba’zisida esa su’ud [xosiyatlik] bo‘ladi.

⁵⁷ Barcha nusxalarda “va in tak” shaklda yozilgan. Aslida “va in takun” deb yozilishi kerak edi. Bu joyda ham she’r, vazn buzilmasligi uchun keyingi “nun” tushirib qoldirilgan.

⁵⁸ T.da bular quyidagi ayrim-ayrim ikkita sarlavha ostiga olingan: “Shaharlarga qarab havoning o’zgarishi”; “Tog’larga qarab havoning o’zgarishi” (T. 379b-varaq).

⁵⁹ T.da bular quyidagicha ayrim-ayrim ikkita sarlavha ostida berilgan: “Dengizlarga qarab havoning o’zgarishi”; “Shamollarga qarab havoning o’zgarishi” (T. 379b-varaq).

⁶⁰ T.da: “Bu haqda ilm ahllarining aytishicha”.

⁶¹ Razroziy-toshlar ustida oqib keladigan suvda yashaydigan baliq.

⁶² Ibn Sino “Qonun” kitobida yozishicha, “miyaning uzunasiga uchta qorinchasi bo’lib, har bir qorincha eniga ikki bo’limga bo’linadi. Biroq miya oldingi qorinchasininggina o’ng va chap [qism]larga ajralib turishi [yaqqol] sezilarlidir” (“Qonun” III, 1-jild, 14-bet). Hozirda bu qorinchalar ikkita “yon qorinchalar” deb ataladi. Bundan tashqari Ibn Sino miyani “orqa qorincha” (hozirgi kunda “to’rtinchi qorincha” deb ataladi) va “o’rta qorincha” (hozirgi vaqtda “uchinchi qorincha” deb ataladi)ga bo’lgan. “O’rta qorincha”ni oldingi qismdan orqa qismga o’tadigan yo’l kabi va ikkisining o’rtasidagi “yo’lak” kabi deydi (“Qonun”, III, 1-jild, 14, 675—676-betlar).

⁶³ “Jismni oriqlatadi” o’rnida Ibn Rushd sharhida “jismda sovuqlik paydo qiladi”.

⁶⁴ Mo’tadil badantarbiya tabiiy haroratni kuchaytirish bilan birga badanni ham mo’tadil qiladi. Kishining harakati va o’sha tabiiy harorat yordami bilan badandagi xilt va kirlarni chiqaradi, chunki tabiiy harorat kuchaysa, chiqaruvchi va boshqa quvvatlar ham kuchayadi (Ibn Rushd. 46a-varaq).

⁶⁵ T.da og’irlik.

⁶⁶ Ya’ni mo’tadil riyoza o’sish davridagi bolalarning o’suvchi quvvatlariga quvvat qo’shadi. Riyoza bilan shug’ullanish, deydi Ibn Rushd, so’ngra hazm qilish ishi tugagandan keyin bo’lishi kerak; hazm qilish tugal tamom bo’lmay turib riyoza kirishish zararlidir. Hazm qilish me’dada, jigarda va a’zolarining o’zida bo’ladi (Ibn Rushd, 46a-varaq).

⁶⁷ Begona, ya’ni tabiiy bo’lmagan.

⁶⁸ *Misvok* — tish tozalagich, u arok nomli daraxtning novdasidan tayyorlanadi.

⁶⁹ Sariq suv kasalligi — istisqoni Ibn Rushd o’z sharhida “istisqo ziqqiy” deb sharhlaydi.

⁷⁰ Qulanj — [kolit, kolika] — yo’g’on ichak shilliq qavatining yallig’lanishi (“Qonun”, III, 2-jild, 199-bet).

⁷¹ Chunki maniyning badanda yigʻilib qolishi har xil yomon dardlar paydo qilishiga sabab boʻladi.

⁷² Yaʼni, jinsiy aloqaga koʻp ruju qilishdan ularni qaytar.

⁷³ *Niqris* — podagra.

⁷⁴ Qoʻrqish [fazaʼ an-nafs]; P.da: farax an-nafs [shodlik] shaklida yozilib, bosma xatoga yoʻl qoʻyilgan.

⁷⁵ Boʻlaklari bir-biriga oʻxshagan aʼzolar deb hammasining ham, bir boʻlagining ham nomi bir xil boʻlgan aʼzolar aytiladi, goʻsht va suyak kabi. Goʻshtning koʻpi ham, ozi ham goʻsht deyiladi. Ammo boʻlaklari bir butun-u, bir nomga ega boʻlmagan aʼzolar qurol aʼzolari deyiladi. Bunga qoʻl va boshni misol qila olamiz, chunki qoʻlning bir boʻlagi qoʻl deyilmaydi, har qaysi boʻlagining nomi boshqa-boshqa. Bosh ham shunga oʻxshash (Ibn Rushd, 49b—51a-varaqlar).

⁷⁶ Bu kasalliklar 8 xil boʻlib, issiqlik, sovuqlik, hoʻllik va quruqlikdan kelib chiqadi. Ularning har qaysisi yo modda [xilt]lik yo moddasiz boʻladi. Bularni Ibn Sino 213—221-baytlarda bayon qilgan.

⁷⁷ P.da: as-sahna; oʻqilishi kerak as-sahna.

⁷⁸ Bir butunlikning buzilishi boʻlaklari bir-biriga oʻxshash aʼzolarida ham, qurol aʼzolarida ham boʻlishi mumkin, chunki buzilish-ajralish qurol aʼzolarida, bir aʼzoning ikkinchi aʼzoga yopishganligida, boʻlaklari bir-biriga oʻxshash aʼzolarida esa bir aʼzoning oʻzida boʻladi; suyak sinishi va et uzilishi kabi (Ibn Rushd, 53a-varaq). Quyida 231—237-baytlarda Ibn Sino arab tilida maʼnosi bir-biriga yaqin boʻlgan, lekin tabiblar oʻrtasida maxsus termin sifatida ishlatiladigan soʻzlarni izohlaydi. Shu qoidani biz uning “Tib qonunlari”da va Ali ibn Abbos al-Maxusiyning “Komil as-sinoat”ida ham uchratamiz.

⁷⁹ T.da va A.da: “juftlangan”.

⁸⁰ Sabablar badan sirtidan va badan ichidan keluvchi degan ikki turga boʻlinadi. Birinchisi “bodiya” deb ataladi. Badan ichidan keluvchi sabablar yana ikki xilga ajraladi: biri yaqin sabablar, ular “vosita” — bogʻlovchi sabablar, ikkinchisi uzoq sabablar, ular “sobiqa” — oldingi sabablar deyiladi. Yaqin sabablar deb bir kasallikka xos boʻlgan, orada boshqa sabablar aralashmagan sabablar aytiladi. Uzoq sabablarga toʻlishlikni misol keltiriladi, chunki toʻlishlik toʻsiqlarga, toʻsiqliklar sasish-chirishga va sasish-chirish esa isitmaga sabab boʻladi (Ibn Rushd, 54a—54b-varaqdar).

⁸¹ Qachon sasish-chirish ketsa, sasish isitmasi ham ketadi. Chunki bu isitmaga oʻsha sasish-chirish bevosita bogʻlangan sabab boʻlgan edi.

⁸² Toʻlganlik toʻsiqlarga, toʻsiqlar chirish-sasishga, sasish-chirish esa isitmaga sabab

bo'ladi. Shuning uchun ham "uzoq sabab" deb ataladi.

⁸³ T.da bu sarlavha yo'q.

⁸⁴ T.da "suyuq".

⁸⁵ Hammom va pechkalarda tuynuk-teshiklar bo'lsa, issig'i ketib qolganidek badan g'ovak bo'lsa, undan issig'i ketib qoladi.

⁸⁶ T.da "yoki yuqoriga chiqishda".

⁸⁷ Ifriz al-varik.

⁸⁸ Bu yerda Ibn Sino "asab" so'zini she'r uchun "asaba" shaklida bergan. Arab tilida nerv ma'nosidagi "asab" so'zi bu shaklda kelmagan.

⁸⁹ A.da: "shishlarning ko'pi".

⁹⁰ Bunda ham "ad-davo al-qobiz" jumlasida o'rnida "al-qobiz ad-davo" deyishi arab tili qoidasiga xilofdir, chunki arab tilida avval sifatlanmish, keyin sifat kelishi kerak. Ibn Sino vazn taqozosi bilan aksincha qilgan va nahviy xatoga yo'l qo'ygan.

⁹¹ "Aqqor" ko'pligi "aqoqir" — dori yoki dorivor o'simliklar.

⁹² Qurbaga kasalligi — til ostida bo'ladigan lapsha kasalligi ("Qonun", III, 347—348-betlar).

⁹³ Ya'ni sanoqda kam bo'ladigan har bir a'zo moddaning kamligidan kelib chiqadi.

⁹⁴ Ibn Rushda "og'irlik" o'rnida "chiqindi-axlat" deb sharhlangan.

⁹⁵ Yuz beradigan belgi — "araz"lar uch xil bo'ladi: 1. A'zolarga yetadigan arazlar, ya'ni ularga yetishadigan zararlar. 2. Jism hollariga yetadigan arazlar, sarg'ayish va bo'shashish kabi. Ya'ni kasallikdan keyin badanda yuz beradigan o'zgarishlar. 3. Badandan chiqadigan [axlat, siydik va ter] narsalarga yetadigan arazlar (Ibn Rushd, 62a-varaq).

⁹⁶ Ya'ni a'zolarning funksiyalarida.

⁹⁷ Ya'ni bitta narsa unga ikkita bo'lib ko'rinishi (Ibn Rushd, 2b-varaq).

⁹⁸ "Dalillardir" o'rnida Ibn Rushdda "dardlardir" deyilgan.

⁹⁹ T.da "Fe'l".

¹⁰⁰ Ya'ni, amplitudasi.

¹⁰¹ Shunda aytilgan o'n xil kengayish miqdori 343—395-baytlarda zikr qilinadi. Shu raqamlar orasidagi sarlavhalarga qarang.

¹⁰² Uradigan tomirlarning uchta tarafi, ya'ni uzunlik, kenglik va chuqurligi nihoyasi-gacha yoyilsa, kengaysa.

¹⁰³ Tabiiy tomir urishining nisbati yoshga, yil fasllariga va yoylarga qarab turlicha bo'ladi. Teng — bir xil o'ldovli tomir urishi deb mo'tadil mizoj, mo'tadil yosh, mo'tadil joy va mo'tadil vaqtda bo'ladiganiga aytiladi (Ibn Rushd, 70a-varaq).

¹⁰⁴ Ya'ni yosh, yil fasllari va joylar taqozosi mos bo'lmaydi.

¹⁰⁵ Vazn, harakat va harakatsizlik vaqtida, quvvat va zaiflikda mo'tadil bo'lgan tomir urishi "e'tilofli" tomir urish, buning aksi "ixtilofli" tomir urish deb ataladi (Ibn Rushd, 70a—70b-varaqlar).

¹⁰⁶ Ya'ni muayyan bir davra qilgandan keyin boshqa davra qilmaydi. "Sichqon dum-chasi" deb sichqon dumiga o'xshab avval katta bo'lib, keyin kichiklashib boradigan xiliga aytiladi.

¹⁰⁷ Ya'ni nomlangan.

¹⁰⁸ Quvvati zaif bo'lgan paytda qurtga o'xshab harakat qilishi uchun "qurtsimon", undan ko'ra qattiqroq bo'lgani chumolisimon", to'ldinlanadigani "to'ldinsimon" va bo'laklari arra tishiga o'xshagan o'tkiri "arrasimon" deb nomlangan (Ibn Rushd, 72a-varaq).

¹⁰⁹ Ya'ni birida ortiqlik, ikkinchisida kamlik mavjud bo'ladi.

¹¹⁰ Tomir urishini mo'tadil mizojli kishining tomir urishi bilan o'ldanadi. Biror to-monga moyil bo'lgani aniqlansa, u mo'tadillikdan chiqqan bo'ladi.

¹¹¹ Ibn Sinoning yozishicha, unsurlarning nihoyat darajada mayda bo'laklaridan, qara-ma-qarshi kayfiyatlarining bir-biriga ta'siridan paydo bo'lgan kayfiyatga mizoj deyila-di. Unsurlar o'z quvvatlari bilan bir-birlariga ta'sir qilishlari natijasida bir kayfiyat vu-judga keladi. Ana shu kayfiyat mizojdir. Unsurlardagi dastlabki quvvat to'rtta: issiqlik, sovuqlik, ho'llik, quruqlik. Buzilib va mavjud bo'lib turgan jismlardagi mizojlar das-tlabki quvvatlardan vujudga keladi. Umuman qarashda, mizoj, aqlan taqsim e'tibori bilan ikkiga bo'linadi. Birinchisi, mizojning haqiqiy mo'tadil bo'lmog'i shu asosdagi, mizoj egasidagi qarama-qarshi kayfiyatlarining miqdori teng bo'ladi. Ana shu miqdor oralaridagi o'rta kayfiyat haqiqiy mo'tadil mizojdir. Ikkinchisi, qarama-qarshi kayfi-yatlar orasidagi mizoj mutlaqo barobar bo'lmay, ikki tomonning biriga, ya'ni sovuqlik yoki issiqlikning biriga yoki har ikkisiga moyilroq bo'lishidir ("Yurak dorilari" riso-lasi, birinchi nashri, 138-bet).

¹¹² Ya'ni ikkalasi ham mo'tadil bo'ladi.

¹¹³ Ya'ni tashlangan balg'amning quyuv bo'lishi g'aliz xilt borligiga va dardning qur-ishi sust bo'lishiga dalildir.

¹¹⁴ *Barsom* — zotiljamning bir xili (“Qonun”, III, 1-jild, 467-bet).

¹¹⁵ Jigar tabiiy quvvatlarning kelib chiqish joyi bo‘lgani uchun ular shu jigardan yordam oladi. Hayotiy quvvatlar yurakdan, sezish quvvatlari miyadan yordam olganidek (Ibn Rushd, 76a—76b-varaqlar).

¹¹⁶ *Kabid* — jigar so‘zini Ibn Sino ba‘zan muzakkar, ba‘zan muannas siyg‘asida berayapti. Haqiqatan, u har ikkala siyg‘asida ham kelaveradi. Bu Ibn Sinoning arab tilini yaxshi bilganiga dalolatdir.

¹¹⁷ Ya‘ni jigar o‘ziga borgan suvni xiltlardan ayirib buyrakka, buyrak esa uni siydik yo‘liga — qovuqqa uzatadi.

¹¹⁸ Yoki siydik tuta olmaslik.

¹¹⁹ “Isitma” so‘zi o‘rinda Ibn Rushdda “xina” deb tafsir qilingan.

¹²⁰ T.da bu bayt yo‘q.

¹²¹ “Andam”ni xuni siyovushon, baqam daraxti yelimi ham deyiladi (“Qonun”, II, № 186).

¹²² “Yorilgan” so‘zi o‘rinda Ibn Rushdda “otilib chiqqan” deyilgan.

¹²³ “Dubayla” ichki a‘zolarida bo‘ladigan yetilishi qiyin bo‘lgan yiringli shish. Agar u a‘zolarining tashqarisida bo‘lsa, “sal’a” deyiladi (Ibn Rushd, 80b—81a-varaqlar).

¹²⁴ “Falag‘muniy” yoki flegmona shishi — ichki a‘zolarida yuz beradigan kasallik nomi. Ibn Sino “Qonun”da bachadon va miyada bo‘ladigan flegmona haqida to‘xtalgan (“Qonun”, III, 1-jild, 97-bet; 2-jild, 440-bet). Falag‘muniy shishi, tabiblar tajribasiga ko‘ra, qon g‘alaba qilganidan bo‘ladi. Shuning uchun shu kasallikka muftalo bo‘lgan kishi sassiq qon siyadi (Ibn Rushd, 81a-varaq).

¹²⁵ Ya‘ni uning rangi, cho‘kmasi, suyuq-quyuqligi va hidi haqida.

¹²⁶ “Mosoriqo” — ingichka qattiq tomirlar bo‘lib, ichaklarning hammasi bilan bog‘langandir. Kaymusning suyuq qismi mosoriqoga tushib, jigar darvozasi nomli tomirga boradi, shunda jigarga, jigar darvozasining jigarga kirgan juda kichik qil kabi ingichka bo‘laklariga o‘tadi. O‘sha qil tomirlarning og‘izlari jigar do‘ngidan chiqqan tomir ildizlari bo‘laklarining og‘izlari bilan uchrashgan bo‘ladi (“Qonun”, I, 30—31-betlar).

¹²⁷ Ya‘ni u ter — “buhron” vaqtida chiqadigan foydali ter kabi emasdir.

¹²⁸ Shularning hammasi terning oz bo‘lishiga sababdir.

¹²⁹ Ya‘ni u chuchuk bo‘lsa, qon; achchiq bo‘lsa, safro; nordon bo‘lsa, savdo va sho‘r bo‘lsa, balg‘amdan darak beradi.

¹³⁰ “Buhron”ning ma’nosi “ajrim qilish” bo’lib, tibda sog’ayish yoki kasallikka tomon daf’atan o’zgarish demakdir (Mukammal ma’lumot olish uchun qarang: “Qonun”, IV. 159—168-betlar; “Urjuza”, “Buhronni bilishning bayoni” nomli fasli, 605—610-baytlar).

¹³¹ Ya’ni ter o’z vaqtida — isitma davrlarida va buhron kuniga birgalashib kelmasa.

¹³² Ya’ni dam olib yotmaslik, ovqatning ozligi, hammom va riyozatlarning kam bo’lmashligi.

¹³³ “Himus” yoki “kaymus”, ya’ni me’dada, ichaklarda va jigarda ovqatlarning fermentlar bilan aralashishi natijasida paydo bo’lgan va hazmga tayyorlangan modda.

¹³⁴ Bu yerda “qurib-qotib qolgan” so’zi o’rnida Ibn Rushd “maxfiy emasdir” deb sharhlagan (Ibn Rushd, 87b-varaq).

¹³⁵ Jig’ildon qaynashi ma’nosida bo’lsa kerak.

¹³⁶ S.P.da: “ter”.

¹³⁷ T.da: Ibn Rushdda ham “ko’ngil aynash”.

¹³⁸ S.P.da: “tirishish” hosil bo’ladi”.

¹³⁹ Shular balg’amni keltirib chiqaradigan sabablardandir.

¹⁴⁰ “Kaylus” — me’dada birinchi hazmidan o’tgan taomlarning sutga o’xshash shirasi.

¹⁴¹ “Bilginki, — deydi Ibn Sino, — kasalliklarning ko’pchiligida to’rt davr bo’ladi. Boshlanish davri, zo’rayish davri, nihoyatga yetish davri va pasayish davri. Bu davrlardan tashqari vaqt — sog’liq davridir (“Qonun”, I, 148-bet).

¹⁴² S.P.da “zarb”.

¹⁴³ T. va S.P.da: “dard va og’riqlar”.

¹⁴⁴ Buhrondagi xilma-xillikning oltita davri turi quyidagilardan iborat: 1. Ozgina vaqtda jism yaxshilik va hayot tomonga qarab o’zgaradi — bu tuzuk va yaxshi buhronidir. 2. Ahvol tez o’zgarib, kishini o’limga va yomon holatga olib boradi — bu halok qiluvchi yomon buhronidir. 3. Ahvol sust o’zgaradi va kasalni sog’lom holga olib boradi — buni tarqalish ham deyiladi. 4. O’zgarish sust bo’ladi, bunda betobning quvvatlari bo’shashib, yomon ahvolga tushib qoladi — bu so’lish ham deyiladi. 5. O’rtacha o’zgarishda bo’lib, kasalni o’limgacha olib boradi. 6. O’rtacha o’zgarishda bemorni hayotga qaytaradi.

¹⁴⁵ Chunki bu beshinchi va oltinchi xil buhronning har biri yuqoridagi to’rt buhronning ikkitasidan, ya’ni yaxshisi yaxshisidan va yomoni yomonidan tarkib topgandir (Ibn

Rushd, 97b-varaq).

¹⁴⁶ Ya'ni yomon buhron kunida va yetilish bo'lmaganda.

¹⁴⁷ Ibn Sino "Tib qonun"larida kasalliklardagi buhron kunlariga oy va quyoshning ta'siri haqida birmuncha mufassal to'xtaladi. Ibn Sino buhron kunlarini oy va quyoshga qarab belgilashda bir qancha shak-shubhalar va tortishuvlar borligini aytgach, bu masala bilan shug'ullanish tabiatshunos olimning ishi ekanligini, tabib esa ko'p tajriba orqali hosil bo'ladigan natijani bilishi lozimligini ta'kidlaydi ("Qonun", IV, 216—217-betlar).

¹⁴⁸ Ya'ni betoblikning to'rtinchi va yettinchi kunlarida buhron bo'lishining sababi o'ynig to'rtidan biri o'sha kunlarda va yarmi yettinchi kunlarda nur berishidir.

¹⁴⁹ "Su'ud" — yoki "Sa'ud" — oy manzillaridan 24-si.

¹⁵⁰ To'rt kunliklardagi buhronlar.

¹⁵¹ Bular aslida buhronlik kunlar emas, faqat qaytalanishi yomon bo'lgani uchun buhron kunlari deb hisoblanadi

¹⁵² Bu ishlar quloq orqasida, bo'yinda, qo'ltiq ostida, bo'g'inlarda va ba'zan hamma a'zolarida yuz beradi (Ibn Rushd, 104s-varaq).

¹⁵³ "Qonunga" degan so'zidan ikki xil ma'no anglashiladi: biri muallif o'zining "Tib qonunlari" nomli asarini ko'zda tutadi. Shunga ko'ra, "Urjuza" mazkur asardan keyin nazm qilingan bo'ladi. Yoki undan murodi tabobat qonuni, yo'l-yo'riqlari demoqchi. Ibn Rushd shu keyingi fikrdan boshqasini aytmagan (Qarang: Ibn Rushd, 106a-varaq).

¹⁵⁴ Ya'ni chakkasining eti suyagiga yopishib ketsa.

¹⁵⁵ Xiltlar miyaga chiqib, unga ta'sir qilganidandir.

¹⁵⁶ Ya'ni o'zi uyatchan odam bo'la turib, kishilar oldida ovoz bilan yel chiqarib yuborish yomon dard belgisidir, chunki u o'zini tuta olmay yelni chiqarishidan bo'lak iloj topmagan yoki bu hol uning aqliga xalal yetganidan nishonadir.

¹⁵⁷ T.da "sevintiruvchi".

¹⁵⁸ T., S.P. va Ibn Rushdda: "va yengillik ham bo'lsa hammasi uning tuzalishiga bir-lashuvchidir".

¹⁵⁹ "Melanxoliya" so'zi yunoncha ("melan chole") bo'lib, "savdo" xiltiga aytiladi. Kishi a'zosida savdo xiltining oshib ketishi natijasida yuz beradigan kasallikka "savdoyi" yoki "melanxoliya" deb ataladi ("Qonun", III, 1-jild, 12b-bet; "Yurak dorilari" risolasi, birinchi nashri, 160-bet).

¹⁶⁰ “Hummo mutbiqa”.

¹⁶¹ Venalarning kengayishi — ko‘pincha tananing pastki qismlarida — oyoqlarda uchrab, venalar ichidagi tazyiqning ko‘payishi, klapanlar ishining buzilishi va vena tomiri devorining kengayib xaltalanishi natijasidir.

¹⁶² Tda: “dalillarga asosan hukm qilish yo‘llari bayoni”.

¹⁶³ Dalillar ikki xil: biri to‘g‘ri dalil, bunda o‘ziga qarshi keladigan boshqa dalil badan-da bo‘lmaydi. Ikkinchisi – o‘ziga qarshi boshqa dalillar ham bo‘ladigan dalillar.

¹⁶⁴ T.da qo‘shimcha bir bayt bor: Har bir alomat — belgilarni, u [yomon] alomatga zid bo‘ladigan bo‘lsa, u salomatlik bilan shifo topishga duch keladi.

¹⁶⁵ Ya’ni u tabibni boshi berk ko‘chaga kiritib qo‘yadi.

¹⁶⁶ S.Pda: “so‘zlab bo‘lgan chog‘imda”.

¹⁶⁷ Bunda g‘izo va boqa narsalar bilan sog‘liqni qanday saqlash kerakligi bilinadi.

¹⁶⁸ S.P.da: “boshqa birisi”.

¹⁶⁹ Ya’ni dardni qanday qilib ketkazish va qanday dori bilan tuzatish chorasini ko‘rish-dan iborat.

¹⁷⁰ Agar u kishi issiq mizojli bo‘lsa, sovuq mizojli dori va ovqatlar bilan, aksincha bo‘lsa, issiqlik narsalar bilan davolash chorasini ko‘r.

¹⁷¹ Bu yerda Ibn Rushd “daholis” so‘zini yer ostidagi uy — yerto‘la deb sharhlagan (Ibn Rushd, 116b-varaq).

¹⁷² “Ta’liq” xati deb Temur davrigacha yozilib kelgan va shu davrdagi mashhur ixtiro-chi xattot Mir Ali Tabriziy tomonidan o‘zgartirilib, “nasta’liq” xatiga almashtirilgan xatga aytiladi. Hozirgacha ba’zi savodxon kishilarimiz o‘rtasida shu xat qo‘llanilib kelinadi.

¹⁷³ Qadimiy tabiblar fikricha, hazm a’zolari uchta bo‘lib, ovqat ularning hammasi-da o‘n sakkiz soat ichida to‘liq hazm bo‘ladi. Ikki kunda uch marta ovqat yeyilsa, uning to‘liq hazm bo‘lish vaqtiga yaqin yeyilgan bo‘ladi. Ya’ni har o‘n olti soatda bir bor yeyishga to‘g‘ri keladi. “Yaxshisi, – deydi Ibn Rushd, – ovqatning yaxshi hazm bo‘lishi har kimning o‘z holiga bog‘liq, shunga rioya qilish kifoya” (Ibn Rushd, 117a—117b-varaqlar).

¹⁷⁴ Ya’ni kishining odatlangan g‘izosi garchi yomon bo‘lsa ham, unga ko‘p zarar qil-maydi. Shuning uchun ko‘ngil tusagan ovqatdan tortinmaslik kerak. Ko‘ngil tusagan ovqatning foydasi oz bo‘lsa ham, ko‘ngil sevmagan foydali ovqatdan yaxshiroqdir, deyilgan (Ibn Rushd, 118a-varaq).

¹⁷⁵ “Sikboj” — go’sht va sirkadan tayyorlangan sho’rva, agar unga za’faron qo’shilsa “sariq sikboj” deyiladi.

¹⁷⁶ “Hisrimiya” — uzum g’o’rasidan tayyorlangan ovqat (“Qonun”, III, 1-jild, 733-bet).

¹⁷⁷ “Xalis” yoki “xabisa” — yog’ va xurmodan tayyorlanadigan holva.

¹⁷⁸ “Fusus” — sarimsoq solingan quymoq.

¹⁷⁹ Mol go’shti va shunga o’xshash go’shtlarni tuz bilan qaynatib pishirilgandan keyin suvi siqilguncha bir joyga qo’yiladi; keyin ehtiyojga qarab issiqlik va sovuqlik sabzavotlarni sirkada pishirib, mazkur go’shtni o’sha sirkaga solinadi; shu “hulom” yoki “hulomiya” deyiladi (“Qonun”, III, 1-jild, 737-bet).

¹⁸⁰ Baliq va echki bolasining go’shti kabi yengil go’shtlardan sirka, nordon narsalar, ho’l va quruq mevalar va xushbo’y dorivorlar bilan tayyorlanadigan ovqatga “qaris” yoki “qarisiya” deyiladi (“Qonun”, III, 1-jild, 737-bet).

¹⁸¹ “Tafshil” — sho’rvaning bir xili.

¹⁸² “Masus” — g’aliz va yengil go’shtlardan tayyorlanadigan ovqat nomi. Masus ich ketishni davolashda ham qo’llaniladi (“Qonun”, III, 2-jild, 184—185-betlar). Masusning bir xili shunday: issiqlik dorilardan gazako’t, zira va petrushka qo’shib qovurilgan tovuq go’shti sirka bilan yetiltiriladi.

¹⁸³ Xurmo va boshqa mevalardan tayyorlanadigan spirtli ichimlik.

¹⁸⁴ Ibn Sinoning may va mastlik haqidagi bu fikri uning may haqida yozgan fors-tojikcha to’rtligida ham takrorlangan.

¹⁸⁵ A’lo sifatli xushbo’y sharob.

¹⁸⁶ S.P.da: nordon-chuchuk behi.

¹⁸⁷ Ya’ni nafsoniy yuz berishlarda o’z sog’lig’ini saqlab qolishni istagan kishi nima qilmoq’i kerakligi haqida “Urjuza”ni nazariy qismining “Zaruriy ishlar” bobida aytib o’tilgan edi.

¹⁸⁸ Chunki ular qusishni daf qiladi va me’dani baquvvat qiladi.

¹⁸⁹ S.P.da: “yasmin moyi bilan”.

¹⁹⁰ Bu baytda T. va S.P.da keyingi fasl sarlavhasidan keyin berilgan.

¹⁹¹ Bu yerda arabcha jumla teskari tushgan: o’lim tufayli ochlikka erishmasin emas, balki ochlik tufayli o’limga erishmasin, demoqchi.

¹⁹² Ya'ni badani yumshoq va iliq bo'lgan kishi uni o'z quchog'iga olsin, shunda uning issig'idan foydadanib badani jonlanadi.

¹⁹³ T.da: — neft moyi bilan.

¹⁹⁴ “Samum” — issiq shamol, bu ko'pincha kunduz kunlari bo'ladi.

¹⁹⁵ Chunki harakatdan qon qiziya va ko'payadi-da, tomirlarga sig'may boshqa a'zolar-ga tushib ularni shishirishi mumkin. Qon olish shunday holatdan qutqazadi. Shuning uchun kishining qoni ko'payganda yoz fasli boshlanishi bilan undan qon olish kerak-ligini Jolinus ham ta'kidlaydi (Ibn Rushd, 126a-varaq).

¹⁹⁶ Uzum g'o'rasi, behi va achchiq anor kabi sovuq mizojli meva suvlari shular jum-lasidandir.

¹⁹⁷ Ibn Sinoning bu yerda arab tili balog'atiga qo'llaniladigan “Xitobdan g'aybatga va g'aybatdan xitobga o'tish” degan qasidasini ishlatayapti. U yuqorida 889—905-bay-tlarda tabibga yoki safarga chiquvchining kuzatuvchisiga xitob qilib kelib, keyingi 906—912-baytlarda to'g'ridan to'g'ri o'sha safarga chiquvchining o'ziga xitob qila boshladi.

¹⁹⁸ Chunki kofur mizojni sovitadi va tashnalikni ketkazadi.

¹⁹⁹ Ya'ni homilador ayollar ba'zan g'ayritabiiy — yeb bo'lmaydagan va hatto me'daga ziyon qiladigan narsalarga boshqorong'i bo'ladi. Binobarin, uning me'dani baquvvat qiladigan va yomon — zararli narsalarga ishtaha qo'yishdan qaytaradigan narsalar berish bilan me'dasini ehtiyot qilish kerak (Ibn Rushd, 127a-127b-varaqlar).

²⁰⁰ Chunki ungaurgi dori berishda qorindagi bolani tushirib qo'yish xavfi bo'ladi.

²⁰¹ Bu sarlavha faqat lotincha tarjimadagina bor.

²⁰² S.P.da: “tishi va ikki ko'zi toza bo'lsin”.

²⁰³ Ibn Rushdning mulohazasiga ko'ra, go'dakning tishi chiqmaguncha unga sutdan bo'lak ovqat berilmagani yaxshi, chunki uni chaynamasdan ichiga yutishi oqibatda ba'zi kasallikka chalilib qolishi ehtimoldan uzoq emas (Ibn Rushd 129b-varaq).

²⁰⁴ Ya'ni o'n to'rt, o'n besh yoshga.

²⁰⁵ Chunki bolaning mizoji rutubatli bo'lgani uchun ular zarar keltirishi mumkin.

²⁰⁶ Gul xushbo'y hidi bilan ruh javhariga yoqimlidir; xususan [ruhning] mizoji issiq bo'lsa, shunday bo'ladi. Chunki keyingi holda u o'zidagi sovuqligi bilan ruhga foy-da qiladi. Burishtirish bilak ruhni mustahkamlaydi. Shuning uchun gul suvini oz-oz xo'plab ichirilsa, issiqdan bo'lgan behushlikka va issiqdan bo'lgan xafaqonga juda foyda qiladi.

²⁰⁷ Ya'ni bahor va kuzda.

²⁰⁸ “Qifol” — qo‘lning yelka qismidan tashqi tarafda teri ostida joylashgan vena.

²⁰⁹ “Akhal” — tirsak bo‘g‘inining oldingi sathida tashqi va ichki teri osti venalarini biriktiruvchi vena.

²¹⁰ “Bosliq” — teri osti venasi.

²¹¹ Ya'ni betoblik oriz bo‘ladigan vaqtdagi muolajani uning oriz bo‘lishidan ilgari bajar.

²¹² Bu haqda 985—988-baytlarga qarang.

²¹³ Bu sarlavha faqat lotincha tarjimada bor.

²¹⁴ Ya'ni xiltlarni chiqarmasa ham, buzuv mizojga g‘alaba qilib, uni yaxshiga aylantiruvchi dorilarni ham zikr qilaman demoqchi.

²¹⁵ Quvvatlar birlamchi, ikkilamchi va uchlamchi deb uch xilga ajraladi. Birlamchi quvvatlarga to‘rt kayfiyat — mizojlar (issiq, sovuq, ho‘l, quruq) va shularning tarkib topganlari kiradi. Ikkilamchi quvvatlar deb mazkur kayfiyatlarga tobe bo‘ladigan ta’sirlar aytiladi. Ular: yarani pishiruvchi, yumshatuvchi, qotiruvchi va to‘siqlarni ochuvchi, ularni toraytiruvchi, kuydiruvchi, etni kamaytiruvchi va uni o‘stiruvchi, bitiruvchi va og‘riqni to‘xtatuvchi kabi sifatlarga ega bo‘ladi. Bularning ta’siri hamma a’zolarida bo‘ladi. Ammo uchlamchisiga ega maxsus a’zolarida bo‘ladigan maxsus ta’sirlar kiradi. Ular: badandagi toshlarni maydalab — yo‘qotuvchi, siydik va hayz qonlarining kengayishini osonlantiruvchi, ko‘krak va o‘pkadagi xiltlarni chiqarishga yordam beruvchi, sut va maniyni kelishini osonlashtirib ko‘paytiruvchilardan iborat (*Qarang*: Ibn Rushd, 135a-varaq; “Komil as-sinoa at-tibbiya”, II, 92—98-betlar).

²¹⁶ Gummiarabik.

²¹⁷ “Qonun”, V, 10—13-betlaridagi “Murakkab dorilarning kerakligi” haqidagi “Nazariy maqolaga” qarang.

²¹⁸ Shu baytdagi “hijob” so‘zi tushunarli emas, lug‘atlarda unga berilgan ma’no yashirish — pardalash mazmunidan nariga o‘tmagan.

²¹⁹ Unsurlardagi dastlabki quvvat to‘rtta: issiqlik, sovuqlik, ho‘llik, quruqlik. Buzilib va mavjud bo‘lib turgan jismlardagi mizojlar shu dastlabki quvvatlardan vujudga keladi (“Qonun”, I, 11-bet).

²²⁰ Ya'ni o‘zgargirishning kuchliligi his qiluvchi a‘zo bilan sezilsa-yu, lekin unda o‘sha o‘zgartirilgan a‘zoni buzish, yomon ta’sir qilish bo‘lmasa.

²²¹ Sodda dorilarning umumiy ta’siriga kelganda, ularni Ibn Sino “Tib qonunlari”da

ham ikkiga boʻlgan. Birlamchilari — sovitish, qizdirish, hoʻllash va quritishdan iborat toʻrt taʼsirdir. Ikkilamchilariga kelsak, ular mazkur birlamchi taʼsirlarning oʻzlaridek boʻlsalar ham, lekin ogʻriqlik yoki ozlik chegaralari bilan oʻlchangan, solishtirib aniqlangan boʻladilar. Bularga kuydirish, sasitish, chiritish, qotirish va oqishdan toʻxtatish kabilar kiradi (“Qonun”, II, 25-bet). Ibn Sino “Tib qonunlari”da dorilarning oʻzlarida boʻlgan sifatlariga koʻra yana bir qancha tabaqalarga boʻladi. Birinchi tabaqa taʼsirlarga quyidagilar kiradi: qizdiruvchi, shimdiruvchi, erituvchi, tozalovchi, yellarni haydovchi, dagʻal qiluvchi, ochuvchi, boʻshashtiruvchi, yetiltiruvchi (yoki pishiruvchi), hazm qiluvchi, parchalovchi, yelni sindiruvchi, tortuvchi, achishtiruvchi, qizdiruvchi, qichituvchi, yara qiluvchi, yeyuvchi, kuydiruvchi, maydalovchi, sasituvchi, dogʻlovchi, shiluvchi kabi (“Qonun”, II, 27-bet).

²²² Pishiruvchi yoki yetiltiruvchi dori shundayki, u xiltini yetiltiradi, chunki u xiltini moʻtadillik bilan qizdiradi (“Qonun”, II, 28-bet).

²²³ T.da “chaqmaydi”.

²²⁴ “Bodzahr”, “fodzahr”, “bozahr” va “podzahr” shakllari ham uchraydi. Umuman, zaharlarga qarshi ishlatiladigan va ularni tortib oladigan dori.

²²⁵ Yaʼni oʻzi zaharli boʻlib, zaharlangan badanga oʻz xususiyatini aksi bilan foyda beradi; zaharlangan badandagi zaharni kesadi (Ibn Rushd, 145a-varaq).

²²⁶ Yaʼni bular ham buyraklardagi mayda toshni uvalatib tashlash xususiyatga ega.

²²⁷ “Vashm”.

²²⁸ T.da: “va biz tutatadigan tutatqilar kabi”.

²²⁹ S.P.da 1118-baytdan soʻng qoʻshimcha bir bayt kiritilgan: “Latta bilan bogʻlash, bugʻlash, paxtadogʻ qilish va ogʻizni gʻargʻara qilish kabi”.

²³⁰ Ibn Rushdda “oʻzgartirishga” soʻzi oʻrnida “taʼbir etish”, “tushuntirishga” deyilgan. Yaʼni, bular hammasi betobning dardi nimadan iborat ekanligini tushunish uchun tabibga yordam beruvchidir.

²³¹ S.P.da “besaranjomlanmasdan”.

²³² Yaʼni, qon oldirishdan boshqa.

²³³ Boʻshatishda shu oʻnta shartlarning hammasi mavjud boʻlishi va boʻlmasligiga eʼtibor berish kerak boʻladi. Mabodo ulardan bittasi yoki bir nechitasi mavjud boʻlmay qolsa, shunga qarab boʻshatish miqdorini kamaytirish lozim boʻladi. Aks holda, betob zararlanishi mumkin.

²³⁴ Olinmoqchi boʻlgan qonni u yigʻilgan aʼzoning oʻzidan emas, qandaydir bir sabablar bilan boshqa aʼzodan olishga toʻgʻri kelsa, u vaqtda oʻsha qon yigʻilgan aʼzoning

ro‘parasadagi a’zoga tomiri ulashgan a’zodan olinadi. Masalan: hayz qoni ko‘p oqqanda tabiblar emchakka, burunning o‘ng kavagidan qon oqqani uchun jigarga va chap kavagidan oqqanda qora taloqqa qortiq qo‘yishlari kabi (Ibn Rushd, 152a—152b-variantlar).

²³⁵ Ya’ni yuqorida aytib o‘tilgan o‘nta shart yoki qon g‘alaba qilganlik belgilarini ko‘rish sharti bilan.

²³⁶ Tomoqdagi bodom bezlarining yallig‘lanishi.

²³⁷ Lakluk va hiqildoq orasidagi joy.

²³⁸ P. (Parij nusxasi) tarjimasida “bavosir” deyilgan.

²³⁹ Ko‘zning ichki tomirlarining shishidan paydo bo‘ladigan yupqa parda yoki sirtqi tomirlarning shishidan vujudga keladigan tutunga o‘xshash xiralik.

²⁴⁰ Zarb yoki biron boshqa hodisa orqali ko‘zda qon yig‘ilib qolishdan paydo bo‘ladigan qizil nuqta.

²⁴¹ “Tut shaklidagi o‘sma”. “Dam-badam qonab turuvchi — usti yaralangan polip va papilloma bo‘lsa kerak” (“Qonun”, III, 1-jild, 254—698-betlar).

²⁴² Quymuch [o‘g‘irg‘ich] asabi Nervus Ischiadicus bu asabning yallig‘lanishi “ishias” deb ataladi. Ibn Sino bu asabning o‘zi ham, uning yallig‘lanishini ham bir termin bilan ataydi.

²⁴³ Bu baytda Ibn Sino arab tili qoidasiga xilof bo‘lsa ham, siyg‘asi muzakkar bo‘lgan “vaja” [og‘riq] so‘ziga sifat qilib, zarurati she’r uchun muannas siyg‘ada “naxisat” [sanchiqli] shaklida qilib berishga majbur bo‘lgan. Qoidaga ko‘ra, u so‘z “to” siz bo‘lishi kerak edi.

²⁴⁴ Yunoncha so‘z bo‘lib, isitma xillaridan “mutbiqa” deb ataladigan qon [mizojli] isitma (Ibn Rushd, 165a-variant).

²⁴⁵ Zotiljamning bir xili.

²⁴⁶ Ichburug‘.

²⁴⁷ Sovuq g‘aliz moddadan paydo bo‘ladigan dumaloq shakldagi shish. Uning rangi teri rangiga o‘xshaydi va og‘rig‘i bo‘lmaydi.

²⁴⁸ Isitma bilan badanga chiqadigan chiqiq, uning o‘rni bir oz shishadi. U o‘z joyidan boshqa joyga chumoliga o‘xshab o‘rmlab o‘tadi.

²⁴⁹ Kunora tutadigan isitmani qanday dorilar bilan davolasang, shularni ham shunday dori bilan davolagin.

²⁵⁰ Qon mizojli dardlarga ishlatiladigan sovuq mizojli dori va gʻizolarni ishlat.

²⁵¹ Ichburugʻ.

²⁵² Qulgʻuna [yogʻli oʻsmaga oʻxshaydi], lekin u yogʻli oʻsmadek etdan ajralib turmay, balki etga yopishib turishi bilan undan farq qiladi. Qulgʻuna yumshoq gʻovak etda paydo boʻladi. Buning ham asabli pardasi boʻladi. Qulgʻunaning juda kattasi ham boʻladi. Baʼzan uning bittasidan bir qancha qulgʻuna tugʻiladi, bu xususda u soʻgalga oʻxshaydi. Baʼzan ular marjondek tizilishib uzum boshiga oʻxshab ketadi. Qulgʻuna, koʻpincha, boʻyin va qoʻltiq tagida paydo boʻladi. Uni “xinzir” [choʻchqa] yoki “xanozir” [choʻchqalar] deb atalishi choʻchqalarda koʻp uchrashi sababli boʻlsa kerak. Yoki bunday atashga sabab qulgʻunaga uchragan kishi gardanining koʻrinishi choʻchqa gardaniga oʻxshab qolishidan boʻlsa kerak (“Qonun”, IV, 264—265-betlar).

²⁵³ “Fil kasalligi” deb qadam va pochalarining tabiiy holatdan ortiqcha yoʻgʻonlashib ketishiga aytiladi. Bu gʻaliz moddalarning, yaʼni koʻpincha savdoviy xilt va baʼzan balgʻamning ularga quyilishidan kelib chiqadi (Ibn Rushd, 157a-varaq).

²⁵⁴ Koʻz gavharining xiralanishi.

²⁵⁵ S.Pda va Ibn Rushdda: “va isitmalar”.

²⁵⁶ Maʼlum bir vaqtda balgʻam tufayli keladigan isitma.

²⁵⁷ “Sariq suv kasalligi”. 1. Qorinda suv yigʻilishi — jigarning sirroz kasalligida, ogʻirlashgan yurak nuqsoni kasalligida, baʼzan buyrak kasalliklarida uchrovchi qorin boʻshligʻida zardob yigʻilishi (assit). 2. Goʻshtda suv yigʻilishi (lahmiy) — turli patologik jarayonlar natijasida kelib chiqadigan mushaklar orasida suv yigʻilishi (kistalar). 3. “Nogʻorasimon istisqo” (tabliy) — bunga qorin boʻshligʻiga va uning yon-veriga yoyiluvchi yel moddasi sabab boʻladi. Shuning uchun boʻlsa kerak “nogʻorasimon” istisqo yel istisqosi ham deyiladi. “Nogʻorasimon” istisqo bilan ogʻrigan kishining qorniga qoʻl bilan urilsa, puflangan meshnikidek tovush eshitiladi. Bu istisqoda oyoq boshqa istisqolarda boʻlgani kabi shishmaydi (“Qonun”, I, 435-bet; III, 2-jidd, 76—85-betlar).

²⁵⁸ Balgʻamni suruvchi ichiladigan murakkab dori (Ibn Rushd, 147a—159b-varaqlar).

²⁵⁹ Bu oʻrinda burun kataklarini qoplovchi kasallik koʻzda tutiladi. Chunki bu et shaklan chilpoya [mingoyoq] ov qilayotgan vaqtida burun kataklarini yopgan holiga oʻxshaydi (“Komili as-sinoa”, 1-jild, 347-bet).

²⁶⁰ Eski tabiblarning fikricha, qorindagi ovqatning qattiq achib buzilishi ham savdoning gʻalaba qilganidan kelib chiqadi.

²⁶¹ “Tulki kasalligi” — moʻy toʻkilishi kasalligi, jumladan, kiprik toʻkilishi (“Qonun”, III, 1-jild, 257-bet).

- ²⁶² “Quvabo” — qasmoq yoki temiratki; bu kasallik “hazoz” ham deyiladi.
- ²⁶³ Jigarda sovuqlik paydo bo‘lishi ham savdoning natijasidir.
- ²⁶⁴ Yutaqish: “...me‘da og‘zi doimo ochiqqanga o‘xshab turadi; bu narsa ko‘pincha tashna qiladi, ba‘zan esa, agar tarqatilishi juda ko‘paysa, ochiqtiradi” (“Qonun”, III, 1- jild, 613-bet).
- ²⁶⁵ Yoki “ko‘pchish”.
- ²⁶⁶ S.P.da: “ikki biqinda”.
- ²⁶⁷ “Shatar” — qovoq ag‘darilishi.
- ²⁶⁸ S.P.da: “ikki biqinda”.
- ²⁶⁹ Ularning urmaydigan xilidan [venadan] qon olinadi.
- ²⁷⁰ Bilak buklanadigan yerda va qo‘ltiq bosilg‘ining yuqorisidagi ikkita teri osti venasining nomi. Bular badan tomiri deb ham aytiladi (Ibn Rushd. 160a-varaq).
- ²⁷¹ “Qifol” tomiri — tirsak bo‘g‘ini yaqinida uch qismga bo‘linadi. Ulardan biri — habl uz-ziro’ “bilak “arqoni”dir (“Qonun”, I, 118-bet).
- ²⁷² “Shaqiqa” — boshning bir tomonida bo‘ladigan og‘riq (migren).
- ²⁷³ S.P.da ikkinchi misra: “Istasang, uni ajrat yoki hammasini kes”.
- ²⁷⁴ “Mixchalar” — mixning qalpog‘iga o‘xshash oq tugunchalar (To‘laroq ma‘lumot olish uchun qarang. “Qonun”, IV, 271-bet).
- ²⁷⁵ Yuqori va pastki qovoqning ag‘darilishi, yorilishi; pastki qovoqning osilib tushishi.
- ²⁷⁶ Yara yoki zarba natijasida muguz qavati yirtilsa, o‘q-yoy parda ko‘rinib qoladi. Uning ko‘rinib turgan bo‘lagi uzum urug‘idek bo‘lib ko‘rinsa, u “uzum urug‘simon” [inabiya] deb ataladi (“Qonun”, III, 1-jild, 230-bet).
- ²⁷⁷ Erkaklarning emchagi xotinlarnikiga o‘xshab osilib ketgan bo‘lsa, qirqiladi (Ibn Rushd, 162b-varaq).
- ²⁷⁸ Shilliq pardaning yoki ko‘z g‘o‘lagini o‘rab turgan pardaning o‘shididir. Bu ko‘pincha ko‘zning ichki [burun tomon] burchagidan boshlanib, shilliq qatlamga qarab yoyiladi, ba‘zan muguz qavatini qoplab, uning ustiga o‘tadi, hatto ko‘rish teshigini bекitadi (“Qonun”, III, 1-jild, 239-bet).
- ²⁷⁹ “Shatra” ko‘pligi “shatoir”.
- ²⁸⁰ Ibn Rushdning sharhida “zafara” emas, “tufra” deb yozilgan.

²⁸¹ Erlik aʼzosi ham, xotinlik aʼzosi ham boʻlmagan kishidir. Bularning baʼzilarida ikkala aʼzo ham boʻlib, lekin biri yashirinroq va kuchsizroq, ikinchisi uning aksicha boʻladi. Baʼzilarda ikkala aʼzo barobar boʻladi. Koʻpincha, ulardagi ikki aʼzodan yashirinroqʼini kesib, jarohatni tuzatish bilan davolanadi (“Qonun”, III, 2-jild, 383-bet).

²⁸² S.P. va T.da: “shilingan”.

²⁸³ “Doʻl donasi” — bu qovoq ichkarisida quyilib qattiqlashgan rutubat boʻlib, tusi doʻlga oʻxshash oq boʻladi (“Qonun”, III, 1-jild, 252-bet).

²⁸⁴ Yogʻli oʻsma.

²⁸⁵ Arteriya — harakatli tomir (Toʻlaroq maʼlumot olish uchun qarang: “Qonun”, I, 433-bet).

²⁸⁶ Ibn Rushdning sharhida “qiyla” [dabba] suvlik va etlik degan ikki xilga boʻlinadi va shularning har ikkalasi ham yoriladi (Ibn Rushd, 164a-varaq).

²⁸⁷ Bintlar.